

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

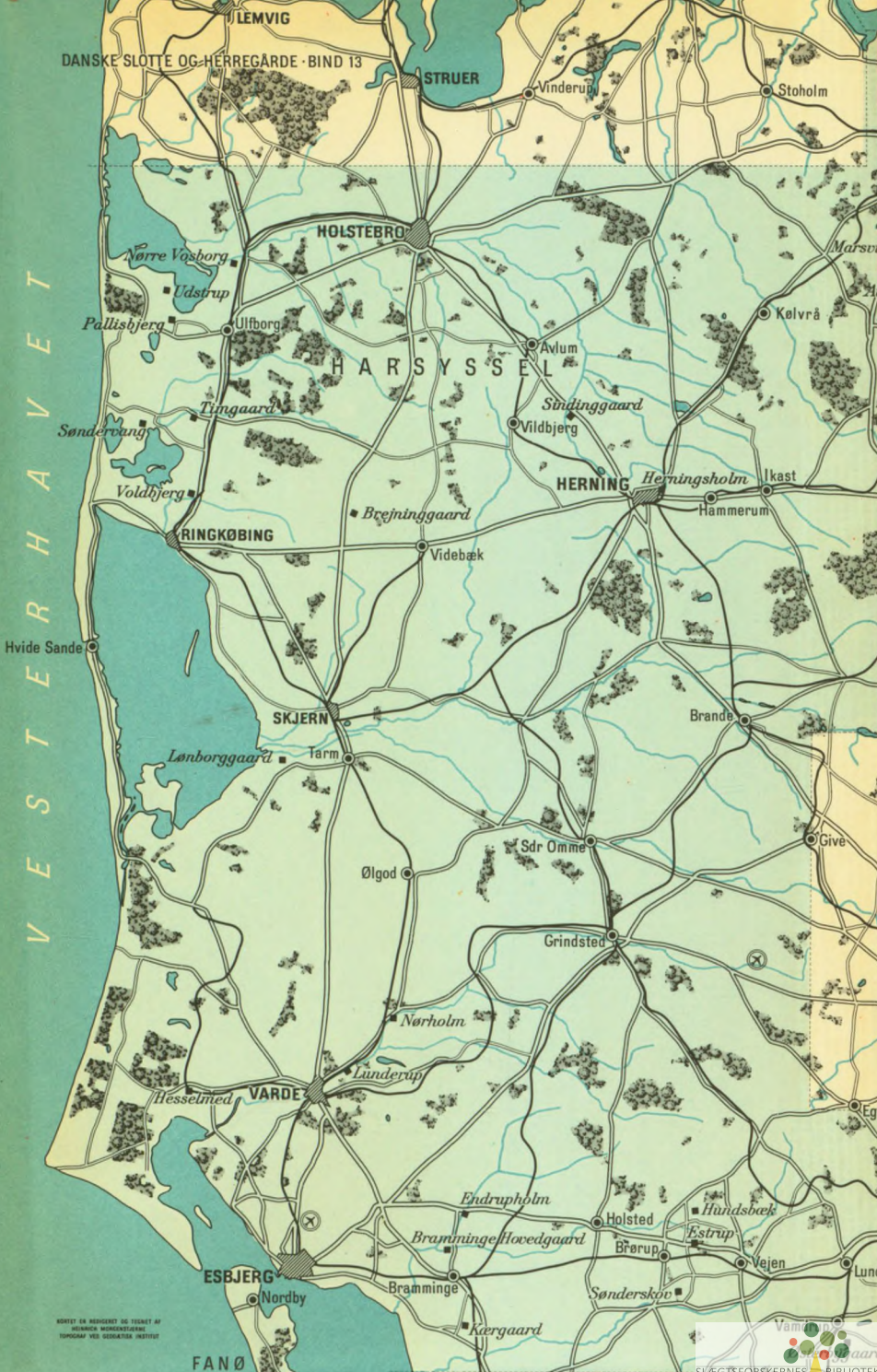
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSKE SLOTTE OG HERREGÅRDE

V E S T E R H A V E T

KORTET ER REDIGERT OG TRYKT AF
DEN DANSKE VEJ- OG KORTTJENESTE
TOMGRAF VED UDGAETTES INSTITUT

FANØ

OMMERSYSEL

VIBORG

RANDERS

DJURS LAND

ILKEBORG

ÅRHUS

EBELTOFT

SKANDERBORG

HORSENS

SAMSØ

VEJLE

BÆLTHAVET

FREDERICIA

BOGENSE

KOLDING

MIDDELFART

FYN

KERTEMINDE

LILLE BÆLT

ODENSE

Danske Slotte og Herregårde

ANDEN UDGAVE

Under redaktion af AAGE ROUSSELL

13

MIDTJYLLAND

HASSINGS FORLAG

København 1966

Sætning og trykning er foretaget af P. J. Schmidts Bogtrykkeri A/S, Vojens. Farvebillederne er trykt i offset af Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder. Illu-Grafia har forestået klichéarbejdet og Petersen & Petersens Bogbinderi indbindingen. Den grafiske tilrettelægning er varetaget af Viggo Naac.

1. - 3. oplag

Redaktionen har revideret følgende forfatters artikler:
P. Sloth Carlsen, J. Clausen (†), Sv. Egelund,
E. Haugsted (†), S. Jensen, E. Jespersen, H. K. Kristensen,
J. P. Lundøe (†), C. Lindberg Nielsen og S. Nygård (†).
De øvrige forfattere har selv revideret deres artikler.

INDHOLD

ALLINGGAARD	211
af stadsarkivar, cand. mag. <i>Sigurd Jensen</i>	
AUNSBJERG	91
af arkivar, cand. mag. <i>S. Nygård</i>	
BRAMMINGE HOVEDGAARD	361
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
BREJNINGGAARD	61
af cand. mag. <i>Jens Sølvsten</i>	
ENDRUPHOLM	353
af cand. mag. <i>Jens Sølvsten</i>	
ESTRUP	397
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
FRIJSENBORG	227
af bibliotekar, cand. mag. <i>Julius Clausen</i>	
GRAUBALLEGAARD	249
af stadsarkivar, cand. mag. <i>Sigurd Jensen</i>	
HALD	113
af cand. mag. <i>Elin Bach</i>	
HERNINGSHOLM	81
af arkivar, cand. mag. <i>S. Nygård</i>	
HERSCHENDSGAVE	295
af stadsarkivar, cand. mag. <i>Sigurd Jensen</i>	
HESSELMED	347
af landsarkivar, cand. mag. <i>C. Lindberg Nielsen</i>	
HUNDSBÆK	391
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
JULIANELYST	311
af bibliotekar, cand. mag. <i>Ejler Haugsted</i>	
KÆRGAARD	371
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
LUNDERUP	341
af landsarkivar, cand. mag. <i>C. Lindberg Nielsen</i>	
LØNBORGGAARD	317
af mag. art., cand. oecon. <i>P. Sloth Carlsen</i>	

LØNDAL	279
af arkivar <i>Flemming Jerk</i>	
MARSVINSLUND	105
af rigsbibliotekar, cand. jur. <i>Palle Birkelund</i>	
NØRHOLM	325
af arkivar, cand. mag. <i>S. Nygård</i>	
NØRRE VOSBORG	9
af arkivar, cand. mag. <i>S. Nygård</i>	
ORMSTRUP	193
af mag. art. <i>Svend Egelund</i>	
PALLISBJERG	25
af stadsarkivar, cand. mag. <i>Sigurd Jensen</i>	
PALSTRUP	199
af mag. art. <i>Svend Egelund</i>	
RANDRUP	133
af stadsarkivar, cand. mag. <i>Sigurd Jensen</i>	
RINGKLOSTER	291
af overarkivar, cand. mag. <i>C. Rise Hansen</i>	
RYE NØRSKOV	275
af arkivar <i>Flemming Jerk</i>	
SEJLGAARD	259
af lokalhistorikeren, pastor emeritus <i>J. P. Lundøe</i>	
SILKEBORG HOVEDGAARD	253
af overarkivar, cand. mag. <i>C. Rise Hansen</i>	
SINDINGGAARD	77
af overarkivar, cand. mag. <i>C. Rise Hansen</i>	
SKANDERBORG SLOT	283
af overarkivar, cand. mag. <i>C. Rise Hansen</i>	
SKJERN HOVEDGAARD	163
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
SOPHIENDAL	267
af cand. mag. <i>Elin Bach</i>	
SØBYGAARD	243
af bibliotekar, cand. mag. <i>Ejler Haugsted</i>	
SØNDERSKOV	383
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
SØNDERVANG	51
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	

TIMGAARD	39
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
TJELE	145
af bibliotekar, cand. mag. <i>Ejler Haugsted</i>	
TVILUMGAARD	217
af forfatteren <i>Mogens Lebech</i>	
UDSTRUP	31
af lokalhistorikeren, lærer <i>Esben Jespersen</i>	
ULSTRUP	173
af rigsbibliotekar, cand. jur. <i>Palle Birkelund</i>	
URUP	301
af arkivar, cand. mag. <i>S. Nygård</i>	
WEDELSLUND	263
af arkivar <i>Flemming Jerk</i>	
VINDERSLEVHOLM	205
af mag. art. <i>Svend Egelund</i>	
VINDUM OVERGAARD	185
af mag. art. <i>Svend Egelund</i>	
VISKUM	139
af mag. art. <i>Svend Egelund</i>	
VOLDBJERG	69
af historikeren, lærer <i>Esben Jespersen</i>	
ØSTERBYGAARD	409
af lokalhistorikeren, lærer <i>H. K. Kristensen</i>	

Indkørselen til hovedbygningen (fot. Niels Elswing).

Nørre Vosborg

Ulfborg sogn, Ulfborg herred, Ringkøbing amt

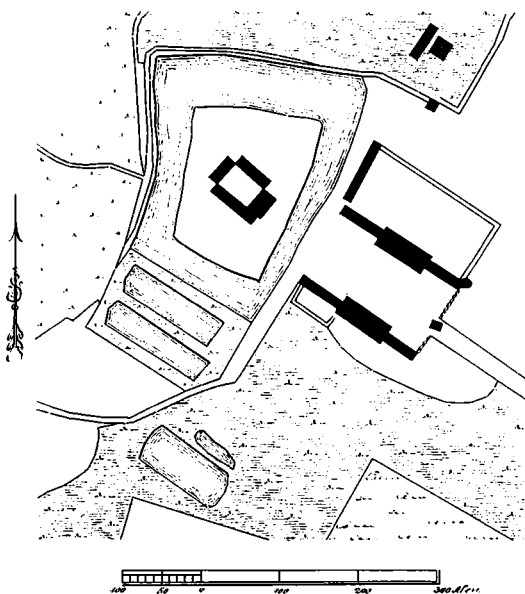
Blandt de mange faste borge, der i middelalderen groede op i Vestjylland, lige fra Limfjorden til Kongeåen, hørte Vosborg til dem, hvis historie rækker længst tilbage i tiden. Den blev oprindeligt opført en halv fjerdingvej sydvest for den nuværende gård, tæt ved det sted, hvor Storåen udgød sine vande i Nissum Fjord, og deraf fik den sit navn, thi Vosborg kommer af oldnordisk óss (åmunding) med forslaget w. Mens borgen, *Oseborg* kaldet, lå nord for åen, lå ladegården syd for, og mellem dem var en værdifuld laksegård. Nu har lokaliteterne ganske forandret sig; åens udløb flyttede sig senere længere mod nord, og voldstedet ligger derfor nu ikke ved åløbet, men ved et rudiment af den tidligere å; Gammelå hedder det. Man har ment på voldstedet at kunne skelne fundamenter af en meget anselig firfløjet bygning med et tårn, og sagnet ved meget at fortælle om denne borg, som

RINGKØBING AMT

den mægtige hr. *Niels Bugge* til Hald skal have ladet opføre ved en engelsk bygmester på dette sted, som han siges at have arvet efter sin fader *Bugge Nielsen* til Hegnet.

Niels Bugge blev som bekendt dræbt i Middelfart 1359. Hans enke *Ingeborg Pedersdatter (Vendelbo)* overlevede ham i mange år og har vel altså besiddet *Vosborg* en tid lang, muligvis til 1388, da hun holdt skifte efter hr. *Niels*. Af dennes talrige godser kom *Vosborg*, *Støvringgaard* og *Lundholm* — en forlængst af sandflugt ødelagt hovedgård ved *Skagen* — til hans datter *Eline*, der blev gift med marsken hr. *Christiern Vendelbo*, som var ejer af mange jyske gårde. Alle hans døtre — sønner vides han ikke at have haft — blev gift med mænd af landets fornemste slægter, datteren *Ingeborg* til *Vosborg* med enkemanden hr. *Predbjørn Podebusk* til *Egholm* på *Sjælland*, en søn af *Valdemar Atterdags* og dronning *Margrethes* trofaste hjælper. I denne slægt blev gården derefter en lang årrække.

Et tilfælde har bevaret et brev fra 1407, hvori en *Danziger-skipper* på sit plattysk klager over, at han var strandet »vor deme slote Ose-

Beliggenhedsplan
ca. 1800.

borgh in Jutlande in ghebede heren Pritberns van Potbusch«, som han dels havde måttet give noget klæde i bjærgeløn, dels sælge noget klæde — rimeligvis til en meget moderat pris — som han skulle have bragt til dronning Margrethe. At skipperen var misfornøjet, var menneskeligt, men når henses til den behandling, skibbrudne både før og senere ofte var udsat for, må det dog siges, at hr. Predbjørn synes at have været en ret human mand. Han levede endnu 1425 ret højt til års. Muligvis har hans enke, der var i live endnu 34 år senere, besiddet Vosborg en tid lang efter hans død. Derefter kom den til sønnen Claus Podebusk, der døde midt i 1470'erne. Med sin første hustru Jytte Evertsdatte Moltke havde han en del børn, af hvilke sønnen Predbjørn blev gårdens ejer gennem et par menneskealdre. Denne hr. *Predbjørn Podebusk*, der allerede 1477 nævnes af »Osborg«, som han ejede til sin død 1541, blev dels ved arv, dels ved giftermål, først med Vibeke Rosenkrantz til Bidstrup (død 1506), derefter med Anne Gyldenstjerne til Aagaard og Bregentved, som var enke efter hr. Oluf Krognos til Krapperup, en af sin tids rigeste mænd, og i kraft af sine familieforbindelser og sin rigdom, vel også, fordi han på sin vis var en dygtig mand, kom han til at spille en betydelig rolle gennem sit lange liv, men i høj grad utiltalende — brutal og trodsig, trættekær og egenrådige — var han. Han blev tidligt medlem af rigsrådet, fik mange og store forleninger, bl. a. Riberhus, hvorved hans rigdom yderligere forøgedes, sluttede sig, gammel som han var, ganske naturligt, da reformationsrøret begyndte, til det katolske parti.

Da Niels Bugge havde fuldført sin ifølge sagnet meget prægtige borg hér, skal det være blevet forudsagt ham, at der engang skulle komme en fra vesten i en blå kappe og få borg og tårn til at falde, hvormed naturligvis sigtedes til Vesterhavet. Denne spådom skal være gået i opfyldelse 1532, da en mægtig stormflod brød alle skrænker og anrettede frygtelige ødelæggelser i Vestjylland. I et kongebrev fra juletid dette år omtales det, at i »denne næst forgangne store storm og vandflod er her sket stor og svar skade på Vore lande, såvel udi riget, som og udi Vore fyrstendømmer, så at digerne ere udbrustne og meget folk der over ere omkomne og druknede, og husene udi nogle hele kirkesogne forflydte«. Da det gamle Vosborg lå så nær ved fjorden og i lavt terræn, er der intet mærkeligt i, at det ved en sådan lejlighed

RINGKØBING AMT

kunne tage betydelig skade, og at man mente, at øjeblikket var kommet til at søge hen i mere trygge omgivelser; et sådant sted fandt man en kilometer mod nordøst, hvor den nye borg kunne lægges på kanten af det faste agerland, men dog på tre sider være omgivet af sideng. Af de bygninger, der rejstes på dette sted, er nu muligvis ikke noget tilbage, men de mægtige og i sin art enestående jordværker og grave, der findes uden om gård og have, må antages at stamme fra denne tid. Mod øst beskyttes borgegården af en grav, der skiller den fra ladegården, mod de tre andre verdenshjørner af en svær vold, der har tre til fire gange mandshøjde og mod syd og vest ligger tæt ind til bygningerne, men mod nord viger så langt tilbage, at der inden for den bliver plads til et haveanlæg m. m. Den østlige grav, der er over 100 m lang, bøjer ved begge ender mod vest, dog langt fra vinkelret, og de vestlige udløbere forbindes med en godt 200 alen lang grav. Af et 10 - 20 m bredt vand omsluttes således et terræn på ca. 3 tdr. ld. Uden for graven, men ikke tæt op ad denne, heller ikke helt parallelt med den, løber på de tre sider, kun ikke mod øst, en indtil 3 m høj jordvold, et mægtigt anlæg, der tilmed mod syd er dobbelt, idet der dér både er en ekstra grav og en ekstra vold. Det er klart, at hele dette store anlæg ikke har været et almindeligt forsvarsanlæg; dertil er det ikke skikket, og selv en af den tids drabeligste adelsmænd ville heller ikke have kunnet præstere mandskab nok til at værne et så udstrakt værk, der i omkreds er næsten en kilometer langt. Folkevisernes hundrede svende eller syv og syvsindstyve ville her lidet forslå. Utvivlsomt er den ydre vold nærmest at betragte som en dæmning, der skulle sikre borgen mod den slags overraskelser, den gamle borgs beboere havde oplevet 1532. Det var navnlig mod øst, mellem borge- og ladegård, hvor angriberne havde fast grund under fødderne, at graven måtte tjene som et forsvarsanlæg, og utvivlsomt har den indre, høje vold i sin tid også strakt sig på denne side af borgen.

Som alt nævnt døde den gamle, stridbare hr. Predbjørn 1541, men først syv år efter holdtes der skifte efter ham, og da tilfaldt Vosborg hans svigersøn *Knud Gyldenstjerne*, den kendte, sidste katolske biskop i Fyns stift, der efter at være blevet tvunget til at nedlægge krumstaven havde ægtet hans datter Jytte, som var enke efter Niels Brock til Estrup (død 1534), i fællig med hendes søstersøn Gregers Holger-

Forgården set fra nord. Under brøndvuppen skimtes Vosborglille (fot. Niels Elswing).

sen Ulfstand, hvis moder Anne Predbjørnsdatter Podebusk var gået bort efter kun ét års lykkeligt ægteskab med rigsråden hr. Holger Ulfstand til Skabersø (død 1542). I 1551 delte de to nye ejere gård og gods imellem sig, men dog således, at de i fællesskab beholdt enge, fædrift og laksefiskeri. Således opstod der nu to gårde, af hvilke den oprindelige senere fik navnet Nørre Vosborg, mens den nye blev kaldt Sønder Vosborg efter sin beliggenhed. Den fik nemlig jorderne mod syd og skal oprindelig være blevet opført på det sted, hvor den af vandflod ødelagte gamle borg havde stået eller muligvis på dennes ladegårds plads, altså syd for Storåens gamle udløb. Sønder Vosborg blev ved juletid 1593 hjemsogt af den tidligere omtalte person fra vesten med blå kappe, og derefter flyttedes gården et forsvarligt stykke mod sydøst og bestod som en anelig herregård til 1799, da et kompagniskab af godsslagtere forvoldte den en endog særdeles voldsom død. Ejendommen eksisterer nu som en mindre proprietærgård.

Blandt *Nørre Vosborgs* mange kendte ejere var Knud Gyldenstjerne en af de mest fremtrædende. For Vosborg fik han stor betydning,

dels ved den omtalte deling af gården, dels ved 1550 at afkøbe Oluf Munk til Tvis Kloster hans gods i Ulfborg sogn, blandt hvilket var den nuværende Skærum Møllegaard ved Storå, en ret anselig ejendom, hvis jorder han inddrog under sin hovedgård, som derved fik en meget betydelig forøgelse og vistnok omtrent nåede op på det omfang, den senere beholdt. Med denne forhen gejstlige ejendom var han også kommet i besiddelse af Skærum kapel, som han dog nogle år derefter fik en skarp kgl. befaling til at nedbryde, da det var bragt i erfaring, at det brugtes til »afguder og anden uskikkelighed«. Traditionen på stedet beretter, at materialer derfra blev brugt til bygning af den østre fløj på Nørre Vosborg, hvis tømmerværk den dag i dag skal bære vidne om, at det tidligere har været benyttet andetsteds. Men også af stilistiske grunde kan det store østre stenhus henføres til 1550'erne. Det er et ret anseligt hus i to stokværk, af hvilke det øvre krager let ud over det nedre på konsolbårne rundbuer, et træk, der synes at datere bygningen til århundredets midte, altså just til den tid, da Skærum kapel blev nedbrudt. Fløjen har i tidens løb været genstand for betydelige ombygninger. Endnu i året 1700 stod på gårdsiden et trappetårn; en portgennemkørsel, der var omtrent midt på huset, er blevet tilmuret; et kapel, der var i dets nordre ende, blev 1750 omdannet til værelser (men rester af den oprindelige vægbemaling er fremdraget), og de takkede gavle er først opført 1857 af etatsråd Tang, der 1868 også tilføjede en tårnagtig udsigtsplatform i »gotisk« stil midt på taget, der dog nu atter er nedtaget.

Knud Gyldenstiernes søn Predbjørn blev 1560 Nørre Vosborgs følgende ejer, ligesom sine fleste forgængere en mand, der spillede en betydelig rolle i sin tid og fra 1596 var medlem af rigsrådet. Efter sin første hustru Birgitte Rosensparres død ægtede han 1589 Mette Hardenberg, der nogle år efter blev hjemsøgt af en alvorlig sygdom, som i samtiden vakte stor opsigt, fordi det mentes at være »den onde ånd«, der forfulgte hende. Han »har slaget og draget hende, når hun haver nævnet Gud, så hendes krop sad udi et blodigt kød«, siges det, og han stak hende i skinnebenene, »så de sidder endnu i ribler og sår«; endelig blev hun dog ånden kvit og blev »smuk, sund og tilpas«. Disse genvordigheder ramte hende dog ikke på Vosborg.

Under et pragtfuldt epitafium i Ulfborg kirke blev Predbjørn Gyl-

Borggårdens nordfløj set fra vest (fot. Niels Elswing).

denstjerne stedt til hvile 1616 ved siden af sin første hustru, og 13 år senere bragtes også fru Mette, der havde tilbragt sine sidste år på sin fædrene gård Skovsbo på Fyn, hertil. Da havde deres søn Knud Gyl-denstjerne, trykket af gæld, allerede (1626) solgt Nørre Vosborg til sin svoger *Jens Juel* til Aabjerg. Det var første gang i løbet af 300 år, at gården skiftede ejer på denne måde. Der skete dog derved intet brud på gårdens fornemme traditioner, thi den nye ejer tilhørte en anden anset slægt og var selv en mand, der indtog høje stillinger. Han var ikke blot ligesom så mange af sine forgængere medlem af rigs-rådet, men også en årrække statholder i Norge. Efter at have købt Nørre Vosborg synes han at have betragtet den som sit egentlige hjem, og efter hans ret tidlige død (1634) blev også hans enke *Ide Hansdat-ter Lange*, der desuden (1638) ejede Aabjerg, Udstrup og Stenum-gaard, eller ialt 1.494 tdr. htk., boende dér til 1649, da hun endte sine dage ved et ulykkestilfælde. Da dette ægtepar ingen sønner efterlod sig, delte deres svigersønner deres godser. Norges riges kansler, senere

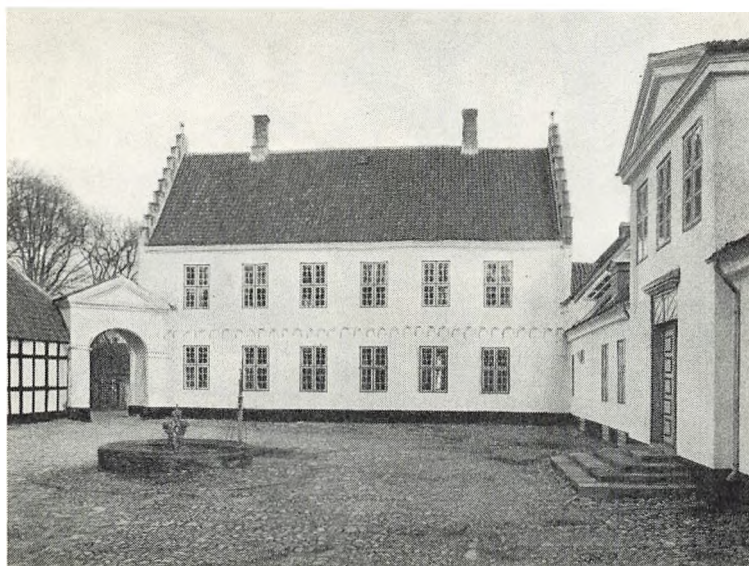
RINGKØBING AMT

assessor i statskollegiet og højesteret, gehejmeråd *Ove Bielke* til Øst-råt fik Nørre Vosborg. Han havde været gift med datteren Maren, der var død 1644 efter at have skænket ham en datter Ide Sophie, der senere blev gift med Knud Gjedde til Vadskærsgaard, som undertiden skrives til Nørre Vosborg, men da Ide Sophie døde længe før sin fader uden at efterlade sig børn, var dermed svogerskabet ude, og gården kom da ved Ove Bielkes død (1674) til den i hans andet ægteskab, med Regitze Gjedde, fødte datter Maren, der 1671 var blevet gift med amtmand i Trondhjem amt kancelliråd *Joachim Frederik Vind* til Gundestrup i Skåne, der i april 1687, et par måneder før sin død, ved købekontrakt solgte Nørre Vosborg hovedgård og gods, ialt over 700 tdr. landgildehartkorn, for kun 10.000 rdl. til oberst *Herman Frans von Schwanewede* til Sønder Vosborg. Hvordan det meget betydelige gods, der fulgte med gården, er blevet samlet om denne, har vi nu kun meget mangelfulde efterretninger om; rimeligvis har ridefogden ret, når han 1683 skriver, at det meste af det i langsommelig tid har fulgt med gården.

I Den skånske Krig havde Schwanewede, der var en usædvanlig dygtig partigænger, udmærket sig talrige gange, navnlig ved mindre skærmydsler, hvilket havde skaffet ham ry som troldmand og et hurtigt avancement. Til fredens gerning var han vistnok mindre skikket; i hvert fald lå han i klammeri med Gud og hvermand. Som ejer af Sønder Vosborg havde han haft stadige spektakler med ridefogden på Nørre Vosborg, købet af denne bragte ham ind i en vidtløftig proces, og med de andre lodsejere langs Nissum Fjord var han idelig på kant både om det ene og det andet. Det er intet under, at der har dannet sig mange sagn om en mand af hans støbning; et af dem går ud på, at han ved sin død (1697) kun med nød og næppe slap ud af den ondes klør, takket være den hjælp, en af egnens præster bragte ham. Han, der 1692 var blevet generalmajor, og hans hustru, fru Christence Dyre, der overlevede ham til 1705, kom til at hvile i Gyldenstiernerne kapel i Ulfborg kirke. Mens deres arvinger foreløbig beholdt Sønder Vosborg, satte de 1706 Nørre Vosborg, hvis gods Schwanewede havde reduceret til lidt over 200 tdr., til auktion, og den købtes da af den rige Christen de Lindes svigersøn *Niels Leth*, der to år efter blev adlet »for sin honette ekstraktion, berømmelige konduite og exemplare

Norre Vosborg, borggårdens østre hjørne (fot. Niels Elswing).

Borggårdens østfløj fra 1550 med indkørselsportalen og, til højre, sydfløjen fra 1839 (fot. Niels Elswing).

kvaliteter«, som det hedder på hans ligkisteplade, men nok i virkeligheden kun, fordi han var blevet gift ind i en nybegt adelsslægt, hvis eneste fortjeneste var, at den havde en velspækket børs, som i øvrigt snart efter blev slunken. Allerede Leths enke fru Maren de Linde, der beholdt gården fra sin mands død 1711 til 1745, da hun solgte den til sin søn *Henrik Johan de Leth*, sad i det mindste i sine sidste leveår i meget beskedne kår, og sønnen synes ikke at have været bedre situeret, skønt han var en dygtig landmand, der opdyrkede kær og hede, anlagde et teglværk og på anden måde søgte at forbedre ejendommen. Dette voldt naturligvis bønderne forøget hoveri, og da han var streng mod dem, efter traditionen nærmest en bondeplager, og dertil stridbar og proceslysten, blev han gjort til genganger i stor stil. Han døde 1754, året før sin gamle moder, og tre år efter (1757) solgte hans enke Sophie Kirstine de Linde, der var hans kusine, gård og gods til sin søn Christen Linde de Leth, men blev ligesom sin svigermoder boende på gården til sin død 30 år derefter.

Borggårdens nordre hjørne (fot. Niels Elswing).

Den nye ejer var en ung mand, der få år før havde taget juridisk embedseksamen, 1761 blev landsdommer i Nørrejylland og senere byfoged i Holstebro og herredsfoged i de to tilliggende herreder; 1774 fik han titel af virkelig justitsråd. Det lystige liv, han førte på Nørre Vosborg med gæstebud og sviregilder, skulle ikke hjælpe på de i forvejen beskedne forhold, og da han døde 1778 ved at styrte af hesten på vej fra Holstebro til sit hjem, blev gården det følgende år stillet til auktion og købt af hans fjerne slægtning *Christen Linde Friedenreich* til Sønder Vosborg, der trods sit fine navn og de mange herregårde, han ejede, var en meget jævn mand, der levede i fred og god forståelse med sine bønder og tog sig af sine gårde og fedestude, af hvilke han i gode år kunne have opstaldet en 5 - 600 stk., hvoraf efter omstændighederne fra 60 til 100 på Nørre Vosborg. På denne gårds studehold hjalp det, at den efterhånden havde fået samlet en del tiender.

Da Linde Friedenreich var ugift, blev kort tid efter hans død 1786 de seks hoved- og avlsgårde, han ved den tid ejede, omtrent 1.550 tdr. htk., stillet til auktion og solgt for tilsammen lidt over 170.000 rdl.;

Nørre og Sønder Vosborg, med tiender og gods ialt 770 tdr. htk., købtes da for 77.100 rdl. af de to brødre købmand *Peder Tang* i Ringkøbing og kancelliråd *Søren Tang* til Tim. Den sidstnævnte gård solgte de igen et par år efter; Nørre Vosborg beholdt derimod *Peder Tang*, og hans broder udstedte 1793 en erklæring om, at han ikke havde eller havde haft nogen andel i den. Det må have været en stor dag for brødrene Tang, da de tog *Niels Bugges gamle gård* i besiddelse, thi de var sønner af en fæster på dens gods, på den tidligere nævnte gård *Nørre Tang*, en fjerdingvej øst for hovedgården.

Peder Tang, der havde samlet sig betydelige midler som købmand i Ringkøbing, hvor han tillige var forligsmægler og beklædte andre tillidshverv, fik nok at gøre med at bringe sin temmelig forsømte gård på fode. *Borgegårdens nordre fløj*, hvori den gamle fru *Sophie Kirstine de Linde* endnu holdt hus, en gammel bindingsværkslænge, der skal være opført 1642 af fru *Ide Lange*, var meget forfalden og blev straks restaureret af ham; og *ladegården*, der var afbrændt ved lynnedslag 1647 og altså også må være blevet opført af fru *Ide*, var i årenes løb blevet meget brøstfæddig, den lå næsten på jorden, siges der, hvorfor han omkring 1788 opførte den helt fra grunden af i den meget anselige skikkelse, i hvilken den endnu er at se; da den var færdig, byggede han 1790 ved den østlige indkørsel et monumentalt, pilasterprydet porttårn, der står som et vidnesbyrd om, at han var en mand, der ikke ensidigt kun havde sans for det nyttige. Sin forretning i Ringkøbing vedblev han at drive lige til sin død 1826, men *Nørre Vosborg* afstod han snart (ca. 1797) til sit eneste barn, sønnen *Niels Kiær Tang*, en nobel og venuesæl personlighed, der var juridisk kandidat, men ikke ønskede at gå embedsvejen. Senere blev han landvæsenskommissær og kammerråd. Han døde allerede 1814, og hans enke *Marie Cathrine Meinert* (død 1855) ægtede to år efter amtsprovst dr. theol. *Conrad Daniel Koefoed* i Ribe, som derved blev gårdens ejer. Han døde 1831 som biskop.

Nørre Vosborgs agerjorder, der 1804 beskrives som dels muldede med sand, dels skarp sandige, dels lave og kolde, dels lerede, var i tidernes løb blevet en del udvidede. Mens der 1688 under selve gården havde været 170 tdr. ld. ager, var der nu 245 tdr. foruden 78, der blev drevet under 11 afbyggersteder. Provst *Koefoed* begyndte i

*Spisestue
(fot.
Niels Elswing).*

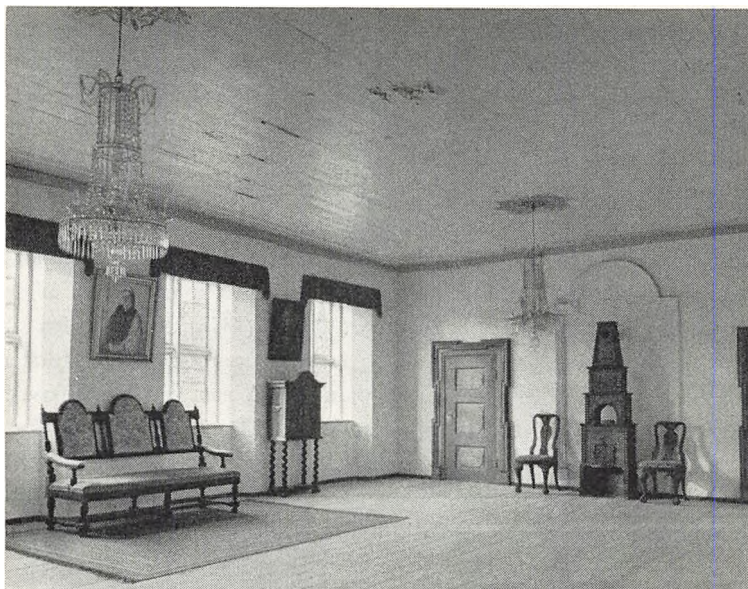
1818 at sælge godset, der kun var lidt over de 200 tdr. htk., og året efter erhvervede han tilmed bevilling på at udparcellere hovedgården i 53 parceller. Denne udparcellering kom dog heldigvis kun i ringe grad til udførelse, og 1824 solgte han gården uden tiender og gods til sine tre stedsønner, af hvilke de to ældste, præsten Peter Tang og den senere justitiarius Christian Noe Tang, to år efter solgte deres part til den yngste *Andreas Evald Meinert Tang*, som derefter ejede den i en lang årrække, forbedrede og forskønnede den, fredede og værnede den, samlede alle de sagn, der som blomstrende slyngplanter fletter sig ind i dens historie, og ved sin ligefremme gæstfrihed og hjælpsomhed gjorde gården til et midtpunkt for egnen.

Tang erhvervede atter de parceller, der var blevet solgt fra gården, og afkøbte 1826 sin stedfader omtrent 80 tdr. htk. gods i Gørding, Vem og Bur sogne og de 6 tiender, der tidligere havde fulgt med gården. I de følgende år købte han ligeledes de fleste af de hidtil solgte fæstesteder, da de nye selvejere havde ondt ved at klare sig, og således

blev Nørre Vosborg igen komplet i 1834 og vedblev at være det, så længe han ejede den, for han var en konservativ mand, der fandt det gammeldags, patriarkalske forhold mellem godsejer og fæstere tjenligt for begge parter. Han var en meget duelig landmand, var i sine unge år blevet uddannet i Holsten og indførte talrige forbedringer på sin gård, hvor han brugte de nyeste redskaber. Straks efter at have overtaget den, indførte han brak og dyrkning af kartofler samt vinterhvede til eget brug; mergling af markerne, der ikke havde fundet sted siden Leth'ernes tid, genoptog han, og han var vistnok en af de første her på egnen, der begyndte at dræne (1856), med rør fra sit eget teglværk, som han udvidede og forbedrede, og blandt de første, der havde mod til at anlægge en plantage så nær ved Vesterhavet. For at fremme studedefningen anlagde han 1845 et brænderi i Skærum mølle; senere gav han dog studene løbepas og holdt køer (80 i 1861). Hans byggelyst var stor, hvorfor han har efterladt sig adskillige beviser. Det er alt omtalt, hvilke ændringer han foretog ved

Hjørne af dagligstue (fot. Niels Elswing).

Salen i østfløjens øvre stokværk (fot. Niels Elswing).

borgegårdens østfløj, at han opsatte takkede gavle og et udsigtstårn på tagets ryg, men allerede i 1839 havde han helt ombygget sydfløjen, som han fra tarveligt bindingsværk forvandlede til en grundmuret bygning med gennemgående toetages risalit og et koket lille løgspir på tagryggen; heri blev hovedindgangen til herskabsbeboelsen i søndre og østre fløj. 1868 blev sydfløjen forlænget mod øst, så den flugtede med østfløjen. Dermed havde borggården fået sit nuværende udseende. Den vestlige fløj, der overskygges af to kuplede lindetræer og oplives af det pyntelige indgangsparti med de svungne trappegelændere, skal være opført af landsdommer de Leth 1770, men er i sin nedre del i renæssanceskifte; den må altså være bygget på fundamenter, der muligvis er fra borgegårdens oprindelige bebyggelse. Lige ved indkørslen til ladegården opførte Tang 1853 til sin ældste broder, præsten Peter Tang (død 1876) en villa i stil med borgegårdens østfløj, men med et højt tårn med spidsbuede vinduer, og gav den navnet Vosborglille — senere brugt til enkesæde. På Bur

kirke, som han jo ejede, satte han klokkestabel med spir, og Skærum Møllegaard og flere af sine bøndergårde ombyggede han. Et morsomt minde om tidens romantiske havekultur er de lysthuse og monumenter, etatsråd Tang smykkede den stemningsfulde have med. Bevaret er endnu det såkaldte Moskapel, en trækonstruktion, indvendig beklædt med mos, og udvendig med strå.

Efter at en hjertesygdom 1868 havde gjort ende på Tangs virksomme liv, ejede hans enke Marie Elise, f. Fenger (død 1885) gården en årrække; efter at have solgt en stor del af godset, det meste til arvefæste, afhændede hun den 1878 tilligemed Skærum Mølle, Nørre Tang samt tiender og det tilbageværende gods til sin svigersøn, bryggeriejer *Henrik Stampe Valeur*, der i sin korte ejertid, efterfølgende sin svigerfaders eksempel, anlagde den 20 tdr. ld. store plantage nordøst for gården, ned mod Storå. Siden hans tidlige død 1880 tilhørte Nørre Vosborg hans enke, etatsrådets ældste datter, fru *Christine Lorentze Tang Valeur*, der gennem sit lange liv trofast holdt de fædrene traditioner i ære og værnede om gårdens og slægtens rige minder. Fruen frasolgte 1905 Skærum Mølle med Vosborg Teglværk, og tienderne blev ifølge den noksom bekendte tiendelov fraskilt. I 1923 afstod hun Nørre Vosborg med ca. 800 tdr. ld. til to af sine søsterbørn, skoleinspektør, frøken *Anna Tang Barfod* og dennes broder *Peter Niels Andreas Tang Barfod*, som forskud på arv. Ved udgangen af 1931 udtrådte frøken Barfod af ejerforholdet, således at broderen blev enejer, og flyttede ind i Vosborglille. I 1946 syntes Nørre Vosborgs tid som herregård at være ude. Godsejer Tang Barfod solgte til et par ejendomshandlere (I. Lundgaard og Th. Sørensen), der agtede at udstykke det gamle herresæde. Nogle arealer var allerede frasolgt, da overretssagfører *Janus Frederik Krarup*, ejer af Nordfeld, greb ind på slægtens vegne, idet han, der var oldebarn af Niels Kiær Tang, pludselig oprådte som køber. Den gamle slægtsbesiddelse var dermed reddet; størsteparten af det kulturhistorisk så værdifulde inventar, de gamle møbler, slægtsportrætterne m. v., fik lov til at blive på den gamle plads. Den ret forsømte ejendom har overretssagføreren indtil sin død i 1966 utrætteligt arbejdet på at konsolidere; efter en ildsvåde 1949 genrejstes den søndre avlslænge i den gamle stil, og ved arkitekt H. H. Engqvist er, i samarbejde med Det

NØRRE VOSBORG

særlige Bygningssyn, den forfaldne borggård blevet restaureret 1954 - 60 og udsigtstårnet på østfløjen fjernet. I 1930 og 1941 blev to hedearealer på tilsammen 266 tdr. ld. frasolgt; gårdens tilliggende er nu 265 tdr. ld. ager, 75 tdr. ld. eng, 35 tdr. ld. plantage og have m. m., ialt 375 tdr. ld. Efter Janus Krarups død ejes Nørre Vosborg af hans enke, fru *Margrethe Krarup*.

S. NYGARD

EJERE

- Bugge Nielsen
Niels Bugge
- ca. 1359 Christiern Vendelbo
ca. 1400 Predbjørn Podebusk
1470'erne Predbjørn Podebusk (d. Y.)
- 1548 Knud Gyldenstierne
- 1626 Jens Juel
1634 Ide Lange (Juel)
- 1649 Ove Bielke
1671 Joachim Fr. Vind
1687 Herman Frans v. Schwanewede
1706 N. de Leth
- 1779 Chr. Linde Friedenrich
1786 P. og S. Tang
- 1793 P. Tang (eneejer)
1816 C. D. Koefoed
1826 A. E. M. Tang
- 1878 H. Stampe Valeur
1923 Anna og P. N. A. Tang Barfod
1946 J. Fr. Krarup
- 1966 Margrethe Krarup

BYGNINGER

- Voldsted med firfløjet borg og tårn kaldt Oseborg
- 1532 Borgen ødelagt ved stormflod og flyttet til nyt voldsted
- 1550 Gården delt, nu kaldt Nørre Vosborg Stenhus (østfløjen) opført
- 1642 Nordfløjen opført
1647 Ladegården genopført efter brand
- 1770 Vestfløjen opført på ældre fundamenter
- 1788 Ladegården opført
1790 Porttårn opført
- 1839 Sydfløjen ombygget i grundmur
1857 Østfløjens gavle opsat
1868 Udsigtstårn tilføjet og sydfløjen forlænget
- 1950 - 60 Ladegården istandsat, borggården restaureret ved H. H. Engqvist

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Pallisbjerg

Staby sogn, Ulfborg herred, Ringkøbing amt

Et par kilometer syd for Nissum Fjord, i Staby sogn, ligger Pallebjerg, eller Pallisbjerg, som herregården nu atter kaldes. Den første del af navnet er nemlig mandnavnet Palle, der i egnens dialekt bliver til Palli. Hvem denne Palle, som gården er opkaldt efter, egentlig har været, er ikke helt sikkert; men det sandsynligste er, at det har været landsdommer *Palle Juel*, som til en vis grad kan siges at have oprettet godset. Pallisbjergs ældste historie lader sig ikke særlig klart belyse; men så meget kan fastslås, at der i middelalderen lå en del bispegods i Staby sogn, som senere blev overtaget af *kronen*, og deriblandt var gården Padbjerg. Denne erhvervede den ovenfor nævnte landsdommer ved Viborg landsting, Palle Juel af Stjerne-Juelernes slægt, og han gjorde den til kærnen i det gods, han efterhånden fik samlet sam-

Den 1897 opførte og senere ombyggede portlængde (fot. Niels Elswing).

men i sognet og omegnen, bl. a. vistnok ved ligefrem at nedlægge en landsby. Erhvervelsen fandt sted i 1560, og sælger var kronen. Det var gode tider for godserne, og der var store muligheder for driftige mænd som f. eks. Palle Juel. Han var blevet landsdommer i Viborg 1558, men synes allerede 10 år i forvejen at have ejet gods i Staby, eftersom hans søn Mogens skal være født der i året 1548. Landsdommerne aflønnedes på den måde, at de fik overdraget én eller flere gårde som len, og Palle Juel havde til en begyndelse fået en kongelig gård i Holstebro; senere fik han noget af det kirkegods, som kronen havde inddraget ved reformationen, og 1578 fik han Viskum gods i Viborg amt som len på livstid. På Viborg-egnen ejede han i forvejen godset Strandet, og ude ved Vesterhavet havde han efter sin fader arvet Udstrup. Om Palle Juel vides, at han i året 1571 anklagede en kone for at have forhekset hans hustru, og han fik også det arme menneske dømt til at lide bål og brand.

Han døde i 1585, og Pallisbjerg tilfaldt sønnen Mogens Juel, der ligeledes blev landsdommer og ved sin død 1605 var »i stor vidtløf-

tighed«, d. v. s. havde i høj grad uordnede pengesager. Der kom derfor nu nogle forvirrede år for Pallisbjerg, hvorunder Hans Lykke til Krabbesholm en kort tid havde beslaglagt godset som ufyldstgjort panthaver. Omkring 1610 - 11 er det imidlertid igen i Juel'ernes besiddelse, idet fru *Elsebe Juel*, Palle Juels datter og enke efter Poul Munk til Tvis Kloster, var dets ejer fra da af og til sin død i midten af 1620'erne. Gårdens bygninger brændte i hendes ejertid. Hendes datter fru Anne Munk, enke efter Børge Trolle til Trolholm (død 1610), og deres søn *Niels Trolle* ejede det derefter til sin død 1667.

Niels Trolle, der var født 1599, havde gjort en glimrende karriere. Han havde som ganske ung det held at få de allerbedste opdragere, idet han efter endt skolegang på Herlufsholm og i Leipzig kom i huset hos selveste kansleren Christian Friis til Borreby og derefter hos den lærde biskop Jesper Brochmand. Efter nye studier i udlandet kom han til hoffet, deltog i Christian IV's tog til Tyskland under Trediveårskrigen, blev ritmester og fik i 1634 den høje stilling som lensmand på Københavns Slot. Senere fik han Roskilde len, og i 1645 udnævnte kongen ham til rigsviceadmiral, og til sidst blev han udnævnt til statholder i Norge. Dette skete i 1656; men skæbnen var ham ublid, allerede knap to år efter kom krigen til Norge, og Trolle fik lejlighed til at vise sin mangel på krigerske evner. En af hans medarbejdere, generaløjtnant Jørgen Bielke, anklagede ham senere for mangel på både mod og energi, og da krigen var forbi, var hans dage som statholder talt. Trolle rejste så hjem til sine godser, og selv om hans bane som embedsmand havde fået en mindre strålende afslutning, kunne han da i al fald glæde sig over sine rigdomme på jord. I alle landets egne ejede han store besiddelser, nemlig foruden Pallisbjerg, Trolholm (Holsteinborg), Ryegaard, Jonstrup, Sandholt, Krumstrup og Skarholt.

Hans enke fru Helle Rosenkrantz og deres døtre ejede Pallisbjerg indtil ca. 1670, da datteren jomfru Helle afkøbte to af sine tre søstres mænd deres parter. Moderen gav senere afkald på sin del af godset, og da jomfru Helle 1672 indgik ægteskab med *Iver Juul Høg* til Høgsholm, kunne hun bringe de tre fjerdedele af godset med i ægteskabet. Iver Juul Høg døde imidlertid 1683, og hun giftede sig derefter 1689 med stiftamtmand *Palle Krag* til Katholm. Denne var ikke interesseret i at beholde sin hustrus andele i Pallisbjerg, der er langt fra Kat-

holm på Djursland til Pallisbjerg ude ved Vesterhavet, og ejeren af den sidste fjerdepart af godset *Axel Juel*, gift med et barnebarn af Niels Trolle, var heller ikke interesseret i at beholde sin part. I løbet af året 1692 blev da alle godsets dele igen samlet på én hånd, idet de købtes af en mand ved navn Christen Linde.

Christen Christensen Linde var født 1626 som søn af en købmand i Holstebro. Ved et rigt giftermål, som leverandør til hær og flåde og som pengeudlåner til herremænd blev han efterhånden en meget velstående mand, der ved at overtage panter eller ved køb efterhånden kom i besiddelse af ikke mindre end 10 komplette herregårde. Med rigdommen fulgte ære. Linde blev ophøjet i adelsstanden og fik lov at bære navnet de Linde. 1706 døde Christen de Linde på Pallisbjerg i en alder af firsindstyve år. Der var så meget efter ham, at hans 6 sønner alle kunne blive godsejere. Sønnen Frands Rantzau de Linde overtog Pallisbjerg. I hans ejertid blev en af de sidste ulve i Danmark skudt af skytten på Pallisbjerg på en mark i Tim sogn. Frands Rantzau de Linde døde 1765, og han og hans hustru Helle Gertrud Basses kister står i et kapel i Staby kirke. Allerede 1757 var Pallisbjerg overgået til svigersønnen *Christian Daniel Friedenreich*, der i forvejen ejede Palstrup. Han overdrog det i 1771 til sin søn Christen Linde Friedenreich. Efter dennes død i 1786 kom godset under hammeren.

Efter at Christen Linde i 1692 havde overtaget Pallisbjerg, kom det til en opgangsperiode for godset. Både Linde'rne og Friedenreich'erne synes at have været energiske folk. I al fald er en ikke ringe del af de 273 tdr. fæstehartkorn, der lå til Pallisbjerg i 1786, kommet til det under disse mænds regime. Denne fæstejord lå først og fremmest i Staby og omkring Nissum Fjords sydlige del. Desuden var der fæstere i Vedersø længere mod syd og i nogle sogne inde i landet. Ydermere hørte de to større ejendomme Brondbjerg avlsgård og Staby Kærgaard ved denne tid til Pallisbjerg.

På auktionen i 1786 blev godset købt af generaladjutant Jens de Poulson, som straks efter byttede det bort for Palstrup. Pallisbjergs nye ejer, ritmester *C. Chr. v. Irminger*, beholdt det heller ikke længe, og 1792 solgte hans kreditorer det på tvangsauktion, og her blev det købt af *Christen Strandbygaard*, som beholdt det til sin død i 1812. Fire år efter lod hans arvinger det gå til auktion, og her blev det købt

*Statholder
Niels Trolle
(† 1667).
Kobberstik af
Alb. Haelwegh
efter
maleri af
Abr. Wuchters
(Frederiks-
borg).*

af et *konsortium*, nemlig de herrer justitsråd T. C. Skønau, herredsfoged J. Tranberg og agent L. Buch. Til trods for at de fortvivlede pengeforhold gjorde spekulationen risikabel, fik konsortiet Pallisbjergs fæstegods bortsolgt og betydelige dele af hovmarkerne udstykket i mindre brug, og hovedparcellen solgte de i 1818 til *Christen Jensen Ebbensgaard*. Denne, der døde 1836, hans enke, Maren Breinholt, hans søn, Jens Breinholt Ebbensgaard (død 1868), og endelig dennes enke, Mette Windfeldt, ejede gården til 1872, da den blev købt af kreditforeningsdirektør, landvæsenskommissær, højjægermester *Christian Benzon Hoppe*.

Pallisbjerg synes oprindelig at have haft en bindingsværks hovedbygning — som adskillige af herregårdene i Jyllands mere magre egne. Denne afløstes i 1800 af en grundmuret hovedbygning, men

RINGKØBING AMT

hofjægermester Hoppe opførte 1898 - 99 med professor H. C. Amberg som arkitekt en ny, stor og meget herskabelig hovedbygning, bestående af et dybt, toetages midterparti, og smallere, énetages sidepartier. Den hvidkalkede bygning har skifertag med en stor segmentfronon med Hoppe- og Wedel Jarlsberg-våbener. Indkørselen fører i øst igennem en nu rødkalket portlænge, med tårn med højt spir over portåbningen, opført 1897. Det er den eneste rest af avlsbygningerne. Allerede hofjægermester Hoppe havde frasolgt jord til udstykning, men Pallisbjerg havde dog ved hans død 1914 endnu godt 600 tdr. ld. Avlsgården med hovedbygningen (310 tdr. ld.) blev solgt til købmand P. C. Rørsgaard, Vemb, der efterhånden udstykkede arealet, medens arvingerne en tid beholdt ca. 250 tdr. ld. plantage.

1940 købte *staten* hovedbygning med park (ca. 40 tdr. ld., heraf 25 tdr. landbrugsareal), og indrettede Pallisbjerg til ungdomslejr, senere skolehjem under Børne- og Ungdomsforsorgen. Hovedbygningen, der havde stået ubeboet siden hofjægermester Hoppes tid, blev nu ombygget og istandsat, og 1956 - 57 også portlængen (ved kgl. bygningsinspektør Th. Havning).

SIGURD JENSEN

EJERE

ca. 1536 Kronen
1560 Palle Juel
1611 Elsebe Juel
1641 Niels Trolle
1672 Iver Juul Høg (parthaver)
1689 Palle Krag og Axel Juel
1692 Christen Linde
1757 Chr. D. Friedenreich
1786 C. Chr. v. Irminger
1792 Chr. Strandbygaard

1812 Konsortium
1818 Chr. J. Ebbensgaard
1872 Chr. B. Hoppe

1914 P. C. Rørsgaard
1940 Staten (hovedbygningen)

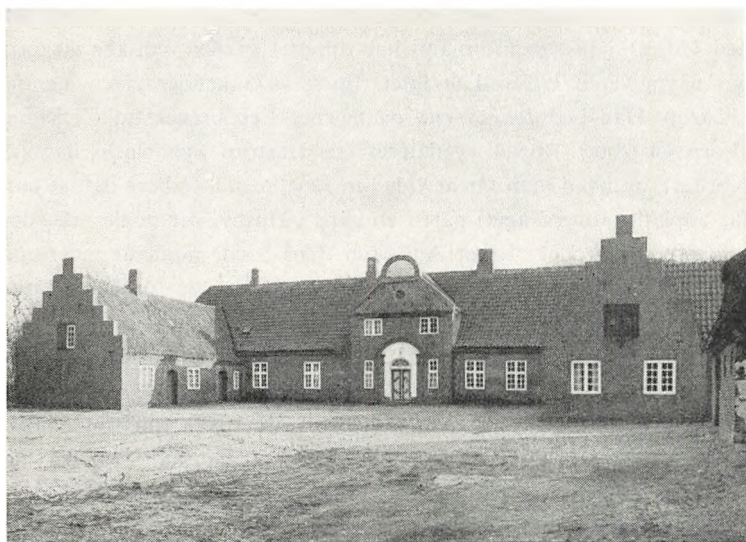
BYGNINGER

Gården nedbrændt

1800 Hovedbygning opført

1897 Portlænge opført
1898 - 99 Hovedbygningen opført
ved H. C. Amberg

Hovedbygningen restaureret og
ombygget til ungdomslejr
1956 - 57 Portfløjen ombygget ved
Th. Havning

Hovedbygningen set fra nord (fot. Niels Elswing).

Udstrup

Sønder Nissum sogn, Ulfborg herred, Ringkøbing amt

Syd for Nissum Fjord er alting lavt og fladt, bortset fra de vilde, forrevne Vesterhavsklitter, der kun få steder har nået en mægtighed som her. Under sandbjergene findes tørvemoser og sort muld. De lave jorder hæver sig ved Udstrup kun 5 - 6 meter over havet, ved kirken en smule mere. Egnen er god nok, der er muldjord på lerunderlag, saftigt grønne enge, røskær, hav og fjord med skønhed og ynde; men der er også tåge, havgus og uhygge. 1.700 engelske sømænd fandt døden julenat 1811 ved to orlogsskibes stranding ved Fjand, 24 af dem ligger begravet i højen på sognets kirkegård. Østligst i sognet ved Fælsted Kog ligger Udstrup omgivet af fjord og enge, de eneste nødvendige forsvarsværker i gamle dage. Spor af volde og grave er aldrig påvist.

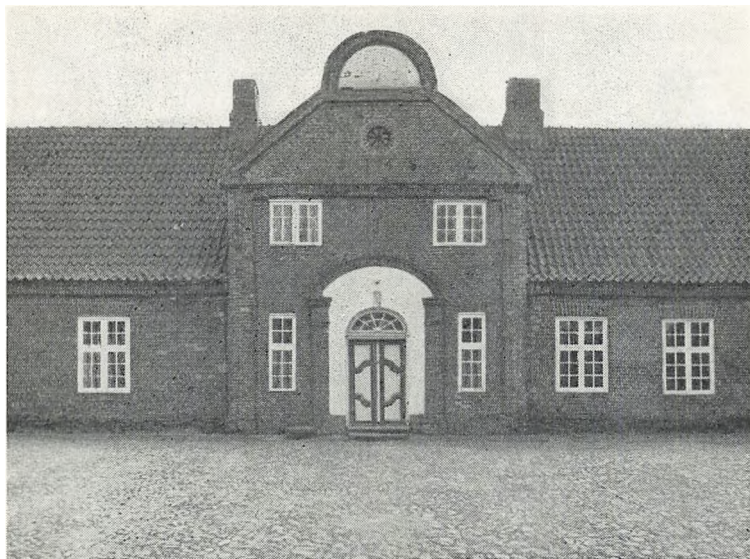
Udstrup findes nævnt 1424 som Wdstorp; det er et almindeligt

torpnavn og kan være givet på landskabslovenes tid af en mand, der hed Ud. Om just denne mand har oprettet gården, er ikke sikkert; om navngiveren Ud ved vi intet. Først 1473 kender vi en ejer af Udstrup. Han hed *Jens Spend* og nævnes i en brevekstrakt i Elline Gjøes jordebog. Brevet er dateret fra Udstrup kyndelmissedag (2. februar), og hvad man får at vide om Jens Spend, er bare det, at han får »opladt« (overdraget) part i en gård i Husby, der nogle måneder tidligere var skødet til Iver Andersen. Jens boede nogle år senere på Rammegaard, som hans fader Anders Spend havde før ham. Hans hustru hed Ide Høg og var fra Eskjær i Salling.

Den næste ejer Mogens Spend, må nok være en søn af Jens og Ide. En datter af ham hed Ellen og blev gift med *Palle Juel*, som nævnes til Udstrup 1491 og 1501. Når såvel Palle Juel som Ellen blev stedt til hvile i Gudum kirke, skyldes det sikkert, at han har været klosterefs forstander, værge for nonneklosterets jordegods. Dette par havde sønnen Mogens Juel, der blev Udstrups næste ejer 1506-43. Han var 1518 gift med Dorthe Krabbe og var sammen med frænder med til at stifte en messe i Århus domkirke til lindring og forkortelse af familiemedlemmernes ophold i skærsilden. Han var en tid lensmand over Ulfborg og Hind herreder, 1526 fik han livsbrev på Sandfær gård og mølle i Vind sogn, og han nævnes hyppigt som dommer i ejendomstrætter. 1536 deltog han i den rigsdag i København, der gennemførte reformationen.

Ægteparret havde mange børn, seks sønner og fem døtre. En del af disse børn synes en tid at have været samejere af gården. Palle Juel, der grundede herregården Pallisbjerg i Staby, skrives undertiden til Udstrup, ligesom brødrene Mogens Juel og Christen Juel; den sidste, der også ejede Bækmark, fik sin rigelige del af kirkens konfiskerede gods, tildels som løn for sin deltagelse i Syvårskrigen. Han var gift med Anne Lunge, som tre år efter mandens død 1585 ægtede *Thomas Maltesen (Sehested)* til Tanderup, som derefter indtil sin død 1609 ejede gården.

Hvorledes Udstrup derefter kom til *Laurids Lunov* til Holmgaard, Skals sogn, er ikke oplyst, men ved denne mands død 1616 findes den i hvert fald i hans enke Else Krags besiddelse. Hun fik kongens samtykke til at sælge sit og umyndige børns arvegods for at få betalt

Hovedbygningens midterparti (fot. Niels Elswing).

sin afdøde mands betydelige gæld. *Christoffer Gersdorff* havde dernæst gården, som han 1630 solgte til rigsråd *Jens Hermansen Juel* til Kjeldgaard. Hans hustru hed *Ide Lange* og ejede gården 1638, da hartkornsansættelsen på grundlag af indsendte jordebøger med skatteansættelse for øje fandt sted. Hun var den lykkelige ejer af de fire herregårde *Vosborg*, *Aabjerg*, *Udstrup* og *Stenumgaard* med et samlet bøndergods på 1.494 tdr. htk. *Udstrup* hørte til de mindre gårde på kun 24 tdr. htk. Datteren *Susanne* blev gift med *Erik Quitzow* til *Sandager*. Hvornår han blev ejer af *Udstrup*, kan ikke oplyses; men den 6. maj 1669 solgte han gård og gods til generalmajor *Henrik Ruse* på *Bøvling Slot*, det senere *Rysensten*, og nu hørte *Udstrup* sammen med dette gods indtil 1776. Ved matrikuleringen 1688 ansattes gårdens htk. uforandret til 24 tdr. Dens opdyrkede areal var 95 tdr. ld., bøndergodset ansattes til 242 tdr. htk. En stor del af dette var strøgods, ikke samlet omkring gården, men henlagt dertil efter forgodtbefindende af *Rysenstens* ejere. En undersøgelse viser, at f. eks. de fjerntboende bønder i *Vinding sogn* oprindeligt var kron-

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

bønder under Bøvling len, men skødet til Henrik Ruse sammen med Bøvling Slot og det øvrige gods 1664 som dennes betaling for sine befæstningsanlæg i København. Ifølge generalhoverireglementet 1770 var 18 gårdmænd og 16 husmænd hovgørende, de hovfries antal var 34 gårdmænd og 19 husmænd. — Ejeren af Udstrup, altså ejeren af Rysensten, var i det nævnte tidsrum efter baron Henrik Ruse dennes datter Johanne Marie, gift med 1. Poul Rantzau, 2. *Christian Juul* og 3. Gregers Daa, derefter fruens søn af 2. ægteskab baron Ove Henrik Juel-Rysensteen, siden baron Otto Henrik Juel-Rysensteen og senere dennes broder baron Chr. Frederik Juel-Rysensteen, som døde 1782. Baronerne på Rysensten holdt forpagtere på Udstrup. I året 1766 var den bortforpagtet for 80 rdl., et ringe beløb i sammenligning med, hvad der ydedes af andre gårde. Men markerne havde taget skade af en vandflod 1763. Den årlige udsæd var 20 tdr. rug, 10 tdr. byg og 20 tdr. havre. Høavlen var 80 - 90 læs, og der holdtes 40 staldstude, hvoraf forpagteren havde sin bedste indtægt. Bygningerne var af ringe kvalitet. Den mand, som 1776 købte Udstrup med

25, 111 og 265 tdr. htk., var daværende forpagter på gården *Jens Tang*. Han var bondesøn fra Nørre Tang i Ulfborg sogn, tilhørende en slægt, som har skænket Danmark mange gæve mænd. Han var kommet til gården som forpagter 1765 og havde ægtet den hidtidige forpagters datter Else Katrine Brøllund. Det fortælles, at han, da han hørte, at baron Juel ville sælge, tog til Rysensten med hele sin likvide kapital, 35 blanke dukater. Han kom til Rysensten ved daggry, før baronen var stået op, men gik ind i stuen, hvor han kom i snak med baronens lille søn. Han tog ham op på sit knæ og lod ham lege med de pæne sølvknapper, han havde i kjolen, Jens Tang sagde så til drengen: Synes den lille baron, at de knapper er så pæne, så skal du have nogle, der er endnu pænere. Og så gav han drengen otte blanke dukater, som denne løb ind til forældrene med. Lidt efter kom baronen ind, og de kom snart overens om handelen. Jens Tang bød 30.000 daler kurant for gård og gods; men baronen ville kun have 28.000. — Det er ingen pris for Udstrup, sagde ridefogeden, da skødet skulle skrives. Men baronen frabad sig ridefogedens indblanding i handelen. Han kendte Jens Tang som en pålidelig mand og ville unde ham gården for denne billige pris. Der gættes på, at de otte dukater også kan have gjort nytte. Jens Tang tog efter tidens ånd og mode straks fat på at bortsælge bøndergodset, så hartkornet før hans død 1789 sank fra 260 til 12 tdr. Bønderne blev selvejere til en billig pris og i en god tid, og Jens Tang fik midler til at afvikle købesummen med. Han fik det bedste eftermæle. Han var en god, ærlig og from mand og ret en menneskeven, hedder det i kirkebogen. Det kunne nu godt være skrevet om en kæltring; men her passer præstens ord godt nok. Han blev kun 47 år gammel. Efter hans død blev gård og gods, det, der var tilbage, solgt af dødsboet for 11.260 rdl. til forpagter Mads Andersen Kyttrup, og så kom den ret i æ handel, som det hedder i Vestjylland. Kyttrup solgte den 1801 til landinspektør C. A. Wesenberg, som 1807 skødede den tillige med sognets kongetiende for 23.000 rdl. til købmand C. Husted i Ringkøbing, Lars Sørensen til Timgaard og byfoged Søren Borck. 1811 købte J. P. Fuglsang gården af Borcks enke Kirsten Marie Øllgaard. Under disse transaktioner var gården blevet udstykket i 61 parceller, hvoraf nogle blev solgt og atter tilbagekøbt. Fuglsang var gift med krigsråd

RINGKØBING AMT

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

Heides enke fra Ringkøbing. De boede på Udstrup indtil 1819, da gården solgtes på auktion til *Niels Schack Jensen* for 12.880 rbdl. i sølv. Jensen havde adskillige betænkeligheder; men han var ejer af ca. halvdelen af købesummen, som nu efter den sidste omgang af deflationsskruen var sunket til næsten det halve af, hvad den var 1811. Slægten, der forblev i gården i fire generationer og i mere end hundrede år, har bevaret mindet om de vanskelige kriseår, som fulgte efter erhvervelsen af den store gård. Prisen per tønne rug var efter kapiteltaksten 1819 6,15 rbdl., 1824 var den sunken til 1,64 rbdl., men dermed var bunden også nået, og opgangsårene begyndte. Jensen var gift med *Dorthe Kathrine Windfeldt* og døde 1845. Sønnen *Hans Windfeldt Jensen* overtog gården 1842, efter traditionen til 24.000 rbdl. Der var nu ret gode tider. *Hans Windfeldt* merglede og øgede gårdens kornavl, og han besluttede sig derfor til at opføre en mølle. Denne betjente gården og den nærmeste omegn uden konkurrence i over 20 år. Og det var i høj grad medvirkende til, at *Hans Wind-*

feldt blev en velhavende mand. Han var født i Rejsby 1819, samme år som faderen erhvervede Udstrup. Hans hustru var Kirstine Knudsen, født i Ribe og søster til den dygtige og brave bonde Knud Knudsen i Forballum og præsten Jens Larsen Knudsen i Lejrskov, fader til den bekendt forfatter Jakob Knudsen.

1863 købte Hans Windfeldt Viumgaard i Ulfborg til sin ældste søn Niels Schack Jensen, som dengang kun var 18 år gammel. Den yngste søn *Knud Markus Jensen* overtog Udstrup 1880 til 100.000 kr. Denne mand havde tilbragt hele fem vintre på Askov Højskole, og han havde været et år hos mejeriforpagter Adolf Burkardi, med hvis ældste datter han siden blev gift. Han interesserede sig i det hele taget meget for det teoretiske og havde mest lyst til at komme med i arbejdet på en mejeri- og landbrugsskole; men faderen ville, han skulle overtage Udstrup, og således blev det. Anna Henriette Burkardi kom til Udstrup 1884 som husbestyrerinde, og året efter blev de gift. Hun og manden var lige ivrige efter at få mejerivæsenet i en bedre gænge på Udstrup. De anlagde et af de såkaldte herregårdsmejerier og opkøbte mælken fra omegnens bønder. Allerede efter tre års drift gik en del gårde fra til et andet mejeri, som opførtes 1888 i Sønder Nissum, og efter 1894 reduceredes mejeriet til kun at betjene Udstrup. 1903 byggedes der andelsmejeri i sognet, hvortil Udstrup sluttede sig. Som sin farfader overtog Knud Jensen gården umiddelbart forud for et prisfald og en medfølgende landbrugskrise; men der var gode reserver, og der forlyder intet om, at den gamle velstand gik tabt. I ægteskabet var der fem drenge og to piger, som forældrene skulle hjælpe i vej omkring Den første Verdenskrigs begyndelse. De fik ejendomme til opskruede priser, og det medførte store kautionsstab for Knud M. Jensen. Det blev da til fuld pris, men dog naturligvis ikke til mere, end hvad gården kunne koste i almindelig handel, at fjerde mand af slægten Hans Adolf Jensen 1925 overtog Udstrup. Han tog den til 265.000 kr. og kunne, såsnart den sidste landbrugskrise satte ind, aldeles ikke klare sine forpligtelser, og gården gik til auktion. Det var med sorg og vemod, familiemedlemmerne så slægtsgården glide dem af hænde. *H. K. Møller* gav i året 1932 175.000 kr. for gården, der nu er på 17 tdr. htk. og 191 tdr. ld., hvoraf 123 ager, 56 eng, 14 plantage og 3 have og gårdsplads.

RINGKØBING AMT

Til gården hører desuden 28 tdr. rørskår. Efter H. K. Møllers død 1959 ejer han enke, fru *Jenny Dorthea Møller*, Ustrup.

Hovedbygningen udgør et nydeligt, omend ganske enkelt trefløjet rødstensanlæg, opført 1784 af Jens Tang, selvom der nu fejlagtigt står 1748 på bygningen. Midterfløjen har mod gården en toetages frontispice med segmentfronton og en djærvt skåret hoveddør. Sidefløjene har i forrige århundrede fået kamgavle. Indvendig er bevaret et par stuer med morsomt bemalede vægge og træværk. Den anselige, stråttekte ladegård er vistnok jævnaldrende med hovedbygningen, men er ombygget 1905. I det lave land udgør bygningerne med den smukke, uensartede vestjyske mursten en god, sluttet helhed.

ESBERN JESPERSEN

EJERE

1473 Jens Spend
1491 Palle Juel
1588 Thomas Sehested
ca. 1610 Laurids Lunov
ca. 1620 Christoffer Gersdorff
1630 Jens Juel
1649 Erik Quitzow
1669 Henrik Ruse
1682 Christian Juul (Rysensteen)
1776 Jens Tang

1789 - 1819 Forskellige ejere
1819 N. Schack Jensen
1880 K. M. Jensen

1932 H. K. Møller
1959 Jenny D. Møller

BYGNINGER

1784 Hovedbygningen og ladegården
opført

1905 Avlsgården ombygget

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

Timgaard

Tim sogn, Hind herred, Ringkøbing amt

Vestenvinden har nu fri bane over Timgaards voldsted. Hvor den før i sin afmægtige rasen måtte bøje af for tårne og tindede gavle, mursten og granit, hvor den måtte slå sig til tåls med at ruske i klapprende luger og pibende vejrfløje, dér fejer den nu uhindret hen over den lave borgbanke, voldstedet, som næppe hæver sig over engene.

Og nu lyder sagnene om Timgaard vel heller ikke mere i folkesmunde, de mange sagn, der i århundreder blev fortalt fra slægtled til slægtled. Få herregårde har sagnet haft så travlt med som Timgaard hin røde, der lagde Vestervig øde, som det gamle rim fortæller. Med føje synes det, da en af fløjene på gården var bygget af hugne kvaderstene, og der tilmed er fundet granitrelieffer, som tydeligt stammer fra en kirkebygning. Folkesagnet har også fæstnet

sig ved gårdens placering i sump og morads. Det siges, at bygherren bejlede til en fornem jomfru, der kun ville give ham sit ja på ét vilkår, hvis han kunne bygge en borg i det bundløse kær. Og overmodigt slyngede hun sin fingerring ud i mosen: Lige så umuligt, som hun ville få den tilbage igen, kunne han bygge der! »Men Ringen blev fundet i en Fiskes Indvolde, og han lod derpaa gjøre Anstalt til Bygningen, som lykkeligen gik for sig«.

Denne historie er ganske vist et typisk vandresagn, ligesom beretningen om, hvordan bygherren sendte sin svend efter den bortdragende bygmester og bød ham sige denne, at grundvolden sank. Hvis han så meget som vendte sig, skulle svenden hugge ham ned! Men han så sig ikke tilbage.

Der er dog andre sagn af afgjort lokal oprindelse, fremfor alt har folkeerindringen husket den bomstærke Peder Gyldenstjerne, stærk så han kunne gribe i en ring, der for det samme sad i borgporten og med benene løfte sin hest fra jorden.

Disse folkelige minder blev sat på tryk allerede i 1787. For der eksisterer en lille bog i oktav fra dette år, Poul Mathias Nødskovs »Beskrivelse over Thimgaard og Thim Sogn«, en af de allerførste danske sognekroniker, der dog ikke holder sig til digt og fabel alene. Tværtimod, den meddeler et væld af faktiske oplysninger og må for altid blive en hovedkilde til gårdens og sognets historie, navnlig da forfatteren har kunnet gøre brug af dokumenterne på gården, og der mangler ikke noget led i hans ejerliste.

Han har sikkert ret, når han anser den *Conradus Frans*, der med sin frue Sidsel og deres børn, alle i året 1290, blev begravet ved Tim kirke, for herregårdens herskab, det første man ved om. De er i øvrigt så ukendte, som de senere ejere af slægten Gyldenstjerne er kendte. Nødskov lader allerede Niels Eriksen, der levede først i det 14. århundrede, være herre på gården. Ham fulgte sønnen hr. Erik Nielsen og sønnesønnen Niels Eriksen, og dennes søn, atter en *Erik Nielsen* (død 1449), er den første, som de nu bevarede dokumenter angiver som ejer af Tim. Han var ridder og lensmand, spillede en rolle i adskillige af datidens diplomatiske forhandlinger og nævnes som rigshofmester i 1442. Samme stilling indtog sønnen, den tredie Niels Eriksen på Tim, der som rimeligt var, også blev vel aflagt

Sigbrit Willumsdatters ligsten fra 1523, ført fra Timgaard til Nationalmuseet.

med lensmandsposter og giftede sig Landting til, mens Aagaard gik til en anden gren af slægten. Han overtog Tim på skifte i 1463, og to år efter hans død i 1484 delte hans børn arven efter ham, sønnen Peder Nielsen fik Tim, datteren Inger, Landting. Men da broderen døde allerede 1492, kom hun til at bestyre Tim gods for hans umyndige børn indtil 1509, da brødrene Knud og Axel gav hende kvittering for alle oppebørsler. *Knud Pedersen*, der fik Tim, har gjort sig temmelig bekendt, om ikke på bedste måde. Måske var han uden skyld, da Christiern II lod ham fængsle sammen med Torben Oxe efter Dyvekes død. Han slap i hvert fald bedre end fætterten, blev frigivet, mod at han lovede aldrig mere at komme kongen for øje. Ingen af dem anede da, under hvilke omstændigheder de alligevel atter skulle mødes. Der var dem, der siden satte ondt for den forviste og skrev til Christiern II om Knud Persens voldelige fremfærd mod en af kronens bønder, »han slog ham med et spyd så jammerlig, at Gud måtte sig forbarme«, og man måtte age bonden hjem af marken. »Det er Eders Nåde et stort hovmod, som det er fat mellem Knud Persen og Eders Nåde. Det sejer hver mand i Narrejælland«, slutter den velmenende brevskriver.

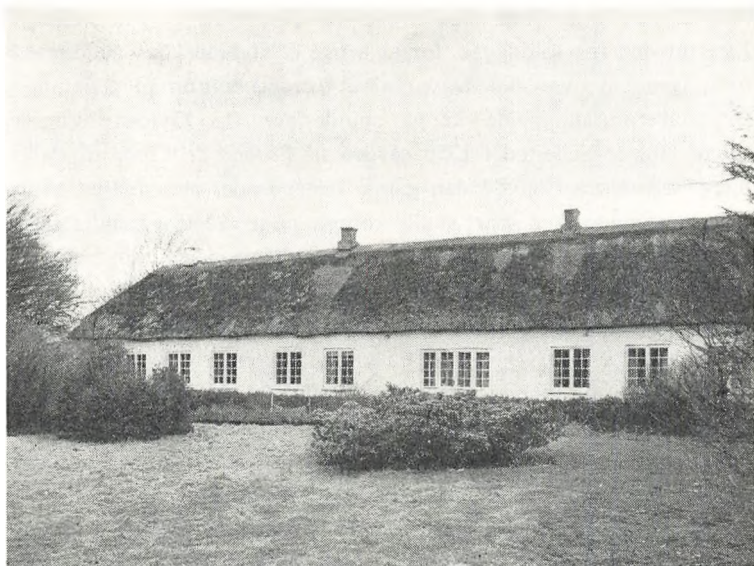
Konge og herremand mødtes igen. Men det var, da Christiern II

blev ført som fange til Sønderborg, og Knud Gyldenstjerne var med på skibet. Han fik lejlighed til at sige tak for sidst på den mest brutale måde, trak den faldne storhed i skægget og flåede Den gyldne Vliess' ordenskæde fra hans skuldre! Endnu i vore dage har man et synligt bevis på Knud Gyldenstjernes had. Så længe Timgaard stod, var der på gården en sten med en besynderlig historie. Man ville på egnen vide, at den udhuggede kvindeskikkelse på den skulle forstille Dyveke, at Knud Gyldenstjerne havde ladet den stille op i porten »med streng befaling at hans hofkarle skulle spytte derpå, ja gøre, hvad værre er, hver gang de ginge der forbi«.

På Nødskovs tid var stenen itubruddet og indskriften delvis ulæselig. Men siden blev stumperne samlet sammen og ordlyden rekonstrueret. Og det viste sig, at sagnet ikke havde haft helt uret. Portrættet var blot ikke Dyvekes, derimod moderens, Sigbrits! Det var hendes gravminde, bekostet af hende selv i levende live og af Knud Gyldenstjerne slæbt til Tim og opstillet til hendes forhånelse!

Knud Pedersen døde 1552, og Timgaard og gods blev på »tokkeskifte« i 1555 tillagt hans sønner i fællesskab. Hildebrand Gyldenstjerne døde 30 år gammel i 1565, Axel fik Landting, men den tredje broder Peder Gyldenstjerne blev en af Timgaards mest kendte ejere. Han var opdraget sammen med rigets arving, den senere Frederik II, og modtog siden hans kongelige besøg på Timgaard, hvilket nær var spændt uheldigt af, hvis man da kan tro det landskendte sagn, om dengang vært og gæst kørte om kap til Tim kirke, og Per kørte forbi kongen med et pyt! pyt, sa Per til kongen, men kongen sa', han ville ingen pytten ha'!

Peder Gyldenstjerne, der med hæder kæmpede i Syvårskrigen og siden blev øverste feltherre og rigsmarsk, døde ugift 1594, og Timgaard arvedes af broderen Axel Gyldenstjerne, på det tidspunkt statholder i Norge. Han døde 1603, og hans søn Knud Gyldenstjerne, som farbroderen krigsmand — løjtnant i Kalmarkrigen — og lensmand, fik nu Tim. Han var død i året 1636, da Timgaard på skifte blev udlagt til sønnen Arild Gyldenstjerne, som imidlertid døde »i sin blomstrende ungdom« allerede 1637. Han var den sidste mandlige Gyldenstjerne på gården, der nu blev overtaget af broderdatteren Øllegård, gift med Christian Friis til Lyngbygaard i Skåne. En række

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

kreditorer gjorde i 1651 udlæg i Timgaard og gods. Blandt dem var hendes moder Christence Lindenov den, der havde mest til gode, og som fik selve hovedgården, hvorpå både hun og de andre udlægshavere solgte deres rettigheder til hendes svoger *Mogens Sehested* til Holmgaard, der havde været gift med Knud Gyldenstiernes datter Lisbeth. Og nu var Tim et hundrede år i slægten Sehesteds eje.

Om hr. Mogens Sehested kunne der efter hans trykte ligprædiken skrives noget lignende som om flertallet af datidens andre herremænd. Det mest bemærkelsesværdige er, at han mistede sin arm i en batalje ved Wismar og siden blev lensmand på Københavns Slot.

Af hans næsten utallige børn nævnes Knud Sehested, død ung 1659, til Timgaard, og hans broder Axel Sehested, hvem det senere gik svært tilbage for, solgte 1692 godset til fru *Sophie Gyldenstjerne*, enke efter en tredje broder, oberst Jens Sehested. Deres søn, rytterofficeren *Niels Jensen Sehested*, som boede på det fynske Broholm, den første af slægten på denne gård, ejede derpå Tim til sin død 1745, hvorefter hans sønner, Jens og Holger Sehested, havde den i fælles-

RINGKØBING AMT

skab til den førstes død 1752. Og så gik Tim endelig ud af slægtseje. Efter at den fra »olddage«, for at bruge et af Nødskovs yndlingsudtryk, igennem over 400 år var arvet fra generation til generation, Sehested'erne stammede jo på spindesiden fra Gyldenstiernerne, solgte Holger Sehested i 1756 gården til *Frands de Linde* til Pallisbjerg. Og dermed havde den gamle danske adel også måttet slippe dette herresæde, som snart skulle komme på ny-adelige hænder. Alle-rede året efter overdrog Frands de Linde Timgaard til sin svigersøn *Christian Daniel de Friedenreich*, som atter i 1771 overlod den til sin søn Frands de Friedenreich. På auktion kom den derpå i 1777 til justitsråd *Jakob Hygom* til Palstrup, hvis enke Ulrika Antoinette Sundt 1782 gav sønnen kancelliråd Peter Jakob Hygom skøde, og han solgte i 1784 til kancelliråd *Søren Tang*. Han var søn af en fæstebonde i Ulfborg sogn, som faderen havde frikøbt fra fødestavnen, og tjente sig op som købmand i Ringkøbing. Dertil var han Nødskovs principal som godsforvalter, hvem han tilegner bogen og skildrer som en virksom mand, der forbedrede driften og ombyggede og istandsatte borgegården.

Dennes ny æra blev kun kort. Efter Tangs død blev Hans Hansen ejer 1797, men solgte året efter til herredsfoged, senere generalauditør Hans Jakob Lindahl, og Timgaard blev det første af den halve snes herresæder, som han tog livet af. I henhold til kgl. bevilling af 1797 blev bøndergodset solgt fra, det fik endda være, men det var også Lindahl, der lod den statelige borggård nedrive til grunden. Han udstykkede selve hovedgården og solgte ca. 1803 hovedparcellen til Lars Sørensen, efter hvis enke Birgitte Pedersdatters død 1815 gården blev købt af kammerråd Lars Lassen, der i forvejen havde en anden af parcelgårdene, Lindholm. På auktion efter hans død kom Timgaard 1827 for 6.000 rbd. rede sølv til Otto August la Cour, senere til Aabjerg, og B. R. Strandbygaard. Den første blev ene-ejer i 1829 og lod ti år efter gården gå til auktion. Landvæsenkommisær Andreas Carl Koefoed fik skøde 1840, solgte en del parceller fra og hovedgården selv til H. A. R. Hauch, efter hvis død 1861 brødrene Laurids og Christen Nyboe købte Timgaard for 39.000 rbd. og 1865 afhændede den til *Søren Hansen*. Hans søn Hans Nørgaard Hansen arvede den 1899. Ti år senere blev købmand *A. Madsen* ejer og efter

et lige så langt tidsrum hans søn Søren Hansen Madsen. 1954 blev gården købt af fabrikant *H. H. Vounlund*.

Trods udstykning er Timgaard stadig et anseligt landbrug med 160 tdr. ld. Men da la Cour satte gården til auktion i 1839, var der et tilliggende på 350 tdr. ld. ager, 90 tdr. ld. eng og 100 tdr. ld. hede og kær, og da var den gamle hovedgård allerede reduceret i størrelse, havde kun 22 tdr. htk. mod tidligere 56, ja før landmålingen i 1680'erne var den ansat til 100 tdr. Arealet af den dyrkede agerjord var jo i ældre tider ikke så stort, Nødskov opgiver det for sin tid til 8 indtægter à 26 tdr. ld., og 100 år før var der ca. 140 tdr. ld. under plov til Timgaard. Marken var »ypperlig baade til Græs og Korn«, og gården havde et særligt aktiv i de store enge, der strakte sig i en længde af 6.000 alen langs Mølleåen alene. Af »svære Staldstude (som endog Hollænderne have købt) fores og græsses i det mindste 100 Stykker«, siger Nødskov. Disse enge var før så bløde, »at Høet deraf endog maatte opjerges i Sække til det faste Land«, indtil der blev udført dræningsarbejder af justitsråd Hygom og Tang, af hvilke ejere den første endda aldrig havde været på Timgaard.

De mere end syv tusind tønder land inden for sognegrænsen hørte i ældre tid så godt som alle under hovedgården. »Den nærmeste Øvrighed over Thim Sogn er Thimgaards Herskab, som fra umindelige Tider har ejet Sognet og forlenet samme til Indbyggerne ved Fæste-Kontrakt«, skriver Nødskov. Måske har Tim sogn helt fra oldtiden udgjort en enhed, et storgods med hovedgården som centrum, takket være arveforholdene bevaret gennem århundreder som et udelt område. Når i tidernes løb kronen og enkelte andre var lodsejere inden for sogneskellet, drejede det sig kun om ganske enkelte gårde. I slutningen af det 17. århundrede var en gård i Riskær den eneste, som ikke hørte under Timgaard af sognets 300, eller efter den »ny matrikel« 200 tdr. htk.

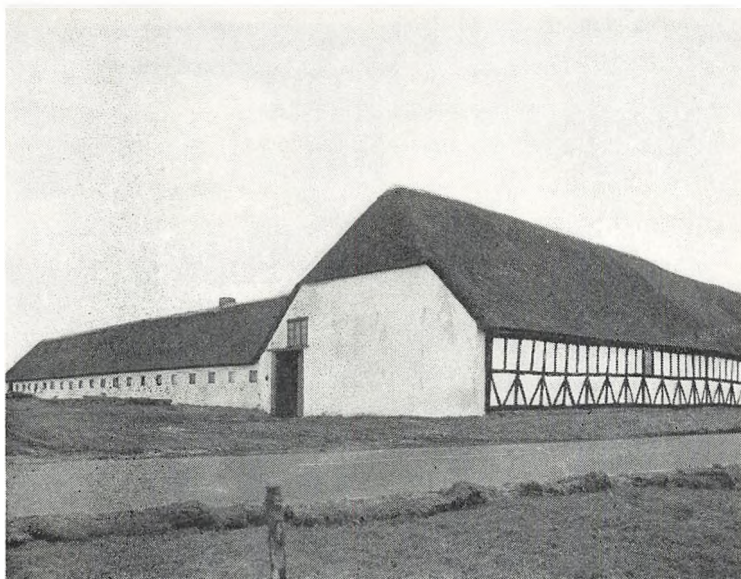
Herrerne på Timgaard ejede dette område med så fuldstændige beføjelser, som tænkes kunne: »Gaarden har fra Olddage . . . været be-naadet med Birkeret over Thim Sogn«. Ganske vist er Nødskovs »old-dage« et noget svævende begreb, og selvom Tim birk nævnes første gang 1513, kan birkeretten være hævdet til gården fra så gammel tid, at den var det naturlige tilbehør til sådanne stormandssæder.

Til dennes herligheder regnedes også møllerne, der var i ældre tider to, og broerne i sognet, af hvilke der svaredes afgift, såvel af rejssende som sognets egne og tilgrænsende sognes indbyggere.

Men foruden selve sognet lå der også andet jordegods til Timgaard, nærmere eller fjernere. Niels Eriksen overtog i 1463 gården tillige med alt forældrenes gods i både Harsyssel, Jellingsyssel og Himmersyssel. Et par hundrede år senere var tilliggendet næppe så stort, selvom der hørte en 25 udensogns bøndergårde under Tim. Godset var da på 557 tdr. htk. 1780 var der kun halvtredie hundrede, deraf de 204 i Tim sogn, resten i Madum, Hee og Hover sogne.

Igennem det meste af de tre sidste århundreder, Tim gods bestod, var midtpunktet Knud Gyldenstiernes statelige borggård. Man skulle tro, han har haft sin svigerfaders stolte gård, Glimmingehus, som forbillede ved opførelsen. Kvaderstensbygningen på Timgaard må have mindet ikke lidt om det skånske kampesteenshus. Men Timgaard var firfløjet. »Hovedhuset, hvorigjennem er en gammeldags snever Port, er opført af Qvadrathugne Kampesteene med 2 Taarne inde i Gaarden, i Hjørnerne ved Fløjhusene. Dets Højde er 28 Alen, Længde 50½, og Bredde 18 Al., og er af Gothisk Bygningsmaade, med Gavlindinger paa Enderne, og hvelvede Kjeldere under sig«. Dette hus lå mod syd, og de andre tre fløje, der omsluttede borggården, 46 alen lang og 26 alen bred, var oprindelig af omtrent samme højde. Men nytårsnat 1710 styrtede nordfløjen sammen. Kun muren ind mod gården blev stående, og op mod den blev der bygget et halvtagshus af bindingsværk. I den skal før gårdkapellet have været, og en kampesteensfont gjorde endnu på Nødskovs tid tjeneste i køkkenet. Også vestlængen var blevet gjort lavere i 1736. De to tårne var tækket med egespåner og »ikke anvendte til andet end Vindeltrapper, udhugne af heelt Eege Træe og 37 i Tallet, indtil Loftet naaes«. Der var slået jernbånd omkring hvert af dem, og overalt vidnede en masse jernankre om bygningens ælde.

Mod slutningen af det 18. århundrede måtte denne renæssanceborg forekomme skummel og håbløs gammeldags. »Saa prægtig Anseelse som Thimgaards Borgegaards Bygning udvendig har havt og haver, ligesaa uanseelig har den til denne Tid været indvendig, med sine Oldfæderske Indretninger, ujevne Vegge, mørke Vinduer, plumpe

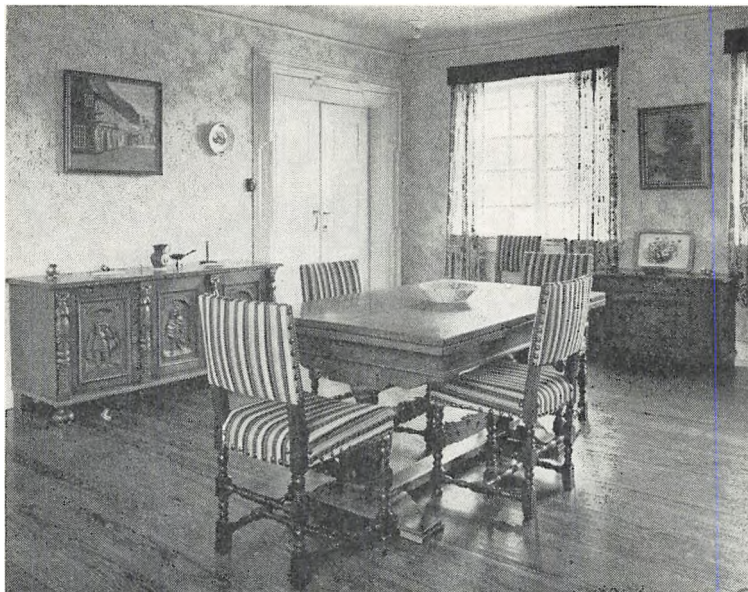

Avlsgården set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Kaminer i alle Værelser, hvorved dog tillige nogle gammeldags Kachelovne er blevne anbragte, uden Tvivl i Christian Friises Tid, siden de alle bære Aarstal af 1638 til 1641. Veggene inde i Værelserne have i Olddage været anstrøgne med en Vandfarve af gule, blaa og røde Striber flammeviis, som over Ti Gange siden have været overkalkede, men lade sig see ved den i dette Aar skete ny Indretning«.

Søren Tang havde 1786 givet gården »en ny glans« og »saaledes forskjønned den, at den opvækker enhvers Beundring«. Han havde moderniseret adskillige værelser med »ny og klare Vinduer«, lofter, døre og gulve. Over borggårdsporten var der opsat et nyt sejerværk, og nedenunder en indskriftsplade af træ i stedet for den gamle af sten, som var forsvundet, og med et vers som sluttede: Gid denne Hovedgaard bestaae til Verden skal med den forgaae!

Og så varede det ikke 20 år, før Gyldenstiernernes gamle borg var udslettet fra jordens overflade! Ved Lindahls ødelæggelse af Timgaard mistede landet et enestående arkitekturminde.

Spisestue (fot. Niels Elswing).

Kun det lave firkantede voldsted er tilbage med spor af de dobbelte grave og af haven, der omkring år 1700 blev anlagt øst for det. Søren Tang havde ladet anlægge en ny vej i stedet for den gamle bugtede, fra der hvor vindebroen havde stået og ned til ladegården på den anden side landevejen. Her omkring påviste man endnu i det 18. århundredes slutning, hvor Timgaard havde ligget, før Knud Pedersen flyttede den.

Den nuværende énetages og stråttækte hovedbygning på Timgaard, opført omkring år 1800, ligger ved den gamle ladegård. Nødskov har også skildret ladegården, som den stod på hans tid, »6 tæt sammenbygte Huse ... med en eneste Port ud mod Borgegaarden« netop dengang sat i stand, så »ikke enhver Ladegaard i Vedligeholdelse kan sættes i Ligning dermed«. Også de 19 fiskeparker ved gården var til dels oprensede, mens der kun var mærker i terrænet tilbage af den ridebane, der havde været indrettet sydøst for ladegården med »mange snorrette Afdelinger og Springgrøfter«.

Blandt bygningerne på ladegården fremhæves især to store lader, den ene til korn, den anden til hø, henholdsvis 63 og 67 alen i længden. »Naar og af hvem Ladegaarden er bygt, er ubekjendt«, siger Nødskov. »Det visseste er, at Husene ikke alle paa een Tid ere bygte. Overalt ere de af Egetømmers Bindingsværk med Muurstene. Kornladen synes at være ældst, og af en Mængde Aarstal med Navnemærker, som enten Ladefogderne eller Hoveribønderne i det indvendige Tømmer have skaaret, og hvoraf de ældste er 1618, sees at Laden før den Tid har tilværet«. I øvrigt var det tydeligt at se, at tømmeret i denne lade havde været brugt én gang før, i en større og højere bygning, og traditionen vidste da også at give en forklaring herpå. Bindingsværket blev hugget til i Norge, og en hævngherrig svend satte forkerte mærker i det, fordi hans mester ikke ville tage ham med på rejsen til Danmark. Der går jo sjældent røg af en brand, uden der er ild, og faktisk havde Knud Axelsen Gyldenstjerne forskaffet sig flere tømmerlaster fra Norge, muligvis til laden, der vel snart 400 år gammel står tilbage som det eneste minde på Timgaard om Gyldenstiernes tid. Men i Nationalmuseet gemmer man stadig enkelte bygningsrester fra borggården og resterne af Sigbrit Willumdatters ligsten.

Nødskov fandt det nødvendigt at korrigere Danske Atlas, efter hvilket man let kunne få det indtryk, at Timgaard måtte ligge på et sted af ørkenagtigt udseende. Fra Timgaard kunne man ikke blot »klarligen« se Ringkøbing købstad »tillige med derved paa Rheden liggende Skibe«, også syv herregårde og to og tyve sognekirker, havet mellem klittebjergene, samt deri sejlene skibe. Den gamle topograf bliver formelig poetisk i sin lovprisning: »Gaarden omgives paa de 3 Sider af grønne Enge og paa den fjerde af Korn- og Græsmarker. Paa en Side sees og høres en malende Vindmølles Susen, paa den anden Side daglig Fart over 2 Broer, hvorunder løber Mølle-Aaen, som på 2 Sider omringer Gaarden, slyngende sig i slangeformige Bugter midt igjennem Engen. På den 3die Side flyder den gamle Aae, imellem Borgegaard og Ladegaard. — Ligesom her saaledes er Vand og grønne Enge, saa ere her ogsaa i Haven skyggefulde Træer, saa tæt staaende som en liden Lystlund«.

Og selvom denne beskrivelse kun delvis gælder i dag, bortset fra

RINGKØBING AMT

at den statelige borg er forsvundet, så ligger nutidens mere ydmyge Timgaard jo i de samme omgivelser. Længere borte omgrænses synet af bjerge og banker, hvilket dog kun gælder om den nordre og østre side; thi mod syd og vest er jævnt land, så langt horisonten varer, til Ringkøbing, Holmsland og klittebjergene.

MOGENS LEBECH

EJERE

ca. 1290 Conradus Frans (?)
ca. 1400 Erik Nielsen Gyldenstjerne
1509 Knud Pedersen Gyldenstjerne

ca. 1651 Mogens Sehested
1692 Sophie Gyldenstjerne
1722 Niels Sehested

1756 Frands de Linde
1757 Chr. D. de Friederich
1777 J. Hygum
1784 Søren Tang

1787 Hans Hansen

1798 H. J. Lindahl

ca. 1803 - 65 Forskellige ejere

1865 Søren Hansen
1909 A. Madsen
1954 H. H. Vounlund

BYGNINGER

Voldsted

ca. 1550 - 90 Firfløjet borggård med
to trappetårne samt ladegård
opført

1710 Nordfløjen styrtet sammen

1736 Vestfløjen ombygget

1786 Borggården istandsat

1787 Seks bindingsværks-
ladebygninger

ca. 1800 Borggården nedrevet og
stuehus opført ved den gl.
ladegård

Gården med sidefløje set fra nordvest (foto Niels Elswing).

Søndervang

Stadil sogn, Hind herred, Ringkøbing amt

Havet bryder vældigt over de tre sandrevler langs Jyllands vestkyst. Og utalte fartøjer har stormen gennem tiderne drevet hjælpeløse ind imod land, sat dem på grund, de er blevet slået til vrage, uden al nåde, af de ukuelige bølger. Og i gamle dage? Hvad hjalp det dengang de arme skibbrudne, at de var sluppet frelst gennem den brølede brænding? Sagn og historier fortæller om deres sørgelige skæbne, lige så nådesløs som den, der blev deres skude til del. Og det var ikke blot den uvidende almue, de fattige forkuede bønder, der slog skallen ind på de skibbrudne og stjal deres gods. Det var de store, der gik i spidsen, de fornemme, høje prælater såvel som verdslige herremænd, kongens lensmænd, der skulle skikke lov og orden i landet. Folkevisen har sunget om deres onde idræt, om kongens søn af England, hvis forgyldene skib børen blæste vesten ind for Danmark. Og som blev ynkeligt plyndret på strandbredden:

Der kom gangend' en Kokkedreng,
 han gjorde den Herre storlig Men.
 Han havde med sig de Svende ni,
 Hr. Eske Frost han red med di . . .

Kan man ikke stole helt på visen, så røber den, hvad man mente og sagde, og næppe helt uden årsag. Det var en hård tid, en jerntid, middelalderen i det 14. århundrede, og grumme herrer, der rådede her vesterude, mænd som ikke på nogen måde veg tilbage fra at krænke andres ret, det være sig værgeløse skibbrudnes eller den hellige kirkes. Det var mænd som *Eske Frost*, hans svigersøn *Bo Høg* og dennes broder *Lave Rød*. Gang på gang slyngede de jyske bisper bandstrålen mod dette værdige broderpar, fordi de voldeligt satte sig i besiddelse af Riber kapitels gods i Harsyssel.

Nu må man rigtignok ikke tro, at så mægtige herrer har haft deres hovedsæde på Søndervang selv om den siges at have haft volde og grave, der strakte sig helt omkring såvel borggård som ladegård, med vindebroer både i syd og i nord. Men Søndervang var i det 15. århundrede kun en brydegård, én af en række ejendomme under den siden forsvundne Fjandhus gård eller borg, den som sandflugten længst har slettet hvert spor af. *Bo Høg* skal have arvet dette gods med sin frue, *Sophie*, *Eske Frosts* datter, gamle *Bo Høg* blev han siden kaldt. »Han blev en meget gammel mand, hans brodersøns børn arvede ham«, siger fru *Thale Ulfstand* i sin kendte slægtetog, og den må her stå til troende. For det var broderen *Christierns* søn, *Lave Rød den Yngre*, som i 1424 lod læse gode velbeseglede pergamentsbreve på Harbo bygdeting, om »gamle hr. *Bo Høgs* rette arvegods«, som var Fjandhus og andet jordegods, deriblandt »Søndervang i Stadel sogn og fire gårde der til i samme sogn«. Og når fru *Thale*, der levede mere end to hundrede år senere, siger om *Bo Høg*: »Han pantsatte sin svoger på Vosborg Søndervang, Fulden og mere gods, som endnu denne dag står i pant«, så har hun i hvert tilfælde ikke helt uret. Det samme gamle tingsvidne fortæller også om fru *Ingeborg* af Vosborg, at hun indrømmede, *Bo Høg* havde ejet disse ejendomme, men hun hævdede tillige at have en del af dem i pant!

Og for resten står der i dokumentet, at en af gårdene i sin tid var

*Erik Vognsen
(† ca. 1597)
og fru Marens
ligsten i
Stadil kirke
(National-
museet).*

givet i »lån og leje« til hr. Bo Høgs steger, hans »kokkedreng«! Skulle det virkelig være ham fra folkevisen?

Men Søndervang? Da fru Thale levede, hørte den ikke under Vosborg, den havde længe været en selvstændig sædegård, hen mod år 1500 ejet af *Claus Jensen*, hvis adkomst ikke kendes, ja næppe nok hans herkomst. Man plejer at henregne ham til *Skeel'erne*, hvis det nu er rigtigt? Fru Thale havde nemlig forsåvidt ret, når hun hævder, at Bo Høg og Predbjørn Podebusk til Vosborg var svogre. Den før-

stes kone var søster til den omtalte fru Ingeborg til Vosborg, der med hr. Predbjørn blandt andre havde sønnen Claus, ligeledes besidder af Vosborg. Og mellem dennes sønner nævnes Jens Clausen, der ganske vist ikke fører slægtsnavnet og måske var »uægte«. Skulle Claus Jensen mon ikke være en søn af ham igen og dermed hans besiddelse af Søndervang have fundet sin naturlige forklaring, ejerrækken ligge fast lige fra Bo Høgs tid?

Mens Høg'er og Podebusk'er var højættede folk, hører de personer, som i det 16. århundrede skrev sig til gården, hjemme i lavadelen, lidet kendte personer, hvis forhold kun dårligt lader sig oplyse. Claus Jensens datter Edel blev gift med *Josef Rekhals* til Søndersthoved og sad enke på Søndervang i årene før 1550. Men hendes morbroder Mogens Stampe synes også at have haft andel i gården. Siden kom den til hendes datter Birgitte Rekhals og dennes mand *Terkel Pedersen Væbner* til Føvling. Mod slutningen af århundredet ejedes gården af *Erik Vognsen* eller Unsen, som det på godt jysk staves på ligstenen over ham i Stadil kirke. Han var gift med Maren, datter af Terkel Pedersen og fru Birgitte, og var admiral samt kgl. Majestæts befalingsmand på Holmen i København, altså ikke nogen helt ukendt mand. Det må derimod siges om hans efterfølger *Mads Thomesen*, der ganske vist betegnes som kongens mand og tjener, som adelig, men om hvis slægtskabsforhold der slet intet er oplyst, og som, efter at Søndervang var brændt, ikke engang selv kunne bevise sin ret til den. Hele gårdens arkiv, hans brevkister og brevskrin med alle hans adkomstbreve var blevet luernes bytte. Der var ikke en stump tilbage, og et kongebrev måtte i den anledning yde ham den fornødne beskyttelse. Men få år efter, i 1607, solgte han Søndervang til *Knud Axelsen Gyldenstjerne*.

Og nu sank gården atter i anseelse. Den blev igen en andenrangs hovedgård, hvis ejere havde andre og mere fornemme herresæder at bo på. Hvilket på den anden side ikke forhindrede, at det tilliggende bøndergods blev større end det nok nogensinde før havde været. Endnu i det 16. århundrede var godset ikke særlig betydeligt, eftersom der kun stillede en enkelt mand af det til rostjenesten. Da Knud Gyldenstjerne i 1609 tog »låsebrev« på Søndervang, hørte der en snes gårde og nogle bol med til den, deriblandt enkelte i Stadil sogn, mens

resten var spredt over flere sogne og herreder, og det lader sig ikke afgøre, om han havde købt dem alle sammen med hovedgården. Desuden havde han en 14 - 15 gårde og bol i Vedersø sogn, som han havde tilmageskiftet sig. Ved matrikuleringen 1662 var gårdens tilliggende i Stadil sogn vokset betydeligt, til 387 af sognets 451 tdr. htk., idet nu kun Stadilø ikke hørte under Søndervang. Og der lå stadig en del spredte gårde under den, så dens samlede bøndergods var på 472 tdr. htk., altså et meget betydeligt tilliggende. Og var dette noget formindsket ved landmålingen i 1680'erne, så var til gengæld nu det hele Stadil sogn udelt underlagt Søndervang.

Om ejerne i denne periode kunne der som antydtes siges ikke så lidt. De var officielle personligheder og i hvert tilfælde velhavende jordrotter, der blot havde nøjere tilknytning til helt andre herregårde. Knud Gyldenstjerne til Tim var som svigersønnen, den skånske *Otte Thott*, gift med datteren Jytte Gyldenstjerne, begge virksomme i kongens tjeneste, både i krig og fred.

Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgaard, den lærde Holgers søn, hvis søster *Otte Thott* havde ægtet 1643 efter Jytte Gyldenstjernes død, købte 1653 Søndervang gård og gods af svogeren, der var velforsynet med skånske herresæder. Selv gjorde han sig især fortjent som forstander for Sorø og Herlufsholm og som øverste rentemester, finansminister, uden at kunne skøtte sin egen økonomi bedre, end at han efterhånden måtte sælge sine hovedgårde og til sidst gøre opbud, gå fallit i året 1664. Søsteren *Dorthe Rosenkrantz*, nu enke efter *Otte Thott*, afhændede sammen med sin svigersøn *Jørgen Krabbe* og sin stedsøn *Knud Thott* i 1667 godset til dr. med. *Thomas Fuiren*. Den nye ejer var ikke adelig, derimod kendt som videnskabelig samler, som legatstifter og som — pengemand. Hvilken sidste omstændighed bevirkede, at han blev godsejer i større stil og således foruden Søndervang — hvor han vel har haft penge i klemme — ejede *Vindingegaard* på Sjælland. Begge gårde faldt i arv til hans brodersøn *Didrik Fuiren*, der 1677 fik *Vindingegaard* gjort til baroniet *Fuirendal*. Efter hans død 1686 overgik Søndervang til enken *Margrethe Eilersen* eller *Elers*, en borgerdatter af fast karakter. Hun havde i sin ungdom standhaftigt modstået »en højtstående persons« forsøg på at gøre hende til sin maitresse, og det skønt hendes slægtinge, ja hendes egen fader havde

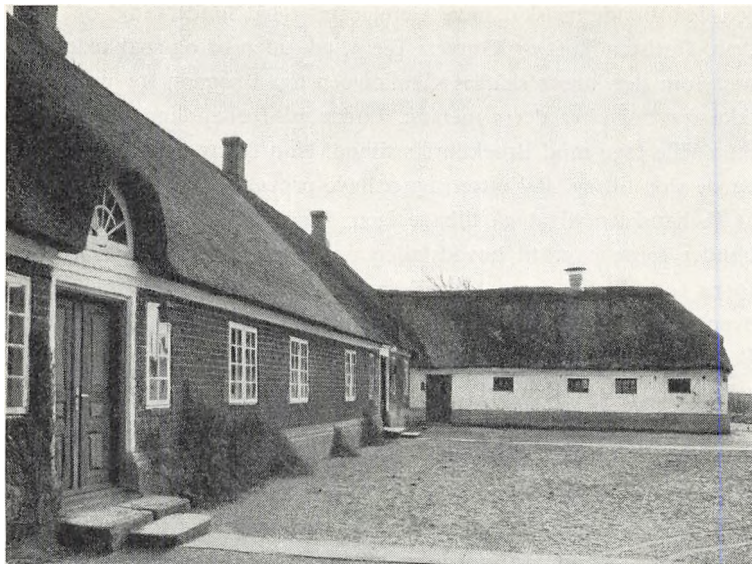
villet overtale hende til at give efter! Da hun var død 1708, besad datteren Christine Fuiren til Støvringgaard, gift med gehejmeråd Jens Harboe, Søndervang til sin død 1735, og så blev godset på auktion i 1738 solgt til en mand, der endelig tog til takke med den vistnok ret beskedne beboelse på gården, regimentskvartermester og senere generalauditør *Svenning Andersen*, som boede på Søndervang til sin død. 1760 blev den købt af krigsråd *Peder Panderup* til Marsvinslund, som han året efter solgte, og efter få år kom Søndervang atter under hammeren og blev i 1768 tilslået en ny generalauditør *Andreas Høyer*, der havde ejet Irup i Thy, og ofte lå i proces, snart med bønderne i Stadil sogn, der nægtede at gøre hoveri både til Søndervang og dens ladegård Østertoft, snart med sognepræsten, hvem han desårsags ikke ville lade bispise sig med den hellige nadver. Hans regimente varede til 1777, da *Christian Ehrenreich v. Brockdorff* blev ejer af Søndervang. Igen en adelig godsejer, men den sidste herremand på gården.

Måske er det derfor, man længe mindedes ham på egnen, som sædvanligt ikke for det gode. Fortællingerne om hans hårde regime er dog iblandet et stænk af beundring. Fordi han ingenlunde var ømskindet med sin egen person. Det siges, at han engang han havde brækket sit ben og fået det sat galt sammen, så satte han det selv i klemme i en dør og brækkede det igen. Brockdorff beskrev siden sig selv som »en gammel elendig mand, som går på ét ben og to krykker, og som har kone og ni næsten alle umyndige børn at forsørge«. Hans frue havde heller ikke det bedste ry, det vil sige hans anden kone, for den første skal have været lige så mild og god, som den anden var ondsindet og nøjeregnende. Hun færdedes selv til hest rundt om i sognet og holdt fæsterne i ave med hårde ord, ja det fortælles om hende, at hun ikke kunne tænke sig, at arme forslæbte hovbønder kom til deres ret selv i himmerige. »Også der vil de minsæl komme til at lade adelen råde«. Men den historie er nu nok et vandresagn. — Og den strenge frue kom ikke engang til at stå for styret på Søndervang sit eget liv til ende. Herovre i det så afsides Vestjylland var bønderne på adskillige godser tidligt blevet selvejere. Og engang i 1791, Brockdorff fandt sig forurettet ved en skatteansættelse — gård og gods var blevet vurderet til 40.000 rdl. — svor han på, at han med glæde ville sælge alt, hvad han ejede i sognet, om nogen ville give ham så meget

for det. Bønderne skal have været samlet på Søndervang, og to af dem, Christen Toft og Gravers Bjerg, gik udenfor og snakkede sammen, om der kunne skaffes så mange penge i sognet, for prisen var ikke for høj efter deres mening. Enden på forhandlingerne blev, at man ville tage mod Brockdorffs tilbud. Han fortrød det ganske vist, da de slog til, og skal efter sagnet have prøvet alle hundekunster for at få handelen til at gå tilbage igen. Sagnet vil også vide, at de to bønder rejste over til hovedstaden og fik kronprins Frederik til at sørge for, de fik deres ret. »Rejs kun hjem med fred, I to gamle mænd,« sagde han til dem, »I skal nok få jeres ret!« Det var dog Brockdorff, der på såvel sine egne som bøndernes vegne indsendte ansøgning til rentekammeret, bilagt den kontrakt, de havde afsluttet om godshandelen, og i denne ansøgning var han udelt på deres side, fremhævede hvorledes »et stor sogn« ved majestætens nåde nu på én gang kunne blive selvejere, og det uden at forlange mindste hjælp eller lån af »publike kasser«. Den kongelige gunst var uundværlig, fordi det gjaldt om, at hovedgården bevarede sin frihed, også efter at den var overgået i bøndernes eje. Og dette privilegium gjorde gavn på mere end én måde. Det var hele sognet, bønderne købte, hovedgård, fæstegods og — kirken med dens tiender.

I rentekammeret var man imidlertid betænkelig. Var det overhovedet lovmedholdeligt at overdrage jus vocandi, kaldsretten til de ny ejere? Men i Danske Kancelli, hvor man fik sagen til afgørelse, havde man ikke noget at indvende, kun kunne rettigheden ikke udøves af andre end privilegerede ejere. Det var altså i denne forbindelse nødvendigt, at hovedgårdsfriheden blev bevaret, og det blev den.

Tilsammen kostede gård og gods 40.000 rdl., Søndervang alene 10.320. Det var ikke alle Stadil sogns bønder, der købte hovedgården og de fem husmænd, der fulgte med i handelen, men et *interessentskab* på 40 bønder, af hvilke de mere fremtrædende var sognefogeden Christen Toft, Christen Kirk, Jens Bjerg og Jens Høj. Gården blev udloddet i 100 andele à 100 rdl. stykket, og interessenterne overtog en enkelt eller nogle få, men Christen Toft alene 25. Kontrakten foreskrev udtrykkelig, at ejerne »ikke måtte udskifte deres lodder mellem sig, men skulle drive gården og oppebære dennes indkomster under ét«. Og de lod gården drive i fællesskab ved en avlskarl, indtil de i

Hovedbygningen, set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

året 1800 opnåede rentekammerets samtykke til en ny udparcellering, denne gang i ikke mindre end 219 parceller, af hvilke den førnævnte *Christen Toft* på auktion i 1803 overtog en større portion sammen med selve hovedgården, nemlig 50 tdr. ld. ager og 35 tdr. ld. eng for en pris af 5.900 rdl.

Inden udparcelleringen havde Søndervang været på henvend 150 tdr. ld. ager, 185 tdr. ld. eng og 13 tdr. ld. overdrev. Søndervangs areal af pløjjord blev i 1683 målt til 116 tdr. ld., det var i Otte Thotts tid blevet forøget med gården Pittrup og Nymark. Der var dengang aldeles ingen »herligheder« til hovedgården, hverken »forte eller fælled«, skov, tørveskær, lyngslæt eller fiskeri. Danske Atlas taler derimod om det fiskeri, som daglig haves af Stadil Fjord, »især de skønne Stadil-flyndre«, og højbjergningen var god, 500 læs årligt siges der andetsteds, og senere angives der under gårdens tilliggende 142 tdr. ld. mærskeng og 37 tdr. ld. geesteng. Men der kunne ikke være tale om at indhegne marken, siger Brockdorff i 1785. For det første fordi der manglede sten, og ethvert gærde ville blive skyllet bort om vinteren

af de store oversvømmelser. Beliggenheden forbød også skovplantning, samt humle- og frugtavl: En lille plet jord, som ligger under hovedgårdens ly, er mere nødvendig til køkkenurter. På grund af tørremangel kunne der heller ikke anlægges teglværker, så lidt som andre »fabrikker«, mens »seng- og gangklæder til fornøden brug for gårdens ejer med talrige familie og tjenestefolk bliver næsten altsammen på gården tilvirket«.

Hele denne på sin vis velorganiserede bedrift blev altså ødelagt ved salget i 1792, og dens centrum endelig splittet ad, da Christen Toft overtog hovedparcellen af Søndervang med 12½ tdr. htk. af dens 60½. Han havde den til 1813, da en søn af samme navn, Christen Toft blev ejer, og efter hans død 1832 enken Ane Jensdatter Juulsgaard, hvorpå sønnen, den tredje Christen Toft besad Søndervang et par år til sin tidlige død 1837. Hans enke Agnete Bechsgaard giftede sig med *Enevold Slot*, som 1874 afstod for 30.000 rbdl. til svigersønnen Jens Eskildsen. I 1890'erne kom gården to gange til tvangsauktion og blev begge gange, henholdsvis 1891 og 1895, overtaget af Vest- og sønderjysk Kreditforening. 1891-95 havde kalkværksejer Laurids Pedersen været ejer, og fra 1896 blev det Christian Skibsted, som 1901 solgte til et konsortium, af hvem Andreas Mortensen købte 1902 for 1906 at sælge til Jeppe Jensen, Bakkegaard i Hoven sogn. Siden 1947 er *Aksel Kolby* ejer af Søndervang.

Gården er med sine 125 tdr. ld. større end i Christen Tofts første tid, og engarealerne, der optager en tredjedel, afvandet ved et pumpeanlæg af den nuværende ejer. Af den trefløjede hovedbygning står midterfløjen efter vestjysk skik med ukalkede røde mursten under stråtaget. Sidefløjene er derimod hvidkalkede, ligesom midterfløjens sokkel og et bånd under tagskægget, såvel som dørkarmene, hvilket giver huset et pynteligt udseende. Hvidkalket er også avlsbygningerne, der som borggården er bygget omkring 1860 af Enevold Slot; men de er siden ombygget, bl. a. i 1910. Det ældre Søndervang var nok et bindingsværksanlæg og dengang skal både æ Borre, som man kaldte det ret fordringsløse bygværk, og ladegården have været omgivet af grave. Søndervang har i øvrigt aldrig udmærket sig ved sine bygninger. Danske Atlas siger ganske vist, at »ladegården er stor og sat i god stand«, men hovedbygningen »er ikkun mådelig siden gården

RINGKØBING AMT

sjældent af ejerne have været beboet, men gerne bortforpagtet«. Og det er jo karakteristisk for gårdens historie, at vel blev den en hovedgård med et endog særdeles anseligt bøndergods, men så vidt vides aldrig sæde for noget virkelig fornemt herskab.

Ejerne af Søndervang har på flere måder draget omsorg for udsmykningen af sognets kirke, og det til trods for at herremændene først på et sent tidspunkt, vist næppe før omkring 1700, fik kaldsretten til præst og degn. Knud Gyldenstjerne og hans frue Øllegaard Huitfeldts våbener smykker de stolestader, som i den lutherske tid hørte til Søndervang. I et gravkapel lå Erik Vognsen og fru Maren under deres ligsten, men kapellet blev nedbrudt ca. 1810 og kisterne kom i en fællesgrav syd for kirken. Den fik Erik Vognsens ligsten til dække.

I vor tid med dens større forståelse af slige monumenters værdi, er dette forhold ændret, og stenen er også her opstillet i våbenhuset. Et synligt minde for kirkegængerne om de herremænd på Søndervang, der i krigstid måtte være rede til at sætte livet ind for i fredstid at kunne besidde gård og gods med friheder og privilegier.

MOGENS LEBECH

EJERE

14 årh. Eske Frost
Bo Høg
1424 Lave Rød d. Y.
ca. 1500 Claus Jensen (Skeel?)
1511 Josef Rekhals m. fl.
ca. 1565 Terkel Pedersen Væbner
ca. 1590 Erik Vognsen

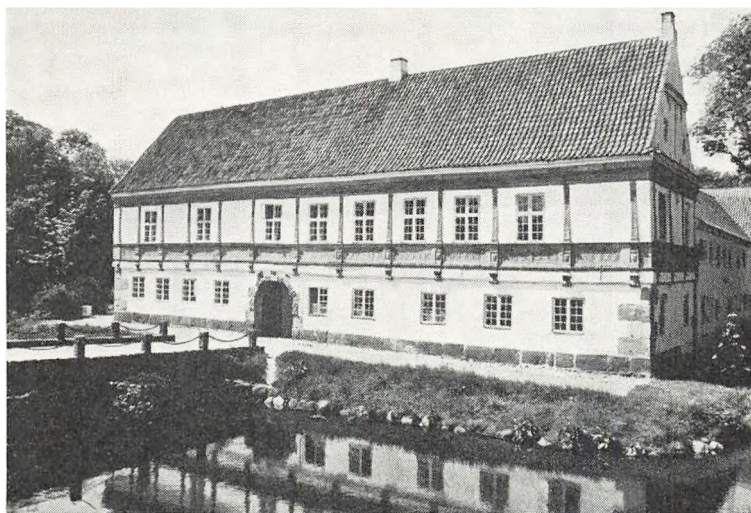
1603 Mads Thomesen
1607 Knud Henriksen Gyldenstjerne
1636 Otte Thott
1653 Jørgen Rosenkrantz
1667 Thomas Fuiren
1738 Svenning Andersen
1760 P. Panderup
1768 A. Høyer
1777 Chr. Ehrenreich v. Brockdorff
1792 Godsets bønder
1803 Chr. Toft
1838 E. Slot

BYGNINGER

ca. 1600 Gården brændt

ca. 1860 Hovedbygningen og
avlsgården opført

1874 - 1947 Forskellige ejere
1947 A. Kolby

Hovedbygningen set fra nordøst (fot. Kr. Gynther Nielsen).

Brejninggaard

Brejning sogn, Bølling herred, Ringkøbing amt

Brejninggaards beliggenhed et par mil øst for Ringkøbing var navnlig før hedeopdyrkningen overraskende som en oases i ørkenen. Efter at have vandret gennem mile af flad hede kom man til dette sted, hvor rigeligt vand betingede en yppig vegetation af træer. Det store, dejlige egekrat, som endnu findes tre kilometer øst for gården, vidner om Jyllands ældgamle skovbevoksning.

I middelalderen var Brejninggaard et betydeligt gods, der hørte under *Ribe bispestol*. 1457 var det forlenet til væbneren Las Rød, men biskoppen opholdt sig også til tider på sin gård. I maj 1526 udstedte således biskop Iver Juel et kaldsbrev herfra. 1536 angaves den visse rente og indkomst af gård og gods til 364 mark. Samme år blev Brejninggaard som alt andet bispegods inddraget under *kronen*, og året efter pantsattes gården for 1.400 lybske mark til Johan Stage,

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Kr. Gynther Nielsen).

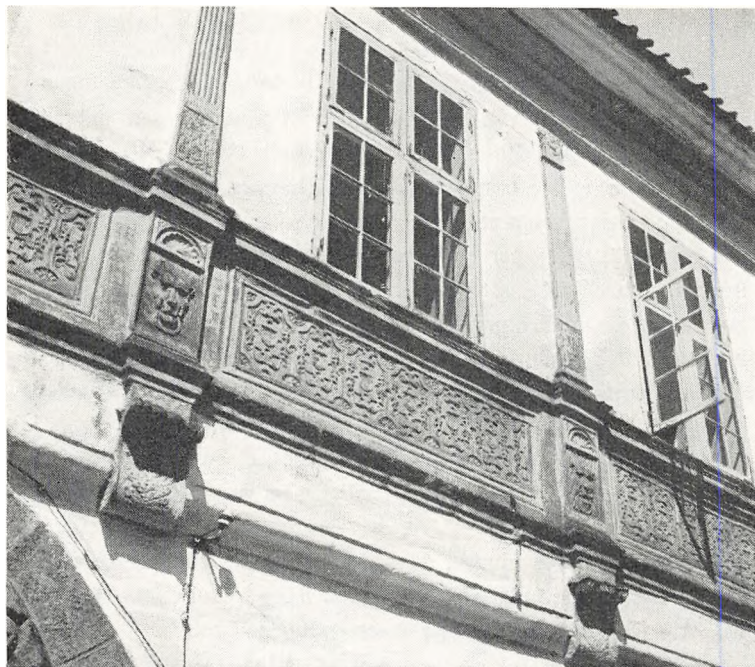
som stammede fra Vargaard i Hejls sogn. Stage, som havde været i Frederik I's hof tjeneste og under Grevefejden støttet hertug Christian, havde dog ikke gården i pant i mange år; allerede 1544 solgte kongen Brejninggaard for 9.106 mark til *Gunde Lange*, en søn af Hans Nielsen Lange og fru Maren Spend til Kærgaard i Hunderup sogn. Gunde Lange, der var gift med Karen Breide til Keldet, en datter af Hans Breide og fru Thale Emmiksdatter (Emmiksen), synes dog at have betragtet sin fædrengård som sin hovedbesiddelse, og først med sønnens overtagelse af Brejninggaard efter faderens død 1564 gik gården en glansperiode imøde.

Hans Lange hørte til de ikke ganske få højt dannede og dygtige adelsmænd på Frederik II's tid. Han fødtes 1542 på Svenstrup, som faderen havde i forlening, og som barn opdroges han hos dronning Dorothea sammen med hendes børn. I sin ungdom fortsatte han sine studier i København, Wittenberg, Strasbourg og Paris. 1575 blev han gift med Johanne Skram til Hersomgaard, en datter af den berømte admiral Peder Skram til Urup. 1585 - 99 var Hans Lange lensmand på Lundenæs, og 1589 havde han det ærefulde hverv at ledsage Fre-

derik II's ældste datter Elisabeth, som var opfostret i Meklenborg, på hendes brudefærd til Brunsvig.

Hans Lange opførte de delvis endnu eksisterende bygninger og ordnede gårdens omgivelser. Gennem den indberetning, som sognepræsten Jens Lauridsen Handbjerg i 1638 sendte den lærde forsker Ole Worm, får vi et klart indtryk af Hans Langes store værk. Præsten skriver: »... salig Johannes Lange, der også følte sig fængslet af stedets natur, byggede her en gård, kaldet Brejninggaard, der blev så prægtig, at arkitektens tegninger og håndværkernes hænder synes at have kappedes med hinanden. Han begyndte straks at pryde gården med nye forskansninger. Først anlagde han en meget stærk vold og afledede vandet fra kilden, der ikke lå langt derfra, til beundringsværdig nytte for bønderne. Dernæst fordelte han vandet, der fra kilden var ledet hen i en dobbelt kanal således, at det kunne gøre nytte på forskellig måde. Engene blev vandede, haven og gården beskyttet derved, og ved de herlige grave, der var fyldte med det nedrindende vand, blev adgangen hindret dem, der hemmeligt ville trænge ind, og endelig blev møllehjulet sat i gang ved hans forsorg ...«. Rester af disse meget betydelige jordværker er endnu bevaret.

Hovedbygningen, som er omgivet af parken og den kvadratiske voldgrav, bestod af tre eller fire fløje, af hvilke østfløjen var den fornemste, og den alene synes at have modtaget en for Danmark ret enestående dekoration af terrakottaplader. Man har fundet ganske lignende plader på Kærgaard, som Hans Lange arvede 1565 efter sin farbroder, den berømte rigsråd Niels Lange. Indkørselen til borggården, i hvis nordøstre og sydøstre hjørner der var tårne, har ganske sikkert oprindeligt været fra syd. Den port, som findes midt i østfløjen, er tydeligvis en senere gennembrydning og griber på ret forstyrrende måde ind i den fine facadedekoration. Østfløjen er opført på en sokkel af granit, og over den høje kælder, hvis vinduer er nyere, findes hovedstokværket delt i ulige store intervaller af pilastre, som står på en S-svunget konsol med bladværk. Plinterne har løvehoveder, og de elegante kapitæler er smykket med en enhjørning (Skram) og tre roser (Lange). Facadens mangledelede, profilerede gesims består af en frise smykket med palmetter og ægstave samt »løbende hund«. De nu eksisterende vinduer er nyere, men tilmuringer viser, at de oprindelige

Terrakotta-frisen på østfløjen (fot. Bror Bernild).

også har været ret store, og foroven afsluttedes de med en kurvehanksbue. I felter under vinduerne sidder terrakottaplader skiftevis med Skram- og Langevåbnet. Den klassiske facadedekoration fortsættes på gavlene, og gavltrekanterne har en pilasterinddeling i to stokværk udført i mursten, som viser, at huset har været forsynet med prydgavle, velsagtens med svungne konturer.

Arkitekturen i den bevarede sidefløj er mere enkel, den mangler helt terrakottadekorationen, men til gengæld fandtes i underste etage tidligere nogle smukt hvælvede rum, bl. a. gårdens køkken, hvor hvælvingerne var båret af en søjle, og hvor en stor kamin optog det meste af vestvæggen.

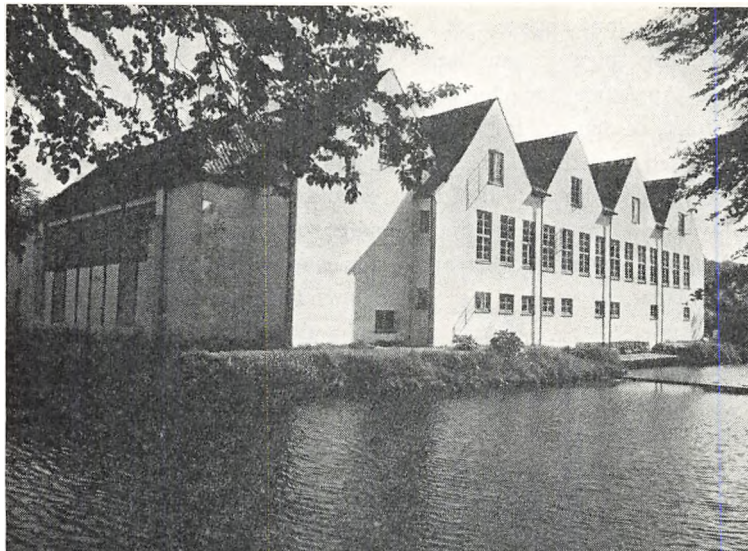
Man ville gerne have kendt arkitekten for dette fine renæssanceanlæg, men selv om hans navn er glemt, fortæller dog Brejninggaard selv en del om, til hvilken kreds af monumenter bygningen hører. At

Brejninggaard, portalen set fra øst (foto. Niels Elswing).

bygherren kunne engagere den bedste blandt datidens arkitekter, var en naturlig følge af hans høje sociale rang og nære tilknytning til hoffet. Angående tiden for gårdens opførelse viser de heraldiske terrakottaer, at den må falde efter 1575, hvor længe efter kan ikke afgøres med bestemthed; men da årstallet 1584 fandtes på den nu nedrevne, grundmurede lade, som omgivet af kanaler lå øst for hovedbygningen, er det rimeligt at antage, at hovedhuset da har stået færdigt. På Brejning kirkes apsis, som er opført af Lange, findes to våbenplader, to navneplader og en brændt sten med årstallet 1581, men denne sidste er sikkert af hjemlig tilvirkning i modsætning til gårdens terrakottaplader.

For disses vedkommende har Beckett og Lorenzen med rette henvist til Nordtyskland, særlig Meklenborg, og det er sikkert dér, man skal finde forudsætningen ikke alene for dekorationen, men for gårdens arkitektur i det hele taget. I perioden o. 1550 - 70 udgik fra mesteren Statius von Dürens værksted i Lybæk en række terrakottaarbejder, som navnlig vandt udbredelse på de hertugelige slotte i Meklenborg; men også til Holsten og Danmark nåede disse plader. Johan Rantzaus slot Bothkamp (før 1565), et hovedmonument i renæssancens fremtrængen i Norden, viser ved hele sin opbygning og ved anvendelsen af sådanne terrakottaplader mange lighedspunkter med Brejninggaard. Imidlertid findes de senest påviselige arbejder fra Statius von Dürens værksted på slottet Gadebusch (1570 - 71), og enkeltformerne i Brejninggaards terrakottaer har ingen slående lighedspunkter hverken med disse eller ældre arbejder af den lybske mester. Det er derfor sandsynligt, at det er en af von Dürens efterfølgere, som har leveret Hans Lange terrakottaudsmykningen til Brejninggaard. Flere steder i Nordtyskland findes arbejder, som må skyldes von Dürens efterfølgere, således på slottet Dargun to rektangulære plader med det meklenborgske og det danske våben for bygherren hertug Ulrik og hans hustru Elisabeth, Frederik I's datter, med hvem han blev gift i 1556. Portalen, over hvilken pladerne sidder, dateres til 1585. Også på slottet i Küstrin (Brandenburg) findes sene terrakottaarbejder, ligeledes hovedsagelig i tilknytning til en portal. At arkitekten Hercules van Oberberg har arbejdet ved dette slot, før han kom til Danmark, har foranlediget Beckett til med stor forsigtighed at bringe denne

De nye fløje set fra sydvest (fot. Kr. Gynther Nielsen).

mesters navn i forbindelse med Brejninggaard; denne forsigtighed er ganske på sin plads, thi dels er der ingen lighed mellem Küstrin- og Brejninggaard-terrakottaernes stilistiske former, og dels er der navnlig intetsteds påvist nogen snæver tilknytning mellem terrakottadekorationerne og den arkitekt, som har anvendt dem. Man må vist nok nøjes med at henholde sig til, at Brejninggaards arkitektur som helhed peger mod det på hin tid til Danmark stærkt knyttede Meklenborg, hvis herresæder blev ødelagt under Trediveårskrigen.

Hans Lange døde 1609 på hjemvejen fra Viborg snapsting, og som så mange andre herremænd fik han ikke noget godt eftermæle i folke-mindet, der fortæller, at godsets bønder havde måttet slide og slæbe for at bidrage til Brejninggaards herligheder. Hans sønner Tyge og Gunde Lange arvede gården, som de i fællesskab ejede til 1614, da Tyge døde ugift. Gunde Lange, der herefter sad som enejer, var en dygtig mand, men på grund af sine mange embedsforretninger i rigets tjeneste forsømte han sit eget gods og måtte i 1646 sælge det til broderen Peder, hvorved Kærgaard og Brejninggaard atter forenedes. I Peder Langes tid forringedes gården stærkt på grund af krigene, og

sønnen Jørgen, som overtog godset efter faderens død, måtte for at undgå kreditorernes indlæg pro forma skøde det til sin fæstemø Dorthe Galde, en datter af Gude Galde og Helvig Marsvin til Nør-lund. 1665 skødede hun Brejninggaard til sin svoger generalkrigskommissær *Knud Skinkel*. Han døde 1669, hvorefter broderen Morten overtog gården, og af skatteansættelsen 1678 fremgår det, at han ejede 40 øksne, 10 treårige stude, 3 køer og 1 hoppe. Efter Morten Skinkels død førte enken Helle Urne proces mod jomfru Ide Skinkel, afdødes faster, og ved et forlig 1682 bestemtes det, at den første skulle beholde gårdens løsøre, medens den sidste fik en nøjere fastsat part af bohavet, bl. a. slægtsbillederne. Det endelige skifte fandt sted 1683; men allerede efter et års tid overdrog Ide Skinkel Brejninggaard til oberst, senere generalmajor, *Laurids Munk* til Merløsegaard gift med Barbara Hedevig v. Dragsted. På denne tid synes gårdens tilstand at være gået meget tilbage. I markbogen 1683 hedder det, at gravene omkring huset var helt bevoksede, og ved matriklen 1688 blev gårdens hartkorn nedsat fra 48 til 34 tdr. Efter Laurids Munks død 1702 ejede enken godset, til hun i 1708 skødede det til *Christian Ulrich Schultz* for 12.000 rdl. Gård og mølle havde 41 tdr. htk., bøndergodset 215 tdr., Brejning og Nørre Omme kirker 36 tdr. htk. 1708 lod han i Brejning kirke opsætte et epitafium med portrætter af sig selv, sin hustru Vibekke Pedersdatter og sine tre døtre. Af disse var Maren Schultz allerede 14 år gammel blevet bestemt for den rige godsejer Stephen Nielsen på Endrupholm, men på grund af en slægtskabsforbindelse måtte han give 150 rdl. for ægteskabstilladelsen. *Stephen Nielsen* arvede gården efter svigerfaderen 1709. På den tid lå hele Brejning sogns bøndergods til Brejninggaard. 1719 købte Stephen Nielsen sig adelsskab og fik navnet *Ehrenfeld*, men allerede året før havde han solgt godset til sin søstersøn *Johannes Müller* til Lunderup, som 1726 ved auktion solgte det til kommerceråd *Christian Siegfred Enholm* gift med Sophie Dorthea Bryning. I hans ejertid blev gårdens vestre fløj, som havde hvælvede kældre med tilhørende tårn, brudt ned, men de store sokkelsten bevarede. Fra 1754 skiftede Brejninggaard ret hyppigt ejer, indtil den 1771 erhvervedes af amtmand, etatsråd Peter de Albertin til Slumstrup (død 1779), hans enke Cathrine Kirstine Folsach beholdt gården til sin død 1812 efter 1794 at have

RINGKØBING AMT

frasolgt det meste af bøndergodset. Atter i en årrække skiftede Brejninggaard hyppigt ejer. 1839 købtes den af *Hans Frederik Fenger*, der bragte det ret forsømte gods på fode igen. 1849 solgte han Brejninggaard til brødrene N. H. og H. S. Frandsen, som anlagde et brænderi hér. 1882 måtte den overlevende af brødrene sælge til apoteker H. G. Koefoed, fra hvem Vest- og sønderjysk Kreditforening 1901 overtog den ca. 725 tdr. ld. store ejendom. Efter århundredskiftet afløste den ene ejer den anden, indtil J. J. Gammelgaard 1926 solgte gården med ca. 460 tdr. ld. til *Statens Jordlovsudvalg*, som lod jorden udstykke i 14 husmandslodder, hvorefter Hans Langes lade blev nedrevet, og den smukke, gamle hovedbygning blev afholdsrestaureret. Den blev i 1942 overtaget af et *interessentskab* og indrettet til efterskole, der 1957 overgik til en selvejende institution, *Brejninggaard Efterskole*. Samme år tilbagekøbtes det nærmest liggende husmandsbrug, således at tilliggendet nu udgør ialt 49 tdr. ld. Under ledelse af arkitekt Helge Holm er, delvis på den gamle sokkel, 1942 opført en ny vestfløj med gymnastiksal, sløjdløkkale og elevværelser, 1958 en ny sydfløj, hvor der tidligere havde stået en bygning.

OTTO NORN

EJERE

Ribe bispestol
1536 Kronen
1544 Gunde Lange
1564 Hans Lange

1665 Knud Skinkel
1684 Laurids Munk
1708 Chr. U. Schultz
1709 S. Nielsen (Ehrenfel)
1718 Johs. Müller
1726 Chr. S. Enholm
1754 - 1839 Forskellige ejere
1839 H. Fr. Fenger
1849 - 1926 Forskellige ejere
1926 Statens Jordlovsudvalg
1942 Interessentskab (hovedbygningen)
1957 Brejninggaard Efterskole

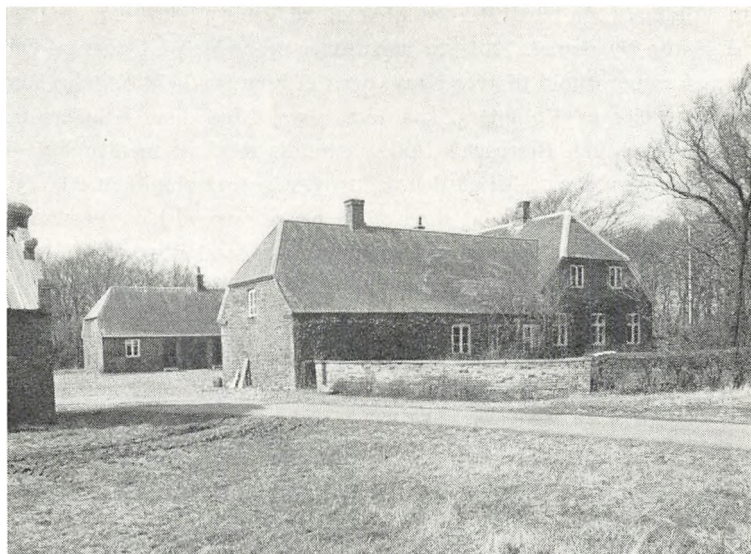
BYGNINGER

ca. 1580 Trefløjet borggård med
tårne opført på voldsted

Vestfløjen med tårn nedbrudt

1942 Indrettet til efterskole og ny
vestfløj opført ved Helge Holm

1958 Sydfløj opført ved Helge Holm

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Voldbjerg

Hee sogn, Hind herred, Ringkøbing amt

Voldbjergs oprindelse taber sig i fortidsmørke. Dens ældste plads kan endnu påvises på et lille voldsted lidt sydvest for gården. Her har man fremdraget nedrammede pæle, gammel pilotering, på den ca. 27×36 m store borgplads, der kun hæver sig godt en meter over de nu tørre grave. Siden blev borgen flyttet til sin nuværende plads og bestod ifølge Danske Atlas af tre teglhængte fløje, bygget af egetømmer med muret tavl og omgivet af en firkantet voldgrav. Hvad navnet betyder, er usikkert. At der intet navngivende bjerg kan påvises, må ikke forundre den, der er fortrolig med vestjysk navneskik.

Til Voldbjerg skrives i den ældre tid medlemmer af den meget gamle adelsslægt Krag, hvis ældste kendte medlem, Matheus Crac, døde 1295. Slægten førte i sit våben tre krager i sølvfelt og øverst på hjelmen en større flyvefærdig krage. — *Niels Svendsen Krag* nævnes

RINGKØBING AMT

til Voldbjerg, da han 1363 var til stede på Viborg landsting, og 1377 på Harbo bygdeting. 1401 var han ridder og boede på Quistrup. Om hans familieforhold til Iver Krag, der i et brev fra 1474 omtales som tidligere ejer af Voldbjerg, kan intet siges. Men disse Krag'ers tid såvel som Johan Bjørnsen's falder samtidig med, at medlemmer af Skramslægten nævnes til gården. En troværdig kronologi kan ikke opstilles. Og man må tro, at flere af de nævnte mænd har været samejere af Voldbjerg, eller at det drejer sig om forskellige gårde. Men allerede 1388 nævnes også *Jens Skram* til Voldbjerg i Ribebispen Johannes' testamente. Og i samme testamente nævnes broderen Christen Skram, der skrives til Voldbjerg 1411. Hans slægt sad ved gården i over 200 år. Han var ridder og forlover for Erik af Pommern og var gift med fru Kirsten, med hvem han havde sønnerne Niels og Peder. Niels fik ved skiftet efter moderen 1453 Matrup, medens Peder Skram fik Voldbjerg, hvortil han i øvrigt skrives allerede 1433, da et pavebrev gav ham og hustruen lov til at have et rejsealter. Han nævnes som væbner, senere ridder, i statsdokumenter, som han er med til at underskrive. Hans første hustru Ellen var rimeligvis datter af Iver Krag. Som hans efterleverske nævnes Anne Nielsdatter Banner.

Peder Skrams datter Ellen ægtede *Erik Christensen Fasti*, som boede på Voldbjerg en halv snes år og nævnes i nogle breve fra 1473 til 1484. Han fik 1474 lovhævd på gård og gods, en ejendoms-hjemmel, hvortil der refereres i mange senere breve. Fra 1485 til 1499 nævnes hans enke, Ellen Pedersdatter, som ejer, men i samme periode tillige hendes søn Iver Eriksen, der dog nogle gange tydeligt ses at optræde på moderens vegne. Hun var en kraftfuld kvinde, der ikke lod sig sætte fra styret, og sønnerne antog efter hende Skram-navnet. Fra 1498 til 1542 nævnes hendes anden søn *Peder Skram* i tylvtotal af breve, der så godt som alle handler om ejendomstrætte. Han var gift 1. med Sophie Sandberg og 2. med Christence Lunge, den sidste overlevede ham og skrives 1543 til Voldbjerg. Det ser ud til, at Iver og Peder Skram nu en tid kan have været samejere af gården; men sålænge moderen levede, var det hende, der regerede.

De følgende ejere er Peder Skrams sønner Erik og Iver Skram, der indtil 1580 nævnes i mere end tyve dokumenter, den første tid Erik alene, senere begge brødrene og efter 1554 Iver alene. Han var da

*Rigsråd
Niels Krag
(† 1650).
Kobberstik af
Albert
Haelwegh
(Kobberstik-
samlingen).*

blevet eneejer. Erik, der en tid var landsdommer i Jylland, blev ved sit ægteskab med Maren Løvenbalk ejer af Tjele. På sin egen og broderens vegne fik han 1551 låsebrev på Voldbjerg. Iver Skram var gift med Ellen Spend, der havde Voldbjerg efter sin mands død 1580. Så fulgte dennes sønner Peder, Spend og Erik Skram. Af disse synes Spend Skram at være blevet eneejer, og da han døde, overlod arvingerne hans enke Joland Jespersdatter Vognsen Voldbjerg som enke-sæde. Hun giftede sig imidlertid kort tid efter med Niels Lange til Skrumsager og måtte vistnok lidt for snart lægge sig i barselseng. Dette tog Skram'erne hende meget ilde op og fik hende 1606 ved herredagsdom fradømt gården, som Spend Skrams arvinger derefter en kort tid ejede i fællesskab. En af disse var den bekendte Peder

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

Skram, der på Viborg gade blev overfaldet af tre unge adelsmænd, der afhuggede hans ene hånd. En anden arving var søsteren Dorthé, gift med Frands Poll til Starup, der døde 1613. Og dermed var det ude med Skram'erne på Voldbjerg, der atter kom i Krag'ernes besiddelse. *Niels Krag* ejede gården fra 1615 til sin død 1650. Han var født på Agerkrog som søn af Mogens Krag. Han studerede i sin ungdom ved tyske universiteter og var siden på studierejse i Frankrig. Hjemkommen 1596 fik han tjeneste i kancelliet og blev en af sin tids dueligste embedsmænd. Kort før sin død blev han rigsråd. Han og hustruen Jytte Høg var næppe meget på Voldbjerg; men han interesserede sig meget såvel for gården som godset, der i hans tid blev mægtig forøget. 1616 og de følgende år, mens han skrev sig til Agerkrog, mageskiftede han sig gods til i Hind herred med Christian IV. Af Knud Gyldenstjerne til Vosborg erhvervede han »en bolig« i No sogn, af Christen Prip fik han lidt gods i Hind herred; yderligere købte han bøndergårde i Voldbjergs nærmeste omegn af forskellige herremænd. Endnu 1639 købte han gods: »et værelse« i

Hover sogn, »et værelse« på Holm samt »Tryndings gods« i Nysogn. Tendensen gik ud på at afhænde strøgodset for at samle et passende godsrige omkring hovedgården, hvor nu hoveriet udnyttedes mere effektivt. Men ikke alene godset havde hans interesse. 1635 skænkede han Hee kirke dens smukke altertavle. Han nævnes som den, der nedbrød No kirke, men med urette, som det bl. a. kan ses af præsteindberetningen 1638. Jytte Høg beholdt Voldbjerg til skiftet, da den tilfaldt sønnen Otte Krag. Hun døde 1659.

Otte Krag var ligesom faderen født på Agerkrog, og som denne studerede han ved udenlandske universiteter. Med sin hustru Anna Rosenkrantz fik han 1644 Skjoldemose; desuden blev han ejer af Egeskov, Flintholm og Vibygaard; men han betragtede vist Voldbjerg som sin hovedgård. Han døde 1666 i København, 55 år gammel. Det var ham, der på rigsdagen 1660 var adelens fører, og man siger, at han, da han skulle underskrive enevoldsakten, smed den ene pen bort efter den anden som ubrugelig og først skrev under, efter at kong Frederik III havde tilprøvet ham en. Han fortsatte faderens bestræbelser med at øge Voldbjergs rigdomme. Og han må aldrig glemmes i Hee, fordi han skaffede sognet en sædedegn i stedet for den traditionelle løbedegn. Hustruen hensad i uskiftet bo i 22 år, og da skiftet endelig fandt sted efter hende og Otte Krag, var der 2.545 tdr. htk. til deling mellem arvingerne.

Præcise oplysninger om Voldbjerg har vi fra matrikuleringen 1682. På gården boede forpagter Anders Nielsen. Hovedgårdstaksten ansattes til 80 tdr. htk.; men til hovedgården hørte meget mere, bl. a. Hindø på 9 tdr. htk. og Voldbjerg mølle. Bøndergodset var under det nævnte skifte 612 tdr. htk. Voldbjerg var et betydeligt godsområde. Det tilfaldt datteren Sophie Amalie, der også arvede Vedbygaard med gods. Hun blev efter sin første mand Christoffer Ulfeldts død gift med *Otto Rantzau*, der således blev Voldbjergs ejer. Han var 1709 greve, herre til Ballerup, Voldbjerg, Hammelmose, Rosenvold og Aunsbjerg, endvidere var han ridder, gehejmeråd og kammerherre. Han døde 1710, hustruen 1719, og derefter havde sønnen Christian Rantzau Voldbjerg, indtil han 1770 solgte gård og gods (104, 54 og 483 tdr. htk.) til *Jens Hvas* på Tvis Kloster og *Andreas Høyer* til Søndervang for 48.000 rdl. Såvel Otto som Christian Rant-

RINGKØBING AMT

zau var tiltalende og humane godsejere over for deres bønder. Begge holdt de forpagtere. Af en forpagtningskontrakt af 1. maj 1709, hvorved Niels de Leth til Nørre Vosborg overtog Voldbjerg, lægger man mærke til, hvor omhyggeligt det præciseres, at bøndernes pligter ikke må forøges. Af forpagtningsafgiften, 900 rdl., senere 1.000 rdl., kan man slutte sig til, af hvilken kvalitet godset har været. Otto Rantzau og hans frues sorte læderbetrukne kister henstod indtil 1873 i Hee kirkes gravkapel. Om Christian Rantzau, der var lige så overlæst med embeder som faderen, fortjener følgende solstrålefortælling fra Mallings »Store og Gode Handlinger« at genopfriskes. I året 1725 blev han ansat som præses i en kommission, der skulle undersøge Holmens tilstand. Admiralitetets præses Gabel havde nogle år tidligere ved sin indflydelse bidraget til Rantzaus afsættelse fra alle hans embeder. Men denne, som nu kunne takke Gabel for sidst, så i Gabel kun en tro og tapper dannemand, der var tildelt for mange forretninger. Han hævnedes sig ved at holde Gabel oprejst fra misundernes undertrykkelse. Og kong Frederik IV fattede derover højagtelse for den højmodige Rantzau.

Almuen huskede ham længe for hans besøg på godset; især fortalte strandboerne på klitten om hans vid og lune, når han så deres omgivelser: »Var her vin, som her er vand, og sukker som her er sand, så var det et Kanaans land«.

Ejerne af Voldbjerg i godsslagtningsperioden var efter Jens Hvas og Andreas Høyer den berømte studehandler *Peder Nissen* (fra 1778), der havde penge som græs og skildres som en retskaffen og godhjertet mand. Hans og hustruen Bodils navne er bevaret på den store klokke, de 1783 skænkede sognets kirke. 1784 mageskiftede han gården for Spøttrup og 13.850 rdl. til *Mathias P. Richter*. Denne mand solgte 1792 gård og gods til sine forrige 111 *fæstebønder*. Disse udstykkede hovedgårdsmarken, så der blev ikke mindre end 17 ejendomme foruden hovedparcellen på 26 tdr. htk., som de 1795 solgte til birkedommer *Peder Grønlund* i Ringkøbing for 7.000 rdl. Grønlund havde ti børn, hvoraf døden kun tog tiende, idet ni overlevede ham og har talrige efterkommere på egnen. En datter Ane Kirstine blev gift med gårdens forpagter *Poul Brusén*, som blev ejer af hovedparcellen 1820. Såvel Ane som hendes mand døde tidligt, hen-

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

holdsvis 1823 og 1829, altså i krisetiden, og der blev ikke meget tilovers til deres eneste barn, da gården ved auktion solgtes til *Thøger Clemmensen*, der med sin hustru *Anna Jepsdatter* kom fra *Endrupholm*. *Clemmensen*, der havde givet 2.520 rbdl. sølv, solgte gården 1830 for 3.200 rbdl. til præstegårdens forpagter *Christen Sørensen*, der tillige med hustruen *Ane Jensdatter* kom til sognet fra *Stauning*. 1861 gik den, nu med 16½ tdr. htk., over til sønnen *Søren Christensen* og derefter i 1900 over til dennes søn *Christen Sørensen*. I mellemtiden var der solgt 5 tdr. ld. til jernbanen, og *Søren Christensen*s andre børn havde overtaget 142 tdr. ld. af jorden. *Chr. Sørensen* var en dygtig og oplyst mand, der modtog adskillige tillidshverv og i flere år var medlem af amtsrådet. Hans søn, *Laurids Nybo Voldbjerg Sørensen*, overtog gården 1936 til 175.000 kr. Gårdens tilliggende er på 205 tdr. ld., deraf 100 ager og 100 eng. Den enkle grundmurede, skiferhængte hovedbygning, der har to lavere sidefløje, er opført 1874, efter at de ældre bygninger var brændt ved lynild; men i

RINGKØBING AMT

haven nord for gården ses rester af de voldgrave, der har omsluttet herregården. De store avslænger er opført 1907 efter en brand.

Så er da det kredsløb sluttet, der begyndte med, at en lille ejendom i en fjern fortid voksede sig stor på nedlagte gårdes bekostning og endte med, at hovedgårdsmarken atter stykkedes ud til danske bønder. Hovedbygningen blev nedbrudt og anvendtes til bygningsmateriale i de nye hjem. De 111 bønders handel har i folkesindet efterladt et sagn, som vist i hovedsagen er rigtig. Herremanden fortrød handelen og forlangte en kaution, som han mente, bønderne ikke kunne skaffe. Men denne kaution indhentede provst Høyer hos herremanden på Lønborg og nåede i rette tid tilbage til bønderne, der lå og soled sig i græsset. Men så stærkt havde provsten redet, at hesten styrtede død om ved vejs ende efter det stærke ridt. Sognets beboere rejste 1877 en smuk mindesten på provstens grav.

ESBERN JESPERSEN

EJERE

- 1363 Niels Svendsen Krag
- 1388 Jens Skram
- 1473 Erik Fasti
- 1498 Peder Skram

- 1615 Niels Krag
- 1688 Otto Rantzau
- 1770 Jens Hvas og Andreas Høyer

- 1778 P. Nissen
- 1784 M. P. Richter
- 1792 Fæstebønderne
- 1795 P. Grønlund
- 1820 P. Brusen
- 1829 Th. Clemmensen
- 1830 Chr. Sørensen
- 1861 S. Christensen (Sørensen)

- 1900 Chr. Sørensen

- 1936 L. N. V. Sørensen

BYGNINGER

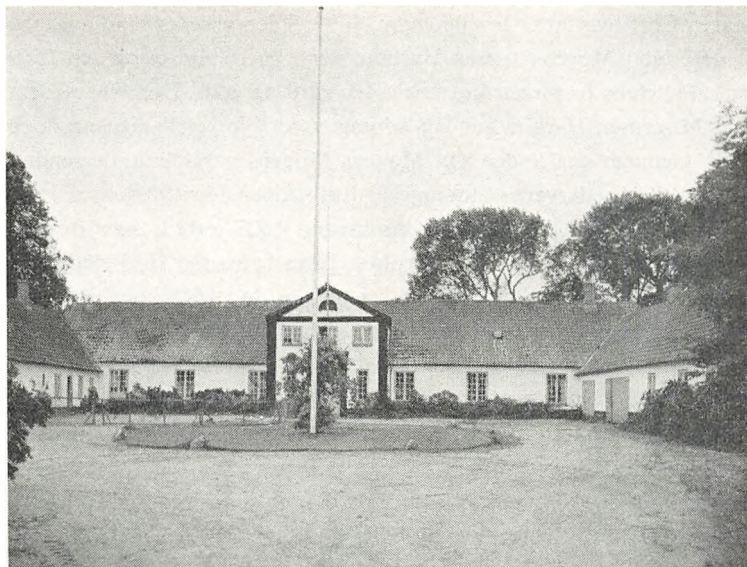
- Voldsted

- Gården flyttet til nyt voldsted

- Trefløjet bindingsværks-
hovedbygning

- 1874 Hovedbygningen opført
efter brand

- 1907 Ladegården opført
efter brand

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Sindinggaard

Sinding sogn, Hammerum herred, Ringkøbing amt

Sognet er fra gammel tid præget af enkeltgårdsbebyggelse, nogle af disse gårde havde 5 - 6 tønder hartkorn, andre kun nogle få tønder. Den eneste herregård var Sindinggaard, og den hævede sig da også allerede i Christian V's matrikel langt op over de øvrige gårde med sine næsten 32 tønder hartkorn, der svarede til ca. 250 tdr. ld.

Sindinggaard omtales første gang i anden halvdel af 1400-årene. 1480 hedder det i et brev, at der fra arilds tid havde været en mølle, der havde fri ret til at stemme vandet op i ådalen; også en ålegård vest for gården hørte dertil. På denne tid ejedes gården af medlemmer af lav-adelsfamilien Harbou; Knud Nielsen Harbou blev adlet 8. august 1440; hans søn *Jens Knudsen Harbou* ejede Sindinggaard i året 1490, han ejede også Engbjerggaard i Vandfuld herred. Hans enke

RINGKØBING AMT

Maren Christensdatter levede endnu 1499. Siden arvedes Sindinggaard af deres søn Mogens Jensen Harbou, der i hvert fald ejede den 1500 og 1511. Hans to sønner overtog siden gård og gods. Den ene af dem Jens Mogensen Harbou var landsdommer for Nørrejylland; han døde 1549. Gennem den anden søn Mogens Mogensen Harbou, der endnu levede 1568, nedarvedes Sindinggaard til sønnen Jens Mogensen Harbou, der 1586 - 1603 var kancellisekretær. 1607 ægtede han Birgitte (Birte) Bille. Ægteskabet var barnløst. Efter hans død 1635 ejede hun i nogle år Sindinggaard, der dog før hendes død 1648 kom på andre hænder, nemlig til *Mogens Juel* og de to brødre, *Hans Dyre*, der ejede Knivholt i Vendsyssel, og *Iver Dyre* til Sø på Mors. Sidstnævntes søn oberst *Claus Dyre* arvede en part i Sindinggaard og erhvervede siden ved køb 1648 og 1655 det resterende, således at han i 1662 var ene-besidder af gården, der da ansattes til 30 tdr. htk. Hans hustru Edel Rodsteen døde 1677, han selv 1693, og gården tilfaldt nu deres to sønner Jens Dyre til Elvedgaard og Palle Dyre, der også ejede Trinderup; den sidstnævnte af disse fik atter gården samlet, men døde allerede 1707. Hans enke Margrethe Rodsteen beholdt gården, som blev drevet ved forpagter. Hun indgik imidlertid 1726 nyt ægteskab med *Frantz Rantzau* til Bratskov; også ham overlevede hun efter 12 års ægteskab, således at hun på skiftet 1739 kunne overtage gård og gods på ny for 7.000 rdl. Frantz Rantzau skal have ladet midterfløjen i den nu stående trefløjede hovedbygning opføre. Margrethe Rodsteen døde først 1747, men havde allerede samme år, hun havde skiftet, solgt Sindinggaard med 32 tdr. htk. hovedgårdsjord, 12 tdr. htk. tiender og 214 tdr. htk. fæstegods til *Mads Pedersen Lillelund* til Rybjerg. Denne, der 1743 fik skøde på alt dette gods, blev Sindinggaards første ikke-adelige ejer, og sidenhen kom gården ikke i adelig besiddelse. Lillelund testamenterede inden sin død 1775 Sindinggaard til en brodersøn Peder Lillelund, der dog allerede 1780 skødede gården, hvis tiender nu var blevet til 69 tdr. htk. og fæstegodset til 247 tdr., for 31.000 rdl. til proprietær *Anders Speitzer*, der 1796 fik rentekammerets tilladelse til at frasælge fæstegodset og udstykke gården i 26 parceller. Selve hovedparcellen afstod den svagelige Speitzer nu til sin svigersøn sognepræst *Enevold Wagaard* i Skelund og dennes ven forvalter *Søren August Fjølstrup*. Sidstnævnte overtog gårdens drift 1810

Hovedbygningen set fra haven (fot. Flemming Jerk).

og blev enejer af Sindinggaard 1815, og med ham kom så absolut den interessanteste af gårdens ejere til styret her. Da han efter at have studeret jura, været huslærer og forvalter overtog Sindinggaard, var denne ejendom med 418 tdr. ld. ager, 140 tdr. ld. eng og 570 tdr. ld. hede og mose, ialt 24 tdr. htk., ikke i nogen god drift; men utrættelig virkede Fjelstrup for at forbedre sin gård, også en smuk have fik han anlagt; han holdt da heller ikke sine erfaringer for sig selv. Det kgl. Landhusholdningsselskab havde i adskillige år indtil 20 lærlinge anbragt hos ham; yderligere brugte han sine færdigheder som forfatter til artikler og skrifter. Hans navn blev da også kendt viden om; 1832 blev han medlem af den forsamling, der forberedte indførelsen af de rådgivende provinsialstænder. 1836-46 var han medlem af stænderforsamlingen, først kongevalgt, siden folkevalgt.

Den første halvdel af 1830'erne var vanskelige for landbruget, og en voldsom storm i 1836 ødelagde afgrøderne i Hammerum herred. Da vandt Fjelstrup s. å. den store gevinst i lotteriet (50.000 rbd), og han kunne nu klare sin egen gæld og udlåne 30.000 rbd. til egnens

RINGKØBING AMT

nødstedte landmænd. Om ikke før, så blev han nu »hedekongen« eller »den gamle på Sindinggaard«, der flittigt rådspurgtes af egnens befolkning. 1837 ombyggedes hovedbygningen. Nu prægedes livet på gården også af selskabelighed med jagt o. lign. Fjelstrup var virksom til sin dødsdag i sit 86. år, i 1859. Skønt den frugtbarhed, han satte så højt i landbruget, også prægede hans ægteskab, hans hustru fødte ham 15 børn, heraf 4 gange tvillinger, gik gården dog nu over på fremmede hænder, idet den 1860 på auktion solgtes for 50.000 rbdl. til godsejer *Jacob Boserup* til Stubbergaard i forening med grosserer *Peter Anton Alfred Hage*, Oremandsgaard. Efter Hages død 1872 solgte hans enke sin del af gården til Boserup, der samme år forlængede hovedfløjen og opførte den østre sidefløj. Boserup afstod dog allerede 1877 Sindinggaard til proprietær O. Olesen, fra hvem den 1894 kom til et konsortium, der udstykkede jorderne. Da gården 1902 erhvervedes af Johannes Kloppenborg for 68.000 kr., var der dog stadig ca. 10 tdr. htk. under den; men derefter blev den under mange skiftende ejere stadig mindre, indtil den nu med 190 tdr. ld. ejes af proprietær *Vagn Christensen*.

C. RISE HANSEN

EJERE

1490 Jens Harbou
1648 Mogens Juel samt
Hans og Iver Dyre
1662 Claus Dyre (eneejer)
1726 Frantz Rantzau

1739 M. P. Lillelund

1780 A. Speitzer
1796 E. Wagaard og S. A. Fjelstrup

1815 S. A. Fjelstrup (eneejer)

1860 J. Boserup og P. A. A. Hage
1872 J. Boserup (eneejer)

1877 - 1951 Forskellige ejere
1951 V. Christensen

BYGNINGER

•

1730 Trefløjet bindingsværksbygning
opført

1777 Avlsgård opført

ca. 1800 Hovedbygningen omsat i
grundmur

1837 Hovedbygningen og
avlsgården ombygget

1872 Hovedfløjen forlænget og
østfløjen opført

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Herningsholm

Herning købstad, Ringkøbing amt

Nær ved den sydlige bred af Sunds Sø oprettedes sidst i det 16. århundrede en af de små herregårde, der kun havde en stakket eksistens. Den fik navnet Qualsholm. Manden, der oprettede den, hed *Josva von Qualen*; deraf dens navn, som han dannede i lighed med flere andre herregårdsnavne fra den tid. J. v. Qualen var holstener; han havde været ritmester for en fane ryttere i Syvårskrigens tid og havde udmærket sig i slaget ved Axtorna (Svartå), men havde nu hængt sværdet hen og var blevet gift med Magdalene Munk, en datter af den udvalgte biskop i Ribe, Oluf Munk, der ved reformationen havde måttet nedlægge krumstaven og døde som rigsråd. Af kronen havde han bl. a. købt Tvis Kloster, hvormed også fulgte en del gods i Sunds sogn, som datteren Magdalene havde arvet og bragte sin mand. For

RINGKØBING AMT

at afrunde sit gods gjorde han 1579 et mageskifte med kronen, hvorved han erhvervede 28 gårde i Sunds sogn og deromkring for en del af sin hustrus arvegods. Blandt det han fik, var bondegården *Vig* i Herning sogn, en god gård, da den kunne påregne en årlig høavl på 60 læs, og blandt dens landgildeydelse var en halv tønne smør. Den besluttede Josva at gøre til en herregård, og dermed var dødsdommen fældet over Qualsholm; den sank snart ned til at være en bondegård under den nye herregård, og dens navn blev i årenes løb mere jysk end tysk, da det forandredes til Kvolsholm.

Vig skal have slugt seks à syv andre bøndergårde, men så blev den også en anselig ejendom, der senere blev takseret til omtrent 50 tdr. htk. Bygningen kom til at svare til det øvrige. Den blev lagt nordøst for den nuværende købstad Herning, lige vest for det brede engdrag, der dannedes af Herningsholms Å, og skal oprindelig have bestået af tre toetages fløje, hvoraf hovedfløjen, længst mod øst, lå fra syd til nord; ladegården lå vest for borggården. Det hele omsluttedes af volde med grave omkring og synes at have udgjort et aldeles symmetrisk hele. Kun mod øst skal der intet kunstigt forsvar have været, fordi de side enge mod den kant var forsvar nok. I øvrigt skal der i voldens hjørner have været indbygget flere svære tårne eller bastioner, og til yderligere sikkerhed adskiltes borge- og ladegård ved en grav. Af den oprindelige bygning er nu kun hovedfløjen tilbage, og den står endda ingenlunde i sin oprindelige skikkelse, da den i det 18. århundrede er blevet stærkt ombygget.

Borgen kan næppe være blevet helt færdig, før Josva v. Qualen døde (ca. 1584); han blev begravet i den nu nedbrudte Sunds kirke, og en anden holdt sit indtog på hans gård. Denne anden var den berygtede friherre *Seifried von Rindschaid* — eller i mere dansk skikkelse Sivert Rindskat — en adelsmand fra Steiermark, som synes at have huseret på den jyske hede allerede 1585. I et lille kvart århundrede, i hvilket han som fru Magdalene Munks anden mand tumlede sig her i egnen, ødelagde han hendes gods, drev ved sit tyranniske og grusomme væsen bønderne fra det og tyendet fra gården, solgte hendes ejendom Taarnborg i Ribe og pantsatte Vigs bøndergods mod al lov og ret, indtil han endelig 1609 blev dømt til at »blive udi et evigt fængsel«. Den afsindige mand blev så statsfange på

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

Dragsholm og sad der til 1621, da han må antages at være død. Allerede nogle år før (1616) var fru Magdalene gået bort, og hendes hovedgård og gods var kommet på andre hænder. Regina Seifriedsdatter var gift med Jørgen Lykke til Rugaard, der i 1615 - 16 havde pantsat gården til Jacob Sehested, men vistnok det følgende år afhændede sin hustrus arvegods til *Gert Rantzau*. Der oprandt et tidsrum af henved halvandet hundrede år, hvori den anselige gård stod ubeboet, kun under opsyn af forpagtere og ridefogder, fordi den ejedes af godsrige mænd, der andetsteds havde betydeligere og rigere ejendomme, hvor de residerede. Denne forladthed måtte nødvendigvis være til skade for Vig, eller *Herningsholm*, som den også kaldtes, men dog henlå den ikke forsømt eller forglemt; tværtimod foretoges der i denne tid adskillige væsentlige forandringer, navnlig under de to første ejere, statholderen i hertugdømmerne Gert Rantzau til Breitenburg (død 1627) og hans søn grev Christian Rantzau, der arvede sin faders jyske godser, foruden Herningsholm både Gesingholm, der senere fik navnet Løvenholm, og Sødringholm, og døde

RINGKØBING AMT

1663. Under dem skal der være blevet anlagt et teglværk tæt ved gården, og på dennes vidtstrakte heder i Sunds sogn blev der kort tid før 1638 oprettet et schæferi på lyneborgsk måde; den dertil byggede gård kaldtes først Nygaard, men blev senere en selvstændig hovedgård under navnet Skaaphus, hvilket vil sige Schafhaus. Antagelig begyndte den sin tilværelse som en større bondegård, måske opført af materialer fra det nye teglværk.

Grev Christian erhvervede 1646 kongelig bevilling til at samle gård og gods under et eget birk, der bestod til 1785. Det gods, der indgik under dette birk, var ingenlunde ubetydeligt, da det ved hans død udgjorde omtrent 140 bøndergårde, nogle møller og en hel del huse, hvis samlede hartkorn var omtrent 1.000 tdr. Man fejler næppe meget ved at anslå birkets samlede areal til ca. 250 kvadrat-km. Ved grev Christians død gik det over til hans svigersøn, storkansler grev *Frederik Ahlefeldt* (død 1686) og fra ham til hans svigersøn *Johan Frederik*, greve af *Leiningen-Dagsburg-Hartenburg*, der 1704 solgte *Herningsholm* med Skaaphus og alt dens øvrige tilliggende til den store jyske godsejer *Peder Thøgersen Lassen* til Rødslet, der 1731 adledes med navnet *Lasson*.

Trods ejerskiftet vedblev gården dog endnu i hened et halvthundrede år at stå ubeboet hen. I de 33 år, hvori Lasson ejede gården, indførte han forskellige forbedringer. Et stutteri indrettede han her kort efter, at han havde erhvervet den, og af kongen købte han 1711 Rind, Herning og Bording kirker, af hvilke de to første derefter længe fulgte med gården. Efter hans død (1737) overtog hans søn Thøger Lasson til Dybvad den samlede ejendom for 20.000 rdl., en såre beskedne sum, der svarede til 24 rdl. pr. td. htk.; efter at have købt Aakær solgte han den 1751, forøget med Sunds kirke, for samme sum og en tilgift på 100 speciedukater til *Hans Adolph Høeg*, der 1757 blev adlet *von Hielmcrone*. Han havde megen praktisk erfaring; og han omtales senere som den kyndigste proprietær i hedeegnen. Det er betegnende, at noget af det første denne mand, der kom fra de store forhold på grevelige godser, tog fat på, var at få anlagt en stor have ved sin nye gård. Da haven blev anlagt nord og øst for hovedbygningen, måtte en del af voldene nedrives.

Høeg begyndte endvidere årlig at opdyrke noget af sin hedejord

Hovedbygningen set fra nordøst (fot. Niels Elswing).

på en egen måde, hvorved han opnåede at få »uforlignelig godt korn«. Det skyldes ham, at man her på gården holdt mejerikøer på en tid, da næsten alle andre gårde brugtes til studehold, så at der i hele Ringkøbing amt kun var to andre herregårde med mejeridrift, Voldbjerg og Handbjerg Hovgaard, og ikke en eneste i Ribe amt. 1760, året efter at Høeg havde trukket sig tilbage, var der i hvert fald kun »hollænderi«, som det da kaldtes, på Herningsholm, og således også i den følgende tid; da gården 1775 skulle bortforpagtes, hedder det, at der medfølger 100 gode hollænderikøer; men fire år senere tales der om, at der var opstaldet 80 stude; på den tid har mejeriet vel altså været opgivet, skønt de udstrakte enge, hvor der efter sigende årlig kunne avles 450 - 500 læs hø, måtte være velegnede dertil; de yderst vanskelige transportforhold kan have været medvirkende dertil. Det var lignende forhold, der gjorde sig gældende, da en senere ejer, Peter Lassen, 1826 begyndte at dyrke raps; det måtte opgives på grund af de vanskelige afsætningsforhold.

Da Høeg var blevet 70 år gammel, og da han ikke længere var slet

Riddersalens malerier efter afdækningen i 1932 (fot. Nationalmuseet).

og ret seigneur Høeg, men krigsråd Hans Adolph von Hielmcrone, afstod han (1759) den samlede ejendom til sin søn *Marcus v. Hielmcrone*, der var gift med den 1749 adlede biskop Edvard Londeman af Rosencrones datter Marie Christina Wieland Rosenchrone. Det unge ægtepars bestræbelser synes navnlig at være gået ud på at gøre den gamle gård til et standsmæssigt hjem for en fornem familie. Der ofredes meget på modernisering af borggårdens hovedfløj, en ret anselig bygning på 19 meters længde og 12,5 meters bredde, hvis svære, høje tag gav den en stolt rejsning, men som i øvrigt var blottet for alle ydre prydelser, når undtages, at indgangen midt på dens vestre side var pyntet med en portal, hvorover der var en frontispice med et »sejerværk«. Hele denne bygnings indre blev nu restaureret; de smukke døre, der endnu findes i nogle af værelserne, stammer fra denne tid, ligeledes oliemalerierne på væggene i riddersalen i øverste etage og et loftsmaleri på lærred i stuen under riddersalen. Tidens tand har dog tæret meget på udsmykningen, hvis kunstneriske værdi er mere end tvivlsom. Malerierne blev restaureret i 1932. Også en

stor »italiensk« trappe blev etableret, men den er siden forsvundet. Den oprindelige hovedbygningens to fløje var allerede tidligere blevet erstattet med lave sidefløje af bindingsværk på 18 meters længde og forbundne ved små udbygninger eller »løngange« med hovedfløjen. I sidefløjene var bl. a. bryggers og vaskestue. Borggårdens fjerde side dannedes af en ny, lav brandmur, og gennem denne og over en murret bro kom man over til ladegården, som allerede den gamle v. Hielmcrone havde begyndt at ombygge; de fleste længer var dog endnu gamle, men ombygningen fortsattes i de følgende år og der opstod nogle meget anselige ladebygninger, der ligesom hovedbygningen udmærkede sig ved tildels meget høje tage, så at det hele bygningskompleks fik et meget anseligt udseende. I én af de nye udbygninger var der bl. a. en hestemølle, der dels kunne bruges til at male korn, dels til at drive smørkærnen og andre maskiner, en dengang højst moderne indretning, hvis lige næppe fandtes mange steder.

Herningsholm stod ved denne tid på sit højdepunkt; indendørs og udendørs præsenterede den sig som den anseligste herregård i mange miles omkreds og endnu havde den bevaret hele sit betydelige tilliggende af tiender og gods, men derefter gik det nedad med rivende fart. Måske var det økonomiske vanskeligheder, som fik Marcus v. Hielmcrone til at sælge væk af godset. I hvert fald var det gået ned med halvtredie hundrede tdr. htk., da han to år efter sin hustrus død solgte sin fædrene gård 1769. Så gik den fra hånd til hånd en år-række og ejedes først af to af hans svogre — Hans Christoffer og halvbroderen, den højtfortjente statsminister Marcus Gerhard greve af Rosencrone, opretteren af »Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse« — derefter (fra 1775) major Frands Friedenreich til Palstrup, der pantsatte til grevinde Sophie Hedevig v. Levetzow. 1778 kom Herningsholm til to jyske godsspekulanter (Peder Grønlund og Peder O. Obel), hvorved dens skæbne blev beseglet. De bortsolgte straks Skaaphus som en selvstændig hovedgård på 121½ tdr. htk. tilligemed en tiende og over 200 tdr. htk. gods samt kroprivilegium, som vistnok først var blevet erhvervet af den ældre Hielmcrone og derefter stadig fornyet. Herningsholm, der nu var reduceret til 35½ tdr. htk., med nogle tiender og 271 tdr. htk. gods, købtes 1780 af kammerherre *Holger Sehested* til Bjerre. I begyndelsen forøgede han godset —

RINGKØBING AMT

endda ikke så lidt — og de til dels »kolde og moseagtige« marker forbedrede han ved udgrøftninger; men birkeretten gik tabt (1785), og fra 1790 solgte han hurtig væk af godset; i løbet af få år afhændede han over 200 tdr. htk. for en gennemsnitspris af godt 100 rdl. pr. tønne samt en del tiender for 8 - 9.000 rdl., og da han i 1792 solgte Herningsholm, var der aldeles intet gods tilbage; kun nogle tiender var endnu i behold, nemlig Herning og Gjellerup sognes tiender.

Sehested, der 1811 endte sine dage som ejer af Lavlund, en større parcel af Herningsholm, var gårdens sidste adelige ejer. Den følgende havde det borgerlige navn *Morten Westrup*; som ægte jyde tog han med stor energi fat på de opgaver, der lå for; han opbrød hedejord; han merglede; han vandede engene, hvor de trængte til det, og han afledede vand, hvor der var for meget af det. Men ligesom de nærmest foregående ejere af gården forringede han den, så at den skrumpede ind til en forholdsvis beskedent størrelse. Ikke blot bortsolgte han tienderne, men han udparcellerede hovedgården. Allerede Sehested havde fået en bevilling derpå, men kun gjort meget ringe brug af den; Westrup skaffede sig en ny, mere radikal udparcelleringsbevilling, hvorefter gården blev delt i 28 parceller, og reducerede den i løbet af kort tid til det halve (17½ tdr. htk.); dog bevirkede de foretagne forbedringer, at besætningen kunne holdes på samme højde som hidtil. Krisetiden reducerede ham til en fattig aftægtsmand i den nordre sidefløj af gården, efter at denne 1823 var blevet stillet til tvangsauktion, trods hans ihærdige bestræbelser for at holde sig oven vande. Den solgtes med sine 17½ tdr. htk. og tolv af Westrup tilkøbte engparceller for 6.300 rbdl. sølv til forvalter *C. L. Stabell*.

I den følgende tid, lige op til nutiden, gik gården fra hånd til hånd og havde i løbet af mindre end et århundrede omtrent en snes ejere, dygtige landmænd og ligegyldige personer mellem hinanden; af dem skal kun nævnes *Peter Lassen* (1825 - 31), der reparerede bygningerne, udvidede det dyrkede areal, forbedrede engene og plantede i haven, *Carl Heinrich Wolff* (1853 - 68), der var en interesseret landmand, landvæsenskommissær *Fr. C. Werlauff* (1886 - 1901), under hvem den 1898 nedbrændte ladegård blev genopbygget med lange hvide pyntelige længer med takkede gavle, og flensborgeren *Hans Biehl* (1901 - 06), som ofrede meget på ombygninger og udbedringer af stuehusets

Loftsmaleri i stueetagen efter restaureringen 1932 (fot. Nationalmuseet).

indre. Den følgende ejer bragte i løbet af få år ved bortsalg af parceller gårdens areal (der nogen tid før endnu var 600 tdr. ld.) ned til 74 tdr. ld. foruden 35 tdr. ld. eng, og derefter har et konsortium ganske ødelagt den gamle gård, solgt al den jord, der var tilbage og nedrevet de nye anselige udlænger. Endelig blev 1918 hovedbygningen og haven solgt til slagter Peder Rostgaard i Herning for 60.000 kr., således at en trediedel af købesummen skulle udredes ved, at sælgeren fældede træer i haven, denne have, der burde skærmes og fredes, fordi den på sine seks tdr. ld. har flere store træer, end der findes i mange kilometers omkreds. Den historiske gård blev af Rostgaard anvendt til destruktionsanstalt for selvdøde kreaturer. 1931 kom gården til tvangsauktion og overtoges af Herning Hede- og Diskontobank som ufyldstgjort panthaver; året efter solgte banken gården til restauratør Agner Gregersen, hvis enke fra 1941 ejede Herningsholm.

1948 solgtes hovedbygningen med ca. 14 tdr. ld. (deraf 6 tdr. ld.

RINGKØBING AMT

park) til konditor *Gunnar Kjærgaard Sørensen*. Herningsholms hovedbygning var i en årrække anvendt som sommerrestaurant. Under besættelsen var tyske tropper indkvarteret hér; men fra 1941 har den med tilliggende areal været udlejet til Statens civile Luftværn til brug for midtjyske udrykningskolonne; hovedbygningen anvendtes til administrationslokaler og spisesale; sidefløjene til vagtlokaler og værksteder; på terrænet mellem gården og Viborg landevej rejstes baraker til kasernebrug, garager m. v. Den nuværende ejer agter efter Civilforsvarets fraflytning i foråret 1966 at opføre et kollektivhus på arealet, samt indrette det gamle herresæde til hotel.

S. NYGARD

EJERE

1579 Josva v. Qualen

ca. 1585 Seifried v. Rindschaid

1617 Gert Rantzau

1663 Frederik Ahlefeldt

1686 Johan Fr. af Leiningen-Dagsburg-Hartenburg

1704 P. Lassen (Lasson)

1751 H. A. Høeg (Hielmcrone)

1759 M. v. Hielmcrone

1769 - 80 Forskellige ejere

1780 H. Sehested

1792 M. Westrup

1823 C. L. Stabell

1825 P. Lassen

1831 - 86 Forskellige ejere

1886 Fr. C. Werlauff

1901 H. Biehl

1906 - 48 Forskellige ejere

1948 G. Kjærgaard Sørensen

BYGNINGER

Kaldt Vig

Trefløjet borggård samt ladegård opført på voldsted med bastionære anlæg

Nu kaldt Herningsholm

Ladegård opført

Borggården gennemgribende moderniseret

Bygningerne repareret

1898 Ladegård genopført efter brand

Hovedbygningen istandsat

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Aunsbjerg

Sjorslev sogn, Lysgård herred, Viborg amt

Steen Steensen Blicher! — og så »Skytten paa Aunsbjerg«, monsieur Guillaume de Martonniere, den franske adelsmand, som en ublid skæbne drev fra det skønne Frankrig til den afsides liggende jyske herregård, hvor hans tragiske skæbne bragte ham døden, forladt og ene ude på heden. Steen Blicher, den forarmede, men af Gud benådede digter, der i sin barndom oftere, end han ønskede det, måtte opholde sig dér, eller rettere sagt — som han selv siger — måtte lade sig indespærre dér hos grandonklen, etatsråd de Steensen, og hans frue.

Aunsbjerg er en gammel gård, først nævnt i kong Olufs tid, da den tilhørte Niels Eriksen af den slægt, som i første halvdel af 16. århundrede, da den var ved at uddø, tog navnet *Løvenbalk* efter sit våben. Familien Løvenbalk, der i over halvandet hundrede år ejede Aunsbjerg, skal have haft kongeligt blod i sine årer. Det siges at stamme

VIBORG AMT

fra Christoffer II og en jomfru af slægten Lunge, og den blå løve i slægtens våben kunne nok tyde på, at der var noget om det. Hermed stemmer det godt, at Niels Eriksens fader hed *Erik Christoffersen*, og at han skal have siddet på Aunsbjerg i 1340.

Niels Eriksen havde med sin hustru Sophie Johansdatter Rantzau kun ét barn, sønnen hr. Jens Nielsen (Løvenbalk), der blev gårdens næste ejer, landsdommer i Nørrejylland og rigsråd, mest kendt for sit drab på Jens Jensen (Brock) af Clausholm. Han skal være død højt tilårs ca. 1438 og efterlod en ret stor børneflokk, af hvilken en søn blev stamfader til Løvenbalkerne på Tjele, en anden, Erik Jensen, ejer af Aunsbjerg, som derefter en tid lang tilhørte hans to sønner Peder, der døde tidligt, og hr. Erik Eriksen (Løvenbalk), som senere blev eneejer af Aunsbjerg og endnu levede ved århundredets slutning, men må være død snart efter. Med ham begynder slægtens økonomiske nedgang. Han havde fra tid til anden pantsat en hel del af sit gods til Niels Clementsen, og efter hans død fortsatte hans søn Gert Eriksen (Løvenbalk) og fire døtre disse pantsættelser, der efterhånden gik over til at blive skøder. I årene 1509 - 12 fik den nævnte panthaver af Gert Løvenbalk og hans søstre Sophie og Pernille de 2 tredjedele af Aunsbjerg overdraget til ejendom tilligemed meget af det tilliggende gods, men den sidste tredjedel kom fra de to andre døtre til hr. *Predbjørn Podebusk* til Vosborg. Således gled Aunsbjerg ind i meget urolige tider.

Niels Clementsen, der var blevet ejer af de 2 tredjedele af gården, er en af sin tids mest gådefulde skikkelser. Han betegnes snart som adelsmand, snart som ufri; kong Hans betroede ham vigtige len, gjorde ham til landsdommer i Nørrejylland og rigsråd, og Christiern II overdrog ham det vigtige Aalborghus len; men straks efter hans død 1518 blev hans betydelige gods beslaglagt af *kronen*; en stor del af det blev dog kort tid efter tilbagegivet hans arvinger; men hans part af Aunsbjerg blev gjort til et kongeligt len, hvortil alle kronens bønder i Lysgård herred henlagdes. Niels Clementsen havde efterladt sig en del børn, dels avlede i ægteskab med en vistnok ufri kvinde, dels uden for ægteskab med en kvinde, der sikkert var ufri. Til det sidste kuld hørte sønnen Rasmus Clementsen, en rå og brutal person. At han blev accepteret af adelen er ganske gådefuldt, men sikkert. Christiern II

Indkørselsporten, opført 1867 (fot. Niels Elswing).

indrømmede ham flere begunstigelser; men dog var han blandt de første, der 1523 svigtede kongen, hvilket af oprørspartiet blev belønnet med, at han og hans søkende fik lov til at tilbagetage næsten alt Niels Clementsens beslaglagte gods, og det tilføjedes, at man ikke ville vælge nogen ny konge, uden at han forbandt sig til at stadfæste dette! Frederik I stadfæstede det samme år og gav ham brev på kronens ret i Aunsbjerg uden at tage noget hensyn til, at hans fader også havde efterladt ægtefødte børn!

Rasmus Clementsen var gift med en datter af den Mogens Kaas til Damsgaard, der opnåede en egen berømmelse ved, at Christiern II efter hans død lod hans lig opgrave og hænge i en galge. Hun overlevede sin mand, der døde 1529, hvorefter Aunsbjerg igen kom ind under meget urolige forhold. Rigshofmesteren *Mogens Gjõe* erhvervede nogle parter i gården, bl. a. ved 1536 at udkøbe Predbjørn Podedbusk, men der var samtidig andre parthavere, og først efter rigshofmesterens død 1544 kom hans arvinger endelig i rolig besiddelse af gård og gods, som overtoges af sønnen *Christoffer Gjõe*, en mand,

VIBORG AMT

der vandt en mindre flatterende navnkundighed, da han søgte at få omstødt den af hans søster fru Birgitte Gjøe og hendes mand Herluf Trolle oprettede stiftelse Herlufsholm. På Aunsbjerg var der i hans tid et betydeligt mejeri, hvor der tilvirkedes alskens ost: sødost og surost, gedeost, langoste og stakketoste. Fåreholdet synes også at have været drevet med omhu, da der ved lammenes klipning ikke blot omtales dansk, men også engelsk uld. I øvrigt var der på gården kalkuner, hvilket på den tid var en raritet. Om alle disse og flere lignende forhold gives en del detaljerede oplysninger i Christoffer Gjøes og hans hustru fru Birgitte Bølles betydelige korrespondance.

Aunsbjerg må på Mogens Gjøes tid have været en betydelig landejendom. Der lå til gården foruden to vandmøller og en del huse ikke mindre end 53 bøndergårde, hvoraf de allerfleste fandtes i Sjørsløv sogn og dets nabosogne. Christoffer Gjøe forøgede godset noget, men til dels med gods, der lå meget fjernt. Efter hans død 1584 beholdt hans enke utvivlsomt gården, hvor hun døde elleve år senere. De efterlod sig ingen børn, hvorfor Aunsbjerg gik over på andre hænder, idet den må antages ved arv at være tilfaldet den næste kendte ejer *Peder Marsvin*. Denne var en søn af Jørgen Marsvin til Hollufgaard og Karen Ottedatter Gyldenstjerne, en søsterdattersøn af Christoffer Gjøe. Han var, da han arvede Aunsbjerg, endnu ganske ung (født 1578) og forlængst forældreløs. Efter sine forældre havde han arvet den af hans fader nylig opførte, prægtige Hollufgaard ved Odense. Han blev gift med Mette Axelsdatter Brahe, deltog i Kalmarkrigen og døde allerede 1614, et halvt års tid efter at hans sidste barn var født på Aunsbjerg. Da hans enke otte år efter fulgte ham i graven, var hendes eneste overlevende søn Jørgen Marsvin, der arvede gården, endnu kun et barn (født 1609). Han oplevede den række krige, der forarmede landet og i det mindste var medvirkende til, at han selv til sidst i armod måtte æde nådsensbrød på Abildgaard, en milsvej sydøst for Nibe, som kongen tillige med noget andet gods havde overdraget ham til hans ophold. Ved Aunsbjerg forevigede han sit navn ved 1654 at oprette den lille hovedgård Marsvinslund hinsides skoven, og i Sjørsløv og Vium kirker findes minder om ham og hans hustru fru Anne Helvig Gyldenstjerne. Jørgen Marsvin døde 1671 og hans hustru en snes år senere på Aalegaard i Øster Han herred, som hun

*Hoveddøren
set fra
borggården
(foto.
Niels Elswing).*

havde købt efter mandens død, men forinden havde de forlængst mistet alle deres herregårde; Aunsbjerg og Marsvinslund blev 1655 solgt med henvend 200 tdr. htk. af kronens pantegods til rigsmarsken hr. Anders Bille til Damsbo, der straks overdrog dem til sønnen *Erik Bille*, som dog døde året efter. Hans enke, fru Mette Rosenkrantz, der derefter en kort årrække var gift med hr. Niels Krabbe til Skellinge, solgte 1669 begge gårdene til *Christoffer Ulfeldt* til Alslevgaard; men da han et lille år senere (1670) gik bort, bragte hans enke Sophie Amalie Ottesdatter Krag (død 1710) den ved sit andet ægteskab til grev *Otto Rantzau* til Rosenvold.

Aunsbjerg blev 1688 sat til godt og vel 51 tdr. htk. ager og eng og $3\frac{1}{2}$ tdr. skovskylld, men desuden var 5 gårde og 5 huse blevet inddraget under hovedgårdens takst, hvorved dens ager og eng blev $66\frac{1}{2}$

tdr., når hertil kom dens mølleskyld, som var $4\frac{1}{2}$ tdr., blev dens samlede hartkorn over 74 tdr. Gårdens høavl var ret anselig; den blev anslået til 360 læs årlig, men deraf var de 200 læs mosehø, altså af mindre god beskaffenhed. Jorden brugtes i 4 år (byg, rug, havre, havre) og hvilede derefter i 10 - 12, ja i 16 år, hvilket tilstrækkelig tydeligt viser, at meget af den var mager, til dels opbrudt hedejord. Et sekel senere bestod marken af 14 indtægter, hver på $44\frac{1}{2}$ tdr. ld., og deraf brugtes de 5, mens altså 9 hvilede; endda var foldudbyttet kun fra 3 til 5; men man var i de tider ikke forvænt.

Hvad godset angår, lå det i grev Rantzaus tid godt samlet; til Aunsbjerg hørte (1688) af Sjørsløv sogns 28 gårde og 14 huse henholdsvis de 23 og 7 og hele Vium sogn (22 gårde og 1 hus). Bekvemt lå også 8 gårde og 1 hus i Hørup. Gehejmeråd grev Otto Rantzau døde som en hovedrig mand 1719, hvorefter de to gårde gik i arv til hans søn baron Otto Rantzau, som 1732 solgte dem til Steen Jørgensen; dermed gik de ud af den gamle adels hænder.

Som forpagter af forskellige fynske herregårde havde *Steen Jørgensen* nået en alder af 55 år, da han flyttede til Aunsbjerg med sin børneflokk, der her yderligere forøgedes. Han var 1722 blevet enkemand, men havde året efter ægtet Marie Katrine Balslev, der døde her 1744 efter at have født ham 5 sønner og 5 døtre, der senere kom godt i vej; en af sønnerne arvede sin fædrene gård, en blev landsdommer i Nørrejylland, og den mest bekendte blev general i preussisk tjeneste; af døtrene blev 4 gift med præster. Steen Jørgensen solgte straks Marsvinslund til en tidligere forpagter af Aunsbjerg, men forøgede en del år senere dennes tilliggende ved af kongen at købe Karup kirke, hvoraf han straks nedbrød betydelige, til dels forfaldne partier, men som han i øvrigt satte i god stand. Jørgensen døde 1754, men to år før havde han overdraget den med tiender og gods — ialt 439 tdr. htk. — for 30.000 rdl. til sin ældste søn *Steen Steensen*, efter Blichers sigende en godmodig mand, men ikke som sin fader en jævn mand. Allerede før sin faders død var han blevet kancelliråd; 1760 blev han adlet og fik navnet *de Steensen*; senere blev han virkelig kancelliråd og 1774 etatsråd. Efter en kort tid at have været gift med en jomfru Moldrup — ikke af den adelige slægt — og med hende at have fået et barn, der døde som lille, ægtede han 1759 frøken Mette Elisabeth

Aunsbjerg, set fra nordøst (fot. Niels Elswing).

*Mette
Elisabeth de
Steensen,
født Schinkel
(† 1801).
Maleri til-
hørende
grevinde
Agnete
Ahlefeldt-
Laurvig.*

Schinkel, en gammel jomfru på halvhundrede år og søster til den gale kammerherre på Hald. Hun var grandtante til St. St. Blicher, der i sin barndom ofte måtte opholde sig på Aunsbjerg, hvor grandtanten lærte ham at sige, at hans vilje lå i hendes lomme, mens drengen til gengæld drillede hendes hund Manille!

Steensen synes at have været en ret foretagsom mand, der i det mindste i sine yngre år selv drev sin gård, hvor han efterhånden indførte en del af de af tiden påkrævede forbedringer. På de høje jorddiger, der foruden dybe grøfter omgav den i 16 kobler inddelte mark, hvoraf 5 brugtes, mens 11 lå med græs, plantede han tjørn og andet, der kunne værne mod utidigt besøg af bøndernes forsultne kreaturer og give lidt læ mod de skarpe vinde; engene forbedrede han ved at oprense bække, udgrave moser og opstemme vandet, hvor det kunne

*Vestibulen
med
egetræs-vindel-
trappen i
baggrunden
(fot.
Niels Elswing).*

være til nytte; gennem markerne anlagde han veje og vaser, til dels med allétræer, ved gården plantede han tysk og engelsk humle og i skoven, der fra arilds tid havde været en af gårdens største herligheder, opelskede han de unge træer, for at der også kunne blive noget til kommende slægter. Og ved gården fortsatte han det af hans fader påbegyndte anlæg af en stor, smuk have i fransk smag, som Blicher senere klager over var kommet i forfald. På sine gamle dage blev han træt af at bestyre den store ejendom, som han gentagne gange for-gæves stillede til auktion. 1793 lykkedes det ham dog at få den solgt underhånden, og han flyttede da med sin hustru til den af ham selv oprettede parcelgård Liselund ved skovens vestlige udkant, hvor han

levede sine sidste dage i ro og stundom modtog besøg af den efter ham opkaldte digter. Her døde ægteparret, han 1800, hun året efter. De ligger begravet i en høj på Sjørslev kirkegård sammen med hans fader og andre af familien. — Et synligt minde om Steen de Steensen og tidligere ejere af Aunsbjerg var den gamle avlsgård, der brændte 1911. På et bjælkehoved midt i laden, der bestod af usædvanlig svært egetømmer, stod følgende inskription:

TRE gang ved TRENDES hjælp TRE DEELE Bygt er Blevn
DEN ÆLDSTE MIDTER DEEL er sat da mand har skreven 1715
FULDKOMMEN LADEN staa gud FYLDE den hvert aar
Gud LAD DEN staa til ALDT af ÆLDE seent forgaær
STEEN STEENSEN 1757 CATARINE ELISABETH MOLDRUP

Årstallet 1715 viser, at avlsgårdens ældste del var opført af grev Otto Rantzau.

Fra Steensen gik Aunsbjerg (75 tdr. htk.) 1793 med 108 tdr. htk. tiender og 325 tdr. htk. gods for 72.000 rdl. over til *Hans Ammitzbøll*, der tidligere havde ejet Holbækgaard og døde 1801 som ejer af Randers Sukkerraffinaderi. Han var en duelig landmand, der her i høj grad fremmede godsets udskiftning af fællesskabet og samtidig sørgede for, at de jordløse huse fik jord, og at et passende antal gårde udflyttedes fra byerne. Ammitzbøll var den sidste, der besad den samlede ejendom. Efter 5 års forløb solgte han og birkedommer Erik Christian Müller til Møllerup, der var parthaver, gård, tiender og gods for 106.000 rdl, til et konsortium, der begyndte at splitte ejendommen; men først da den 1802 var blevet solgt til generalauditør *Hans Jacob Lindahl* (født 1763 i Laurvig, død 1812 i Lemvig, hvor han tidligere havde været byfoged), var dens skæbne afgjort, for han var en af sin tids ivrigste godsslagtere. I løbet af en lille snes år lemlæstede han — til dels i kompagniskab med andre — omtrent årlig en herregård.

Straks efter at Lindahl var blevet ejer af Aunsbjerg, hvis samlede areal var 1.600 tdr. ld., hvoraf over 600 ager, omtrent 250 eng, over 400 skovgrund o. s. v., begyndte for alvor salget af godset og af tien-derne såvel som gårdens udparcellering, og allerede 1805 var han kommet så vidt, at han kunne sælge den tilbageværende hovedparcel

VIBORG AMT

Hovedbygningen med den nye fløj (fot. Niels Elswing).

med en tiende og nogle få tdr. htk. gods; men denne sidste handel og flere senere gik overstyr, hvoraf følgen blev, at han endnu ved sin død var den virkelige ejer af gården, hvis udparcellering først 1806 blev godkendt af rentekammeret, da de fleste parceller allerede var frasolgte. Liselund med 6 - 7 tdr. htk. havde Steensen alt fraskilt; Lindahl afhændede den store parcel Duelund med 20 tdr. htk. ager og eng og $\frac{1}{2}$ td. skovskyld, Donsborg, Stensborg, Risbak m. fl. Af disse blev Duelund senere, da den i sidste halvdel af forrige århundrede ejedes af senere landbrugsminister, hofjærgemester Frederik Friis landskendt som mønstergård.

Først flere år efter Lindahls død lykkedes det (1820) hans enke Maren, født Svinth, der ejede Vestervig Kloster, at få solgt Aunsbjergs hovedparcel (30 tdr. htk. samt 2 tdr. skovskyld) tilligemed Sjørlev kirke m. m.; køberen var Laurids Christian Djørup, som forhen havde ejet Hindsels i Thy, en duelig landmand, der stadig, hvor han så flyttede hen, blev beskikket til tiendekommissær og i øvrigt også en tid havde været sandflugtskommissær. Han anvendte et stort

arbejde på jordens mergling, men formindskede i øvrigt sin ejendom noget ved frasalg af parceller. I sit ægteskab med Anne Sofie Stilling (død 1858) blev han, der var født 1775 og døde 1846, fader til en større børneflokk.

Efter at Djørup 1832 havde solgt Aunsbjerg, kom den til en række hurtigt skiftende ejere — H. Landmark, E. J. Hepcke, birkedommer ved Boller og Møgelkjær birk kammerråd Christen Christensen og hans søn C. V. A. Christensen — indtil den tidligere ejer af Julianeholm *Peter Christopher de Neergaard* 1853 købte den for 116.500 rbd.; han var en dygtig landmand, der udgrøftede gårdens jorder stærkt, gravede en kanal gennem skoven for at aflede vandet fra markerne, plantede gårdens eneste granplantage til værn mod vestenvinden og opførte en del af ladegården. Neergaard, der var en søn af Peter Johansen de Neergaard til Gunderslevholm og en stor mængde andre herregårde, var 1842 blevet gift med *Ida de Neergaard*, født Laussen, som overtog gården, da hun blev enke 1870. I hendes tid var den kendte landmand J. Winkel en årrække gårdens forpagter. Hun lod markerne fuldstændig dræne og regulere, og Aunsbjergs landbrug var fuldt tidssvarende, da hendes to yngste sønner *Harald* og *Peter Johansen de Neergaard* ved hendes død 1907 overtog den. Af disse blev sidstnævnte, der var ejer af Odense Løveapotek og gift med *Christiane Charlotte Boeck*, adopteret Lotze, 8 år senere eneejer.

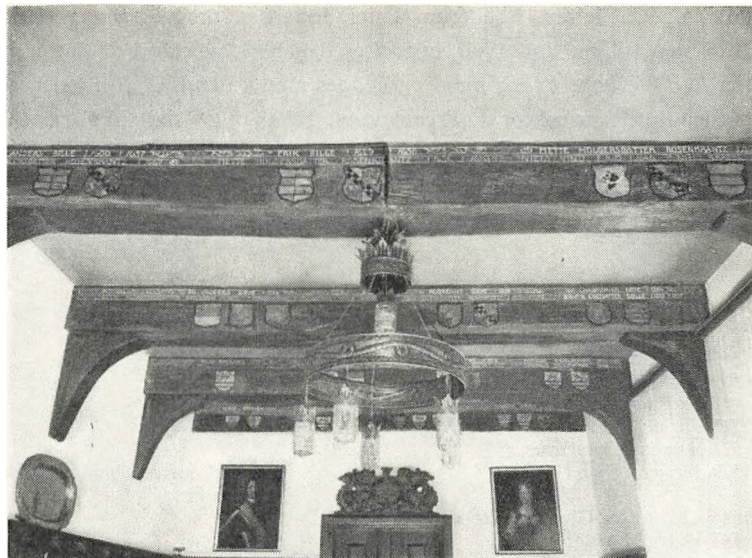
Den, der nu kommer til Aunsbjerg, vil intet indtryk have af, at gården oprindeligt er bygget så at sige op ad heden. Gennem en smuk portbygning, der er en rest af den 1911 nedbrændte ladegård, og gennem en prægtig gammel lindeallé fører vejen mod nord til borgegården, der ligger skærmet af en herlig skov i øst og vest, hvor slanke bøge, knudrede ege og knejsende nåletræer vidner om en række ejeres omhu for dens trivsel. På samme sted har gården ligget i umindelige tider, på et voldsted, der peger tilbage til middelalderen og består af to holme, omgivet af grave, der endnu delvis er vandfyldte og tjener til havens forskønnelse. Den nordligste af de to holme har antagelig i en fjern fortid — i Løvenbalkernes tid — båret borgegården, og tidligere endnu har den muligvis ligget nogle hundrede alen vestligere, hvor der i hvert fald er et nu helt tilgroet jordanlæg, der synes at have været et voldsted; men allerede fra den senere middelalder synes kun

VIBORG AMT

den sydlige holm at have været benyttet til bebyggelse; på den lå i hvert fald længe både borge- og ladegård.

Der vides i øvrigt ikke meget sikkert om Aunsbjergs ældre hovedbygning. Det hedder om hr. Mogens Gjõe, at han her lod bygge »thett store Kaarsshuss«, og det er sandsynligt, at det er det anselige treetagers hus, der stod her endnu i Steen de Steensens tid som den trefløjede bindingsværks borggårds vestre fløj, og hvoraf den nuværende hovedbygning gamle fløj er en beskedne lille rest. Bygningen er af svært bindingsværk, hvilende på en solid kælder med $2\frac{1}{3}$ alen tykke mure af munkesten fra første halvdel af 16. århundrede. Dette store hus havde en grundmuret gavl, hvorpå der stod E. B. og M. R. 1656, men vistnok i godsslagtningens tid, da Lindahl var ejer, blev bygningen nedtaget, og af det gamle, svære tømmer opførtes den nu stående énetages vestfløj på den gamle kælder fra Mogens Gjøes tid. Det er dog også muligt, at reduktionen af det store treetages hus skete allerede i Steensens tid. Men det er i hvert fald Lindahl, der nedbrød anlæggets nordre og østre fløje. Det viste sig dog, at pladsforholdene ved denne radikale forandring var blevet for beskedne, og der opførtes da et par lavere sidefløje mod øst med bryggers, mælkerum, køkken, borgestue o. s. v.; men disse blev atter nedbrudt 1872. Allerede tidligere var en stor gennemgående kvist på vestfløjen blevet fjernet, men ved en grundig restauration af bygningen, der foretoges 1897 ved arkitekt Cl. A. Wiinholt og Erik Schiødte, blev en ny frontispice opsat, desværre af spinklere tømmer end den øvrige bygnings.

Således stod hovedbygningen, da apoteker de Neergaard overtog gården. Skønt det var en ret anselig længe, 41 alen lang og 16 alen bred, forslog den ikke, når den nye ejer i vid udstrækning samlede slægt og venner om sig; det besluttedes derfor at opføre en tilbygning, en gæstefløj, og dette arbejde blev overdraget arkitekterne C. M. Smidt og Harald Lønborg Jensen. Det nye hus rejstes i årene 1917 - 18 af røde munkesten i middelalderligt skifte til dels på gamle fundamenter; tagetagen springer frem over nedre etage, og en buefrise løber rundt om hele huset, også om »hæmmeligheden« i nord og om et lavt trappetårn, der står ved hjørnet mellem den nye fløj og en lille mellembygning, der danner forbindelsen mellem det gamle og det nye hus. Diskret blev gæstefløjen lagt således, at den ikke trykker den

Bjælkeloft i spisesalen med våbener af ejere fra 1377 til 1943 (fot. Bror Bernild).

smukke gamle bindingsværksbygning, når man gennem lindealleen betræder borgegården og har den lige for sig. Dens værelser og gange blev dekorerede af kunstmaler Johannes Malling.

Allerede tidligere havde apoteker de Neergaard ladet spisesalen i den gamle bygning dekorere, bl. a. med gårdens ejeres våbenskjolde, navne og årstal på de svære, mørke egebjælker; egentlig gammelt inventar, der nøje var knyttet til gården gennem lange tider, kunne man ikke vente at finde på et sted, der så ofte havde skiftet ejer; men nævnes bør et par gamle, smukke jernovne fra Steensens tid; de bærer årstallene 1758 og 1776. I denne forbindelse kan anføres, at den ovenfor nævnte spisesal blev prydet med en kamin, hvortil blev benyttet nogle reliefskårne sandsten, af hvilke et stykke med Peder Marsvins og Mette Brahes navnetræk og våben, stammende fra begyndelsen af 17. århundrede, tidligere har siddet over indgangsdøren. Ifølge en gammel beretning skal det forhen have siddet over en kamin.

1921 stak en vagabond ild på ladegården, der nedbrændte, og 1925 brændte også inspektørboligen. Bygningerne blev genopført ved arki-

VIBORG AMT

tekt A. P. Nielsen, Kjellerup. Peter Johansen de Neergaard ejede Aunsbjerg til sin død 1940, hvorefter den blev overtaget af datteren fru *Bodil Vibeke Preetzmann* og hendes mand, den hidtidige leder af gårdens drift inspektør *J. Preetzmann*. I 1942 blev der tilkøbt ca. 6 tdr. ld. skov fra Stensborg, og Aunsbjergs tilliggende er nu 450 tdr. ld. ager, 50 tdr. ld. eng, 275 tdr. ld. skov, 8 huse efter at Sjørsløv kirke 1954 er overgået til selveje.

S. NYGARD

EJERE

- 1340 Erik Christoffersen (Løvenbalk)
1509 Niels Clementsen ($\frac{2}{3}$)
og Predbjørn Podebusk ($\frac{1}{3}$)
1518 Kronen ($\frac{2}{3}$)
1523 Rasmus Clementsen ($\frac{2}{3}$)
1529 Mogens Gjøl ($\frac{2}{3}$)

1544 Christoffer Gjøl (enejer)
1597 Peder Marsvin
1655 Erik Bille
1669 Christoffer Ulfeldt
ca. 1672 Otto Rantzau

1732 Steen Jørgensen
1752 Steen Steensen (de Steensen)

1793 H. Ammitzbøll
1798 - 1802 Forskellige ejere
1802 H. J. Lindahl

1820 - 53 Forskellige ejere
1853 P. Chrf. de Neergaard
1870 Ida de Neergaard

1907 H. og P. Johansen de Neergaard

1916 P. Johansen de Neergaard
(enejer)

1940 Bodil og J. Preetzmann

BYGNINGER

- Voldsted

Borggård opført i bindingsværk
i tre stokværk

1656 Byggearbejder

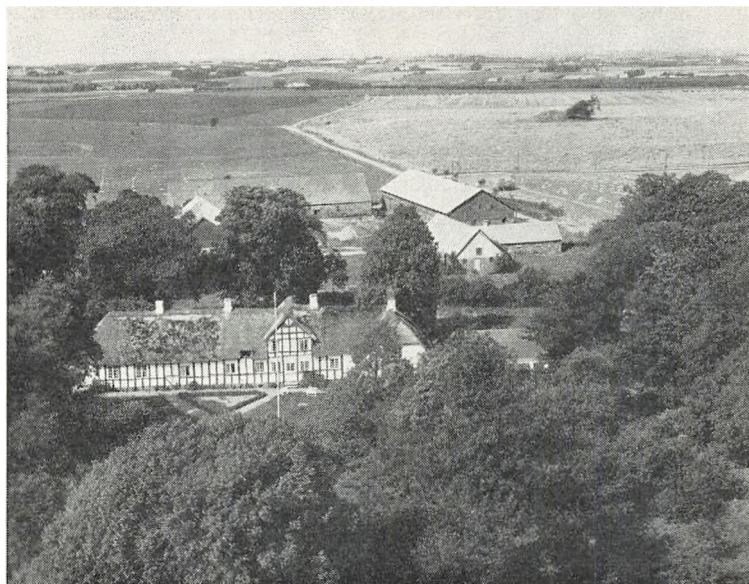
1715 Ladegård opført

1757 Ladegården udvidet

Hovedfløjen reduceret og
sidefløjene fornyet

1872 Sidefløjene nedrevet
1897 Frontispice opført og bygnin-
gen restaureret ved
Cl. A. Wiinholt og E. Schiødte

1911 Ladegården genopført efter
brand
1917 - 18 Nordfløjen opført ved
C. M. Smidt og H. Lønborg
Jensen
1922 Ladegården genopført ved
A. P. Nielsen efter brand

Gården set fra syd.

Marsvinslund

Vium sogn, Lysgård herred, Viborg amt

»Den goer hær øhsten for, som vi bynner inno kalle Baahstrup, men di stuer kalle Marswynsluhn, den er i gammel tier bøgged op aa fihr bynnegoer. Di hor te Annsbjerre, aa e mand dahr hed Jørren Maahswyen. Han røw di Baahstrupgoer nier, aa kyl di tow aa e bebowwere i no huhs i Vium, aa den treddi smed han til Søsle — faa den gang ku di jow tummel wos lissom di sjæl behaahged. — Den fjahr de war aakkeraaet mi aallfaaers aallfaaer . . .«. Ja sådan lyder begyndelsen af Pe Baahstrups fortælling i »E Bindstouw«, og denne folketradition om Marsvinslunds opståen har Blicher vel hørt som barn i Vium præstegård eller senere som præst i Torning, eller han har kunnet læse den i faderen Niels Blichers bekendte bog »Topographie over Vium Præstekald«. Traditionen må i hvert fald have levet i folkemunde i

VIBORG AMT

over hundrede år, og det viser sig, at den stemmer ganske godt med de virkelige forhold.

Om Bastrup eller Baastrup hører vi første gang i 1453, da en *Mads Brun* i Hommelum giver pant i en gård »vdj Bastrup«, og i næste århundrede ved vi, at den ejedes af *Predbjørn Podebusk*, der havde købt den af Henning Kirts enke, *Karen Eriksdatter Løvenbalk*. Senere blev der retstvist om gården, og i 1558 dømmer Viborg landsting, at den rettelig bør tilhøre *Niels Skeel* til Nygaard i Brusik herred, og kongens retterting kommer senere til samme resultat. I 1568 synes gården at være beboet af en *Jørgen Hansen*, der er kendt, fordi han i dette år får en landstingsdom for, at han ikke var nogen horeunge, al den stund hans fader *Hans Skeel* havde haft hans moder hos sig i mere end tyve vintre, og hun havde haft lås og lukkelse og søgt æde og drikke med ham åbenbarlig. Denne *Hans Skeel* var broder til den bekendte *Ingeborg Skeel* på Voergaard i Vendsyssel, og i 1579 indgår hun sammen med sin mor *Karen Krabbe*, nævnte *Niels Skeels* enke, et mageskifte med *kronen*, hvori indgår bl. a. en gård i Vium sogn »kaldet Basterup«. En menneskealder senere — i 1617 — mageskifter kongen gården, der nu kaldes Bastrup og beskrives som en enstedgård med skov til 12 svins olden og en passelig enemærkesø, til *Christoffer Gersdorff* på Søbygaard. Nogle år senere kommer den under Aunsbjerg, og dennes ejer *Jørgen Marsvin* lægger gården sammen med andre og opretter 1654 den lille hovedgård *Marsvinslund* (8 tdr. htk.), ligesom han lod opføre en smuk hovedbygning i bindingsværk.

Jørgen Marsvin foretog mange penge- og godstransaktioner, men de syntes ikke at være blevet ham til større held. I 1655 var han kommet i bundløs gæld og måtte sælge Aunsbjerg og *Marsvinslund* til rigens marsk *Anders Bille*, en handel, der ikke gik af uden rettertingsdom og megen dramatik; således måtte synsmændene ikke få adgang til de to gårde. For *Marsvinslunds* hovedbygning betaltes 200 rdl. (mod 1.500 for Aunsbjerg) og for hver tønne hartkorn hovedgårdsjord 60 rdl. Da regnskabet blev gjort op og alle kreditorer dækket, blev der kun ca. 1.300 rdl. tilbage til *Jørgen Marsvin*, som da også, 1671, endte sine dage på en lille gård, *Abildgaard*, i Hornum herred.

Anders Bille overdrog straks både Aunsbjerg og *Marsvinslund* til sin søn *Erik Bille* til Løgismose, og i årene indtil 1732 havde de to

Hovedbygningens nordside (fot. Niels Elswing).

gårde fælles ejere. Erik Billes enke Mette Rosenkrantz drev de to godser til 1669, da hun solgte til *Christoffer Ulfeldt*, der dog allerede døde i 1670, og hvis enke Sophie Amalie Krag ved sit andet ægteskab bragte dem til grev *Otto Rantzau*. I 1680'erne var det dyrkede areal opmålt til kun 63 tdr. ld., og på gården avledes årligt ca. 50 læs hø; i skov og på overdrev kunne ca. 40 stk. kreaturer finde græsning. I skoven var der olden til 3 svin. I den nærliggende Bastrup Sø kunne der ikke formedelst store sten og rødder finde synderligt fiskeri sted, men i gården havde man to damme »besat med karudser«.

Grev Otto Rantzau døde i 1719, og hans søn baron Otto Rantzau, som arvede godserne, solgte i 1732 dem begge med tilsammen 439 tdr. htk. bøndergods og 60 tdr. htk. tiender til kommerceråd *Steen Jørgensen*. Han frasolgte straks Marsvinslund til forpagteren på Aunsbjerg *Lars Nielsen (Schophuus)*, der kun beholdt gården til 1740, og i det hele taget blev Marsvinslund i de kommende halv hundrede år udsat for ualmindelig mange ejerskifter — ialt 11!

VIBORG AMT

1784 blev der, uden held, gjort forsøg på at sælge gården ved auktion, og borgegården beskrives da som bestående af én stråtækt hovedfløj i bindingsværk på 26 fag med »vel indrettede værelser til en skikkelig familie at boe på« samt to sidefløje hver på 9 fag. Omkring gården ligger en stor frugt-, køkken- og humlehave. Mellem borgegården og ladegården ligger en stor fiskepark med karudser, og uden for gården findes fire fiskedamme med suder og karudser. Avlsgården består af tre bindingsværksbygninger; laden har 10 gulve, fæhuset og gæstestalden er på 26 fag, og den tredje bygning har 14 fag.

Gården har overhovedet intet bøndergods, kun en husmand under gårdens takst, som svarer 10 rdl. om året, og markerne må derfor drives af egne folk og heste. Til driften er anskaffet to »såkaldede stålpløve«. Hartkornsskylden for ager og eng er ligesom et århundrede før 12 tdr. 3 skpr. Udsæden andrager 20 tdr. rug, 10 - 12 tdr. byg, 50 tdr. havre og 3 tdr. boghvede. Af hø avles 40 - 50 læs gode borger læs, og gården har græsning til 40 stude, 24 køer og kvier og 60 - 90 får. Hesteholdet er på 8 - 10 stk. Til ejendommen hører endvidere god ege- og bøgeskov til bygnings- og vogntømmer, skovskylden er 1 skp. 1 alb. htk. På jorderne kan jages harer og smådyr, og i Vium Sø kan man fiske bl. a. gedder, aborrer, brasen og ål. 1787 blev gården købt af *Mette Cathrine Clementin*, enke efter Bertel Langballe Clementin til Trineslund i Vendsyssel for 6.000 rdl., og med den nye ejerinde kom Marsvinslund ind i roligere forhold. Hun sad som enke på gården i en halv snes år, og i 1801 ægtede hun sin værge, den meget yngre godsforvalter *Anders Hansen* på Frisholt, i hvis slægt gården blev i hundrede år. Madame Clementin var ved købet af gården blevet advaret, da den var temmelig forsømt og havde megen uopdyrket hede, men skal hertil have svaret: det gør ikke noget, kan den ikke føde mig, kan jeg føde den! Hun fik da også sat skik på ejendommen, opbyggede flere fæstehuse, Nordhus, Vester- og Øster Baastruphus, og tilkøbte forskellige steder og lodder til gården. Med sognepræsten i Vium, St. St. Blichers fader Niels Blicher, lå Mette Clementin i strid angående spørgsmålet, hvorvidt Marsvinslund skulle yde tiende til præstekaldet. Pastor Blicher henholdt sig til — et måske uægte — dokument udstedt af Jørgen Marsvin, mens Marsvinslunds ejerinde påstod, at gården som sædegård var tiendefri. En planlagt proces

*Indgangsparti
på nordsiden
(foto.
Niels Elswing).*

blev vist aldrig gennemført, og det fortælles, at Blicher engang, han var i pengenød, skulle have tilbudt at lade sagen falde mod en godtgørelse én gang for alle på 50 rdl. Madame Clementin skal dog hertil have svaret nej med den begrundelse, at havde præsten ret, var 50 rdl. for lidt, og havde han uret, var det for meget! Tiendesagen fortsattes med mellemrum op i det 19. århundrede, men nåede aldrig frem til domstolsprøvelse.

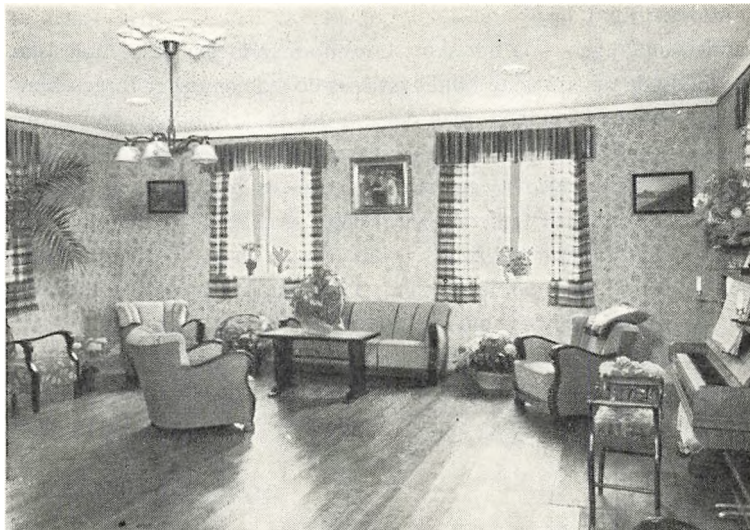
Marsvinslunds nye ejer Anders Hansen sad på gården i ikke mindre end 60 år. Han var vel ikke nogen foregangsmand, og gårdens store hedearealer (kun 90 tdr. ld. var under plov) blev ikke opdyrket i væsentlig grad, men i tidens løb blev en del jord tilkøbt. Ved nøjsomhed og flid lykkedes det ham dog at skabe sig trygge kår.

VIBORG AMT

Anders Hansen havde forskellige kontroverser med naboer o. a. Foruden om nævnte tiendesag desuden bl. a. om afløbet for Bastrup Sø, og ved kongens død i 1808 nægtede Hansen at stille mandskab til den forordnede ringning med kirkeklokke med den motivering, at Marsvinslund som gammel hoved- og sædegård var fri for den slags byrder, en vægning, der indbragte ham et mindre behageligt brev fra herredsfogeden. Anders Hansens hustru døde i 1825, ægteskabet var barnløst, men Anders Hansen tog sin brodersøn Peter Severin Hansen til sig og lod ham, der tidligere havde faret til søs og været ved handelen i flere år, oplære i landbruget. Han blev indsat som universalarving, og da Anders Hansen døde i 1860, omtrent 90 år gammel, blev han ejer af Marsvinslund. Han forbedrede gårdens drift betydeligt, regnedes for en af Jyllands bedste kreaturhandlere og var i det hele en oplyst og dygtig mand, hvis jævne fremtræden ofte medførte, at fremmede, der kom til gården, antog ham for at være daglejer el. lign., og Hansen lod dem blive i troen så længe som muligt. I 1877 blev Marsvinslund jorder opmålt til 585 tdr. ld., hvoraf 30 tdr. var skov, 130 tdr. eng og tørvemose, 40 tdr. hede, og under fæste- og lejhuse lå 140 tdr. ld.

P. S. Hansen døde pludselig i begyndelsen af 1880, 64 år gammel, og gården arvedes af sønnen, den 25-årige Hans Jacob Hansen, som ved sit store idealistiske og samfundsnyttige arbejde i det offentlige tjeneste skulle gøre Marsvinslunds navn kendt over det ganske land. H. J. Hansen havde tilbragt hele sin barndom og ungdom på fædrengården, undervist af huslærere, og allerede som 24-årig var han medstifter af Vium sogns sparekasse, og et par år efter valgtes han ind i sognerådet, hvis formand han var i seks år. Senere blev han formand for Silkeborg-Lynggård-Hids Herreders Landboforening, bestyrelsesmedlem i Foreningen af jyske Landboforeninger og i 1896 blev han valgt ind i landstinget af det moderate venstre.

I hele sit virke havde han for øje at hjælpe de dårligst stillede i samfundet. Man så det særsyn, at en sædegårdsejer var en pioner inden for afholdsbevægelsen — i en årrække næstformand for Danmarks Afholdsforening, og endnu mere bemærkelsesværdigt var det måske at se, at det var en proprietær, der startede de så betydningsfulde fællesrejser for husmænd, en institution, som har haft umådelig

Storstuen, der omtales i »E Bindstou«.

stor betydning for den danske husmandsstands faglige og kulturelle udvikling. Også plantnings- og husflidssagen viede Hansen sin interesse.

På sin gård var han en forstående husbond, der hjalp og vejlede sine folk på bedste måde, men det kunne ikke undgås, at den megen offentlige virksomhed til en vis grad gik ud over gårdens ledelse, og Hansen-Marsvinslund døde som en uformuende mand. Han blev kun knap 45 år gammel, idet han døde i begyndelsen af 1900. Marsvinslund dreves først videre af enken Karen Hansen, født Christensen, og senere af svigersønnen, proprietær Søren Christian Hansen. Han solgte gården i 1917, og den gik i de følgende år til priser, der nærmede sig den halve million, fra den ene ejer til den anden på samme usunde måde, som det gik hundreder og atter hundreder af landejendomme i efterkrigsårene. I 1920 frasolgtes ca. 50 tdr. ld., mest eng og mose, og i 1924 mageskiftede købmand P. C. Rørsgaard, der havde overtaget ejendommen ved tvangsauktion, med godsejer Chr. N. Lind, Gersdorffslund, og denne solgte samme år til proprietær Søren Møller, den nuværende ejer. Efter at der i 1943 er frasolgt 125 tdr. ld., er arealet nu 160 tdr. ld. ager, 15 tdr. ld. eng og 50 tdr. ld. skov og park.

VIBORG AMT

Marsvinslund ligger ret kønt omgivet af have — med rester af gamle voldgrave — og lidt skov. Grundbestanddelen i den maleriske, hvidpudsede og stråtækte bindingsværks-hovedbygning er Jørgen Marsvins gamle hus fra 1654, men det er i det 18. århundrede blevet forlænget og forsynet med en gennemgående kvist, som til gården har et lille fremspring. Den meget store gårdsplads mellem hovedbygningerne og avlsgården virker imponerende, mens selve avlsgården er af nyere dato. På Marsvinslunds jorder findes endnu bevaret smukke gravhøje, bl. a. det gamle tingsted, Tinghøj, og sammen med omegnens mængder af gravhøje, enkeltvis spredte eller samlede i større eller mindre grupper, bidrager de til at give landskabet et ejendommeligt og stemningsvækkende præg, et præg af fortid, som yderligere forstærkes ved de mange andre minder, der er knyttet til Blichers gamle egn.

PALLE BIRKELUND

EJERE

- 1453 Mads Brun
Karen Løvenbalk
Predbjørn Podebusk
1558 Niels Skeel
1579 Kronen
1617 Christoffer Gersdorff
Jørgen Marsvin

1655 Erik Bille
1669 Christoffer Ulfeldt
ca. 1672 Otto Rantzau
1732 Steen Jørgensen
1732 Lars Nielsen (Schophuus)

1740 - 88 Forskellige ejere
1788 Mette Cathrine Clementin

1801 Anders Hansen
1924 S. Møller

BYGNINGER

- 1654 Hovedgården oprettet og
bindingsværkshovedbygning
opført

Hovedbygning og ladegård
ombygget
1784 Trefløjet borge- og ladegård

Det femte Hald set fra syd (fot. Niels Elswing).

Hald

Dollerup sogn, Nørlyng herred, Viborg amt

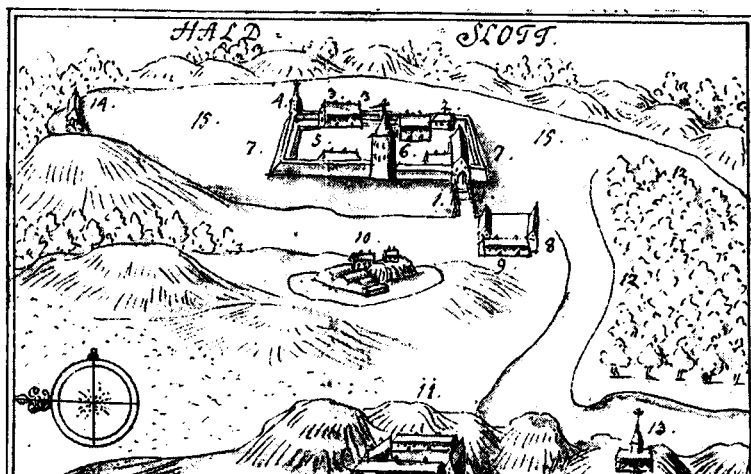
Hvem har ikke læst Steen Blichers novelle »Jøderne paa Hald«, der handler om disse mærkelige gamle gnier, der engang huserede på den danske adelsborg, og »Fjorten Dage i Jylland«, »Eneste Barn« og »En Landsbydegns Dagbog«? Alle er de inspirerede af denne dejlige egn; her ved den stille sø med det gamle borgtårn, der spejler sig i vandet, her ved de lynchbevoksede Dollerup Bakker har den jyske hedes digter drømt sine skønne, vemodige drømme; thi Hald er Jylland, det skønne og storslåede Jylland.

Vi kan følge Halds historie tilbage til det 14. århundrede — længere næppe. Adskillige danske sagn har ganske vist beretninger om gården; men disse må vi forbigå, de er og bliver kun sagn. Først ned i historisk tid træder herregården frem.

Hald er det typiske eksempel på den flytning fra voldsted til voldsted, som adskillige af vore danske herregårde har gennemgået; op til fem forskellige byggesteder har gården i tidens løb haft, og som så ofte er flytningerne foregået over stor afstand. Af voldstedernes beliggenhed kan vi slutte en hel del: de tre ældste bebyggelser spores endnu som voldsteder i nærheden af den nuværende hovedgård. Ældst er ganske sikkert det voldsted, der ligger lidt øst for herregården og nordvest for Hald Sø; på Resens perspektivkort over Hald med omgivelser (fra ca. 1667) kaldes det »Brattingsborg«. Det er anlagt på en høj, stejl bakkeskråning, altså i fast grund og højt terræn, og denne oplysning siger os straks, at her har vandet kun spillet en ringe rolle ved forsvaret. Det er et såkaldt curia-castrum anlæg, der er skåret ind i bakkehældet, og består af to firesidede banker, adskilt ved og oprindeligt omgivet af indtil 20 m brede, tørre grave, der nu dog er stærkt udpløjede. Den nordvestre borgbanke, der har båret hovedborgen (curia), måler ca. 40 × 40 m og rejser sig 6 m over gravens bund, mens den sydøstre, der måler 40 × 23 m, er lavere og har et fald mod sydøst. På denne må anlæg til beskyttelse af adgangen til hovedbanken have ligget (castrum). Der er intetsteds fundet bygningsspor eller andre kulturlevn.

Efter den lokale tradition skulle dette voldsted være anlagt af Valdemar Atterdag under dennes belejring af Niels Bugges Hald — voldstedet kaldes almindeligvis Valdemarsskansen — men denne forklaring holder næppe stik. Resen kender ikke noget til dette, måske er forklaringen hentet fra Pontoppidans Danske Atlas fra 1768. Nok om dette; én ting mener man i alle tilfælde med sikkerhed at kunne sige: at dette Brattingsborg går tilbage til den tidligere del af middelalderen, til tiden forud for Niels Bugges Hald.

Men allerede fra det 14. århundrede begynder højborgene at gå af brug. De herregårde, der nu anlægges, ligger lavt — helst ved åløb, søer, moser, kær eller ved kysterne, således at de, hvis de var befæstede, med lethed kunne få vand i gravene og ved hjælp af ufremkommelige vandfyldte omgivelser bedre kunne holde sig angriberne fra livet. Ofte flyttedes de gamle borge, der var anlagt højt i terrænet, ned i lavningerne. Flytninger af denne art har vi allerede eksempler på fra midten af 14. århundrede, og dette sker vistnok også for Hald,

1. - 3. Hald, 10: Brattingsborg, 11: ladegård, 13: Niels Bugges Hald, i søen i det 3. Hald, 2: gamle bryggers, 3: gamle fruerstue, 4: lysthuset, 5: nye fruerstue, 6: fangetårn. Efter Resens Atlas (Det kgl. Bibliotek).

der fra den høje bakkeskråning flyttes ned til en oprindelig vandomflydt lille holm i søen tæt ved bredden lige overfor det nuværende Bækkelund. På dette sted finder vi nemlig voldstedet af det andet Hald, Gammelhald, som det kaldes på Resens kort, eller Niels Bugges Hald. Det er en afrundet, 6 - 7 m høj borgbanke, der foroven er ca. 70 - 85 m bred og som er forsynet med kronvolde på de mod land vendende sider. I engen, der nu omgiver banken på de tre sider, ses en 10 - 15 m bred grav med foranliggende ringdæmning. Mod øst skråner voldstedet jævnt ned mod vandet. Ved prøvegravninger i 1908 er der på flere steder fundet stærkt udslettede fundamenter af grundmurede bygninger foruden rester af en muret bageovn. Efter borgens nedbrydning har der sikkert kun ligget en avlsgård eller lignende på denne plads; i et brev fra 1618 læser vi nemlig, at gården Gammelhald ved Hald Slot beordres henlagt under slottets ladegård.

Vort kendskab til Halds historie går tilbage til det 14. århundredes begyndelse. Sandsynligvis ejedes gården af marsken hr. *Ludvig Albertsen Eberstein* (død 1328), hvis datter Margrethe solgte sin part i arven til broderen Peder Ludvigsen Eberstein, hvilket kongen stadfæstede

VIBORG AMT

1346. Men allerede året forinden havde Peder Ludvigsen pantsat sine to parter i Hald til *Niels Bugge* til Nørre Vosborg, og i 1346 solgte han gård og gods til ham. Denne mand var en af sin tids rigeste og mægtigste adelsmænd; han skal have haft en årsindtægt på 14.000 tdr. byg, og ialt ejede han 3.000 tdr. htk. På Hald rejste Niels Bugge den stærke borg, som vi finder omtalt i folkevisen:

Hr. Bugge han bygger op Hald med Ære,
Han agter den ikke i fremmed Mands Være,
De ride saa frit gennem Danmark.

Skønt Niels Bugge ejede andre gårde i Jylland, deriblandt som nævnt det vestjyske Nørre Vosborg, er hans navn dog særlig knyttet til Hald. Thi herfra, mener man, var det, at han i 1350'erne ledede den store opstand af den misfornøjede jyske adel mod Valdemar Atterdag, efter at kongen forgæves havde forsøgt at drage den over på sin side. Niels Bugge var nemlig ikke alene sin tids måske rigeste adelsmand; han var også sin tids myndigste mand, der vovede at sætte sig op mod kongen. Dette førte til, at kong Valdemar begyndte en belejring af Hald. Også denne episode beskæftiger folkevisen sig med:

Paa Hald vil jeg Hans Naade bie,
Hvad heller han vil storme eller stride.

siger Niels Bugge, hvortil kongen siger:

Jeg hører, I bygger saa overmaade fast,
I agter ej Pil, ej Blidekast.

Hertil svarer Niels Bugge så:

Hvad heller det I vilde storme eller stride,
Ni Vintre vil jeg paa Hald Eder bie.

Det lykkedes Niels Bugge at bevare sin uafhængighed, som det også var lykkedes ham at bevare den overfor grev Gert. Kongen måtte drage bort med uforrettet sag, og på det store danehof i Nyborg 1354 fandt udsoningen sted mellem Valdemar Atterdag og det danske folk; men det varede kun en stakket stund. Snart brød misfor-

Niels Bugges Hald ca. 1920.

nøjelsen ud i lys lue. I slutningen af året 1358 drog Niels Bugge sammen med to andre danske herremænd med sikkert lejde til Slagelse for her at slutte forlig med kongen. Denne gang kom der dog ikke nogen forsoning i stand; allerede i januar 1359 vendte adelsmændene tilbage med uforrettet sag; de nåede imidlertid ikke længere end til Middelfart; her faldt de for morderhånd, idet fiskerne i byen overfaldt og dræbte dem. Har det været med kongens vidende og vilje? Det er vi ikke i stand til at afgøre; vi kan højst gisne og så i øvrigt notere, at kongen højtidelig fralagde sig skylden. Beboerne af de huse i Vestergade i Middelfart, hvor gerningsmændene boede, måtte fra den tid betale årlig en afgift i jordskyld eller blodpenge, de såkaldte Buggespenge, en hæftelse, der først blev ophævet 1874.

I sit andet ægteskab med Ingeborg Pedersdatter Vendelbo havde Niels Bugge datteren Lisbeth; hun ægtede den meklenborgske ridder *Gotskalk Skarpenberg*, der en tid havde været i den svenske kong Magnus Smeks tjeneste og var høvedsmand på Båhus. Han fik nu Hald, men ret snart solgte han den til kongen — Valdemar Atterdag. Betalingen for den lod imidlertid vente på sig; først under dronning

Margrethe fik fru Lisbeth og hendes søn rigsråden Johan Skarpenberg til Gammellund og Højriis udbetalt købesummen.

Heller ikke i *kronens* eje forblev den gamle gård længe. Allerede før 1377 blev den pantsat til Timme Limbek, fra hvem dronning Margrethe indløste den i 1387 for 600 mark lødig sølv. 1393 skænkede dronningen Hald Slot og gods til *Viborg bispestol* på den betingelse, at bygningerne straks blev revet ned, og materialet anvendt til domkirkens bygning, samt at der skulle holdes en årlig messe for hende og hendes forældres sjæle i kirken.

I det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede hører vi intet om, at Hald har været befæstet. Danske Atlas fra 1768 fortæller ganske vist, at de sidste katolske bisper af og til har resideret på Hald, men vi ved intet nærmere derom. Bisperne har hér antagelig haft en ladegård, hvor deres foged har boet, men derudover sikkert intet. Først om den sidste katolske biskop i Viborg, *Jørgen Friis*, ved vi med bestemthed, at han har boet på Hald. 1529 flyttede han hertil fra Viborg og lagde derved hele bispedømmets store gods ind under Hald Slot. Har de lutheranske tilhængere i Viborg efterhånden gjort ham tilværelsen for broget, så at han derfor er flyttet? Det var jo netop i Viborg, at Hans Tausen i 1525 begyndte sin reformatoriske virksomhed, og det gik jo ikke helt fredeligt til; ofte kom det til blodige sammenstød mellem borgerne og bispens folk. Det er derfor ikke så mærkeligt, at *Jørgen Friis* har foretrukket at trække sig tilbage til sine befæstede gårde i stiftet. På Hald optrådte han som stor bygherre. På et lavt næs i Hald Sø, nordøst for Niels Bugges borg, anlagde han det endnu bevarede imponerende voldsted ved at opkaste indtil 8 m høje og 30 m brede volde, der er kraftigst på de sider, der vender mod det faste land, hvorfra der var størst fare for angreb. Pladsen inden for volden er firkantet, med en udstrækning af ca. 80 × 30 m; her har de forskellige bygninger haft deres plads. Kun en rest af en enkelt af disse er bevaret, nemlig det runde tårn, der delvis er indbygget i vestvolden; det er opført af røde munkesten, og dets fulde diameter er ca. 12 m; det indvendige rum er imidlertid næppe meget mere end 5½ m i diameter, idet murværket er uhyre svært — ca. 3½ m. Det underste rum, der har haft fladt bjælkedække, har nok været benyttet til fangekælder; herover har der antagelig været mindst to etager, med

Det tredje Hald (fot. Nationalmuseet).

en dør i nederste stokværk; rundt omkring har der været smalle lysåbninger. Desværre er tårnet delvis spoleret ved en hårdhændet »restauration« i dette århundredes begyndelse, da tøndehvælvingerne blev rekonstrueret og et kegletag påsat af Martin Nyrop (nu atter fjernet). Man har også ved det sydøstre hjørne af volden fundet et par murede rum og rester af en muret løngang eller udfaldsport, der munder ud lidt over søens overflade, og ved indgangen til borgpladsen, i voldens sydvestre hjørne, er der fremdraget rester af et portparti. Borgen, hvis søndre og østre volde rejser sig umiddelbart af søens vand, medens der på de andre sider er en lav dæmning foran, indtager i befæstningsarkitekturens historie en interessant plads som et tidligt eksempel på en konsekvent anvendelse af svære jordværker til beskyttelse mod ildvåben af større kaliber.

Det har været en stor og stærk borg, den gode Viborg-bisp her har bygget. Hans tanker har næppe alene kredset om det hinsidige; han har også vidst at hævde sin stilling som en af Nørrejylland's store herrer. Borgen er utvivlsomt Jørgen Friis' værk. Også et skriftligt vidnesbyrd har vi overleveret fra denne tid, hvoraf det fremgår, at bisp

VIBORG AMT

har bygget en befæstet borg på Hald. I den rimede reformations-satire »Historien om Peder Smed og Adser Bonde«, der er forfattet ca. 1530, siger præsten hr. Jens, at han efter Peder Smeds mange angreb på katolicismen nu vil drage til sin herre Viborgbispen:

Jeg finder hannem paa Hald, det gode Slot,
som hans Naade haffuer bygt saa fast oc got.

Men til trods for alle de tykke mure og tårne tog det dog en sørgelig ende med den stolte bisp. Viborg gik hurtigt tabt for katolicismen; da Grevefejden udbrød, måtte han slutte sig til Christian III, men hans tilslutning til denne, landets første lutheranske konge, har næppe været ærligt ment. I alle tilfælde hører vi om talrige processer mod bispen, og i 1536 gik det endog så vidt, at han en tid må sidde i sit eget fangetårn på Hald!

Reformationens indførelse i Danmark 1536 sætter et nyt skel i Halds historie; Hald blev dette år et kongeligt len. Ved reformationen beslaglagdes alt kirke- og klostergods i det danske monarki. Det meste blev inddraget under *kronen*, adelen måtte nøjes med at få det gods tilbage, den i tidernes løb havde afstået til kirken som sjælmesse-gaver; kongen derimod fik alt bispegodset, klostergodset og endelig bispernes trediedel af tienden. Uden at mistænkeliggøre de første protestantiske fyrsters religiøse trosiver kan man måske nok mene, at også de økonomiske fordele ved at lutheranismen afløste katolicismen, har været medvirkende til trosskiftet.

Hald blev et hovedlen, idet der til det henlagdes kronens gods i Fjends og Nørlyngs herreder og på Mors; hertil kom noget senere Rinds og Middelsom herreder. Lensmændene fik Hald overdraget som regnskabslen eller fadeburslen, d. v. s. de fik en vis løn for at styre det, en såkaldt genant, medens de øvrige indtægter tilfaldt kongen, til hvem de skulle aflægge et nøjagtigt regnskab for indtægter og udgifter. Lensmandens stilling var her ganske som en moderne embedsmands, ja, han kunne endog afsættes, når kongen ønskede det.

I den følgende tid op til 1660 finder vi et udsnit af rigets bedste adelsmænd som lensmænd på Hald; enkelte sad her kun i få år — andre derimod helt op til flere årtier. Den første lensmand var hollenderen Henrik Rantzau til Nienhus og Eskildsmark; han opnåede

Det tredje Hald. Hvælvinger i voldens sydøstlige hjørne (fot. Nationalmuseet).

en del forleninger i Danmark i tiden lige efter Grevefejden, idet kongen i løbet af disse blodige år havde lånt en hel del penge af ham. Fra 1541 til 1544 sad Christoffer Stygge (Rosenkrantz) som lensmand på gården, og han efterfulgtes af den berømte rigsmarsk Otte Krumpen, der havde lenet til sin død 1569. Otte Krumpen har sat sig mærkbare spor i Danmarkshistorien. Første gang, vi møder ham, er 1520, da han leder Christiern II's tog til Sverige; han hørte til kredsen omkring Christiern II ligesom Søren Nordby, Albert Ravensberg og oprindelig også Torben Oxe. Toget til Sverige førte han med al tænkelig bravour. Under Frederik I havde Otte Krumpen som rigsråd en indflydelsesrig stilling; han var en personlighed, præget af kraft og energi og af hensynsløs selvhævdelse. Da Grevefejden udbrød, viste han som så mange af de katolske adelsmænd en meget usikker og vaklende holdning, men stillede sig på Christian III's side og blev derfor fængslet af de københavnske borgere sammen med en del andre rigsråder bl. a. Anders Bille, Oluf Rosenkrantz og Knud Pedersen Gyldenstjerne. Efter Grevens Fejde fandt der 1540 en udsoning sted mellem den nye regering og de gamle katolske adelsmænd. De udstødte rigsråder

*Maleri, der
ifølge
traditionen
angives
at forestille
Samuel
de Lima.*

Anders Bille, Otte Krumpen, Jacob Hardenberg, Erik Bølle og Ejler Rønnow blev igen optaget i rådet, og efterhånden fik de også len, således fik Otte Krumpen 1544 overdraget Hald som regnskabslen og blev endelig i en fremskreden alder rigsmarsk 1554 og var som sådan adelens særlige talsmand overfor kongen. Også efter kongeskiftet 1559 beholdt han sine høje stillinger; men han var for aldersstegen til at få overladt ledelsen af toget til Sverige 1563. Grev Günther af Schwarzburg, kongens yndling, fik overkommandoen over hæren, men da resultatet langt fra svarede til forhåbningerne, fik kongen i vinteren 1564 - 65 den tanke at give den 90-årige Otte Krumpen ledelsen. Hvis Frederik II havde tænkt sig, at Otte Krumpen kunne gentage sin store militære bedrift fra 1520, blev han i alle tilfælde skuffet, og allerede 1565 efterfølges han som kommanderende general af Daniel Rantzau.

Blandt Otte Krumpens efterfølgere som lensmænd på Hald kan

nævnes Corfitz Viffert 1569 - 73, der ejede Næs, det nuværende Lindenborg; han fik lenet overdraget som belønning for god og tro tjeneste under Syvårskrigen. Efter ham fulgte Niels Jonsen Viffert, dernæst Niels Skram og rigsråd Jørgen Skram til Tjele, rigsråd Henrik Below, kong Frederik II's tyske ven, og 1596 - 1601 landsdommer rigsråd Jørgen Friis til Krastrup. I begyndelsen af 17. århundrede er rigsråd Christian Holck lensmand på Hald, 1611 - 12 Kjeld Krabbe og 1612 - 37 Knud Gyldenstjerne til Tim, der dog i årene 1627 - 29 opholdt sig i København under den fjendtlige invasion i Jylland, da Wallensteins hvervede landsknægte røvede og plyndrede de danske herregårde, kirker og byer. Det var Europas vildeste horder af kroater, tyskere og kosakker, der her holdt deres indtog i det danske rige, hvor alt var forvirring; adelsmændene og borgerne flygtede, mange af dem til Norge, mens bønderne søgte ly i skove og moser, og penge og kostbarheder nedgravedes, for at fjenden ikke skulle rane dem. Fra 1637 sad Jørgen Seefeld som lensmand på borgen, og 1648 - 53 Frantz Pogwisch til Ravnholt. Blandt deres efterfølgere lægger vi mærke til Christian IV's søn med Vibeke Kruse, Ulrik Christian Gyldenløve, der 1656 - 58 var lensmand på Hald.

Han efterfulgtes af den bekendte rigsadmiral Ove Gjedde. Denne var 1618 trådt ind i marinen og blev af Christian IV sendt som eskadrechef til Ostindien, hvor han grundlagde de danske kolonier Trankebar og Trinkomale. Efter hjemkomsten 1622 blev han lensmand i Norge, og under Torstenssonkrigen 1643 - 45 kommanderede han en flåde, der opererede i Kattegat og i Nordsøen. Han havde allerede tidligere fået Helsingborg i len; men da Danmark ved Roskildefreden måtte afstå sundprovinserne til Sverige, fik han i stedet overdraget Hald som erstatning. Efter hans død 1660 havde hans enke Dorthe Urne lenet en kort periode, indtil det overdroges til Ebbe Gyldenstjerne til Vosnæsgaard. Han blev den sidste kongelige lensmand på Hald.

Vi har ikke mange efterretninger bevaret om Hald; men så meget ved vi dog, at kongerne af og til har gæstet slottet; der er nemlig bevaret adskillige kongebreve, der er udfærdiget her. Således må f. eks. Christian III have opholdt sig der en tid 1558, og Frederik II både i 1567, 1578 og 1587. Sikkert har jagten i Halds skove virket tiltræk-

kende. Frederik II opholdt sig flere dage på Hald for at jage i 1587. I maj måned meldte han lensmanden sin ankomst og beordrede, at der straks skulle sørges for gode kamre til ham og dronningen, og at eventuelle mangler ved dem omgående skulle udbedres; samtidig gav han ordre til, at der skulle bestilles så meget salt og så mange tønder til vildtbraden, som kunne tænkes fornødent. Kort tid efter ser vi, at han beordrede nogle slagtere til Hald for at »belægge og indsalte« vildtbraden, og desuden skriver han, at da der fulgte »en hel hob folk« med ham, må man være belavet på at have »øl, brød og anden fetalje« til følget; selvfølgelig skulle det nok »blive tilbørlig betalt med rede penge«.

Hvordan har nu Hald set ud i disse århundreder, da det var kron-gods? Enkelte efterretninger, dels fra kongebreve om byggearbejder på Hald, dels fra regnskaber og endelig fra synsforretninger over slottet, navnlig fra 1601 og 1602 giver os værdifulde fingerpeg, der støttes af Resens tegning fra ca. 1670.

En vindebro har ført over fra det faste land til borgen. Ved slots-pladsens sydvestre hjørne møder vi her en bygning, der kaldtes »hvælvingen udi porten«; her stod et grundmuret hus i to etager med gavle i øst og vest; dette hus var hovedfløjen, hvor kongen og dronningen havde deres gemakker; opholdsstuerne var begge »omdragne med rødt engelst«; desuden var der en badstue til de høje herskaber. I slotspladsens sydøstre hjørne lå der et toetages bindingsværkshus, der bl. a. indeholdt en skrivestue og to sengekamre, og nord herfor en bygning, der indeholdt stegers og borgestue. På den modsatte del af pladsen stod det store, tykke, grundmurede tårn. Alle disse bygninger finder vi på Resens tegning; men kort før 1615 var en stor bindingsværksbygning, der stod på tværs i den nordlige del af slots-gården, nedbrudt. På det faste land lå staldgården: lensmandens stald, smedien og et toetages højt kornhus; endnu længere borte fra slottet lå den egentlige ladegård, der bestod af et firlænget bygnings-kompleks, der indeholdt øksnehus, fæhus og lade.

Næppe mange af disse bygninger stammer fra Jørgen Friis's tid; vi ved, at bygningerne både i det 16. og navnlig i det 17. århundrede undergik en del ændringer. I det 17. århundrede er det søndre hus forsvundet, ligesom tårnet og huset over porten, og man har bygget

Havepavilloner fra det fjerde Hald (fot. Niels Elswing).

en ny slotsbro. I Knud Gyldenstiernes lensmandstid (1612 - 37) er der efter kongens ordre opført et nyt hus på slottet; det har antagelig haft sin plads lige indenfor østvolden og kaldtes siden altid Knud Gyldenstiernes Hus, ligesom det hus, Frantz Pogwisch lidt senere byggede, kaldtes Frantz Pogwischs Hus.

Svenskekrigens tid var en ond tid for vore slotte og herregårde; men Hald synes at være sluppet forholdsvis billigt. Udover at døre, vinduer, låse og hængsler var fjernet, synes slottet ikke at have lidt større overlast; derimod gik det hårdt ud over bøndergodset med de mange indkvarteringer.

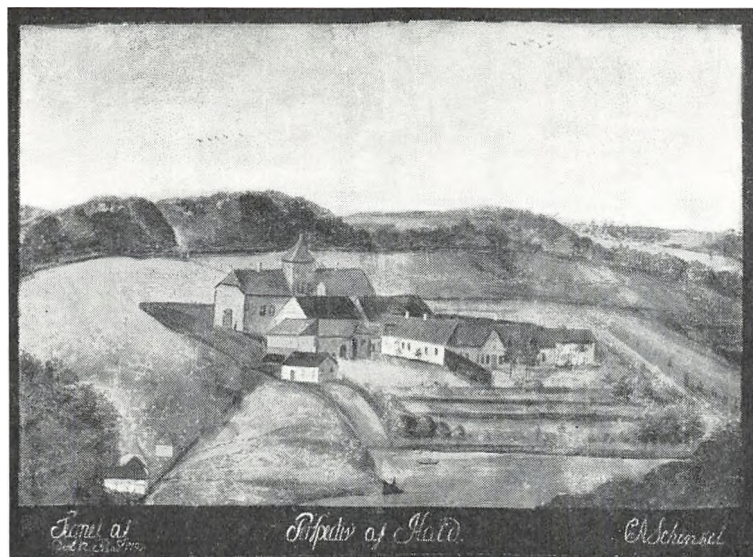
Lige efter 1660 pantsatte Frederik III Hald til de hollandske jøder, brødrene *Jacob Isak* og *Samuel de Lima*, og 1664 fik de skøde på gården (ialt 1.456 tdr. htk.) for 86.377 rdl. Firmaet de Lima var en af kronens største kreditorer; navnlig i de vanskelige år omkring Svenskekrigen havde kongen ofte måttet ty til dettes hjælp, og i 1661 opgjordes hans gæld til 334.901 rdl. Brødrene de Lima har næppe

VIBORG AMT

opholdt sig meget på Hald; helt nemt fik de det ikke på deres ældre dage; de har selv åbenbart måttet stifte gæld, og for at redde sig ud af denne har de måttet sælge af jordegodset. Da den sidste af brødrene, Samuel, døde 1687 og efterlod gården til sin enke Rachel, var det en tung byrde, han derved væltede over på hende; også hun måtte hele sit liv igennem slås med kreditorer og rykkere. Efter at hun forgæves havde ansøgt kongen om at opnå sædegårdsfrihed for Hald ladegård, opgav hun til sidst det hele og solgte i 1703 Hald med 279 tdr. htk. for knap 10.000 rdl. til generalmajor *Gregers Daa*.

Befolkningen på Hald og i omegnen har nok ment, at med dette ejerskifte fulgte lysere tider. I Danske Atlas fortælles der, at da *Gregers Daa* købte Hald, blev der skrevet et digt med denne titel: »Halds frydeskrig, da den blev befriet for det jødiske slaveri ved den højædle og velbyrdige hr. *Gregers Daa*«. Forfatteren er antagelig en af egnens præster; man er standset ved hr. *Martinus Rhodius*.

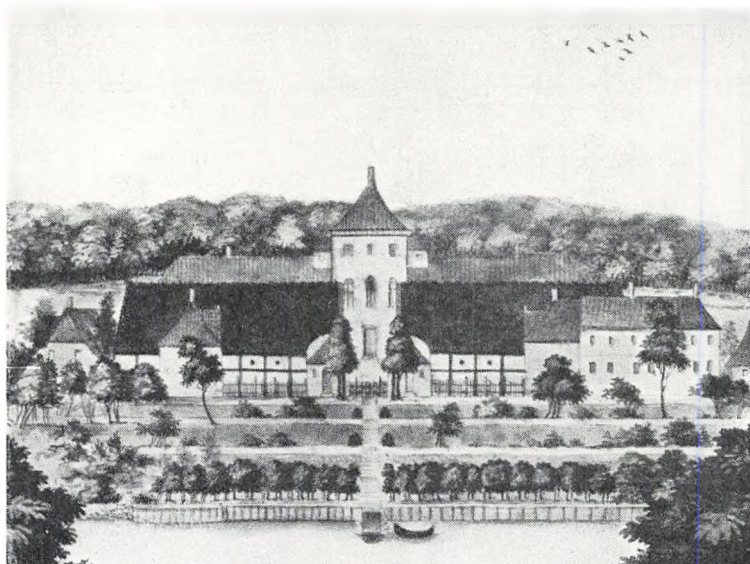
Ganske rigtigt kom der også nye tider for det gamle slot, der i »Frydeskriget« bliver så glad over ejerskiftet 1703, at det tager hatten af og tømmer et glas rhinskvin i lutter henrykkelse. *Gregers Daa* nedbrød de gamle slotsbygninger; dog lod han det runde tårn stå. Den gamle befæstede, forfaldne borg har ikke mere været tidssvarende, smagen gik nu i en anden og fredeligere retning. Nu byggedes en firefløjet énetages hovedbygning i mur- og bindingsværk på den høje skrænt ned mod søen, og der anlagdes en have »à la française«. Men *Gregers Daa* skulle ikke få glæde af sin nye herregård ret længe. Da Danmark i 1709 kom med i Den store nordiske Krig, udnævntes *Daa* 1710 til generalmajor i rytteriet og fulgte med hæren til Meklenborg og Pommern; men i slaget ved Gadebusch 1712 blev han såret og døde samme dag som sin slægts sidste mand. Tre dage før var hans hustru *Jeanne Marie Ruse* afgået ved døden; hun var en datter af den store fæstningsingeniør, friherre *Henrik Ruse* til Rysensten og havde tidligere været gift med baron *Christian Juel-Rysensteen*. I dette ægteskab var der en søn, *Ove Henrik Juel-Rysensteen*, og ham tilfaldt Hald; allerede 1717 solgte han imidlertid gården med 23, 16 og 223 tdr. htk. til amtmand *Jens Jørgensen Seerup*, der havde ledet byggearbejderne på Hald. Efter hans død 1736 var gården nogle år i svigersønnen, landsdommer, justitsråd *Enevold Heugs* eje; og efter

Det fjerde og femte Hald. Gouache af Charlotte Amalie Skinkel 1790.

hans død 1739 i sønnens, købmand Christen Heugs. 1745 købtes den af baron Vilhelm Gyldenkrone, der var stiftamtmand over Viborg stift. 1750 blev gården med 23, 43 og 359 tdr. htk. solgt til landsdommer *Frederik Skinkel*, og nu kom der igen roligere forhold for det gamle slot, omend dets ejer var en såre stridbar og ofte besværlig herre. Vi kender jo lidt til det Skinkelske familieliv fra Blichers noveller. *Frederik Skinkel*, der var gift med en datter af den borgerlige regimentsskriver *Niels Olsen Molderup*, havde tre børn, hvoraf dog de to døde som små; den tredie er datteren *Charlotte*, hovedpersonen i »*Eneste Barn*«. Hun forelskede sig i en ung officer, der hed *Martinus Braëm*; men da denne forbindelse ikke var fornem nok for forældrene, blev hun sendt til Aunsbjerg hos etatsråd *Steen de Steensen*, der var en svoger til hendes fader. Her på Aunsbjerg var det, at *Blicher* traf hende og lærte hendes triste livshistorie at kende. Hun endte for øvrigt med at få sin officer — og fik som medgift faderens forbandelse — men hendes ægteskab blev ikke lykkeligt.

Frederik Skinkel har i 1789 bygget gårdens nuværende hoved-

Hovedbygningen set fra syd ca. 1800. Farvelagt tegning i privateje.

bygning, det femte Hald; denne røde murstensbygning med det høje tårnagtige midterparti har dog næppe oprindelig været ment som hovedbygning; den har snarere kun været bestemt til portfløj med gennemkørsel i midterpartiet, mens Gregers Daas bygning vedblev at være hovedbygning, som det fremgår af en tegning fra 1790 og af en brandtaksation fra 1795. Skinkel skal vistnok have tænkt på at oprette et privat kapel på gården, og dette har givet anledning til den myte, at han ville gøre bygningen til sognekirke — han havde nemlig i 1769 fået tilladelse til at nedrive Finderup og Dollerup kirker — men det er sikkert galt; brandtaksationen 1795 anfører udtrykkeligt, at bygningen kun indeholdt vognremise, og at der tværs igennem den har gået en køreport. Efter Skinkels død 1794 tilfaldt Hald ægteparret Braëm, der 1796 fik bevilling til at frasælge fæstegodset uden tab af hovedgårdens frihed, men de solgte allerede den reducerede ejendom to år senere, i 1798, til tidligere gehejmestatsminister *Ove Høegh-Guldberg*. Efter sit fald 1784, da kronprins Frederik selv overtog regeringen, måtte han affinde sig med at blive

Hald, set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

Vejen forbi avlsgården (fot. Niels Elswing).

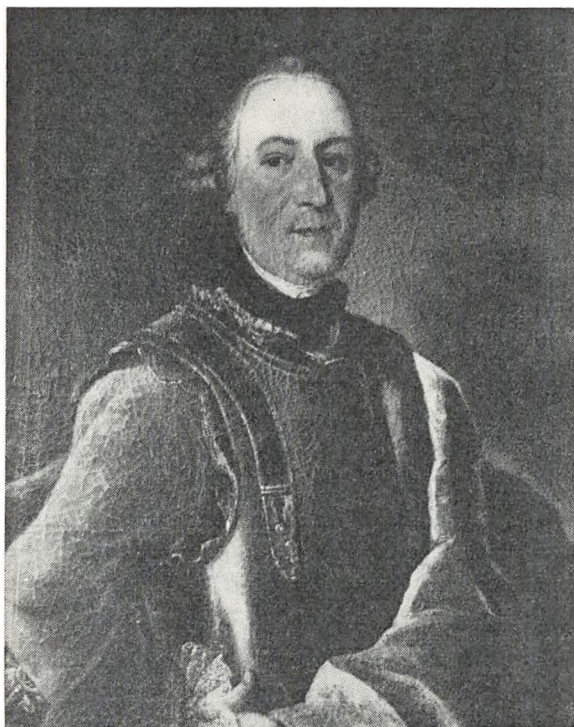
stiftamtmand i Århus og viste her i øvrigt fuld loyalitet mod den nye regering. Han var en dygtig landmand; men han havde den mening, at bonden kun kunne drives til sin dont ved tvang; han blev derfor bønderne på Hald en ganske hård herre. Under ham indrettedes Skinkels bygning til hovedbygning; men en del af de bygninger, der stammede fra Gregers Daas tid, blev stående et stykke ned i 19. århundrede, og endnu er to små havepavilloner bevaret.

Efter Høegh-Guldbergs død 1808 solgte hans arvinger Hald til landsdommer Henrik Muhle Hoff, idet dog noget af bøndergodset udstykkedes. Hoff fortæller i sin lille bog »Kort Fremstilling af min Virkekreds i Danmark«, at gården ved overtagelsen var på 1.800 tdr. ld. Han var imidlertid kun i stand til at beholde den i to år, så solgtes den ved auktion til Jakob Engerslev Rosborg og C. Tolstrup til Sødal; Rosborg blev eneejer 1826, men i 1847 overtog staten Hald.

1851 solgtes Hald til *Frederik Anton M. Krabbe* (af Damsgaard), og derefter var Hald i denne slægts eje til 1918. Mest kendt af Krabberne er politikeren, herredsfoged Christoffer Krabbe. Han stod

VIBORG AMT

bondevennerne nær og var en af de ivrigste tilhængere af Junigrundloven. Han, der var en god ven af Grundtvig, blev en af førerne for Det nationale Venstre og længe formand for folketinget; efter 1905 svangede han dog over til det radikale parti, og 1909 - 10 var han krigsminister i Ministeriet Zahle. Han var meget historisk interesseret og tog derfor initiativet til en udgravning af det gamle Hald fra Jørgen Friis' tid; men ikke alle hans udgravninger og restaureringer var dog lige heldige. Han døde i 1913 som kammerherre, men havde allerede 1892 overdraget Hald til sønnen, hofjægermester Aage Krabbe, der i 1918 solgte Hald til den norske skibsreder Steen Giebelhausen, og i den følgende tid skiftede gården ustandseligt ejer, hvorunder tilliggendet formindskedes, bl. a. ved frasalg af Egeskoven m. v. (500 tdr. ld.), indtil Hald i 1937 købtes af godsejer *Poul Arkner*,

*Det femte
Halds bygherre,
landsdommer,
kammerherre,
Frederik Skinkel
(† 1774).*

*Hallen 1944
(fot.
Bror Bernild).*

der lod det istandsætte og modernisere, og de to havepavilloner, der stammede fra det fjerde Hald, restaureredes nu. I 1943 solgte godsejer Arkner Hald til direktør M. Mikkelsen, der straks overtog gården; men det vakte opsigt landet over, at myndighederne i henhold til den af krigsforholdene medførte lovgivning nægtede at lade skødet tinglyse. Gården videresolgtes derfor i 1944 til entreprenør Kristensen, hvis fader Thomas C. Kristensen fik skøde på den, men efter krigen krævede staten 1,8 mill. kr. af entreprenøren på grund af værnemageri, og Hald overgik nu i *statens* eje. Hovedbygningen blev udlejet til Danmarks Internationale Studenterkomité, som i 1951 hér åbnede et internationalt studentcenter. Halds samlede areal er

VIBORG AMT

nu 1.816 tdr. ld., hvoraf 380 tdr. agerjord, 275 tdr. skov, 40 tdr. eng, 490 tdr. hede og 620 tdr. sø.

Meget er forsvundet på Hald i tidens løb, men noget er dog bevaret. Skinkels smukke gamle bygning står endnu, og fra Gregers Daas tid stammer det franske haveanlæg med de fire terrasser, der er forbundet ved trapper. I hovedbygningen minder en del malerier om gamle ejere, bl. a. er der billeder af brødrene de Lima, af landsdommer Frederik Skinkel og det såkaldte Niels Bugges maleri, der dog sikkert kun er et ligeypdigt billede fra det 17. århundrede.

ELIN BACH

EJERE

- Ludvig Albertsen Eberstein
1346 Niels Bugge

1359 Gotskalk Skarpenberg
ca. 1370 Kronen
1393 Viborg bispestol
1521 Jørgen Friis (biskop)

1536 Kronen
1664 Jacob Isak og Samuel de Lima
1703 Gregers Daa

1712 O. H. Juel-Rysensteen
1717 - 50 Forskellige ejere
1750 Fr. Skinkel

1794 Martinus Braëm
1798 O. Hoegh-Guldberg

1808 - 51 Forskellige ejere
1851 Fr. A. M. Krabbe
1918 - 37 Forskellige ejere
1937 P. Arkner
1943 - 46 Forskellige ejere
1946 Staten

BYGNINGER

- Det ældste Hald kaldt
Brattingsborg
Det andet Hald kaldt
Gammelhald, ladegård
beliggende hér til 1618

Gammelhald nedrevet
ca. 1529 Det tredje Hald opført på
næs i søen

Det tredje Hald nedrevet og
det fjerde Hald opført som en
firefløjet, énetages bindings-
værksbygning

1789 Det femte Hald opført som
portfløj og vognremise

Portfløjen ombygget til
hovedbygning, det fjerde Hald
nedrevet

Bygningerne restaureret
1944 Hovedbygningen restaureret
ved H. G. Skovgaard
Internationalt studentercenter

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Randrup

Vinkel sogn, Middelsom herred, Viborg amt

Randrup er et gods, der gennem tiderne har spillet en stor rolle på Viborgeggen, og for selve det sogn, det ligger i, den helt afgørende, idet al sognets jord gennem lange tider lå under Randrup. Dens først kendte ejer var *Anders Ovesen Hvide*, der havde den til midten af 1380'erne, hvorefter han overlod den til sin søn *Stig Andersen Hvide*, idet han dog selv blev boende der adskillige år endnu. Så sent som i 1401 boede han der i al fald. *Stig Andersen Hvide* måtte dele ejendomsretten til Randrup med ridder *Svend Udsen*, der var gift med hans søster. Det vides, at de to herrer i fællesskab i året 1400 pantsatte gården til *Kjeld Mogensen*. I 1421 skal Randrup have tilhørt en hr. *Peder Pors*, og i 1460 ejedes den af *Christen Stygge* (den Ældre), medens en *Christen Stygge* (den Yngre) nævnes som ejer 1524 og 1553. Den sidste skaffede sig mere samling på sit jordegods

Generalkrigskommissær Niels Krabbe († 1663). Udsnit af kobberstik fra 1665 af Albert Haelwegh (Kobberstiksamlingen).

ved mageskifte med kronen, der fik nogle gårde, han havde helt nede i Hinge sogn (sydøst for Kjellerup), mod en gård lige ved Randrup og to i Sønder Rind, der er nabosogn til Vinkel. Fra 1592 optræder *Jens Mogensen Harbou* og hans søstre og deres mænd som ejere af Randrup; svogrene var Erik Kaas, Knud Daa og Christoffer Lykke; 1606 omtales, at gården var brændt for nogen tid siden. I 1636 havde gården ikke mindre end 5 ejere, nemlig Hans og Iver Dyre, der havde arvet Christoffer Lykkes og Edel Mogensdatters part, samt Jørgen Kruse, Berte Stygge og Markor Kaas. Disse 5 solgte samme år Randrup til Albert og *Gunde Rostrup*, hvilken sidste blev eneejer og i 1649 solgte godset til *Anders Eriksen Bille*. Anders Bille var en af landets store. Han var født 19. marts 1600 som søn af Erik Jensen Bille og hustru Mette Banner til Rønnohvholm i Vendsyssel og blev 1628 gift med Anne Sophie Rosenkrantz. Både i arv fra forældrene og i medgift med hustruen fik han store jordejendomme, og ved midten af århundredet ejede han udstrakte godser både på Fyn og i Jylland. Disse gårde gav ham store indtægter, og en af de vig-

tigste kilder hertil var opdrætningen af stude. Overfor sine fæstebønder var han en hård herre, adskillige bøndergårde under Randrup gods lod han nedrive for at kunne lægge deres jord ind under selve hovedgårdens mark. Han blev efter Torstenssonkrigen udnævnt til rigsmarsk, og da Karl Gustavs svenske tropper væltede ind over landet, blev han først øverstbefalende over de danske tropper i Holsten, og da disse var blevet slået hernede, ledede han forsvaret af Fredericia. Her blev han hårdt såret, og i slutningen af året 1657 døde han af sine sår.

Hans datter Mette Bille arvede Randrup. Hun var i 1652 blevet gift med *Niels Krabbe*, der altså i 1657 blev godsets herre. Samme år døde Mette Bille, og Niels Krabbe giftede sig i 1660 med Mette Rosenkrantz, der var enke efter en broder til hans første kone. Niels Krabbe var også storgodsejer, omend ikke af Anders Billes format. Han døde allerede i 1663, og hans mindreårige datter Elisabeth Krabbe arvede Randrup gods. Da hun var kommet til skelsår og alder, ægtede hun etatsråd *Herluf Trolle*, der ejede godset Eriksholm i Skåne, hvor ægteparret for det meste opholdt sig. Da de således ikke så meget til Randrup, fik ridefogederne her meget at skulle have sagt med hensyn til godsets drift og fæstebøndernes behandling. Her skal kun nævnes en enkelt, Hans Rosborg, der var ridefoged på Randrup omkring 1700. Både på Randrup og på det gods, han senere købte, det var måske ikke nogen helt ringe stilling at være ridefoged på et gods, hvis ejer sad helt ovre i Skåne, viste han sig som en af datidens værste bondeplagere. De Randrup bønder har sikkert haft alt andet end lystelige arbejdsvilkår i hans tid.

1707 overtog Herluf Trolles søn, kaptajn Holger Trolle, Randrup. Heller ikke han synes at have opholdt sig ret meget på godset. 1726 solgte han det til sin tidligere ridefoged Holger Clausen; men denne var øjensynlig ikke kapitalstærk nok til at klare opgaven og overlod efter et par års forløb igen Randrup til dets tidligere ejer, Holger Trolle. Som retrætepost fik Holger Clausen — formodentlig ved Trolles medvirken — det lille »ben« at være herredsskriver i Middelsom herred. I de følgende år nedbrændte en del af gårdens bygninger. En bonde blev anklaget for at have påsat branden; men takket være en dygtig prokurator slap han fri og fik endda tilkendt en

VIBORG AMT

større erstatning af godsejeren for uforskyldt proces. Samme prokurator, hvis navn var Mathias Bruun, forpagtede nogle år efter Randrup af kaptajn Holger Trolle, der selv slog sig ned inde i Viborg. Han har åbenbart været led og ked af vrøvlet med godset, og da det ikke gik med at sælge det til Clausen, lod han altså nu den dygtige Bruun forpagte det. Det var år, hvor det ikke var let at være landmand, idet der i 1740'erne herskede en yderst alvorlig landbrugs-krise med lave produktpriser og farsoter blandt kvæget.

Efter kaptajn Trolles død 1752 blev Randrup stillet til auktion det følgende år. Auktionsplakaten er bevaret, og selv om man må regne med, at den fremstiller alt i de lyseste farver, er den dog en ganske god kilde til oplysning om forholdene på godset på denne tid. Det ses, at hovedgårdens hartkorn var ca. 34 tdr. og fæstebøndernes samlede hartkorn ca. 200 tdr. På gården kunne græsses 80 - 90 øksne, 10 køer, 60 - 80 får og 6 - 8 heste. Der var en skov, der var næsten en fjerdingvej lang og af lignende bredde, i fuld grøde med »skønne ranke« bøgetræer og ege, samt underskov af hassel, skovæbletræer og tjørn. Jorderne var af god bonitet og bøndergodset i god stand. I Nørreå var der ifølge plakaten fiskeri af gedder, ørreder, ål, aborrer, skaller og horker. Selve hovedgården var forpagtet ud, og der svarede årlig 480 rigsdaler i forpagtning.

Køber blev generalmajor *Christian Ditlev Lüttichau* til Tjele, som lod Randrup bortforpagte det meste af sin ejertid og i 1767 solgte det til *Laurids Buch*. Han var en indvandret tysker, født 1732 i Preussen, og han blev en streng herre for Randrups bønder. Med hård hånd gennemførte han kravet om hoveri i et sådant omfang, at bøndernes egne marker blev sørgeligt forsømt. Han døde i 1783, og nu kom der helt andre tider for fæsterne under Randrup; for den nye ejer, kancelliråd *Niels Schou*, var en mand af en helt anden støbning. Han var jævn og ligefrem, tog let på tingene og var mild overfor bønderne. Han var velbegavet og i sine yngre dage også ret energisk, og en overgang var han ret velhavende; men efterhånden slog han sig på flasken, blev ligeglad, og pengene smuldrede væk mellem fingrene på ham. Ved sin død i 1812 sad han ret hårdt i det. Lige før havde hans hustru vundet en stor sum penge i tallotteriet; men både disse penge og den sum, hun fik ind ved efter mandens

Gården set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

død at sælge Randrup på auktion, gik for en stor del tabt under de forvirrede pengeforhold i årene omkring statsbankerotten.

Den nye ejer af Randrup var overkystbefalingsmand Nicolaj Bille fra Samsø. Han gav 107.500 rdl. dansk courant for den. Til sammenligning kan tjene, at Niels Schou i 1783 havde givet 27.050 rdl.; men Bille havde da også købt i den allerværste inflationstid. Det viste sig snart, at han ikke kunne klare sine store forpligtelser i den påfølgende deflationstid. 1821 gik han fallit. En søløjtnant Robert Braag fra København købte godset på auktionen i 1822, men solgte det samme dag videre til den indvandrede tysker krigsråd B. Chr. Bahnson. Denne lånte størsteparten af pengene til købet af Vallø stiftsmidler. Han beholdt godset til 1837, da han solgte det til *Johannes Heinrich Faber*, ligeledes en indvandret tysker, født i Lybæk. Der hørte på det tidspunkt ikke så lidt hede til godset, og straks efter sin overtagelse af det tog Faber fat på opdyrkning af hedestræknin-
gerne syd for Sønderhøje. Desuden merglede han, forbedrede driften og plantede granplantager. Endvidere anlagde han et teglværk og opførte i 1847-48 en ny hovedbygning i ét stokværk af grund-

VIBORG AMT

mur over høj kælder og med gennemgående frontispice i gårdens nordre side, medens beboelsen tidligere havde været i en længe vest i gården. En dygtig hjælper ved alle disse reformer havde han i sin tyskfødte avlsforvalter Heinrich Maach.

Faber døde 1869. Hans enke beholdt godset i nogle år efter hans død, men solgte det så i 1874 til Hans Carl Ludvig Lund fra København. Denne drev selv Randrup i ca. 30 år, hvorefter han bortforpagtede den til forvalter Andreas Pape, der samtidig giftede sig med datteren Anna Agerskov Lund. 1916 købte Pape godset. Det overtoges i 1926 ved auktion af Kisum og P. Pedersen, som udstykkede ca. 240 tdr. ld. af gårdens arealer. Året efter afstod de Randrup til Hans Fogh, der 1928 solgte til S. J. Beck. 1938 købtes Randrup af N. Madsen, der 1946 solgte til *Herluf Dose*, som opdyrkede et stort hedeareal i Grove. Han døde 1956, og enken fru *Ingrid Dose* er den nuværende ejer. Randrup har nu et areal på ca. 345 tdr. ld., deraf 100 tdr. skov.

SIGURD JENSEN

EJERE

ca. 1380 Anders Ovesen Hvide
ca. 1385 Svend Udsen (parthaver)
1421 Peder Pors
1460 Christen Stygge
1553 - 92 Ukendte ejere
1592 Jens Harbou m. flere

1606 - 36 Mange parthavere
1636 Gunde Rostrup
1649 Anders Bille
1657 Niels Krabbe
1672 Herluf Trolle
1753 Chr. D. Lüttichau
1767 Laurids Buch
1783 N. Schou
1812 - 37 Forskellige ejere
1837 Johs. H. Faber

1874 - 1946 Forskellige ejere
1946 H. Dose
1956 Ingrid Dose

BYGNINGER

ca. 1600 Gården nedbrændt

1847 - 48 Hovedbygningen opført

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

Viskum

Viskum sogn, Sønderlyng herred, Viborg amt

Viskum og det omkringliggende bøndergods hørte til *Viborg bispestol*, da gården første gang træder frem i historien. Den var da et administrationsknudepunkt for bispernes omfattende godsbesiddelser i Sønderlyng og Middelsom herreder. Bispefogden på Viskum fik efterhånden også retslige beføjelser over for sine undergivne bønder, og Viskum blev udstyret med birkerettigheder, første gang nævnt 1442. Ved reformationen inddroges bispegodset under *kronen*.

Allerede 1579 skilte kronen sig dog af med Viskum. I et mageskifte dette år med *Mourids Stygge* til Holbækgaard fik denne Viskum hovedgård, hvis udsæd da var 9 tdr. rug, 6 tdr. byg, 10 tdr. havre og en høavl på 60 læs samt skov til 450 svins olden. Overdragelsen af godset kunne dog ikke finde sted med det samme, da

VIBORG AMT

den sidste lensmand, Palle Juel, havde fået livsbrev på lenet, og kronen måtte derfor midlertidigt udlægge en del gods på Mols til Mourids Stygge. Allerede 1584 døde Palle Juel dog, og Viskum overgik derefter til Mourids Stygge. Lige til sin død arbejdede han utrætteligt på at udvide det yderst beskedne bøndergodstilliggende til Viskum, hovedsagelig gennem handler med kronen, som besad størsteparten af godset i Viskum og omliggende sogne. Da alle Mourids Stygges børn døde ganske unge, gik Viskum efter hans død over til hans søskende, af hvilke den yngste søster Inger Stygge synes at have fået den udlagt. Hun døde ugift 1622, hvorefter hendes broder Niels Stygges børn arvede gården. Disse udkøbtes dog allerede 1624 af Mourids Stygges søstersøn *Hans Dyre* til Boller og Knivholt, der 1629 forærede den til sin dattersøn *Ove Arenfeldt*. Denne ædelmodighed må han dog senere have fortrudt, for 1632 solgte han Viskum til *Erik Lunov*. Allerede samme år måtte han pantsætte Viskum til Erik Krag, men det må åbenbart være lykkedes ham at ordne dette gældsforhold, for han vendte tilbage til gården og forblev dér, indtil han endelig var blevet så forgældet, at hans ejendom 1666 ved indførsel blev udlagt til den rige Viborg-rådmand *Bertel Jensen Dons* for 6.552 rdl. En medvirkende årsag til, at Erik Lunov mistede Viskum, var måske, at gården brændte 1665. Foruden selve hovedgården med tilhørende skov, der dog efterhånden var blevet så forhugget, at den ikke kunne takseres højere end til olden for 30 svin, var bøndergodset blevet betydeligt forøget siden mageskiftet 1579. Ialt beløb det sig til 158 tdr. i gammelt hartkorn, men endnu var Viskums ejer ikke enelodsejer i noget sogn.

Dons døde allerede 1669, og gården gik over til hans enke, Anne Tornsdatter, og hendes sønner. Disse forsøgte stadig at holde sig ved gården, men i løbet af en halv snes år var de kommet i en så bundløs gæld, at en hurtig realisation af Viskum var blevet en nødvendighed. Først solgte man 1681 gården til Frederik Carisius — en søn af amtmand Peder Carisius til Palstrup — men denne synes at have overvurderet sine økonomiske forhold, i hvert fald var han ude af stand til at præstere de betalinger, som var en forudsætning for købet. Handelen måtte derfor gå tilbage, og 1683 solgte Anne Tornsdatter og sønner gården til Peter Hansen til Rugtved, men allerede

*Hoved-
indgangen
(fot.
Niels Elswing).*

i slutningen af 1680'erne nævnes amtsskriveren ved Dronningborg amt *Søren Sørensen* som ejer af godset. *Søren Sørensen* havde forud været kongelig lakaj, og denne lidet betryggende, men såre almindelige uddannelse til et så vigtigt administrativt embede viste sig også hurtigt at få skæbnesvangre følger. I løbet af de ti år, han røgtede kaldet som amtsskriver, lykkedes det ham at bringe fuldstændig forvirring i regnskaberne, samtidigt med, at han blev kronen store summer skyldig. Enden på det hele blev, at kronen beslaglagde hele hans formue og gods, deriblandt Viskum. Godset blev 1695 stillet til offentlig auktion, og her købte *Jørgen Skeel* til Gammel Estrup det for en sum af 10.210 rdl. *Jørgen Skeel* døde dog umiddelbart efter auktionen, og skødet blev derfor udfærdiget til hans enke *Benedicte*

VIBORG AMT

Margrethe Brockdorff, der på samme tid endvidere erhvervede hovedgården Himmestrup i nabosognet Lee; indtil 1801 havde disse to gårde derefter samme ejer.

Gennem denne erhvervelse blev Viskum kun et led i en omfattende godssamling, som det efterhånden var lykkedes slægten Skeel at gennemføre. Foruden Viskum ejede Jørgen Skeels søn, den unge Christen Skeel, endnu 9 hovedgårde, hvoraf de 7 indgik i det 1725 oprettede grevskab Skeel. Christen Scheel døde 1731, og hans søn *Jørgen greve Scheel* overtog derefter hans vidtstrakte besiddelser. Med ham begyndte dog reduktionen af disse, idet han i løbet af sin levetid bortsolgte 4 hovedgårde, deriblandt Himmestrup og Viskum 1749. Køberen var proprietær *Hans Christensen Juul* til Tyrrestrup, en af datidens dygtigste landmænd af borgerlig herkomst. Som søn af en forpagter på Fyn arbejdede han sig efterhånden op til at blive en særdeles velhavende godsejer. Men hans fremdrift gjorde ham ikke elsket, og navnlig bar hans undergivne bønder på et brændende nag til ham, fordi han skånselsløst forlangte strengt hoveriarbejde af dem. Allerede 1756 skødede han gården til sin ældste søn cancelliråd *Christen Hansen Juul*. Viskum havde på hans tid et hartkornstilliggende på ca. 33 tdr., og endvidere var bøndergodset nu således suppleret, at Christen Juul var enlodsejer i Viskum og Vejrum sogne samtidigt med, at han ejede betydeligt gods i Ørum, Vorning, Rødding og Tapdrup sogne. Det samlede bøndergods androg ca. 245 tdr. htk., og på dette boede 63 bønder og 2 husmænd med jord foruden møllerne i Velds, Vejrumbro og Ingstrup. Året før sin død 1788 afhændede Christen Juul Viskum til sin søn krigsråd Hans Christensen Juul, der 1795 fik kongelig bevilling på salget af bøndergodset uden tab af hovedgårdens frihed, hvorefter det meste af dette i første halvdel af 19. århundrede solgtes fra, således at der 1857 kun var 6 tdr. tilbage. I hans tid var det tillige, at præsten Hans Bjerregaard påbegyndte de plantninger på Viskum, som skulle blive en af forløberne til Det danske Hedeselskab. Hans Juuls hustru, Else Bjerregaard, var en datter af den lærde bonde Hans Jensen på Bjerregaard i Gentofte, kendt som »Danmarks første udflytterbonde«, og således en søster til den nævnte Hans Bjerregaard.

Da Hans Christensen Juul døde 1839, beholdt enken Else Bjerre-

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

gaard Viskum, men ved hendes død 1841 solgtes gården for 61.520 rbd. til proprietær *R. Bay*, tidligere til Sødal. Ved dennes død 1844 solgtes gården til premierløjtnant *Theodor Emil Neergaard*. Viskum blev under hans hånd næsten til en mønstergård, og han indførte en række forbedringer, der gav ham ry som landmand viden om. Da hans første hustru døde 1858, giftede han sig igen 1859 med *Ida Lüttichau* fra Tjele og blev omtrent på samme tid udnævnt til hofjægermester. Efter hans tidlige død 1865 forpagtede enken Viskum ud, først til baron *O. Reedtz-Thott*, og derefter til broderen *Hans Helmuth Lüttichau*, der førte Neergaards traditioner videre på Viskum, og navnlig arbejdede han ihærdigt med husdyrbruget, hvor han nåede betydelige resultater. 1867 købte han Viskum af sin søster, og han havde gården, indtil en dødelig sygdom i løbet af et par måneder lagde ham i graven 1889. Til minde om ham rejste beboerne i Viskum, Vejrum og Ørum sogne en mindstøtte i den lille lystskov vest for gården. Da *H. H. Lüttichau* var ugift, arvede hans broder, kammerherre *Christian Ditlev Lüttichau* til stamhuset Tjele, Viskum, men

VIBORG AMT

denne overdrog allerede 1897 gården til sin søn Hans Helmuth Lüttichau. Også han holdt traditionerne vedlige på Viskum, idet han hurtigt blev landbrugets tillidsmand på Viborgeggen. Allerede 1921 afgik han ved en altfor tidlig død. Efter at han 1911 havde overtaget stamhuset efter sin fader, skilte han sig 1915 af med Viskum, som købtes af A. Jensen til Himmestrup, der forøgede gården med Himmestrup skov i Lee sogn (senere atter skilt fra), men 1927 solgte den for 500.000 kr. til A. M. Mikkelsen, efter hvis død 1930 den overtoges af enken. 1936 købtes den af direktør A. W. Skånstrøm, der 1948 solgte gården til fabrikant H. C. Sørensen. Denne videresolgte straks Viskum til H. Madsen, af hvem L. Jensen købte den 1949. Hans enke solgte den 1961 til forpagteren *Frede Hansen*. Gården har nu 29 tdr. htk. med et areal på 405 tdr. ld., deraf 280 tdr. ld. ager.

Hovedbygningen på Viskum er af forholdsvis ny dato. Den er opført omkring 1780 af grundmur i 3 fløje og ét stokværk. Den sydlige fløj er dog muligvis noget ældre, mens der til nordfløjen er opført en udløberfløj i 1860. De hvidkalkede længer udgør en i al sin beskedenhed holdningsfuld og værdig helhed; midt på hovedfløjen er en stor segmentfronton anbragt, og indgangspartiet fremhæves af naive Louis-Seize dekorationer.

SV. EGELUND

EJERE

Viborg bispestol
1536 Kronen
1579 Mourids Stygge
1624 Hans Dyre
1629 Ove Arenfeldt
1632 Erik Lunov

1666 Bertel Jensen Dons
1681 - 91 Forskellige ejere
1695 Jørgen Skeel
1749 Hans Christensen Juul
1756 Christen Juul

1841 R. Bay
1844 Th. E. Neergaard

1867 H. H. Lüttichau
1915 - 61 Forskellige ejere
1961 F. Hansen

BYGNINGER

1665 Gården brændt

ca. 1780 Trefløjet hovedbygning
opført ved W. Stilling (?)

1860 Nordfløjens udløberfløj opført

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. H. H. Engqvist).

Tjele

Tjele sogn, Sønderlyng herred, Viborg amt

Tjele er en landsbyhovedgård, hvis historie kan følges tilbage til dronning Margrethes tid. Dengang boede der i Tjele sogn to herremænd, brødrene *Niels* og *Jep Eskildsen* af slægten *Basse* fra Tjele, hvis våben var en halv sort buk i sølvfelt. Niels ejede den lille hovedgård *Tjeleris* (i det nuværende Rise), og efter hans død tilskødede enken *Maren Iversdatter* og hendes anden mand *Jens Gundesen (Lange)* den 6. april 1392 på Viborg landsting provst Johannes og kannikerne i Viborg alle deres besiddelser i Sønder- og Nørlyng herreder, nemlig hovedgården (curia nostra principalis) *Thyelriies* med én tilliggende gård, fire gårde i Tjele by, Vore mølle, samt gårde i *Vammen*, *Vorning* og *Hammershøj*. Men *Basse*-slægten havde fortsat tilknytning til Tjele sogn, for i den endnu da eksisterende landsby Tjele sad *Jep Eskildsen* på sin sædegård, oprindelsen til det nu så prægtige herresæde. *Jep*

VIBORG AMT

Eskildsens søn Eskild Jepsen nævnes 1418, da han forhandlede med Skt. Marie Kloster i Viborg om gods i Tjele; han var gift med Else Svendsdatter Udsen, der efter hans død ægtede Mogens Jensen Løvenbalk, kendt som Jens Jensen Brocks drabsmand. Med ham kom slægten Løvenbalk, der nedleder sin herkomst fra en uægte søn af Christoffer II, til Tjele. Han var nærværende i Viborg ved udstedelsen af Christoffer af Bayerns håndfæstning 1440, men faldt vistnok i bondeoprøret 1441, og var i hvert fald død i 1450, da fru Else skænker jordegods til Mariager Kloster, og hendes søn af første ægteskab hr. Christiern Eskildsen bekræfter gavebrevet. Denne blev slægten Basses sidste mand, da han døde barnløs som korsbroder (johannitermunk) i Viborg efter 1478. Tjele arvedes da af hr. Christierns halvbroder *Laurids Mogensen Løvenbalk*, der døde i 1500, men hvis tre børn *Jørgen*, *Mogens* og *Maren* vistnok alle fik arv i Tjele. Vi ser dem alle tre i 1529 sidde over et venligt mageskifte med hæderlig kapitel i Viborg. De får til vederlag for afståede gårde en gård Thielriis i Tjele sogn, skylder årlig seks settings ørte korn, tre gårde, hvoraf den ene er øde, i Tjele by, et øde møllested, som kaldes Vore mølle m. m. Løvenbalkerne erhverver altså det samme jordegods, som Jens Gundersen havde afstået til kapitlet 1392. Den gamle hovedgård er nu en almindelig fæstegård, og møllen er blevet opgivet. Den nyere hovedgård i Tjele by er åbenbart vokset i betydning i Løvenbalkernes tid. Da det gamle skumle stenhus, der står sønder i borggården, »Søndre Tjele«, efter hele sit stilpræg må henføres til begyndelsen af 16. århundrede, er der intet til hinder for, at vi betragter det som Jørgen og Mogens Lauridsens værk. Det er et enkelthus, som ikke har været omgivet af grave og er bygget i to fulde stokværk, over en dybtliggende tøndehvælvet kælder med adgang fra gårdsiden (nord); de metertykke mure er opført af marksten med en beklædning af store munkesten i munkeskifte. Oprindeligt har sikkert kun øvre stokværk, der har to gavlrum med kaminer, samt et smalt mellemliggende rum, tjent til beboelse; adgangen hertil har været udefra, og der ses endnu spor af en ydre svale. Der har rådet en ublid skæbne over huset: det blev afbrændt af bønderne i Clementsfejden, men dets tykke mure trodsede luerne, og det blev på ny indrettet til beboelse. Antagelig i 1560'erne blev der bygget et rundt trappetårn på gårdsiden, vinduerne

Sønderhuset set fra borggården (fot. H. H. Engqvist).

blev gjort større, og i syd opførtes en tårnagtig tilbygning, der atter er fjernet. Da det nye hovedhus var blevet bygget 1585, sank det gamle ned til at være et udhus. Et syn fra 1685 melder, at der dengang i det fandtes: bryggers, kølle, borgestue, poderens (gartnerens) kammer, havrekammer, krogkammer og tårn, alt var meget medtaget og slet vedligeholdt: tårnet stod for fald, og den ene gavlmur var revnet. Senere er tårnet forsvundet. Man har holdt husets ydre vedlige, har lappet murene, når det gjordes nødt, og man har muret kamtakker på gavlene. Fra havesiden, hvor det er beklædt med grønt, præsenterer det sig smukt som det uforfalskede, tunge, skumle, middelalderlige stenhus, det er. I den ene halvdel af stueetagen er der indrettet en lejlighed til gartneren, ad en gammel verandatrappe kan man komme op i riddersalen, der nu indtager hele andet stokværk, og hvor der findes spor af kalkmalerier i terning- og rhombe-mønstre i sort, gråt og hvidt, som det også kendes fra det middelalderlige Nyborg Slot. Også fra den senere ombygning er der spor af kalkmalede vægdekorationer (draperier, fyldingspanelerede overvægge).

Jørgen Lauridsen nævnes sidste gang 1531, og hr. Mogens, den

VIBORG AMT

skotske kvinde Genete Cragengelts mand, var død 1536, da Maren og hendes mand Erik Skram (Fasti) til Hastrup (Nørvang herred) tog Tjele i besiddelse, og Genete og hendes to børn måtte drage bort. Først atten år senere, i 1554, rejste sønnen Knud Mogensen sag mod Erik Skram på kongens retterting; han fremlagde, som bevis for, at Genete var hr. Mogens' ægtehustru, fire forseglede breve, som han havde hentet i Skotland, og af hvilke det fremgik, at hr. Mogens, da han 1525 var i Skotland udsendt af Frederik I for at modarbejde Christiern II's agenter, havde gjort bekendtskab med en adelig dame, en slægtning af grev William af Montrose. Den 31. august 1525 kl. 8 om formiddagen begav han sig med hende til St. Ninians kirke ved Leith, hvor de indgik et fuldkomment ægteskab efter landsens sædvane, derpå gik de hjem til Robert Bartons hus, og der med de ypperste folk og høvdinge drukke de bryllup og levede de så sammen og trakterede hverandre som ægtefolk burde at gøre, mens de var i Skotland. — Herimod lagde Erik Skram i retten to breve fra danske riddersmænds mænd lydende, at de tit og ofte kom på Tjele, og at de aldrig kunne formærke, at hr. Mogens holdt Genete anderledes end som en slegfred kvinde, og sad hun tilbords neder hos hans svende og ej søgte dug og disk hos ham selv, som hans ægtehustru burde at gøre. Dernæst forklarede han, at hr. Mogens ved et gavebrev skænkede samme sin kvinde alt hans guld, sølv m. m., 20 eller 30 tusind gyldens værd, at Genete og hendes børn efter hr. Mogens' død ikke havde kendt dem ved arv og gæld, som de skulle have gjort efter loven, om de ville have haft arv, og at hun i 1536 havde sluttet forlig med ham om, hvad hun skulle have efter hr. Mogens; endelig påtalte han, at Knud Mogensen havde forsømt at søge arv i rette tid, senest da han blev myndig. Knud Mogensen fremlagde derpå et brev fra sognepræsten, hr. Jens Lauridsen, der vidnede, at hr. Mogens to gange overfor ham havde aflagt ed på, at Genete var hans ægtehustru for Gud og verden.

Rettertingets dom byggede på Jyske Lov, der siger, at når rette arving ikke søgte arv i rette tid, da værge han ved lov, der arv tog, og bød, at Erik Skram skulle tage 11 riddersmænds mænd så gode som han selv og sværge sig samme arv til. Knud Mogensen måtte da opgive sin kamp for at erhverve den fædrene gård — 1571 sluttede han

Østfløjen set fra haven (fot. H. H. Engqvist).

forlig med sine slægtninge — men han førte striden for moderens ære til sejr, idet Københavns Universitet 1568 — året efter Genete Cra-gengelts død — godkendte bevislighederne for ægteskabets rette ind-gåelse. Selv fik han ret til at føre Løvenbalkernes våben, og han er-hvervede Loverstrup og Kjellerup, men døde efter 1598 som sin slægts sidste.

Erik Skram (død 1568) til Hastrup tilhørte slægten *Fasti*, som førte en forneden kløftet sekstrinnet stormstige i våbenet og havde en halv morian eller morkvinde til hjelmtegn; hans fader havde taget navnet Skram efter sin moder. Han var 1529 blevet gift med Maren Laurids-datter, var landsdommer i Nørrejylland 1536 - 58 og lensmand på Holstebrogaard 1546 - 58. På Tjele har han sandsynligvis istandsat og ombygget stenhuset efter branden og fra denne bygnings nordøstre hjørne og nordpå opført en 17 fag lang toetages bindingsværkslænge; senere er denne forlænget mod syd med tre grundmurede fag, og efterhånden er næsten alt bindingsværket omsat i grundmur, med undtagelse af seks fag på østsiden, hvor et lille korshus, antagelig først i 1800-tallet, er tilføjet. I sydgavlen af østfløjen er der i andet

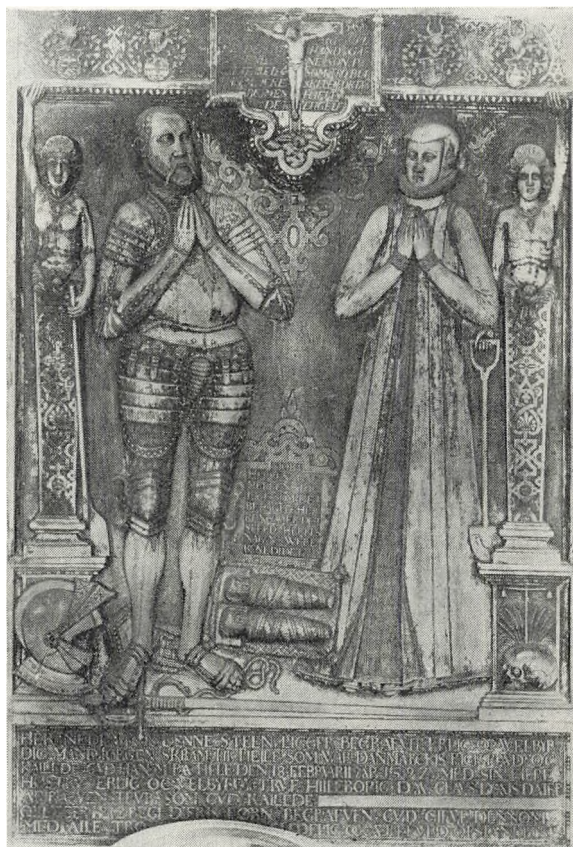

*Vinkel-
bygningen i
nordøst
fra 1580'erne
(fot. H. H.
Engqvist).*

stokværk et værelse, der kaldes Den skotske Kvindes Stue. Erik Skram blev begravet i Tjele kirke, hvor der bag alteret ligger en smuk og statelig ligsten med legemsstore reliefbilleder af ham og fru Maren.

Jørgen Skram (Fasti) (1534 - 92) er vel nok den af de gamle ejere, der har præget Tjele stærkest: han har opført hovedhuset på gården, han har forøget og afrundet godset, og han tjente land og rige med ære. Gennem hof tjeneste hos den fangne Christiern II på Kalundborg og hos kongesønnen Frederik og styrelsen af vigtige len (Båhus 1568 - 71, Dronningborg m. m. 1573 - 85, Hald m. m. 1585 - 92), banedes vejen for ham til rigens råd (1579). Han blev gentagne gange sendt til Norge for på kongens vegne at holde retterting, og han var 1584 - 87 landsdommer i Viborg. Han var grundlægger af storgodset Tjele, idet

han ikke blot udvidede hovedgården ved at lade de tolv små bøndergårde, der udgjorde Tjele by, nedlægge og lagde deres jord under hovedgården, men også ved flere mageskifter afhændede fjerntliggende strøgods og erhvervede gårde i nærheden af Tjele i Foulum, Ørum, Lindum og Vammen; det var nødvendigt for at skaffe arbejdskraft til den udvidede hovedgårds drift at have mange ugedagstjenere boende i nærheden. Den forøgede arbejdsstyrke muliggjorde også hans byggeforetagender. Først udvidede han kirken, der i 15. århundrede havde fået et af munkesten opført tårn, ved at ombygge koret, tilføje et våbenhus og indbygge hvælvinger. Materialerne skaffede han

*Ligsten over
Jørgen Skram
(† 1592) og
Hilleborg Daa
i Tjele kirke
(fot. National-
museet).*

Del af stukloft i havestuen opsat i Erik Grubbes tid.

sig på en for tiden meget betegnende måde, idet han 1573 med kongens tilladelse nedbrød tårnet og de to nordre kapeller på Skt. Hans Klosters kirke i Viborg; dog måtte han forpligte sig til at lukke hullet i nordvæggen, så at landstinget vedblivende kunne holdes i den nedlagte kirke. Senere byggede han borggårdens hovedhus, en statelig, grundmuret bygning i to stokværk. Fra gårdsiden viser den sig som et regelmæssigt vinkelhus, hvis nordfløj har en smuk hvælvet portgenemkørsel, og hvis østfløj er bygget op til den lavere bindingsværksfløj, der danner forbindelsen med Sønderhuset. Set udefra er huset mere uregelmæssigt og malerisk. Til østfløjen er der ud mod haven bygget en kort og smal tårnagtig udbygning med en smuk, stejl, med krydsende profilerede gesimser prydet gavl og — i det nordvestre hjørne — en rund udkrægning, der synes at have rummet en vindeltrappe fra andet til tredje stokværk; midt på vestsiden stod et sekskantet trappetårn, der vistnok først er nedrevet i begyndelsen af forrige århundrede. Under tagskægget løber der en rundbuefrise. På nordfacaden skiller en lignende frise de to stokværk, mens der under taget er en gesims. Østfløjens nordgavl er senere blevet ombygget, mens sydgavlen er bevaret i sin oprindelige skikkelse med vandrette

murbånd. Til nordfløjen slutter der sig vest for porten en kort, smal udbygning, der mod gården flugter med denne bygning, hvis sokkel er beklædt med kvadre, og som har lave ikke hvævede kældere. Over portindgangen sidder en tavle med Skram (Fasti) og Daa våbener og følgende indskrift:

WI BYGGE HER HUSE OC STORE FESTE/ ENDOC WI ERRE HER
 FREMEDE GIESTE/ GUD VNDE WOS HER SAA AT BYGGE OC
 BOO/ AT WI KUNDE NAA DEN EVIGE ROO/ ANNO 1585
 LOD IØRGEN SKRAM TIL TIELE OC HANS KIERE HØSTRU
 F HILLEBORG DAA OPBYGGE TETE HUS OC BROO
 GUD UNDE OS DEN EVIGE ROO

Østfløjens haseside og udbygningen er nu banket af, mens hovedhusets øvrige murflader er hvidkalkede. Det indre er nu stærkt omdannet. Det eneste rum, der har bevaret nogen udsmykning fra gammel tid, er havestuen i østfløjens udbygning, hvis loft dannes af to krydshvælvinger beklædt med stuk, antagelig fra det 17. århundredes midte. I den ene hvælvings fire kapper ses fremstillinger af skabelseshistorien, i den anden Jesu fødsel og lidelseshistorie. Reliefferne indrammes af rig senrenæssanceornamentik. Så vidt det kan ses, er

Jørgen Skrams byggeinskriftion fra 1585 (fot. H. H. Engqvist).

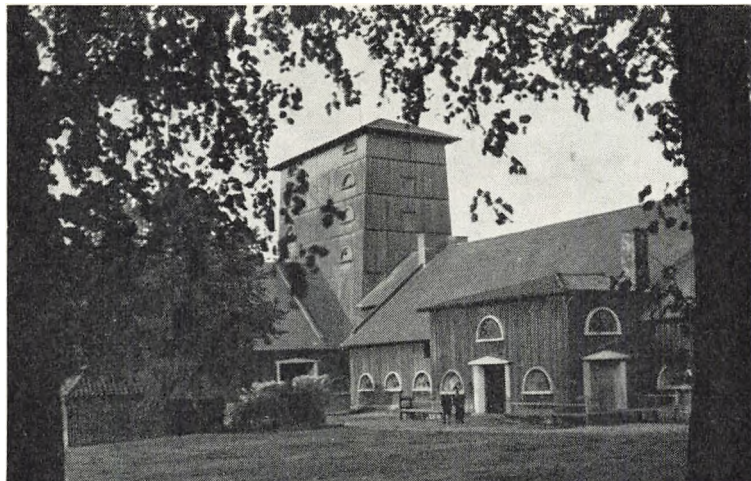
VIBORG AMT

østfløjen bygget noget før nordfløjen. Samtidig med disse store byggearbejder blev Sønderhuset underkastet endnu en gennemgribende modernisering; i det øvre stokværk blev skillerummene fjernet og en stor sal dannet, loftsbjælkerne hævet og de store kurvehanksbuede vinduer brudt igennem murene.

Jørgen Skram kunne ikke efterlade Tjele til nogen søn. I hans ægteskab med fru Hilleborg Clausdatter Daa blev der født to børn, men de døde som små; de er afbildede sammen med forældrene på ligstenen i Tjele kirke. Hans søster fru *Anne Skram* arvede gård og gods, men da heller ikke hun efterlod sig børn i sit ægteskab med Christen Munk til Gjessinggaard, gik Tjele efter hendes død 1612 over til broderdatteren Maren Skram, der var enke efter Jacob Hardenberg, og efter hendes død 1623 tilfaldt den hendes søstersøn, Claus Below til Spøttrupps enke fru *Karen Hansdatter Lange*.

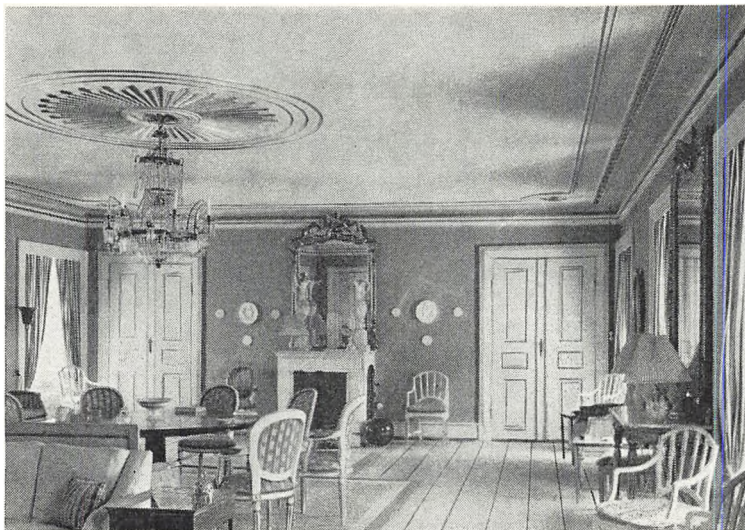
1635 gav fru *Karen Erik Lauridsen Grubbe* til Gammelgaard skøde på Tjele hovedgård så og med dens tilliggende mølle, Gammelbylund, Flaruphede, husene i gårdens mark, som var takseret tilhobe til 60 tdr. htk., samt bøndergods, der navnlig lå i Tjele, Ørum og Lindum sogne og skov til 130 svins olden. Erik Grubbe var eneste søn af Laurids Grubbe til Gammelgaard i Ryde på Lolland. 17 år gammel drog han med en hovmester og en kammerat ud på den for hin tids herremandsønner obligate udenlandsrejse, hvis hovedstationer for hans vedkommende var universiteterne i Leipzig og Leyden. Derefter gjorde han et par år tjeneste som hofjunker og giftede sig samme år, som han købte gård, med Maren Juul, en datter af Iver Juul til Willestrup. Det unge ægtepar havde knap boet et år på Tjele, da Erik Grubbe blev lensmand på Aarhusgaard, og de måtte flytte til Havreballegaard (Marselisborg). I Århus fik han tilnavnet den onde lensmand, fordi man opfattede ham som den drivende kraft i en forfølgelse, der rejste sig mod biskop Morten Madsens hustru, Kirsten Johansdatter og hendes svigersøn. Han mistede sin hustru 1647 og blev 1649, efter at bispinden var frikendt, forflyttet som lensmand til Lund på Mors, hvor han blev to år. Fra 1651 til sin død 1692 levede han på Tjele uden at deltage i det offentlige liv.

Erik Grubbe, der havde ord for at være påholdende, var en efter tidens forhold rig mand, han var eneste søn og enearving til en god

Avlsbygningerne fra 1927 (fot. Aa. Østergaard).

lollandsk gård, og han har vel som lensmand forøget sin formue. Han kunne give sine døtre store medgifter, og han købte meget gods til Tjele. Ved sammenligning mellem skødet af 1635 og to jordebøger fra 1660 og 1661 samt matriklen af 1688 kan man i enkeltheder følge ejendommens vækst. Her skal blot anføres, at hovedgården med Gammelby og Flarup i 1688 var skyldsæt til 59 tdr. htk. ager og eng og 5 tdr. skovskyld, der var 375 tdr. ld. under plov, 41 tdr. ld. var opbrudt i heden, men udygtig til sæd, der blev indaget 138 læs hø årlig og var græsning til 50 høveder. Det ovenfor omtalte syn fra 1685 giver nogle oplysninger om besætningen: 9 heste, vurderede til 6 à 11 daler stykket, ca. 30 stude, 2 tyre, ca. 70 køer og kalve, ca. 80 får og lam, 15 galt-svin og 24 so-svin. Det er ikke imponerende sammenlignet med den senere besætning på 150 malkekøer og 200 stk. ungkvæg. Bøndergodset blev (1660) sat til 495 tdr. htk. og omfattede næsten hele Tjele og Lindum sogne, omtrent halvdelen af Ørum og Vammen sogne samt gårde i Kvorning og Vorning ialt 63 gårde, 7 bol og 20 huse, deraf var ikke mindre end 24 gårde, 1 bol og 7 huse øde eller ganske forarmede. Foruden Tjele ejede Erik Grubbe 1660 de fire mindre hovedgårde: Vingegaard (16 tdr. htk. med 78 tdr. htk.

Salen i Sønderhuset (fot. H. H. Engqvist).

gods), Bigumbaard (med 18 og 40 tdr.), Trinderup (med 16 og 58), Nørbæk (med 16 og 50), ialt 864 tdr. htk. Det så stort ud, men man må betænke tilstanden i Jylland efter svenskekrigene. Kårene var usle for landbruget, skatterne høje, landgilden måtte nedsættes for de gårde, der blev dyrkede, og en mængde gårde var øde (her var Trinderup afbrændt og ganske øde, og af dens gårde var de 35 øde og forarmede), ja så forstår man, at rigdommen kunne smuldre bort under en ledelse, der synes at have været præget af gnierens hang til at spare på de forkerte steder; hertil kom endelig de ulykkelige familieforhold, der vil være bekendt fra flere af vore største digteres behandling: Holberg, Blicher, H. C. Andersen og J. P. Jacobsen.

To moderløse pigebørn voksede op på Tjele i 1650'erne. Faderen gav dem ikke noget godt eksempel ved sit forargelige samliv med bondepigen Anne Jensdatter. De blev begge tidlig gift, den ældre, Anne Marie, med rigens kansler Just Høgs højtbegavede, men degenererede og udskøjende søn Stygge Høg; den yngre, Maren eller som hun senere kaldtes Marie, gjorde et endnu fornemmere parti, idet hun ægtede kongens søn Ulrik Frederik Gyldenløve. Begge ægteskaber

blev meget ulykkelige og måtte opløses. Anne Marie blev senere gift med Jørgen Arenfeldt til Rugaard, kendt som »heksejæger«, mens Marie efter sin skilsmisse flakkede rundt i Europa, til hun »ongefæhr på to års tid havde bortsat sin mødrene arv« på 12.000 daler; da hun kom hjem igen, havde hun næppe det, hun kunne klæde sig med. Erik Grubbe tog imod den fortabte datter, da hun lovede forbedring »at hun ville anstille sit liv og levned bedre, hvilket hun dog ikke efterkommede, men levede meget slemmere end tilforn«. Forholdet mellem fader og datter har næppe været godt, og det har sikkert været en lettelse for dem begge, at hun året efter (1673) kunne drage bort som herremands sønnen Palle Dyres brud. Erik Grubbe siger selv, i sit klageskrift til kongen, at »han forhjalp hende udi ægteskab«, en vending, man forstår, når man hører, at parret fæstede bo på Trinderup og fik overladt denne gård og Nørbæk til underhold.

Efter tolv års ophold på Trinderup flyttede Palle Dyres ved nytårstid 1685 til Tjele. Erik Grubbe var nu firs og lod sig bevæge til at overlade svigersønnen Tjele i forpagtning. I anledning af denne overdragelse af bedriften blev vel sagtens det tidligere omtalte bygningssyn foretaget, det viser, at alt var meget slet holdt, også hovedbygningen var medtaget: I salen er der ingen glarvinduer, i alle stuer, gange og kamre, som har været lagt med gulvsten, fattes over halvandet tusind gulvsten. I ladegården står det næsten værre til: på laden er 17 binding ganske brøstfældig og står for fald både uden og inden, og ses ikke, at det kan rettes, inden det vorder nedtaget og med en stor del nyt tømmer forbedret o. s. v. Hvis Erik Grubbe havde håbet at få nogle fredelige alderdomsår, blev han skuffet. Der rejste sig en bitter strid om arven mellem de to svigersønner, og der var evindelige drillerier mellem de to husholdninger på gården, men alt dette blegnede overfor »den store scandalum«, at fru Marie åbenlyst var sin mand utro med kusken Søren Sørensen Møller og overskældte sin 85-årige fader, som han kunne være en hundedreng. Det kom til en proces, hvis akter ikke lader nogen tvivl tilbage om forholdets natur og kaster et skarpt lys over det alt andet end hyggelige liv på gården. Dommen lød 1691 på skilsmisse. Marie Grubbe fulgte Søren Møller; efter mange års omflakken slog de sig ned i Borrehuset i Åstrup sogn på Falster ved Grønsund, hvor de holdt smugkro. I 1711 dræbte han i

fuldskab en skipper og blev dømt til Bremerholm. Mens sagen stod på, fik Borrehuset besøg af Ludvig Holberg, der i en af sine epistler skriver, at Marie Grubbe selv har fortalt ham, at hun i sit ægteskab med Søren, skønt han dagligen handlede ilde med hende, levede langt mere fornøjet end i det første fornemme ægteskab. Hun døde 1718, henimod 80 år gammel.

Da gamlingen på Tjele døde 1692, tiltrådte den anden svigersøn *Jørgen Arenfeldt* arven, men da han var meget forgældet, måtte han 1698 sælge Tjele og Vingegaard, ialt 690 tdr. htk. Køberen var ritmester *Gert Didrik von Levetzow* til Gaaslund. Han var ingen dydsdragon; i november 1702 fik han kgl. bevilling på at være fri for at stå åbenbar skrifte i Tjele kirke for anden gang begået lejermål, men han har næppe været så slem, som traditionen vil gøre ham, han er blevet »den onde herremand«, der hører til på enhver ordentlig herregård. Medvirkende til sagdannelsen har hans sarkofag været. Han lod i Tjele kirkes tårnrum opstille en pragtfuld sarkofag af sort marmor og alabast og på skibets nordvæg anbringe et epitafium. Begge kunstværker er udført med stor teknisk bravour i tidens smag af Frederik IV's og Christian VI's hofbilledhugger, Johan Frederik Ehbisch, mesteren for stukloftet i Rosenborgs riddersal og en mængde arbejder i marmor og træ bl. a. i Fredensborg slotskirke. Synet af disse, navnlig på dette sted, afstikkende skulpturer har sat sognefolkene landlige fantasi i bevægelse og fået dem til at lave historierne om drikkelagene i kisten (der først blev opsat efter Levetzows død) og om havfruerne, der bærer denne. I 1963 blev sarkofagen restaureret ved billedhugger C. J. Baumbach.

Efter den ugifte ritmesters død 1737 blev Tjele og Vingegaard med tiender og gods købt af generalmajor *Christian Ditlev Lüttichau*. Dennes fader, Hans Helmuth Lüttichau, der tilhørte en gammel sachsisk adelsslægt, var på Christian V's tid indvandret fra Meklenborg; han svang sig op til generalløjtnant i det danske kavaleri og tumlede sig med auxiliærtropperne i Ludvig XIV's krige. Fra et belgisk kloster bortførte han en spansk nonne, der blev hans hustru. Efterkommerne af dette eventyrlige par viste sig at blive endog ualmindelig satte. Slægten slog rod på den afsides jyske herregård, der nu ejes af ottende generation; den værnede og hyggede om stedet:

den store have, der længe var den eneste plantning i vid omkreds, er et minde om de ældre Lüttichauers fremsyn, og den gik i spidsen for egnens befolkning i kampen mod den barske natur, mod lyngen og de sure kær, en kamp, der var lang og hård, men som endte med sejr.

Christian Ditlev Lüttichau (1696 - 1767) oprettede 15. november 1759 stamhuset Tjele: hovedgårdstaksten for Tjele var 80, for Vingegaard 13 tdr. htk.; godset 491 tdr. htk., og tienderne (Tjele, Vinge, Lindum og Vammen) 45 tdr. Det blev bestemt, at enken kunne nyde stamhuset, indtil stamherren fyldte 30 år. Om Tjele på generalens tid hedder det i Pontoppidans Danske Atlas: »Tielegaard er ikke så anseelig af sin situation og bygning som af sine herlige kornmarker, sin ildebrand af lyng og tørv og sine prægtige skove. Til gården er skøn jagt af stort og småt vildt foruden fuglevildt, godt fiskeri af ferske søer og en important ålefangst«.

Den ældste søn, konferensråd, kammerherre Hans Helmuth Lüttichau (1740 - 1801) blev 1763 gift med Johanne Marie Charlotte v. Brockdorff og efterlod stamhuset til sin ældste søn, kammerjunker Christian Ditlev Lüttichau (1766 - 1809), efter hvis tidlige død enken Ida født Bülow overtog det. Da dette ægtepars søn Hans Helmuth Lüttichau (1804 - 57) rejste fra København for at drive Tjele, skal hans venner have undret sig over, at han ville opgive sin faste premierløjtnantsgage for noget så usikkert som besiddelsen af et stamhus, der dengang dækkede over en kvadratmil! Tiderne var virkelig sådanne, at kårene var knappe for ham og hans dygtige og sparsomme frue Idalia født Dirckinck-Holmfeld; de boede meget beskedent i de små værelser i stueetagen, og om aftenen tændte de tællelys, som husfruen og hendes piger havde støbt.

Næste generation, kammerherre *Christian Ditlev Lüttichau* (1832 - 1915) blev slægtens betydeligste mand, hans lange liv formede sig sjældent smukt og harmonisk. Efter at have drevet juridiske og landøkonomiske studier overtog han ved faderens død 1857 bestyrelsen og, da han 1862 fyldte 30 år, besiddelsen af stamhuset. Den 10. juli 1860 holdt han bryllup med sin kusine Malvina Jessen, datter af overfører Jessen i Randers. Hun stod trofast ved hans side livet igennem. Med den ham egne seje, rolige energi arbejdede han støt og planmæssigt. Fæstegodsets salg, der i det væsentlige var sket i faderens tid,

satte ham i stand til at forbedre driften på hovedgårdene og forsyne dem med tidssvarende bygninger. Plantningssagen greb ham stærkt: han var medstifter af hedeselskabet 1866 og tog ivrig del i dets virksomhed samtidig med, at han tilplantede store arealer på Tjele. Det ærgrede ham, når gæster fra andre dele af landet sagde til ham: »Tjele er jo en smuk ejendom, men hvor er egnen dog skaldet og træløs«. Derfor begyndte han at plante, arbejdet fangede hans interesse, og nu er mere end ni hundrede tdr. ld. af stamhusets jord forvandlet fra hede eller ussel agerjord til nåleskove, der strækker sig i en stor bue sønden om agerjorden. Da familien voksede, og der kom mange gæster, blev hele det store hus indrettet til beboelse. Jævnt og roligt voksede hans virksomhedsområde. Fra godset bredte det sig til hele egnen. Det blev sagt ved hans død, at der næppe kan nævnes et offentligt område her på egnen, hvor Lüttichau ikke har været med i sine velmagtsdage. Fra sogneråd, amtsråd og lokale foreninger gik vejen til rigsdagen, ministertabureten og ledelsen af landsomspændende virksomheder. Efter forliget i 1894 blev han finansminister i ministeriet Reedtz-Thott. Ved sin store forhandlingsevne opnåede han at få en række skattelove gennemførte i folketinget, men da hans eget parti, Højre, svigtede ham i landstinget, måtte ministeriet gå 1897, og han trak sig derefter helt ud af politik. Han vendte nu tilbage til Tjele, og med et langt og virksomt livs erfaring bag sig samlede han sine kræfter om sine to hovedinteresser: stamhuset og hedeselskabet. Hans hjerte hang ved Tjele, hvor han på gården i mark og skov kunne glæde sig over frugterne af sin virksomhed. Hans søn har fortalt, at det var ham en sund lære at ride på faderens gamle røde, den standsede af sig selv ved hvert hus og hvert menneske. Der er mange på egnen, der takker den gamle kammerherre på Tjele, fordi han hjalp dem til at få foden under eget bord.

1911 overtog den ældste søn Hans Helmuth Lüttichau stamhuset (1868 - 1921). Han havde siden 1893 ejet Viskum, havde i 1908 afløst faderen som formand for hedeselskabet og havde 1909 - 10 været folketingsmand. Senere blev han præsident i landhusholdningsselskabet og fik mange tillidshverv. På Tjele nedrev han et stykke af en mejeribygning, der var bygget tæt op til østfløjen og lod bygge en muret trappe op til den hvælvede havestue, derved har østfløjen vun-

Tjele, set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

Biblioteket (fot. Bror Bernild ca. 1944).

det betydeligt. I 1921 blev han revet bort, midt i sin arbejdsdag, just som han havde gennemført en for hedeselskabet meget vigtig sag, overtagelsen af statens grundforbedring; hans hustru kammerherreinde Fanny Lüttichau, født Fønss, døde få måneder efter. Stamhuset blev nu overtaget af den ældste søn, senere kammerherre *Christian Ditlev Lüttichau* (1895 - 1963), gift med Vibeke v. Brockdorff. Efter at ladebygningerne var nedbrændt 1926, blev der efter tegning af arkitekt Curt Lüttichau 1927 opført en moderne meget stor avlsgård, tækket med asbest. Fra den tårnagtige magasinbygning med fire lofter udgår mod øst og vest svinehuset og den meget lange lade og mod nord kostalden. Lade og kornmagasin brændte 1951, og et moderne siloanlæg med korntrørreri opførtes og udvidedes 1964 med et plantøringsanlæg, alt ved arkitekt E. Uldall-Ekman.

Den 29. april 1930 overgik stamhuset til fri ejendom; i afgift betales 426.455 kr. og til successorerne hensattes 642.329 kr. Til udstykning blev — fortrinsvis fra Vingegaard — afstået ca. 250 tdr. ld., der blev udstykket i 15 husmandsbrug.

VIBORG AMT

Kammerherre Chr. D. Lüttichau, der ligesom faderen og farfaderen havde talrige tillidshverv, således var han fra 1931 formand for Hedeselskabet og fra 1933 præsident for Det kgl. danske Landhus-holdningsselskab, kom i 1963 ulykkeligt af dage ved en vådeskudsulykke. Sønnen *Hans Helmuth Lüttichau* overtog Tjele gods, der, efter at Vingegaard i 1964 er solgt til fabrikant A. Thomsen, Askov, omfatter 4.688 tdr. ld., heraf 2.780 tdr. skov og plantage. Såvel i den forrige som i den nuværende ejers tid er omfattende restaureringsarbejder under ledelse af arkitekt Hans Henrik Engqvist blevet foretaget i den historiske hovedbygning; for tiden arbejdes der med den ældste fløj, Sønderhuset, som påtænkes indrettet til hovedgårdens museum.

EJLER HAUGSTED

EJERE

- Niels og Jep Eskildsen Basse
ca. 1480 Laurids Mogensen
Løvenbalk
1500 Jørgen, Mogens og
Maren Løvenbalk
1536 Erik Skram (Fasti)
1568 Jørgen Skram (Fasti)
1592 Anne Skram
1623 Karen Lange
1635 Erik Grubbe
1692 Jørgen Arenfeldt
1698 Gert Didrik v. Levetzow
1737 Chr. D. Lüttichau
1857 Chr. D. Lüttichau
1921 Chr. D. Lüttichau
1963 H. H. Lüttichau

BYGNINGER

- Sønderhuset opført
1534 Sønderhuset afbrændt
1560'erne Østfløj af bindingsværk
opført, Sønderhuset ombygget
1580'erne Vinkelbygning i øst og
nord med tårnkarnap mod øst
opført, Sønderhuset
moderniseret
1600 Hestestalden opført
Hvælvinger og stukloft opsat i
østfløjens tårnkarnap
Borggården ombygget
1927 Avlsgården genopført efter
brand ved Curt Lüttichau
1951 Avlsgården ombygget efter
brand ved E. Uldall-Ekman
Sønderhuset restaureret ved
H. H. Engqvist

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Skjern Hovedgaard

Skjern sogn, Middelsom herred, Viborg amt

Lidt efter Løvskal by skærer landevejen fra Viborg til Randers stejlt ned mellem bakkerne og passerer den stadig vandrige Nørreå. Her ligger Skjern Hovedgaard, nu en jævn dansk herregård med pæne, men fordringsløse bygninger. Men bag dem, et godt stykke ude i de brede engdrag, hæver sig et anseligt voldsted. Vindblæste træer over de forvitrede murrester giver det sin egen karakteristiske profil. Det er Gammel-Skjern, som man i al fald forhen sagde, det er ruinerne af det middelalderlige Skjern Slot.

Trods det fornemt klingende navn var her dog i kendt tid ingen kongeborg, skønt et adeligt hovedsæde af større betydning. Slægter som Vendelbo, Falk, Podebusk og Rosenkrantz havde til huse på Skjern i middelalderens sidste århundreder. Og før den tid? Ja, får man ikke et fingerpeg om, at storfolk i umindelige tider har holdt til på disse kanter, når man læser indskrifterne på de to runesten ved

den lille Skjern kirke. Den mindste blev fundet i kirkens grundvold, men den store blev gravet frem på selve Skjern voldsted og med møje slæbt til kirkegården. Husbjørn(?) rejste den ene, men Sasgerd Finulvs datter satte den anden efter Odinkar, Husbjørns søn. Skulle det mon ikke dreje sig om et par slægtled af den høvdingææt, der havde sæde på Skjern omkring år 1000 efter Kristi fødsel, på det Skjern, der gennem tiderne bevarede sin anseelse, så det endnu i det 15. århundrede kunne hedde, at der in curia, man fristes til at oversætte: i storgården Skjern var to kirkesogne, Skjern og Vester Velling, de samme to, der siden indtil 1815 dannede Skjern birk. Som andre private retskredse var denne et levn fra de fjerne tider, da stormændene herskede uindskrænket over trælleskaren på deres godser.

Det var landets mægtigste ætter, der rådede for borgen, da den første gang forekommer nævnt i de middelalderlige dokumenter, i et skiftebrev af 1347. Hr. *Peder Vendelbo* den Ældre, der som så mange andre jyske stormænd snart havde været på den ene, snart på den anden side i de ufredelige tider, var død, og hans godser skulle deles mellem hans arvinger. Der var mange, som kunne gøre fordring på større eller mindre dele af Skjern Slot og dets gods, svigersønnerne *Peter Poulsen* (Munk) og marsken hr. *Erik Nielsen* (Gyldenstjerne), hvis dattermand *Bo Falk* til Vallø også havde rettigheder, og hr. *Peders* sønner. Det blev bestemt, at sønnen *Peder Vendelbo* den Yngre tillige med sine fire »kødelige brødre« skulle overtage selve castrum Skjern.

Mellem dette og det næste glimt af Skjerns historie ligger der godt og vel et halvt hundrede år. I 1409 forhandlede hr. *Hans van Putbusk* og den kendte *Abraham Brodersen* om godsets skæbne, den sidste på sine datterbørns vegne. For den søsterdel, de havde krav på, blev der udlagt 4 læster korn af Skjern gods, og desuden blev det bestemt, at et af dem, hr. *Jens Falks* datter *Kirsten Falk*, et oldebarn af ovennævnte *Bo Falk*, skulle ægte hr. *Hans' søn Henning Pødebusk*, der var en dattersøn af hr. *Christiern Vendelbo*, en af de omtalte fire kødelige brødre. Fru *Kirsten* ægtede anden gang *Bord Jensen*, der skrev sig til Skjern 1452, en mand af mindre fremtrædende stamme. Hendes datter af første ægteskab *Marine* havde da allerede ægtet *Hans Eriksen*, der heller ikke hørte til nogen af de kendte adelsslæg-

Avlsgården (fot. Niels Elswing).

ter. Dette ægtepar solgte før 1447 Skjern eller rettere deres andel i den til Oluf Sommer. Men der kom atter finere folk på slottet. En af Christiern Vendelbos døtre havde været gift med Knud Nielsen (Gyldenstjerne) og deres sønndatter ægtede rigens hofmester hr. *Erik Ottesen (Rosenkrantz)* til Bjørnholm og Møgelkjær, der fra 1464 og siden i sine sidste leveår ofte nævnes på Skjern. Som hans titel siger, var han den førende mand i landet næst kongen og en mand, hvis færd den gamle krønike berømmer: Han var ligesom en fader for Danmark, hans mage og lige så vi endnu ikke i denne dag, i ære, dyd og fromhed og alle gode vilkår. Og dertil var hr. Erik en mand af meget betydelige midler. Det er beregnet, at han ved sin død i 1502 efterlod sig mere end 6.000 tdr. htk. Skjern faldt i arv til sønnen Niels Eriksen, der allerede længe havde indtaget en fremtrædende plads, havde været hofmester hos prins Christiern (II) og blev rigshofmester som faderen efter kong Hans' død til sin egen, der indtraf få år efter i 1516. Han havde atter bragt Skjern i forbindelse med Vallø, idet hans hustru var Birgitte Olufsdatter (Thott), datter af en af de be-

rømte Axelsønner. Mens Niels Eriksen stod vel anskreven hos Christiern II, var der ikke vrøvl med dette gods, og straks efter hans død fik enken med sine børn godt nok bekræftelse på pantebrevet på Midelsom og Sønderlyng herreder, det len, der så længe havde fulgt herrerne på Skjern, at det oftest blev kaldt Skjern len. Men senere bemægtigede den lunefulde konge sig det omstridte Vallø-gods, som først efter hans fordrivelse blev givet tilbage. Fru Birgitte holdt i disse år før og efter 1523 hus på Skjern, som optugterinde for unge adelige, således Elsebe Krabbe, senere Peder Skrams, der her blev »ideligen holden til skole«, og på Skjern døde fru Birgitte 1528 og blev begravet i kirken. En af hendes sønner, den kendte Oluf Nielsen havde omkring 1520 skrevet sig til Skjern, en anden Henrik Nielsen stod vistnok efter hendes død for styret af Skjern len, men herregården med gods blev om ved 1531 udlagt til en tredje søn Christoffer Nielsen, for øvrigt den mindst fremtrædende af hendes og Niels Eriksens børn. Efter brødrenes død kom »gamle Christoffer« dog til at spille en vis rolle som slægtens overhoved, til hvem man henvendte sig, når de unge piger i familien skulle bortgiftes. Selv »ville han ikke gifte sig«. Det havde ikke manglet på tilbud, men endogså svogeren, den handlekraftige Tyge Krabbe havde forregnet sig, når han »mente at drive det så, at Christoffer Nielsen skulle få Anne Bille«.

Hans stædighed i denne henseende blev skæbnesvanger for det gamle slot, der efter hans død 1561 ikke mere kunne holdes samlet på én hånd, så mange arvinger, som der nu fik part i det.

Det synes, som om de anselige bygninger, der stod på Skjern, ret hurtigt er kommet i forfald. Det var gået det gamle herresæde som så mange andre, det var blevet »besat med bønder« og udstykket. »Skjern Hovedgaard, som udi langsommelig tid haver været øde, og udi steden findes efterskrevne tre gårde på hovedgårdens grund opsat«, hedder det i matriklen 1664, og matriklen 1688 taler ligefrem om Skjern by. De tre gårde havde i tidernes løb mange forskellige ejere. Under kronen hørte 1662 den ene samt sjettedparten af en anden. Den sidste andel var formodentlig erhvervet ved et mageskifte med Christoffer Gersdorff 1607, og han var vistnok atter kommet i besiddelse af den sammen med Søbygaard i Gjern herred, som han havde købt af Birgitte Rosenkrantz. Kronens hele gård var erhvervet 1601 fra Tage

Krabbe, søn af den bekendte retslærde Erik Krabbe til Bustrup, der havde arvet del i Skjern efter sin moder, og hvis døtre Anne og Dorthe Krabbe henholdsvis 1608 og 1603 solgte deres parter til Eske Brock på Gammel Estrup. Fra ham kom de til svigersønnen, den rige Frands Lykke, og siden til hans datterdatter jomfru Sophie Amalie Brockenhuus, der 1662 ejede en gård og trediedelen af en anden. De resterende dele af denne ejedes altså dels af kronen, dels af Eske Brocks dattersøn Christen Skeel til Ulstrup, og dels af Sophie Amalies stedfader, daværende oberst *Frederik von Arenstorff*, der havde købt halvdelen af sin part af landsdommer Villum Lange, men var gift med Christence Lykke, datter af den rige Frands, og for øvrigt havde kronens andel af Skjern i pant. Forholdet var således, at kronens part beløb sig til de $\frac{7}{24}$, Arenstorffs og steddatterens til $\frac{7}{18}$ og Christen Skeels til $\frac{1}{8}$, hvilket blev oplyst, da det i 1674 lykkedes Arenstorff at få overdraget kronens andel i birkerettigheden til Skjern.

Da steddatteren døde i 1680, og hendes part faldt i arv til den noksom bekendte Kaj Lykke, benyttede kronen sig af sin gamle ret ifølge konfiskationsdommen over hans gods og inddrog jomfruens andel. Men Arenstorff var nu general og havde overstået de uheldige følger af sin deltagelse i Skånske Krig, ja var kommet så meget i nåde igen, at han turde tillade sig at anmode om skøde på »det ringe jordegods og skovsparter . . . kaldet Skjerngaard«, og hans bøn blev opfyldt 1686 under henvisning til »hans flittige tjeneste ved de allernådigst befalede kommissioner over ryttergodset«.

Nu stod kun tilbage at udkøbe Skeel'erne, hvilket imidlertid ikke lykkedes. Tværtimod! Ganske vist skal Arenstorffs enke *Elisabeth von Rumohr* i 1692 have ladet opføre en ny hovedbygning af bindingsværk — tillige med Karmarkgaard — med sten fra det gamle slot, men sønnen Henning v. Arenstorff forkøbte sig på jordegods i den grad, at han var nær ved at gå fallit, og 1721 kunne *Christen Skeel* til Estrup indberette til kronen, at han havde tilkøbt sig Skjern Hovedgaard med tilliggende bøndergods, øget dette, så der lå over 200 tdr. htk. inden for 2 mile-grænsen, og nu ansøgte han om, at Skjern, som af alders tid havde været en gammel hoved- og sædegård, atter måtte blive dette, hvilket blev bevilget. Skjern genvandt dog aldrig sin fordums anseelse, selvom hovedgården havde 70 tdr. htk., og der

lå 312 tdr. htk. bøndergods til den, da den 1725 blev lagt under grevskabet Scheel (Sostrup), og fra da af var den forpagtergård under dette i næsten 100 år. Grevskabets sidste besidder var Jørgen Scheel, som med kgl. bevilling substituerede det med en fideikommiskapital og i 1813 solgte Skjern Hovedgaard og gods til — *fæstebønderne*. De havde kun købt for at blive selvejere på deres egne gårde og afhændede allerede det følgende år hovedgården med 62 tdr. htk. til gehejmekonferensråd *Hans Heinrich von Schilden-Huitfeldt* til Clausholm. »Men«, skriver sognefogeden Frands Stephansen på egne og andre medejerers vegne, »da vi af mangel på nogen hjemmel ej vare i stand til at hjemle ham det solgte, måtte vi i året 1825 for at undgå vidtløftig og pengespildende proces med hans bo atter købe godset tilbage«.

Da de tolv gårdmænd ikke magtede at drive det store brug, søgte og fik de i 1828 bevilling til at udstykke hovedgården, hvis hovedparcel i 1839 blev solgt til *Frederik Borch*, der forbedrede både bygninger og drift. Enge og kær blev afvandet, stengærder sat og den ødelagte bøgeskov erstattet med graner. Der var i hans tid 12 malkekøer og 60 fedestude — 1770 nævnes 80 stk. fæ — på gården og et stort fårehold. Borch var meget afholdt af omegnens bønder, deres juridiske rådgiver og valgte tillidsmand som sognerådsformand m. v. Deres mening om herremanden viste de ved i tørkeperioden 1866 at komme kørende med mange læs korn, som de vidste, han manglede. Borch var en god dansk mand, der i 1864 pådrog sig prøjsernes vrede ved at nægte dem indkvartering i stuehuset, hvilket medførte, at de på forskellig måde chikanerede ham. Efter hans død 1868 besad enken Johanne Frederikke, f. Frausing — til 1878 med sønnen Alfred Borch som bestyrer — Skjern Hovedgaard til sin død 1886, og 1887 solgte arvingerne den til brødrene Chr. S. Poulsen, Kirketerp og sagfører N. Poulsen, Randers, af hvem forpagteren H. M. Schack købte den omkring 1908 for 52.400 kr. og i 1912 fik 80.000 kr. af J. Jørgensen. De følgende ejere var P. Philipsen til 1917, fabrikant *P. Pagh* (død 1921) — der i 1919 tilbyggede hovedtrappen og havesidens brede terrasse — A. Ingwersen, Bjørnsholm til 1923, P. C. Rask til 1924, direktør C. F. Nielsen, Odense. En overgang var den derpå stadig i handelen, indtil Kreditforeningen

af jyske Landejendomme 1932 afhændede gården til overretssagfører F. Teisen, Viborg, som atter i 1934 solgte til konsulent Gleerup. 1945 ejedes Skjern af Hans Ascot, og efter en række hurtige ejerskifter blev den solgt 1961 af P. Brandt Ernstsens til forpagteren *Jens Christian Korsgaard* for 369.000 kr.

Skjern Hovedgaard, som gården nu kaldes, har langtfra sin gamle størrelse. Den er på ca. 225 tdr. ld. Endnu 1908 lå der næsten 400 tdr. ld. under gården og i 1850'erne 513 tdr. ld., hvoraf de 340 ager og eng. Den havde i gammel tid meget betydelige skove, således 1811 næsten 22 tdr. htk. skovskylid og 40 tdr. htk. ager og eng. 1683 var de tre gårdes skovparter anslået til næsten 500 svins olden, mens der dengang lå nærved 200 tdr. ld. under plov til Skjern. Ved besigtelsen i året 1600 hed det, at der på Tage Krabbes part af Skjern gård og gods var skov til henved 1100 svins olden, mens Christoffer Gersdorffs sjettedpart af »Skjern Ladegaard« 1617 blev takseret til 375 svins olden.

Om tilliggendet til det middelalderlige Skjern Slot vides der i enkeltheder ikke noget udover, at kernen var de to sogne Skjern og Vester Velling, der udgjorde Skjern birk. Det var »gårdsæderne« til Skjern, som det hed i 1524, de bønder, der »sad« på gårdens grund, her bogstavelig talt, da curia Skjern, som allerede omtalt, virkelig omfattede hele to kirkesogne med alle dens beboere. På sidstnævnte tidspunkt hørte der i øvrigt 28 andre bøndergårde i Middelsom herred under Skjern, idet måske tillige »fru Birgittes tjenere« i Thisted og Værum, ialt 17, også lå under gården. Efter midten af samme århundrede, da bøndergodset såvel som hovedgården blev splittet ad på mange hænder, opretholdt man alligevel de gamle friheder, som en Viborg landstingsdom fra 1569 viser. Det var Frands Banner til Kokkedal og Otte Banner til Asdal, der havde rejst sagen. De havde arvet part i Skjern gods efter deres moder, og nu ville man lægge deres bønder i Vester Velling sogn i »kongsskat«. Men dommen gik kronens repræsentant imod, fordi det lod sig bevise, at »Vester Velling sogn haver været ret ugedagsmænd og daglig træl til Skjern og var endda, og ingen andensteds de haver søgt værneting eller vidst anden værneting end til Skjern birketing«. Så det lod sig ikke gøre at beskatte dem imod »deres gamle privilegier og friheder til Skjern«.

VIBORG AMT

Efter århundredskiftet blev forholdet imidlertid ændret, idet det nu om bønder i begge sogne hed, at »de haver ikke skattet tilforn, formedelst de haver været ugedagstjenere til Skiernn hoffgård og hovedgården nu med bønder er besat, og derfor gør ingen ugedagsgerning og er fordi tildømt at skatte«.

De to sogne kom med det øvrige Skjern gods til forskellige lods ejere, indtil der ved indlemmelsen i grevskabet i 1725 atter var samlet en betydelig del, navnlig af den gamle kerne under hovedgården, nemlig 12 gårde i Tindbæk, Løvskal, Ilsø og Stubberup samt 16 i Vester Velling, Terp og Lille Torup. Hertil kom yderligere 12 i Sønderlyng herred, i Nørre Hammershøj, Korning og Vinding, så det samlede hartkorn var 312 tdr., plus tiender på 32 og hovedgårdstakstens 70 tdr. htk. Men 1785, da der boede 51 bønder og 56 husmænd på godset, var der ikke andre lodsejere end Skjern i Løvskal, Ilsø, Stubberup, Terp, Lille Torup og Dengsø.

Dette gods var det altså, som i 1811 blev solgt til bønderne, der kun kunne blive ejere af deres egne gårde ved tillige at købe hovedgården, som de atter efter en årrække måtte tage tilbage. Men da Frederik Borch i 1841 fik Skjern, skete der blandt andet det, at ruinerne af det gamle Skjern Slot kom for dagen.

»Dette slot«, siger Danske Atlas, »har været anlagt imellem moradser, omgivet af volde og grave og efter de tiders måde vel befæstet«. Endnu ved midten af forrige århundrede var både de ydre og indre grave synlige, ja der stod blankt vand i de sidste, så man kun kunne balancere over til voldstedet på de spinkle egepæle, der var til rest af de gamle broer. Karlene bandede dem, når de huggede i dem med leen. I den tid bønderne havde ejet Skjern Hovedgaard, havde de ellers haft god fortjeneste ved at sælge af disse pæle. Frederik Borchs søn, Martin Borch, den bekendte arkitekt, har fortalt om Gammel-Skjern, hvorledes voldstedet, da hans fader fik gården, som så mange andre lå hen som en stor grøn bank uden synligt murværk. Det var vist ikke så meget arkæologiske interesser, der fik Borch til at lade den udgrave, som den omstændighed, at markerne nærmest gården var det rene flyvesand, og han lod køre mange hundrede læs jord og murbrokker fra borgbanken for at standse sandflugten. Derved kom resterne af gårdens tre fløje til syne mod

Voldstedet Gammel-Skjern (fot. Nationalmuseet).

syd, øst og vest. Nordfløjen synes at være helt forsvundet ved de senere byggearbejder på Skjern Hovedgaard. Dog taler Kruse, der besøgte og tegnede ruinerne først i 1840'erne, om fire sammenbyggede længer, ca. 48 alen i øst og vest og 68 alen i syd og nord samt om to firkantede tårne inde i gården. I hans tid stod også på ydersiden mod syd og øst resterne af de massive stræbepiller, som siden sank sammen, og det er tydeligt at se, at borgen var bygget på nedrammede egepæle. Adgangen til den var gennem et tårn mellem indre og ydre bro. Også kronprins Frederik (VII) besøgte Skjern med et besøg i 1847 og bortførte ved den lejlighed adskillige »oldsager«, dolke, sporer, hestesko, sten- og lerkar, som siden vistnok gik til grunde ved Frederiksborgs brand.

Det mærkeligste var dog næsten en uhyre dyngede dyrebene, så mange, at de fuldstændig fyldte den kåg, som Borch lejede til at sejle dem til benmøllen i Randers. Dyngen lå uden for østfløjen, så høj at den nåede helt op til vinduesåbningerne og derfra skrånede ned imod graven. Det har vel været en middelalderlig køkkenmødding, et håndgribeligt vidnesbyrd om fortidens hygiejniske sans!

VIBORG AMT

Mellem de dobbelte grave, der nærmest gården var fra 30 til 50 alen brede, lå en vold, i grunden af 15 - 25 alens bredde, og fra borgen førte en et par hundrede favne lang dæmning eller vase ind til »det faste land« i nærheden af den nuværende Skjern Hovedgaard. Dennes hvidkalkede hovedbygning i ét stokværk over høj kælder med frontispice er opført 1756 ved den af lensgreve *Jørgen Scheel* meget benyttede bygmester Nicolaus Hinrich Rieman, til erstatning for den ældre bindingsværkslænge fra 1692, sikkert på den plads, hvor »Skjern bys« tre gårde stod i det 17. århundrede, og før deres tid ladegården til den middelalderlige borg.

Det kan næppe have sin rimelighed, når sagnet vil vide, at denne blev ødelagt af de kejserlige tropper i 1620'erne, og det er nok heller ikke rigtigt, når det siges, at det slot, som ses afbildet på en altertavle, der før var i Skjern kirke, forestiller Gammel-Skjern.

MOGENS LEBECH

EJERE

1347 Peder Vendelbo

Mange parthavere

1464 Erik Ottesen Rosenkrantz

1561 - 1686 Mange parthavere

1662 Fr. v. Arenstorff (parthaver)

1689 Elisabeth v. Rumohr (parthaver)

1721 Christen Skeel (enejer)

1731 Jørgen Scheel

1813 Fæstebønderne

1812 H. H. v. Schilden-Huitfeldt

1825 Tolv gårdmænd

1841 Fr. Borch

1887 - 1917 Forskellige ejere

1917 P. Pagh

1921 - 61 Forskellige ejere

1961 J. Chr. Korsgaard

BYGNINGER

Voidsted med firfløjet borggård

1627 Borggården ødelagt (?)
Hovedgården opløst i bøndergårde

Hovedgården genoprettet
1692 Hovedbygning af bindingsværk opført på ladegårdens plads

1756 Grundmuret hovedbygning opført ved N. H. Rieman

1842 Hovedbygningen istandsat

1919 Hovedtrappe og veranda opført

Jørgen Skeels store sydfløj (fot. Niels Elswing).

Ulstrup

Sønder Vinge sogn, Middelsom herred, Viborg amt

Ulstrups beliggenhed er typisk for den gamle danske adelsgård. Voldstedet er indgravet tæt ved randen af det faste land nord for Gudenådalens brede engdrag, der hvor en bæk kommer rislende ned fra de skovklædte skråninger, den giver fald til et møllehjul og forsyner borggraven med frisk rindende vand. På bakkerne er der let agerjord, i skovene brænde og vildt, på engene græsning og hø til mange høveder og i den store å fisk i mængde.

I den lille landsby Ulstrup har der på Valdemar Atterdags og dronning Margrethes tid levet to slægtled af herremandsfamilien *Brandsen*: faderen *Jens* og børnene *Jens* og *Margrete (Mette)*. Sønnen måtte for gæld 1404 overlade sit gods til den rige hr. *Niels Jensen (Løvenbalk)*, der to år senere solgte det til *kronen*, som overlod

*Hovedportalen
fra 1617 (foto:
Niels Elswing).*

to gårde i Ulstrup til Mette på den betingelse, at hendes arvinger skal svare ledingsafgift.

Efter dette lysglimt sænker mørket sig atter over Ulstrup. Hovedgården forsvandt, og i over halvandet hundrede år levede og døde slægt efter slægt af kronens tjenere i den lille landsby uden at efterlade sig spor, der kan tydes i vore dage. At der lå skov ved Ulstrup fremgår af, at der i 1453 blev udstedt et sandemændsbrev om skovskel mellem Ulstrup skov og Essenbæk Klosters skov. Ellers høres der intet om stedet, før kong Frederik II skilte sig af med det ved et af de mange mageskifter, hvorved han samlede krongods omkring visse hovedslotte. Den 12. marts 1579 overdrog kronen til Christen Skeel til Fussingø en del gods i Middelsom herred bl. a. i Vinge

sogn: Ulstrup by, 3 gårde, hvis ejendom løber ned på Gudum (Gudenå), 6 gadehuse, der er byggede på ovennævnte gårdes grund, og hvoraf hvert ikke har mere end et kålgårdssted m. m. ialt 7 fæstegårde samt kronens herlighed i 4 annekspræstegårde og kirkegårde, 1 kirkebol, 1 kirkehus, 1 kirkeskov og 1 jordeggen gård. Ved et senere mageskifte forøgedes Christen Skeels gods i Middelsom herred med 13 gårde, 2 bol, 9 huse og herligheden i et kirkebol (129 tdr. landgildehartkorn), hvoraf størsteparten lå i Langå. Af dette tidligere kron-gods blev Ulstrup gård og gods oprettet.

Dens grundlægger, *Christen Skeel* (1543 - 95) var eneste søn af Albret Skeel til Hegnet, Hammelse og Fussingø. Ved faderens død 1568 overtog han de tre hovedgårde, og fra 1580 sad han i rigsrådet. Uden nogensinde at træde frem i førstest række udfyldte han sin plads i den kreds af solide dygtige adelsmænd, der prægede udviklingen i Danmark i slutningen af det 16. århundrede.

Da det andet mageskifte efter en del vanskeligheder, forhandlingerne stod på fra 1584 til 1589, var kommet i orden, begyndte han at bygge. Herom melder et åbent brev af 22. juli 1591, hvori det tillades ham at lægge den alfarvej, der går ned om hans gård Ulstrup, hen på et andet belejligt sted på hans egen mark oven skoven, hvor det ikke er til for megen ulejlighed for de vejfarende, da den plads, hvor vejen nu går, er ham meget belejlig til hans gårds bygning, som han nu har taget fat på.

En rest af denne Christen Skeels gård er den lave nordfløj i det nuværende Ulstrups borggård. Den er bygget i ét stokværk, har sin egen portgennemkørsel og et bredere vestparti, dens nedre part er opført af store sten i krydsskifte. Vinduer og port har affasede karmsten og kurvehanksbuer. Det ser ud til, at huset senere er blevet forhøjet, måske dengang da de andre fløje blev byggede, da de øverste skifter er murede med sten af samme størrelse som dem, der er anvendt i disse. På nordsiden ses jernbogstaverne C S M B I S (Christen Skeel, Margrethe Brahe, Jørgen Skeel).

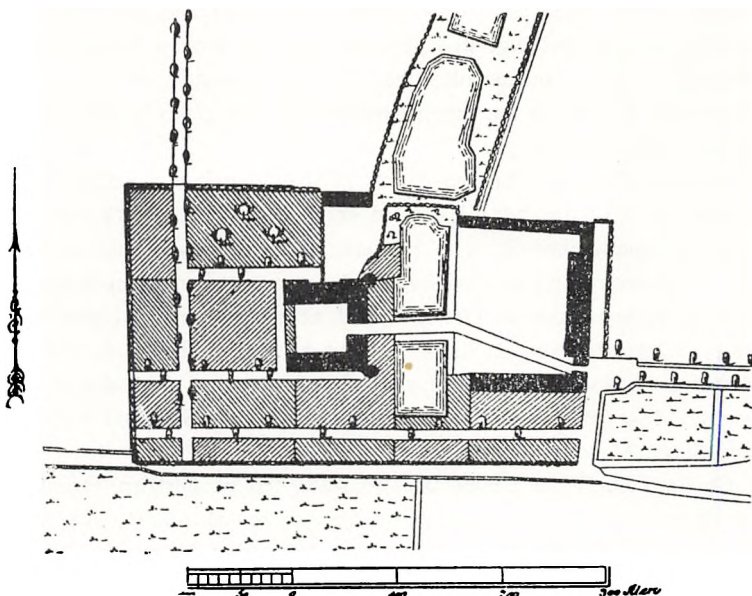
Christen Skeel har næppe boet til stadighed på Ulstrup. Fussingø var hans hjem, og han opholdt sig også meget på Aakær, hvor han døde efter et langt sygeleje 26. august 1595. Fru Margrethe Brahe, Tyge Brahes søster, boede som enke på Ulstrup, hun var meget god-

VIBORG AMT

gørende og stiftede flere legater. Gården tilfaldt efter hende den yngste søn, *Jørgen Skeel (1578 - 1631)*, den senere rigsmarsk.

Han tog straks fat på store byggeforetagender. I sin kalender har han den 19. maj 1615 skrevet: »Lefvert jeg Fredrich 60 rixd. at anvorde Niels paa Ulstrup til embisfolcket« (håndværkerne). Mens han på Sostrup næppe har bygget andet end portalen på Jakob Seefelds prægtige gård, og han på Gammel Estrup kun fortsatte Eske Brocks værk, har han her på Ulstrup planlagt og udført et storslået borggårdsanlæg. Her har hans »bøgemester«, som Eske Brock omtaler i sine dagbøger, men desværre glemmer at nævne ved navn, vist, hvad han duede til. Planen gik ud på, at der skulle opføres et moderne »chateau« af Frederiksborgs type i fire fløje: en lav portfløj mod øst og tre høje fløje omkring en kvadratisk gårdsplads. Af dette storslåede anlæg står endnu portfløjen, det søndre og et lille stykke af det nordre hus samt de to hjørnetårne mod øst, og man har derfor hidtil ment, at Ulstrup kun var et brudstykke af et stort tænkt, men

Beliggenhedsplan ca. 1800.

Ulstrup, set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

aldrig fuldt gennemført anlæg, en torso, der vidnede om, at selv meget rige adelsfolk ikke altid magtede at realisere deres planer. Takket være N. J. Israelsens studier er det imidlertid nu bevist, at Ulstrup har været bygget færdigt efter planen, men at den store, vestre hovedfløj blev nedrevet 1754 - 55.

Adgangen til borggården er fra øst fra ladegården, også den er et storartet, regulært grundmuret anlæg fra 1668. Indkørselen er senere på en dæmning ført midt over den østre grav, den eneste, der nu er tilbage af de fire grave, der omgav det rummelige voldsted. Midt på den énetages østfløj hæver det brede, lidet fremspringende porttårn sig. Omkring portåbningen er en prægtig sandstensportal udstyret med rig ornamentik med en drabant på hver side, den ene i klassisk, den anden i asiatisk dragt. Den ene kriger, der står i begreb med at hugge med sin krumsabel, har egnens folk døbt Niels Ebbesen, den anden må så lyde navnet grev Gert. Over portalen læses på en tavle følgende indskrift: »Psalme 116. Hvorledes skal jeg betale Herren alle hans Velgierninger som han gjør mod mig. Jeg vil paakalde Herrens Navn. Fr. Kirsten Lunge. Jørgen Skiel til Sostrup ridder. Fr. Jytte Brok. Anno 1617«.

Portalen minder så stærkt om den mindre godt bevarede portal på Sostrup, at man må tro, at samme mester har gjort dem begge. Nord- og sydfløjene springer så meget frem foran portfløjen, at der er plads til et stort vindue, deres gavle er prydede med tre par vandrette murbånd og har sandsynligvis haft svungne afdækninger, og de flankeres af to ottekantede hjørnetårne. Det store sønderhus med to stokværk over hvælvede kældre er tungt, men virker fra havesiden smukt sammen med hjørnetårnet. I gården har der midt på husets langside stået et trappetårn, der blev fjernet 1765 - 67, da beboelsen moderniseredes. Af det nordre hus blev der kun bygget en kort stump, der støder op til Christen Skeels gamle, lave hus, som jo nok skulle have været fjernet og erstattet med et hus i to stokværk i fortsættelse af stumpen. I østfløjen var der syd for porten indrettet et kapel. I sønderhusets kælder er den oprindelige inddeling med en korridor (stengang) og to store gavlrum bevaret. Ellers er det indre omdannet. I stedet for vestfløjen er en høj mur opført som afgrænsning af gårdsrummet.

VIBORG AMT

Jørgen Skeel forøgede godset til Ulstrup ved flere mageskifter og køb, bl. a. erhvervede han 1624 den tidligere hovedgård Kjællinghøl i Hjorthede sogn.

Hans søn *Christen Skeel* »den rige« (1623 - 88), der var gift med Birgitte Rosenkrantz (død 1677), fortsatte og afsluttede på flere områder faderens arbejde for at gøre Ulstrup til en komplet herregård. Det var ham, der øst for borggården anlagde den nuværende ladegård, hvis tre røde grundmurede længer danner en usædvanlig smuk helhed; fra den mægtige kørelades gavle strækker de to lavere lange staldbygninger sig op til den brede grav, der på én gang adskiller og forbinder borggård og ladegård. Laden, hvis sokkel er beklædt med kvadre, og den nordre staldbygning står fra Christen Skeels tid, som jernbogstaverne C S B R K 1668 viser; den søndre staldbygning, der har indskriften E RABEN 1797, må være bygget eller ombygget af grevinde Eleonora Scheel født Raben.

Christen Skeel forøgede godset med nogle huse og gårde i Hjerminde og købte 1687 af kronen Vinge, Langå og Torup tiender, jus patronatus og 3 kirkegårde, ialt 34 tdr. htk. I matriklen af 1688 blev hovedgården skyldsats til 42½ tdr. htk. ager og eng og 8 tdr. af skoven. Godset omfattede næsten hele Vinge og Langå-Torup sogne: 34 gårde og 20 huse, samt 15 gårde og 4 huse i Vester Velling, Skjern og Hjorthede sogne foruden strøgods. 268 tdr. ld. var under plov, marken var i 9 årstægter, der var græsning til 50 høveder, og høsletten var 182 læs årlig.

Christen Skeel, der fra 1671 var stiftsbefalingsmand i Viborg, har vistnok opholdt sig en del på Ulstrup. På en rejse til Viborg i marts 1688 blev han stærkt forkølet og måtte gå i seng, da han kom hjem til Ulstrup. Han døde her den 23. marts 1688.

For hans søn og sønnesøn Jørgen Skeel (1656 - 95) og grev Christen Skeel (1695 - 1731) udgjorde Ulstrup kun en del af deres store godskompleks. Den sidstes enke, Augusta v. Winterfeldt, boede dog her sine sidste år til sin død 1740, men allerede da må bygningerne have været i forfald, og 1754 - 55 lod grev *Jørgen Scheel* som nævnt vestfløjen nedtage ved bygmester Nicolaus Hinrich Rieman. Men en egentlig istandsættelse af det gammeldags indrettede herresæde blev først iværksat, da grev Jørgen Scheel havde bestemt den til bolig for

*Grevinde
Caroline Eleo-
nora Agnes
Scheel,
født Raben
(† 1808).
Maleri af Peder
Als fra 1768.
(Statens
Museum for
Kunst).*

sin eneste søn, grev Christen Scheel (1743 - 71), hvorfor han 1765 - 67 lod det restaurere og modernisere. Trappetårnet på sønderhusets gårdside blev fjernet, på dets plads blev der anbragt en fritrappel og en statelig indgangsdør, inde i huset blev der bygget en smuk bred dobbeltrappe, der danner en anderledes bekvem forbindelse mellem de to stokværk, end den trange skumle vindeltrappe havde gjort. Fra de meget brede gange, der i begge stokværk optager hele gårdsiden, fører brede »hollandske« døre ind til de enkelte værelser: i stueetagen opholdsværelser, på første sal sove- og gæsteværelser, store smukke rum med sydsol og udsigt over Gudenådalen til de storslåede bakkehæld i Houlbjerg og Vellevej sogne. Den store hjørnedagligstue står i forbindelse med tårnværelset. Ved denne lejlighed er kapellet i portfløjen, der omtales i Danske Atlas, rimeligvis blevet omdannet til værelser. Tårnenes nuværende tage stammer vist også fra denne om-

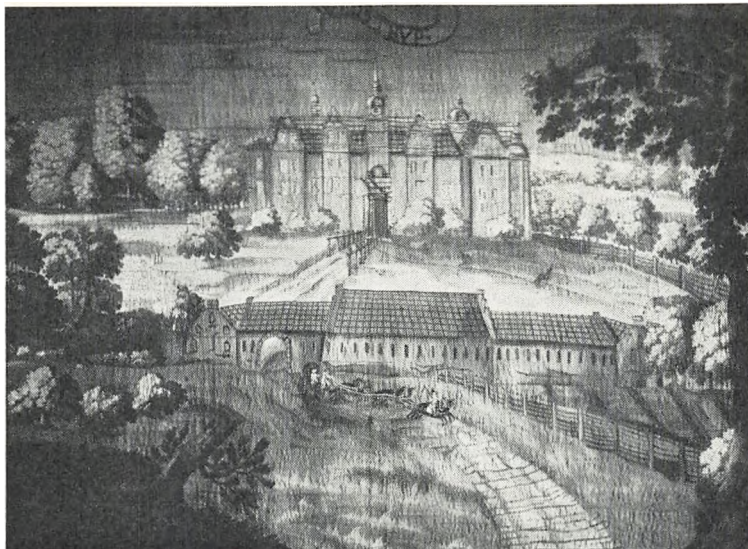
bygning; hvis man tør stole på tapetbilledet på Gammel Estrup, havde hjørnetårnene etagespir i slutningen af det 17. århundrede.

En række indskrifter vidner om den travle virksomhed i årene 1765 - 67. Over indgangsdøren er der i muren indsat en tavle med det grevelige Scheelske og det Plessenske våben og derunder indskriften: IS 1767 CLVP (Jørgen Scheel og Charlotte Louise von Plessen, hans anden hustru). På den svære indgangsdør er der anbragt en såre kunstfærdig og smukt udført lås med indskriften Fridrich Enda Anno 1766. Under sydfløjens tagskæg på dens og den korte nordfløjs østgavl findes indskrifter med store jernbogstaver: på havesiden: IØRGEN CS (Christens søn) SKIEL, på gårdsiden: FK LUNGE HER IØRGEN SKEEL 1617, på sydfløjens østgavl: ANNO 1617, på nordfløjens ANNO 1617. Alle disse jernbogstaver er af samme type og anbragt på samme måde med lange mellemrum, de må altså alle stamme fra grev Jørgen Scheels tid; hvis Jørgen Skeel havde sat en indskrift på sønderhuset i 1617, ville han aldrig have skrevet fru Kirsten Lunges navn alene, hun var død 1609, og han var 1614 blevet gift med Jytte Brock.

Da ombygningen var færdig, tilskødede den gamle greve i 1767 sønnen gård og gods. Dens hovedgårdstakst var nu 43½ tdr. htk. ager og eng, 8 tdr. af skoven og 2 tdr. mølleskyld. Bøndergodset var 454 tdr. htk. Gården havde 150 staldøksne og var under forpagtning, den havde godt fiskeri af åen og en smuk skov, mest eg.

Ulstrups nye ejer kom ikke til at bo der længe, han gjorde en glimrende diplomatisk karriere som gesandt i St. Petersborg, som blev brat afbrudt af døden i hans 29. år.

Den unge enke, Caroline Eleonora Agnes Raben, kom alene tilbage til Danmark og tog med sine børn ophold på Ulstrup. Katarina II hjalp hende ved at købe hendes porcelæn og derpå forære hende det tilbage; først i 1773 lykkedes det A. P. Bernstorff at skaffe hende en pension på 800 rdl. fra den danske stat. På Ulstrup står haveanlægget med lindealleererne som et minde om hendes ejertid. En obelisk bærer, ret i tidens smag, følgende indskrifter: på forsiden: »Til evig Amindelse af den eyegode Frue Eleonora Grevinde af Scheel fød Raben, som dette Sted har selv ladet indrette og forskionne«; på bagsiden: »I Aaret 1797 har Hans Exelence Herr Ge-

Ulstrup i det 17. århundrede. Udsnit af gobelin på Gammel Estrup.

heime Conferenzraad Heinrich Adam Brockenhuus Ridder af Elephanten ladet opsætte denne Pyramid mig uafvidende, hvilket anføres til evig Erindring af denne uforlignelige trofaste Ven og Slægt.

I 1794 oprettede hun Ulstrup med 54, 29 og 453 tdr. htk. til et stamhus, men begærede selv i 1798 erektionen ophævet.

Da hendes letsindige og forgældede søn grev Jørgen Scheel havde overtaget gården efter hendes død i 1808, var noget af det første, han gjorde, at pantsætte den til den hamborgske bankier Gumprecht Moses for 150.000 rdl. Disse penge hidrørte fra den franske gesandt i Hamborg *Louis Antoine Fauvelet de Bourienne*, som — efter Scheels fuldstændige økonomiske sammenbrud — købte Ulstrup ved auktion den 19. oktober 1818. Bourienne havde været Bonapartes kammerat på militærskolen i Brienne og var blevet privatsekretær hos ungdomsvennen, da denne foretog sin ekspedition til Ægypten, og var fransk gesandt i Hamborg 1804 - 13. Her kan han let være kommet i forbindelse med Gumprecht Moses. Skønt en upålidelig lykkejæger havde han også heldet med sig efter Napoleons fald og blev endog

Gårdinteriør set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

fransk statsminister. Bourienne kom aldrig til Ulstrup og lod den bestyre af en forvalter Braune. Han tilbød fæsterne gård og gods for 70.000 daler, men de kunne ikke blive enige, og han måtte afstå gården til den danske stat 1827, da hans pengeforhold var kommet i uorden. 1835 blev Ulstrup ved auktion tilslået prokurator Philip Julius Knudsen, der overdrog skødet til hofbager Piper, som atter solgte det til gårdens forpagter Peter Gottlieb Koch, som for gård og gods kom til at betale 128.000 rbdl.

På auktionsdagen skal der være sket et trist dødsfald på gården. Den sidst levende af grev Christian Scheels døtre komtesse Juliane Marie havde bolig i sit barndomshjem; hun skildres af Blicher i den lille skitse, som han har kaldt »Den jydsk hvide Dame«, som en elskelig person, der levede et stille liv, optaget af andagt, læsning og velgørenhed. »Da Fædreborgens stilledes til offentlig Auktion, da de hende fremmede Gæster trækkedes om hendes Ungdoms Eden, da løstes det sidste Baand mellem hende og Verden: ved det sidste Hammerslag brast det gamle Pige hjerte«. Kochs ladefoged, Søren Alexan-

dersen, har fortalt sin sønnesøn provst Alexander Rasmussen, at han fra borggården, hvor auktionen foregik, så hende stå ved et vindue og holde sig ved gardinet; da hammerslaget faldt, segnede hun død om og rev gardinet med sig i faldet. Såvidt traditionen. Auktionen blev holdt den 3. marts 1835. Komtesse Scheel døde den 7. marts! Kirkebogen og skødebogen afslører den mundtlige traditions tilbøjelighed til at simplificere og dramatisere begivenhederne. Men overleveringen har sikkert ret i det væsentlige, at auktionen voldte komtessens død.

Koch, der var kommet til Ulstrup med bare hænder og i begyndelsen måtte kæmpe med pekuniære vanskeligheder, var en driftig og dygtig mand, der arbejdede sig op. Han afløste hoveriet og bortsolgte godset, jordens drift blev forbedret, og skoven blev forstmæssigt behandlet, et teglværk, der fandtes ved gården, blev udvidet, og i 1840 blev der, nord for den gamle ladegård, anlagt et dampbrænderi med en stald til 70 stude. I 1850 solgte kammerråd Koch Ulstrup, der i løbet af den næste snes år hyppigt skiftede ejer (F. Mourier-Petersen 1850 - 54, grev F. M. Knuth til Knuthenborg 1854 - 57, grev Jørgen Scheel til Gammel Estrup 1857 - 68).

I 1868 købte gehejmekonferensråd, lensgreve Frederik Ludvig Ahlefeldt-Laurvig til Tranekær Ulstrup til sin næstældste søn, greve *Sigismund Ludvig Ahlefeldt-Laurvig*, gift med komtesse Polly Krag-Juel-Vind-Frijs. Efter at have besiddet ejendommen, som han gjorde meget for, i nærved et halvt århundrede, solgte greven den i 1917 til William Hansen, der 1918 overdrog den til kammerjunker Oluf B. S. Bech (død 1920), tidligere ejer af Rønningsøgaard, af hvis dødsbo den i oktober 1921 blev købt af godsejer J. Laursen fra Ormstrup og rentier S. Chr. Hansen, tidligere til Marsvinslund.

Nu gik Ulstrup ud af herregårdenes tal. Af det samlede areal på 1.112 tdr. ld., hvoraf 403 var under plov, 99 eng og 398 skov, blev der i 1923 solgt ca. 362 tdr. ld. agerjord, som blev udstykket i 32 statshusmandsbrug; 1925 blev skoven med skovridergård m. m. afhændet til forstkandidat Fr. D. Monrad. 1928 blev avlsgården og resten af jorden, 136 tdr. ld., samt hovedbygningens sydfløj og østfløjen til porten solgt til N. Kjellerup, efter hvem gårdens forpagter J. Bech 1933 købte landbruget. 1934 købte tivoli-direktør *Christian Toft* fra

VIBORG AMT

Randers sydfløjen og østfløjen samt haven, og i 1939 købte han også avlsgården og resten af hovedbygningen. 1961 er der indrettet zoo i den tidligere køkken- og urtehave. 1966 er en restaurant åbnet. Ulstrups nuværende ejer er fru direktør *Burchadene* (kaldt *Nina*) *Toft* og hendes søn, *Christian Toft*, og det tilliggende areal 175 tdr. ld., heraf ager og eng 130 tdr.

EJLER HAUGSTED

EJERE

Jens Brandsen
1404 Niels Jensen (Løvenbalk)
1406 Kronen
1579 Christen Skeel
1595 Jørgen Skeel

1631 Christen Skeel
1731 Jørgen Scheel

1818 L. A. F. de Bourienne
1827 - 68 Forskellige ejere
1868 S. L. Ahlefeldt-Laurvig
1917 - 34 Forskellige ejere
1934 Chr. Toft
1951 Nina og Chr. Toft

BYGNINGER

Hovedgården nedlagt
ca. 1580 Hovedgården genoprettet
ca. 1590 Énetages nordfløj opført

1615 - 17 Énetages portfløj og
toetages fløje i syd og vest
opført med to hjørnetårne,
samt nordfløjen forlænget

1668 Ladegården opført

1754 - 55 Vestfløjen nedrevet ved
N. H. Rieman
1765 - 67 Borggården moderniseret,
trappetårn fjernet og indvendig
istandsættelse

Indrettet til restaurant og
forlystelsesetablisement

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Vindum Overgaard

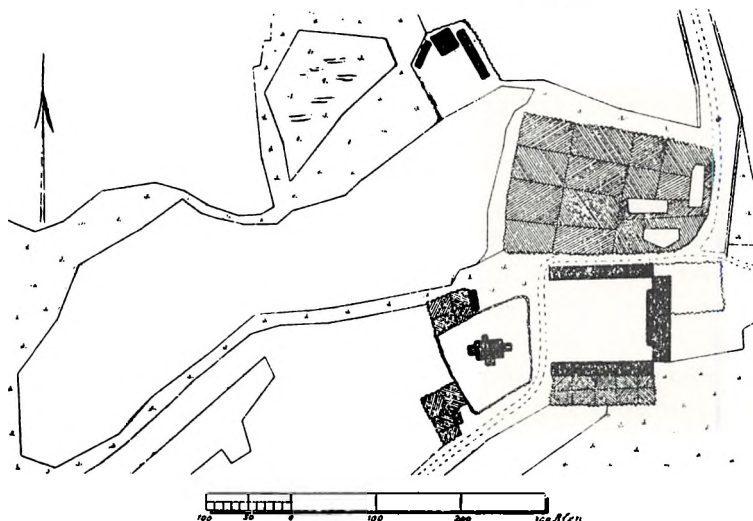
Vindum sogn, Middelsom herred, Viborg amt

Spor af en adelig sædegård kan i Vindum følges langt tilbage i tiden. 1428 gav således fru Johanne Hansdatter Podebusk i Vindum, væbneren Mathias Niensens efterleverske, Skt. Hans Kloster i Viborg et pantebrev på en gård i Pederstrup. En søn af Mathias Nielsen og Johanne Podebusk har Hans Mathiassen utvivlsomt været. Han nævnes sidste gang 1468, og af hans børn synes datteren Mette Hansdatter at have arvet godset i Vindum, i hvert fald skriver hendes mand *Hartvig Limbek* sig til Vindum Overgaard 1486 og 1490. Hartvig Limbek, der foruden sine besiddelser i Vindum ejede Nebbegaard, lader til at have været en såre driftig mand. Om hans virke ved vi, at han meget energisk greb ind over for ulovlig hugst i Vindum skov, ligesom han stængede for sine åers udløb, for at andre ikke skulle tage hans fisk. Han fik derfor også, som det så ofte går,

VIBORG AMT

i eftertiden ord for at have været en ond og gerrig mand, og denne gerrighed fik naturligvis også sin retfærdige straf. Ved hans begravelse var det nemlig ikke muligt at få hans kiste i jorden, og først, da man tog ham ud af denne, lykkedes det at få ham jordet. Hartvig Limbek må være død omkring 1518, men hans enke Mette Hansdatter levede endnu 1534, da hun tillige med sin søn Claus Limbek solgte Merringgaard til Mogens Gjøe. Kort tid efter må hun dog være død, for allerede 1537 begynder den første af den lange række retssager mellem arvingerne efter Hartvig Limbek. En af hovedaktørerne i disse stridigheder var *Jep Brun*, gift med en datterdatter af Hartvig Limbek. Allerede kort efter dennes død havde Jep Brun slået sig ned i Vindum; omkring 1520 deltog han i et mageskifte med biskop Erik Kaas, hvorved arvingerne sikrede sig præstegården i Vindum. 1537 afsagde kongen den dom, at »Jep Brun skal nyde, bruge og beholde den sædegård i Vindum, han ibor, med al sin rette tilliggende, sålænge indtil Jep Brun kalder alle Hartvig Limbeks og fru Mettes arvinger til skifte og jevned og siden deler dem alt deres gods imellem, som ret er«. Dette skifte blev foretaget 1545, og Jep Brun

Beliggenhedsplan 1815.

fik da udlagt den af ham beboede sædegård i Vindum med tilhørende skov foruden fire andre gårde i Vindum og noget strøgods. En anden part i Vindum var med Hartvig Limbeks datter Anna kommet til Johan Bagge, der nævnes i Vindum 1537 og 1543; deres datter Birgitte bragte gården til *Mads Grøn*, der af en eller anden grund ikke var med i skiftet 1545. Efter Mads Grøns død kom sædegården i hans søn Iver Grøns besiddelse, men han synes at have afhændet den til Agnete Friis, der skrev sig hertil 1568. Fra hende synes gården at være kommet til svogeren *Mourids Brun*, og i hvert fald var hele Vindum i Brun'ernes besiddelse omkring 1600.

Disse arvestridigheder endte således med, at slægten Brun satte sig i besiddelse af sædegården Vindum og formodentlig det meste af bøndergodset i den samme by, og der kan næppe være tvivl om, at Jep Brun er den egentlige skaber af hovedgården. Endnu 1537 lå Vindum by på sin gamle plads, strækkende sig fra kirken og østpå. Nærmest kirken på den plads, hvor Vindum Overgaard nu er beliggende, lå præstegården og den sædegård, hvor Jep Brun boede, på det tidspunkt næppe meget større end de øvrige bøndergårde. I tidsrummet 1537 - 54 har han foretaget den flytning af Vindum by ca. en halv km syd for kirken, hvor den ligger den dag i dag, for således at kunne samle jorden omkring hovedgården og skille det ud af det almindelige landsbyfællesskab. Efter Jep Bruns død arvede hans søn Mourids Brun gården, og ved hans død fik sønnen *Hartvig Brun* Vindum Overgaard, medens brødrene Mourids og Niels vistnok fik henholdsvis Søgaard i Vindum by og Vindum Nedergaard; en lignende opdeling af arven som efter Limbek'erne var således sket. 1626 købte Hartvig Brun dog brødrenes gårde, men derved har han sikkert anspændt sin økonomi for stærkt; allerede 1629 døde han i så stor gæld, at arvingerne ønskede at udlægge Vindum hovedgård til kreditorerne. Da ydermere selve gården blev fuldstændig ødelagt i krigen 1629, fik arvingerne 1631 tilladelse til at afhænde den, og 1632 købte *Iver Christoffersen Lykke* til Buderupholm gården af Hartvig Bruns fire børn. Iver Lykke tog med energi fat på at forbedre det stærkt forsømte gods. Navnlig virkede han utrætteligt for at forøge gårdens bøndergodstilliggende, og dette bragte ham af og til i konflikt med besidderne af naboherregårdene. Iver Lykkes gen-

Sydfløjen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

rejsning af Vindum Overgaard blev afbrudt af hans død 1648, og først hans efterfølger lykkedes det helt at få gården på fode igen.

Denne efterfølger var ingen ringere end rigsmarsken *Anders Bille*, der havde den ulykke at stå i spidsen for landets forsvar på et tidspunkt, da Danmark ualmindeligt slet forberedt styrtede sig ud i kamp med Sverige. I sit forsøg på at standse svenskernes fremrykning mistede han selv livet ved Frederiksdodde i 1657. Hans godser delte sig i to grupper, en fynsk og en syd for Viborg med Aunsbjerg som midtpunkt, hvori Vindum Overgaard indgik. Allerede 1649 skaffede han sig jus patronatus til Vindum og Brandstrup kirker. 1653 fik han endvidere tilladelse til at nedrive Faldborg kirke og indlemme hele dette sogn i Vindum. Rimeligvis har denne tilladelse givet stødet til, at Anders Bille påbegyndte den nybygning af Vindum Overgaard, som han i de følgende år fuldførte. Det er i hvert fald sandsynligt, at en del af de hugne kampesten, som anvendtes til bygningen, stammer fra den nedrevne kirke. I modsætning til hvad der ellers

var skik i tiden, var det på Vindum Overgaard selve ladegården, der blev det centrale i nybygningerne. Tæt øst for kirken opførte han et ladegårdsanlæg af grundmur i tre fløje, af hvilke den sydlige og nordlige endnu står og bærer hans og hans hustrus navnetræk på de vestre gavle, mens den østlige fløj, en lade, som siges at have været den største i Nordjylland, for længst er nedbrudt og en mindre fløj opført i stedet. Ligeledes er også det blytækkede tårn, der var placeret ved den vestre ende af den søndre fløj, forsvundet. Den nuværende rødkalkede hovedbygning er den søndre fløj af Anders Billes anlæg, der kort efter hans død må være blevet indrettet til beboelse. Den er opført i én etage med gennemgående frontispice, og både den og gavlene er kamtakkede. Ved en kort forbindelsesbygning er den ved den østlige ende sammenbygget med en sidefløj mod syd til haven. Foruden selve ladegården opførte Anders Bille en trefløjet hovedbygning nord for kirken. Den var kun bygget i bindingsværk. For Anders Bille har det været vigtigere at få gode, tidssvarende avlsbygninger, og Vindum har da heller ikke på denne tid været nogen helt ringe gård. Efter opgivelser fra 1661 havde Vindum Overgaard en udsæd på 30 tdr. rug, 20 tdr. byg og 60 tdr. havre. Høavlen beløb sig til ca. 100 læs, og skoven var stor nok til at kunne føde 300 svin. Ialt boede på hans gods 44 fæstebønder.

Efter Anders Billes død 1657 arvedes Vindum Overgaard af hans datter Elisa Bille, der var gift med *Jørgen Skeel* til Broholm og Arreskov. Ved hans død 1696 gik gården over til hans fire sønner, af hvilke Anders Skeel udkøbte de andre 1698, men allerede i 1700 mageskiftede han den med 47, 69 og 249 tdr. htk. for Mullerup til proviantskriver *Christen L. Krarup* (død 1711). I den tid, Vindum Overgaard var i Skeelernes eje, kom gården i en ynkelig forfatning. 1677 hedder det, at »borggården var nedbrudt uden et lille stykke med en skorsten. Heste og køer fandtes ikke på gården, da husbonden kun holdt en person der«. *Jørgen Skeels* forpagter, *Axel Mogensen Schou*, der efterhånden kom til at sidde godt i det, har sandsynligvis, efter hovedbygningens fuldstændige forfald, indrettet ladegårdens søndre fløj til beboelse.

Christen Kraup beboede selv gården i den korte tid, han besad denne. Allerede 1708 solgte han den til major *Janus de Friedenreich*

VIBORG AMT

til Palstrup, og hermed indlemmedes Vindum Overgaard i det godsområde, som denne yderst energiske godsejer samlede sig i Middel- som og Lysgård herreder omkring hovedgården. Efter hans død 1755 forblev gården i enkens, Anna Margrethe de Lindes, besiddelse til hendes død 1759, hvorefter den tilfaldt svigersønnen generalløjtnant *Carl Gotfried Irminger*. Han var født i Dresden 1686 som søn af en fra Zürich indvandret guldsmed. 1709 lod han sig hverve til de danske tropper i engelsk-hollandsk tjeneste i Brabant, og da regimentet 1714 vendte hjem til Danmark, fulgte han med og fortsatte sin militære løbebane inden for den danske hær, hvor han 1758 opnåede rang af generalløjtnant. 1723 var han blevet gift med Janus de Friedenreichs datter Mette Dorothea, der efter hans død beholdt Vindum Overgaard indtil 1779, da hun sammen med sine børn skødede den med 47, 79 og 324 tdr. htk. til kancelliråd *Hans Eilersen Steinfeldt* for 38.000 rdl. Denne havde været prokurator, men var allerede 1736 blevet landmand og havde blandt andet besiddet Sødringholm. Han døde dog, endnu inden skødet var blevet udfærdiget, og sønnen Mathias Hansen Steinfeldt fik derfor skøde på gården 1780. I kirken havde kancelliråden og hans hustru Cathrine Marie Foss ladet indrette et gravkapel »for dem alene« og hensat en kapital til dets vedligeholdelse. Hovedgårdsjorderne var da indhegnede med jorddiger og fuldstændig adskilt fra bøndernes agre. Jorden var inddelt i 9 vange, og den ret anelige Vindum skov var i en ypperlig stand, mest bestående af unge ege- og bøgetræer. På bøndergodset levede 101 bønder og 15 husmænd med jord. I byerne Vindum, Fårup og Tange var Steinfeldt enelodsejer, og i de to førstnævnte foretog han udskiftning henholdsvis 1780 og 1782; desuden ejede han gods i Brandstrup, Mammen, Bjerring, Rind og Kirkebæk, hvor der endnu 1785 ikke var foretaget nogen udskiftning, fordi lodsejerne ikke kunne komme overens om en sådan. Allerede 1787 skilte Mathias Steinfeldt sig af med Vindum Overgaard, idet han solgte den for godt 41.000 rdl. til Thomas Thomsen til Østergaard, om hvem det siges, at han ruinerede sig ved at afløse hoveriet med en pengeafgift. I hvert fald måtte han allerede 1794 igen skille sig af med gården, der købtes af Jean Arnold Fischer til Allinggaard, som 1797 fik kongelig bevilling på at afhænde bøndergodset uden tab af hovedgårdens frihed.

Indkørselen ved hovedbygningens vestgavl (fot. Niels Elswing).

1804 - 06 ejedes Vindum Overgaard af kaptajn Niels Secher til Trudsholm, og efter ham kom den i hænderne på to af datidens mest kendte herregårdsslagtere, først generalkrigskommissær Johan Conrad Schuchardt, som 1815 havde fået tilladelse til at udstykke hovedgården, og derefter fra 1819 hans stedsøn justitsråd Hans Jørgen Ring Fønss til Ørslev Kloster. Disse to solgte alt bøndergodset og formindskede selve hovedgården ved en ret omfattende udparcellering. Fra 1827 gik Vindum Overgaard fra hånd til hånd, og først i 1868, da *Herman J. C. Rendtorff* kom i besiddelse af gården, fik de stadige ejerskifter slut. Men 1887 udlagdes Vindum Overgaard ved auktion til panthaveren *P. Jensen*, og i 1900 blev den kendte Randers-købmand *Johan Martin Christoffer Ankerstjerne*, en af sin samtids kommercielle forgrundsfigurer, ejer af Vindum Overgaard. Han solgte den 1912 til *Heinrich C. J. H. v. Rømer-Bruhn*, i hvis tid hovedbygningen blev istandsat og avlsbygningerne nedbrændte 1941.

1943 solgtes Vindum Overgaard til *Aage de Neergaard*, der genop-

VIBORG AMT

førte avlsgården og istandsatte hovedbygningen, der fik vinterhave med terrasse mod syd. Ved hedeselskabets hjælp blev markerne afvandet og drænet, hvilket var nødvendigt for at jorden kunne drives med moderne maskiner. Der er tilkøbt to tjenestehuse i Vindum by samt 10 tdr. ld. skov. I 1957 er endvidere erhvervet den 170 tdr. ld. store Vissegaard syd for Aalborg. Vindum Overgaard har nu 25 tdr. htk. med et tilliggende på 508 tdr. ld., deraf 454 tdr. ager og 40 tdr. skov.

SV. EGELUND

EJERE

1486 Hartvig Limbek
ca. 1537 Mads Grøn og Jep Brun
ca. 1580 Mourids Brun (eneejer)

Hartvig Brun
1632 Iver Lykke
1648 Anders Bille

1657 Jørgen Skeel

1700 Chr. L. Krarup
1708 J. de Friedenreich
1759 C. G. Irrminger
1779 H. Eilersen Stenfeldt
1787 - 1868 Forskellige ejere
1868 H. J. C. Rendtorff
1887 P. Jensen
1900 J. M. C. Ankerstjerne
1912 H. C. J. H. v. Rømer-Bruhn
1943 Aa. de Neergaard

BYGNINGER

Kaldt Vindum Overgaard

Trefløjet grundmuret ladegård med tårn og trefløjet bindingsværkshovedbygning opført ca. 1677 Hovedbygningen nedbrudt, ladegårdens sydfløj indrettet til hovedbygning

Hovedbygningen istandsat
1943 Avlsbygningerne genopført efter brand

Hovedbygningen set fra gården (fot. Niels Elswing).

Ormstrup

Sahl sogn, Houbjerg herred, Viborg amt

Første gang en mands navn nævnes i forbindelse med Ormstrup, er 1348, da et tingsvidne omnævner, at hr. *Laurids Hvas* af Ormstrup nyopbygger en gård i Helbek, Sahl sogn. På dette tidspunkt var hovedgården allerede fuldt færdigdannet, og den havde da allerede et betydeligt bøndergodstilliggende. Meget taler for, at Laurids Hvas havde arvet gården efter sine forfædre, og at disse har siddet på stedet gennem længere tid. Laurids Hvas gik troligt i sine forfædres spor, og det skyldes ham, at det sidste gods i sognet kom ind under hovedgården. 1354 mageskiftede han med Alling Kloster, hvorved han erhvervede en del gods i sognet. Han var i det hele taget en godssamler i stor stil, og han lagde slutstenen til den rigdom og anseelse, som hans efterslægt i de kommende hundrede år nød godt af. Han døde før 1371, i hvilket år hans enke fru Kirsten omtales.

VIBORG AMT

Hovedgården Ormstrup gik ved hans død utvivlsomt over til hans ældste søn Laurids Hvas den Yngre. Denne omtales dog først så sent som år 1400 i skriftlige kilder, og på dette tidspunkt havde han allerede voksne børn, så der kan næppe være tvivl om, at han må være en søn af hr. Laurids Hvas den Ældre. Han var gift to gange, sidste gang med fru Thore Eriksdatter Mus, der senere arvede Silkeborg gods. Skiftet efter ham i 1430 bestemte, at Ormstrup og hele Sahl sogn skulle tilfalde Laurids Hvas' børn af andet ægteskab med fru Thore Eriksdatter Mus. Da han ialt havde 4 sønner og 5 døtre, kunne Ormstrup med Sahl sogn bevares udelt, idet det udgjorde mindre end halvdelen af hans jordegods. I omtrent 24 år varede dette fællesskab, indtil sønnen Erik Hvas 1463 blev eneejer af Ormstrup.

Ormstrup gik efter Erik Hvas' død 1483 over til hans eneste søn Jens Eriksen Hvas med tilnavnet den Lange. Hans hustru hed Johanne Hansdatter, men om dette ægtepar vides ikke meget. Jens Hvas døde før 1503, og Ormstrup arvedes derefter af hans to børn Erik Jensen Hvas og Anne Jensdatter Hvas. Disse var begge mindreårige ved faderens død, og bestyrelsen af deres arvegods må have været yderst slet, thi da de nåede skelsår og alder, var de kommet i så stor en gæld, at de ingen mulighed havde for at beholde deres gamle fædrene gods. En af deres hovedkreditorer var biskoppen i Viborg Erik Kaas, og over for denne drevne og ihærdige godssamler havde de to unge ingen chance. Først solgte søsteren sin lod og del i Ormstrup til biskoppen, og 1515 fulgte broderen Erik Jensen Hvas søsterens eksempel. Og hermed gik den gamle slægtsgård Ormstrup ud af slægten Hvas' eje.

Indtil 1536 lå Ormstrup under *Viborg bispestol*, og efter reformationen gik den over i *kronens* eje ligesom størsteparten af alt andet kirkegods. Selve gården med tilhørende gods var underlagt lensmanden i Dronningborg len, og den brugtes som regel til at bortforlenes til folk, som af en eller anden grund havde krav på kronens erkendtlighed. Således får Mads Stafning og hustru i 1583 livsbrev på Ormstrup, men allerede 1585 udstedes et nyt livsbrev til en Niels Michelsen. Da havde gården i øvrigt en kort tid været ude af kronens eje, idet den 1579 var blevet bortmageskiftet til den godsrige *Hans Johansen Lindenov*, men to år efter generhvervede *kongen* Ormstrup.

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

Først efter enevældens indførelse skilte kronen sig af med Ormstrup. I skøde af 25. september 1661 solgtes gården med 14 gårde og 4 gadehuse i Sahl by, Skiblund og Vinkelsholm samt en del yderligere gods i nabosognene til rentemester *Mogens Friis* til Favrskov. Samtidig med købet fik Mogen Friis ret til på ny at oprette en adelig sædegård af gården.

Den nye ejer af Ormstrup var ham, der i 1672 oprettede grevskabet Frijsenborg, både datidens og nutidens største sammenhængende godskompleks. Samtidigt med Frijsenborg oprettede han også baroniet Frisenvold, men til alt held for Ormstrup kom denne gård ikke til at indgå som et led i et af disse to godskomplekser. Efter at have overtaget gården forøgede han straks dens tilliggende ved at nedlægge 4 gårde i Sahl by, hvorefter han lod gårdens marker indhegne. Samtidig med oprettelsen af grevskabet gav han Ormstrup navneforandring til *Frisholt* og skænkede denne gård med tilhørende bøndergods — hele Sahl og Gullev sogne og en del af Gerning sogn — til sit ældste barn datteren Mette Friis gift med etatsråd,

VIBORG AMT

amtmand *Christoffer Lindenov*. Hvis dette ægtepar ikke efterlod sig børn, skulle Frisholt falde tilbage til grevskabet.

Ved matrikuleringen 1688 får vi at vide, at *Christoffer Lindenov* med frue selv bebor gården, hvis bygninger for nylig er opførte, således at en herskabelig bolig forefindes. Gårdens tilliggende areal udgjorde godt 190 tdr. ld., hvoraf en fjerdedel betegnedes som mid-del, halvdelen som skarp og endelig den sidste fjerdedel som ond jord. På engene kunne avles 64 læs godt hø, og der forefandtes græs-gang til 30 høveder. Desuden kunne skovene føde 50 svin. Endelig fandtes et udmærket fiskeri, dels i en sø i nærheden af gården, dels i Gudenåen.

Christoffer Lindenov døde uden livsarvinger 1697, men enken blev fortsat boende på gården. Hun levede endnu 1730, men havde da forlængst forladt Frisholt, for allerede 1720 hedder det om borggår-dens huse, der var opført i 3 længer, at de var så forfaldne, at kun 2 til 3 værelser var beboelige. 1733 solgtes gården med 33, 36 og 233 tdr. htk. til højesteretsprokurator *Andreas Lowson*, der dog aldrig tog ophold der, og 1737 overgik den til *Hans Rosborg*, Haraldslund.

Hans Rosborg var en af tidens opkomlinge. Han var født omkring 1670 på selvejergården Rosborg i Mønsted sogn vest for Viborg; grundlaget for sin rigdom skabte han sig som forpagter af konsump-tions-, folke- og familieskatten i en del af de østjyske amter, og allerede 1720 finder vi ham som forpagter på Frisholt. Hans penge-griskhed gjorde ham med årene til en plage både for sine under-givne fæstebønder og for sine nærmeste naboer, hvem han påførte den ene retssag efter den anden. 1750 flyttede han til fødegården Rosborggaard, hvor han døde 1752.

Sønnen *Hans Thansen Rosborg*, der 1750 overtog Frisholt efter faderen, var vel knap så stridlysten som denne, men hans gerrighed havde han arvet. Han skal have været en af disse egne værste bon-deplagere. Han døde 1779 og begravedes i Sahl kirke. Hans enke *Anne Wassard* giftede sig igen med kammerråd *Niels Ferslew*, og med ham fik Frisholt en ejer, der var optaget af tidens fremskridts-venlige ideer, og som gjorde alt for at ophjælpe sine bønder både økonomisk og kulturelt. Efter at han var blevet udnævnt til amtmand i Thisted, solgte han 1799 Frisholt til løjtnant *Hans Henrik Georg*

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

Halling, en søn af den bekendte brigadér Halling til Dronninglund. Han bortsolgte i årene 1803 - 05 bøndergodset til fæsterne, ligesom han oprettede flere parcelgårde på Frisholts hovedgårdsjord, deriblandt i 1807 gården Bredholt. Om markerne satte han stengærder, men skovene skal han have ladet omhugge. Efter hans død 1839 købtes Frisholt af cand. phil. J. G. Ipsen fra København, der 1844 solgte den til enkefru Oline Cecilie Bruun, enke efter Johannes Bruun til Bruunshaab. Hun solgte den ved skøde af 1851 til Christopher Joachim Gotfred v. Barner. 1855 solgte A. Schönheider den til cand. med. Peter B. W. Sandholt, der i 1865 byttede gård med cand. phil. *August Detlev Friis v. Buchwald*, således at denne sidste overtog Frisholt, og Sandholt fik Knudstrupgaard. Buchwald, der var yngste søn fra Anneberggaard og gift med Charlotte von Arenstorff fra Overgaard, blev på Frisholt i 23 år, men i 1888 måtte han give op over for pengevanskeligheder, og gården stilledes til tvangsauktion. Buchwald havde 1867 til erstatning for de gamle bindingsværkslænger opført en ny hovedbygning på en høj kampestenssokkel af grund-

VIBORG AMT

mur og med tegltag, bestående af et énetages midterparti og to endepartier i to etager med kælder under hele huset og afgivende en rummelig og herskabelig lejlighed. Gården havde ialt ca. 754 tdr. ld. agerjord, 35 tdr. ld. eng, 26 tdr. ld. sø og et skovareal på ca. 80 tdr. ld., samt en besætning på 17 heste, 84 køer, 2 tyre, 11 kvier, 15 kalve og 123 får, da den ved auktionen 1888 købtes af cand. jur., hofjægmester *Hector Estrup*, der 1890 gengav gården dens gamle navn *Ormstrup*. Allerede 1907 afhændede hofjægmesteren, der overtog Kongsdal efter faderen, consejlspræsident J. B. S. Estrup, Ormstrup til *J. Laursen*, der 1912 tilkøbte gården Bredholt, hvoraf en del blev udstykket, medens resten lagdes til Ormstrup, en del af Borre skov samt 816 tdr. ld. hede. Da elektricitetsværket i Tange oprettedes, gik en del af Ormstrups enge tabt ved dannelsen af Tange Sø. I 1930 solgte J. Laursen Ormstrup, der nu har et samlet tilliggende på 1.260 tdr. ld., hvoraf 450 tdr. ld. ager og 700 tdr. ld. skov, til sin søn godsejer *Daniel Laursen*.

SV. EGELUND

EJERE

1348 Laurids Hvas
1515 Viborg bispestol
1536 Kronen
1579 Hans Johansen Lindenov
1581 Kronen
1661 Mogens Friis
1672 Christoffer Lindenov

1733 A. Lowson
1737 H. Rosborg
ca. 1780 N. Ferslew
1799 H. H. G. Halling
1840 - 1865 Forskellige ejere
1865 A. D. Friis v. Buchwald

1888 H. Estrup

1907 J. Laursen
1930 D. Laursen

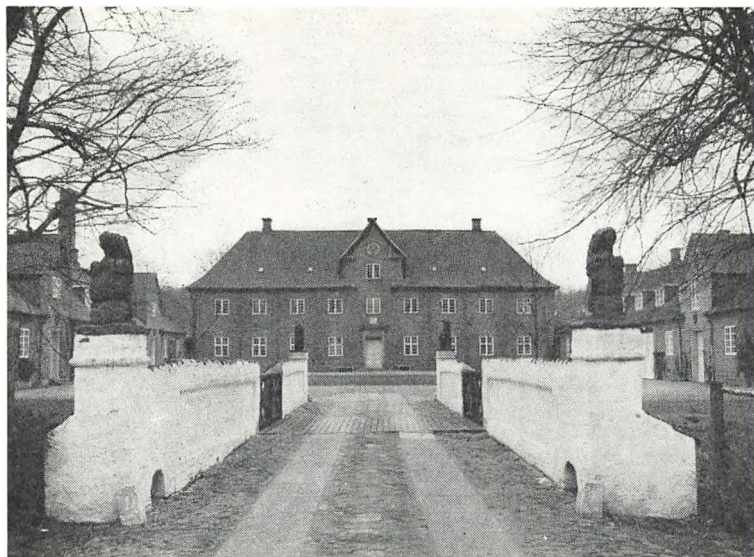
BYGNINGER

Nu kaldt Frisholt

1688 Trefløjet borggård

1867 Hovedbygningen opført

1890 Atter kaldt Ormstrup

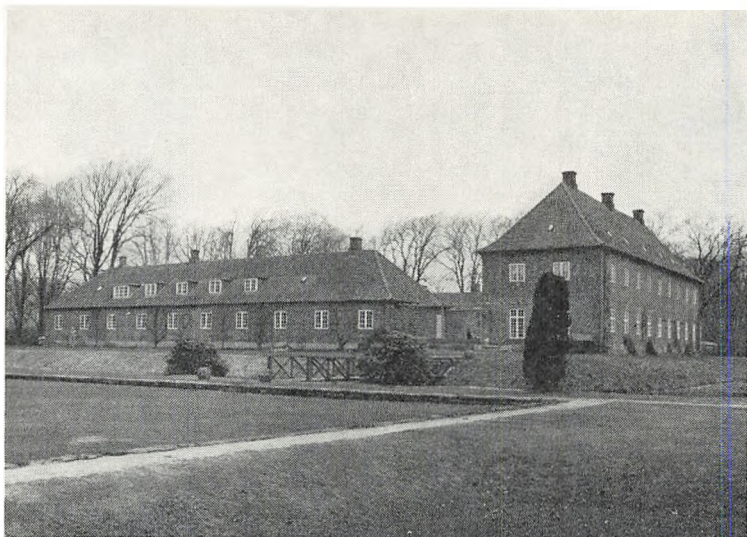
Hovedbygningen set fra indkørselen. På bropillerne sandstensløver med Parsberg's og Kruse's våbener og årstallet 1656 (fot. Niels Elswing).

Palstrup

Højbjerg sogn, Lysgård herred, Viborg amt

Første gang, Palstrup omtales, er i slutningen af 15. århundrede, og den tilhørte da det velhavende *Tvilum Kloster*, men kort tid efter må dette have skilt sig af med den, for 1483 - 86 ejedes gården af *Las Braad*. 1547 ejedes den af *Frands Dyre*. Han døde 1569, og enken *Kirsten Mogensdatter Kaas* solgte den derfor 1571 til *Ove Juul*, der var gift med hendes søsterdatter *Johanne Kaas*. Palstrup lå på det tidspunkt ikke på sin nuværende plads, men et stykke vest herfor i det såkaldte *Gammelgaards Kær*. Der findes på dette sted endnu den dag i dag to overpløjede borgholme, hvor murbrokker i tidens løb er fundne.

Ved *Ove Juuls* død 1604 overgik Palstrup til hans søn *Frands Juul*.

Hovedbygningen med sidefløj fra 1919 set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Dog kalder også hans søstermand *Holger Bille* sig i 1611 til Palstrup. Begge var stærkt forgældede, og i 1620'erne overgik Palstrup til *Johan Rantzau* (født 1597). Gennem sit giftermål med *Dorthe Gersdorff*, en datter af *Christoffer Gersdorff* til *Toberupgaard*, var han knyttet til en af tidens mest ansete og formuende adelslægter. *Christoffer Gersdorff* kom 1630 gennem et mageskifte med svigersønnen selv i besiddelse af Palstrup, som efter hans død 1634 kom til sønnen, den senere så bekendte rigshofmester *Joachim Gersdorff*, der endnu i 1638 ejede Palstrup, som han kort efter må have solgt.

Køberen var en af datidens mest kendte adelsmænd, rigsråd *Oluf Parsberg*, der skrives til Palstrup i 1641. *Oluf Parsberg*, der var født 1590, havde fra sin fader fået hovedgården *Jernit*, fra en farbroder arvede han *Hagsholm*, og med sin hustru fru *Karen Kruse* var han kommet i besiddelse af *Svenstrup*. Foruden Palstrup lykkedes det ham efterhånden at komme i besiddelse af seks andre hovedgårde. Hans godskøb bragte ham efterhånden i meget stor gæld, således til rigshofmester *Corfitz Ulfeldt*, af hvem han lånte 40.000 rdl. kort før

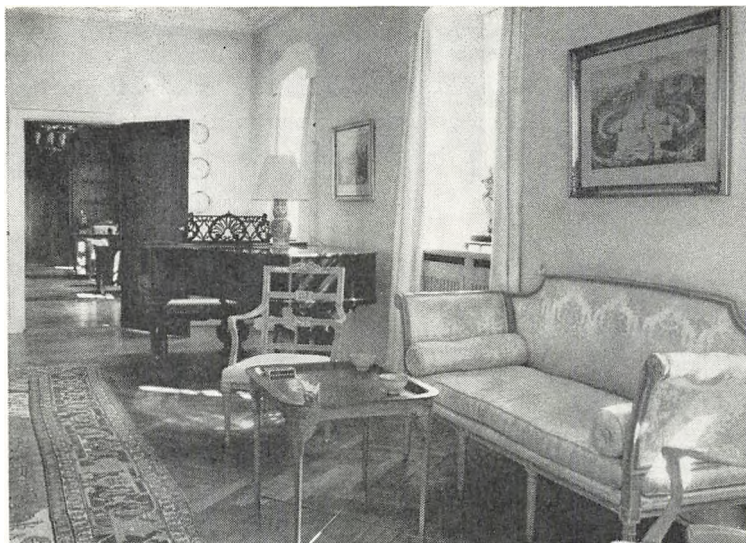
dennes domfældelse og landsforvisning. For Palstrup fik Oluf Parsberg stor betydning. Kort efter, at han havde erhvervet gården, begyndte han arbejdet med at flytte den til det sted, hvor den ligger den dag i dag. Det store, nye voldsted er formentlig et af de sidste, der anlægges i Danmark. Borggården ligger yderligst, længst fra hovedindkørselen og med ladegården skubbet frem mellem denne og det inderste borggårdsvoldsted. De af Oluf Parsberg opførte bygninger, både borggård og ladegård, er desværre ganske forsvundet. Hovedbygningen skal efter sigende have været meget lig det nærliggende Ulstrup og var opført i to stokværk med tårn og spir. Det eneste endnu bevarede er fire små sandstensløver med Parsbergs og Kruses våbener og årstallet 1656, der formodentlig angiver byggearbejdernes afslutning. Løverne er anbragt ved endepillerne af den bro, der fra vest fører over den inderste grav til borggården.

Foruden disse store byggearbejder forøgede Oluf Parsberg Palstrups tilliggende af bøndergods ganske betydeligt. Hele Levring sogn hørte under gården, men desuden havde Oluf Parsberg en del strøgods, væsentlig beliggende i Vendsyssel og Vestjylland, ialt beløbende sig til 74 gårde. Ved Oluf Parsbergs pludselige død 1661 overgik Palstrup som arvelod til døtrene Anna Cathrine, gift med *Otto Pogwisch* til Tyrrestrup, og Ellen, gift med Ebbe Gyldenstjerne til Bjersgaard. Pogwisch var som svigerfaderen en stor godssamler, men allerede 1662 måtte han sælge Palstrup til hovedkreditoren, *Corfitz Ulfeldt*, ved hvis domfældelse 1663 den blev udlagt til *kronen*, som samme år mageskiftede den til *Mogens Friis*, af hvem Otto Pogwisch allerede 1665 afkøbte den. Ret længe formåede han dog ikke at holde på den; 1672 solgte han for anden gang Palstrup, og denne gang til amtmand *Peder Carisius*, som fik sædegårdsfrihed for Palstrup, en rettighed, der var gået tabt ved kronens inddragning af gården 1663.

Efter Peder Carisius' død 1685 fandt arvingerne en køber i den meget velhavende Viborg-apoteker *Daniel Friedenreich*. 1695 opnåede Carisius' søn, at den adelige sædegårdsfrihed måtte gælde, ligegyldigt hvem ejeren var, en betingelse for at Friedenreich ville overtage gården. Først 1697 fik denne dog endeligt skøde på Palstrup, der derefter forblev i slægtens eje i over 80 år. Allerede 1706 døde Daniel Friedenreich, og det er da også først sønnen, der grundlægger familiens

berømmelse, major *Janus de Friedenreich* (født 1676, adlet 1716). Han blev en af de mest typiske repræsentanter for de nye herrer, der på denne tid rykkede ind på en mængde jyske herregårde. Allerede 1709 erhvervede han Vindum Overgaard og Kærsgaard, så hans jordergods omfattede det meste af Lysgaard og Middelsom herreders sydlige dele. Desuden var han en ivrig bygherre. Kirkerne i Højbjerg og Torning ombyggede han fuldstændigt. Vindum kirke fik et nyt spir, og i Levring kirke lod han opsætte en ny, prægtig altertavle. Og endelig skylder Palstrup ham sin endnu bevarede hovedbygning, opført i 1730'erne i en ganske enkel og stram stil ved Johan G. Hödrich og muligvis Nic. H. Rieman, i to stokværk af røde mursten med 80 cm svære mure og smal frontispice, hvor Friedenreichs og hustrus våbener i sandsten står over indgangsdøren. Foruden denne østre fløj opførte Friedenreich en vestlig med gennemkørselsport, en sydlig og en nordlig fløj, alle forlængst nedrevne og vistnok kun i én etage. Efter Janus de Friedenreichs død 1755 ejedes Palstrup af enken Anne Margrethe de Linde, indtil den 1759 gik over til sønnen Christian Daniel de Friedenreich. Han afstod den 1771 til sin søn Frans de Friedenreich, som igen 1778 ved tvangsauktion måtte afhænde den til sin broder Christen Linde de Friedenreich, død 1786 som slægtens sidste mand.

1780 havde han solgt Palstrup til hospitalsforstander *Jacob Pedersen Hygom*, hvis enke tre år senere solgte til sin svigersøn, ritmester *C. Chr. W. Irminger*, der fornyede ladegården ved at bygge to vældige, parallelle længer med store stråtage; det symmetriske anlæg er dog nu ødelagt, da den søndre lade brændte 1946 og blev genopført i moderne stil af arkitekt P. A. Pedersen. Måske forbyggede Irminger sig — i hvert fald solgte han allerede 1786 til generaladjutant Jens de Poulson. Ejendommen, der havde 69, 48 og 335 tdr. htk., var nu samlet omkring hovedgården; Palstrup var enlodsejer i Højbjerg og Levring sogne, men ejede derudover betydelige dele af sognene Grønbæk, Elsborg, Hinge og Hørup. Jens de Poulson fik 1792 kgl. bevilling på, at gården måtte beholde sin frihed, når godset solgtes, og han begyndte derefter en udparcellering af Palstrup, hvorved Kærsgaard og Ravnholt fraskiltes. 1793 solgtes Palstrup til kammerråd H. Gundorph, der fortsatte frasalgene, så alt bøndergodset var bortsolgt 1799 og hovedgårdens hartkorn formindsket med halvdelen.

Salon i stueetagen (fot. Niels Elswing).

Den stærkt reducerede ejendom solgtes 1799 til Henrik G. Hollensen, af hvem landfoged S. J. G. Behrens købte 1804. Da hans enke 1834 solgte Palstrup ved auktion, indledtes en urolig periode, hvori ejerne skiftede meget hyppigt; der var fem ejere på 35 år. Først med cand. jur., senere hofjægermester *Johan Carl Fritz Baur Ræder* kom Palstrup ind i mere rolige forhold. Da han købte gården 1871, var den meget forfalden, men i løbet af de 35 år, han ejede Palstrup, oparbejdede han den til en mønstergård. 1906 solgte han Palstrup til læge V. E. Schjerup, der igen afhændede den 1918 til et konsortium, der straks afhændede den til grosserer N. Lang, af hvem grosserer *Christian Johannes Kampmann* endnu i 1918 erhvervede Palstrup. Den omtumlede ejendom kom nu i rolige forhold; 1919 blev hovedbygningen gennemgribende ombygget ved kgl. bygningsinspektør Hack Kampmann, der navnlig ændrede meget i det indre. De nuværende vinduer blev isat, og to lave sidefløje blev tilbygget på vestsiden. Ravnholt og Rotterdam skov blev tilkøbt, og gården drevet stærkt frem. 1938 overdrog grosserer Kampmann, der var direktør for A/S Kampmann & Herskind, Palstrup til sønnen, civilingeniør

VIBORG AMT

Per Kampmann, efter hvis død 1959 sønnen, civilingeniør *Christian Alfred Kampmann* arvede Palstrup. Han døde i 1962, og ejendommen, hvis areal er 775 tdr. ld., hvoraf de 395 tdr. er skov, tilfaldt hans enke, fru *Birte*, født *Reinhardt*, der nu er gift med major *G. Schaumburg*. I årene 1957 - 64 er hovedbygningen blevet moderniseret ved arkitekt *Christian Hage*.

SV. EGELUND

EJERE

ca. 1475 Tvilum Kloster
1483 Las Braad
Ukendte ejere
1547 Frands Dyre
1571 Ove Juul
1604 Holger Bille (medejer)
1620'erne Johan Rantzau
1630 Christoffer Gersdorff
ca. 1640 Oluf Parsberg

1661 Otto Pogwisch
1662 Corfitz Ulfeldt
1663 Kronen
1663 Mogens Friis
1665 Otto Pogwisch
1672 Peder Carisius
1697 Daniel Friedenreich
1706 Janus de Friedenreich

1780 J. P. Hygom
1783 C. Chr. W. Irminger
1786 - 1871 Forskellige ejere
1871 J. C. F. B. Ræder
1906 - 18 Forskellige ejere

1918 Chr. Johs. Kampmann

1938 P. Kampmann

1959 Chr. A. Kampmann

1964 Birte Schaumburg

BYGNINGER

Gården flyttet til nuværende plads, stort dobbeltvoldsted anlagt, hovedbygning og ladegård opført

1730'erne Toetages hovedbygning med énetages sidefløje opført ved Joh. Gottfr. Hödrich og Nic. H. Rieman(?)

1784 Ladegård opført

1919 Ny sidefløje opført, hovedbygningen ombygget ved Hack Kampmann

1946 Søndre lade opført ved P. A. Pedersen efter brand

1957 - 64 Hovedbygningen moderniseret ved Chr. Hage

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Vinderslevholm

Vinderslev sogn, Lysgård herred, Viborg amt

Omtrent midtvejs mellem Viborg og Silkeborg ligger herregården Vinderslevholm på en lille halvø, der skyder sig ud i Hinge Sø. Den tilhørte 1442 *Peder Eriksen* af slægten *Løvenbalk*, som endnu besad den 1501. Gården, der 1540 kaldtes Vinderslevholm, men 1578 *Vinderslevgaard*, skal have haft sin oprindelige plads tæt ved Vinderslev kirke på et højdedrag, og dette er i nyere tid blevet bekræftet af fund af bygningsrester på det pågældende sted. Afgørende for denne over tre km lange flytning har sikkert været ønsket om at øge herregårdens militære forsvarsmuligheder, og valget af den nye byggeplads på det lille næs i Hinge Sø var i så henseende ideelt, og det svage punkt ind mod land lod sig let afbøde ved anlægget af en grav tværs over halvøen.

Vi ved intet om, hvornår denne flytning har fundet sted, men den

VIBORG AMT

endnu bevarede bygning, hvis præg afgjort er sengotisk, synes at datere den til det 16. århundredes første halvdel eller tiden omkring 1550. Bygningen, der har gavle i nord og syd, har en ret betydelig længde (ca. 29 m) og er opført af mursten i munkeskifte på et fundament af rå kamp. Foruden kælderens er den i ét stokværk, men det er sandsynligt, at der i ældre tid har været et øvre stokværk. Sydgavlen er nu stærkt ødelagt ved en hensynsløs ombygning i tiden omkring Den første Verdenskrig. Den 26. marts 1551 fik bønderne i Nørlyng, Fjends, Rinds og Lysgård herreder kongelig befaling til hver at »føre et læs mursten fra Viborg til *Niels Skeels* gård Vindersløf«, og dette daterer sikkert opførelsen af den endnu stående bygning. Niels Skeel var barnebarn af Peder Eriksen Løvenbalk; hans fader, *Hans Skeel* til Nygaard havde ægtet dennes datter Ellen Løvenbalk og derved kommet i besiddelse af Vinderslevgaard. Hans Skeel er bekendt som en af sin tids store godssamlere, en virksomhed, som hans søn og efterfølger som ejer af Vinderslevgaard Niels Skeel med iver førte videre. Efter hans død 1561 besluttede hans enke Karen Krabbe sig til at afhænde Vinderslevgaard til *kronen* for gods i Vendsyssel, og 1579 kom et mageskifte i stand, hvorved Vinderslevgaard med underliggende bøndergods, ialt 50 gårde, 13 bol og 2 møller, overgik til kronen. Som betingelse for mageskiftet stillede Karen Krabbe dog, at hun måtte blive boende på Vinderslevgaard indtil sin død, og 1586 blev hun begravet ved sin mands side i Vinderslev kirke.

I den følgende tid blev Vinderslevgaard drevet som ladegård under Silkeborg len, men noget større udbytte har den næppe givet, og efterhånden forfaldt bygningen så stærkt, at lensmanden på Silkeborg Christen Holck i 1635 foreslog kongen helt at nedrive gården, men til alt held for Vinderslevgaard og den endnu bevarede bygning meldte en af kongens kreditorer sig som liebhaver til gården. Anne Falksdatter, enke efter Poul Byser, der for arbejde for kronen havde fået 3.000 rdl. tilgode, tilbød at fæste Vinderslevgaard af kronen, og der blev udstedt et livsvarigt fæstebrev til Anne Falksdatter.

Anne Falksdatter sad som fæster på Vinderslevgaard endnu i 1664, skønt gården da allerede i to år havde været overdraget kongens yndling generalmajor Ditlev Rantzau til fri udnyttelse i hans og hans frues livstid. Efter deres død blev den i 1696 af kongen skænket til

Kabinet med maleri af Olaf Rude over sofaen (fot. Niels Elswing).

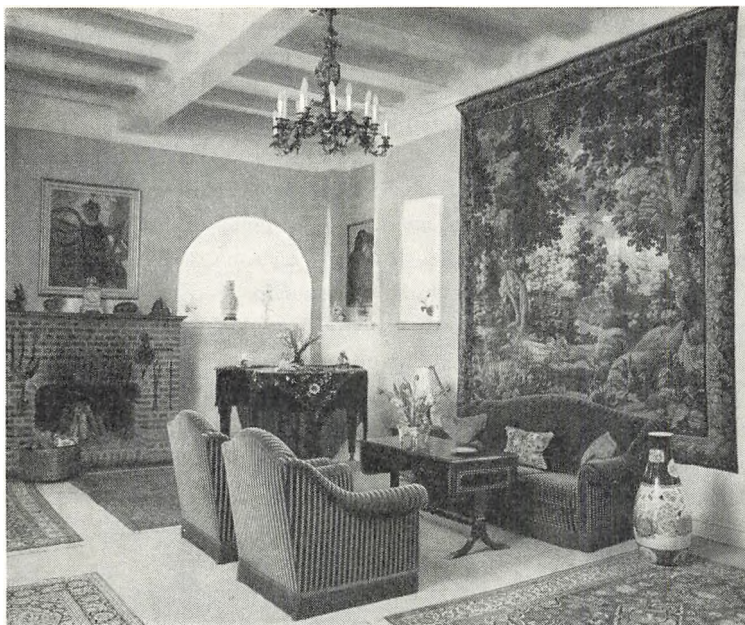
overhofmarskal *Johan Otto Raben*. I tilknytning til gavebrevet fik han to års skattefrihed for herigennem lettere at kunne komplettere gården med bøndergods. Johan Otto Raben opnåede hurtigt fuld rådighed over Vinderslevgaard, som han allerede 1701 solgte til *Hans Thomsen Strømberg*, der tog ophold på gården, men han døde allerede 1718, og Vinderslevgaard arvedes af hans 5 døtre med hver $\frac{1}{5}$, men allerede 1719 - 20 sammenkøbte *Christian Fischer* til Allinggaard igen gården med 20, 45 og 138 tdr. htk., og i en årrække var de to nabogårde knyttet sammen under Fischers myndige hånd, indtil han i 1751 afhændede Vinderslevgaard med 20, 26 og 252 tdr. htk. til borgmester i Viborg *Arnoldus Christian Dyssel*.

Dyssel beholdt dog ikke Vinderslevgaard ret længe. Allerede 1756 solgte han den til kancelliråd Mathias Johansen Wedderking, forhen til Kyø, som igen 1758 afhændede den til baron Christian Frederik Juel-Rysensteen, der omgående solgte til assessor Jens Jørgen Bre-

VIBORG AMT

dahl. Bredahl beboede gården til sin død 1774, hvorefter boet 1775 solgte Vinderslevgaard til den velhavende skippersøn fra Nyborg, kaptajn og landinspektør Matthias Hansen Lunn. Selve hovedgården havde et hartkornstilliggende på godt 20 tdr. Bøndergodset androg 264 tdr. og lå bekvemt samlet omkring hovedgården. Lunn klagede over, at bebyggelsen af Alheden i høj grad indskrænkede hans bønders færd, således at de nu nødedes til at græsse deres høveder på agrene i stedet for som tidligere at kunne benytte Alheden til dette formål. Der kan derfor ingen tvivl være om, at Vinderslevgaards fæstere sad hårdt i det, og at ejeren gang på gang måtte eftergive bønderne landgilden. Sikkert på grund af disse vanskelige forhold skilte Matthias Lunn sig allerede af med gården 1786. Den købtes af Hans Hansen, der søgte at klare spørgsmålet ved i 1790 at opnå kongelig bevilling på at bortsælge bøndergodset uden tab af hovedgårdens rettigheder. Svingersønnen, Søren Christian Glud, der tidligere havde været forpagter på Palstrup, fik 1795 gården overdraget, nu kun med 88 tdr. htk. 1807 fik han derudover tilladelse til at udparcellere Vinderslevgaard i seks parceller, men solgte den 1811 uden at have gennemført dette. I de følgende år gik den fra hånd til hånd, indtil Søren Christian Glud 1819 igen købte den og nu beholdt den til 1832, da Th. S. Hansen købte den af ham.

1841 solgte han til B. C. N. Ree, men 1846 fik Vinderslevgaard endelig en ejer, der både havde råd og lyst til at beholde den gamle gård. Det var den velhavende købmand og skibsreder i Rudkøbing *Jens Pilegaard Bay*, der i de knap 20 år, han var i besiddelse af Vinderslevgaard, gennemførte adskillige forbedringer i driften og foretog hårdt tiltrængte reparationer af bygningerne. I en taksationsforretning fra 1858 får vi et indtryk af, hvorledes gården da så ud. Der lå på dette tidspunkt 361 tdr. ld. agerjord til Vinderslevgaard, 111 tdr. ld. eng og 31 tdr. ld. skov. Hartkornet var stadig 20 tdr. Det gamle stenhus lå mod vest i gården. Mod nord lå en 7 fag egebindingsværkslænge med tegtag, mod øst en lignende, men af grundmur med stråtag. Sydlængen var ligeledes af egebindingsværk med murede tavler og stråtag, og i flugt med denne fandtes endnu en bygning, der i vinkel var sammenbygget med en stor lade, ca. 39 fag. Herforuden fandtes et stykke fra gården en smedie på marken. Om-

Salen med flamsk gobelin fra ca. 1680 (fot. Niels Elswing).

kring to tdr. ld. var udlagt til have og park. Efter købmand Bays død 1865 solgte hans enke 1866 Vinderslevgaard til svigersønnen *Carl Maule*, der allerede i en årrække havde været forpagter på gården. Carl Maule var født i Sverige, men familien stammede fra en gammel normannisk adelsslægt, der efter først at være udvandret til Skotland i 1733 indvandrede til Sverige. Han blev dog kun boende en kort tid på Vinderslevgaard. Efter at have bygget et par afbyggergårde, bl. a. Marienlyst, bortforpagtede han hovedgården og flyttede derefter til København, hvor han forblev til sin død 1878. Enken flyttede efter hans død tilbage til gården og udfoldede i sine sidste år en storstilet virksomhed til forskønnelse og forbedring af Vinderslevgaard. Efter hendes død i 1894 overgik gården til arvingerne ingeniør *Carl Fox-Maule* og frøken *Helene Fox-Maule*, af hvilke førstnævnte senere blev enejer. Fox-Maule frasolgte 1907 afbyggergården Ny Vinderslevgaard (215 tdr. ld.), der senere er udstykket, og

VIBORG AMT

i 1908 yderligere Lergaarden, Vinderslevgaard Teglværk og forpagtergården Marienlyst (200 tdr.ld.) Den gamle hovedgård, der nu havde et tilliggende på ca. 60 tdr.ld., fortrinsvis skov og parkland samt 30 tdr. sø, gav han det gamle navn *Vinderslevholm*.

I 1910 overdrog han gården til sin svigersøn, baron *Karl Bernhard Kraker von Schwarzenfeldt*, der helt ombyggede stenhuset og bl. a. radikalt ændrede sydgavlen, men i 1920 solgte til hofjægermester, greve *Frederik Julius Ahlefeldt-Laurvig*, en søn fra Ulstrup. I 1939 afhændede denne Vinderslevholm til fru *Else Winkel*, i hvis ejertid hovedbygningen gennemgik en grundig restaurering.

I 1954 solgtes gården til købmand *Jens Matthesen*, som i 1958 afhændede til den nuværende ejer, fabrikant *H. Ladekjær Mikkelsen*, i hvis ejertid der er tilkøbt ca. 350 tdr.ld. skov i Vinderslev, Serup og Engesvang sogne, samt en gård på 300 tdr.ld., således at der i dag under ejendommen hører ca. 750 tdr.ld.

SV. EGELUND

EJERE

1442 Peder Eriksen Løvenbalk
ca. 1501 Hans Skeel
ca. 1530 Niels Skeel

1579 Kronen
1696 Johan Otto Raben
1701 H. Thomsen Strømberg
1719 Chr. Fischer
1751 Arnoldus Chr. Dyssel
1756 - 1846 Forskellige ejere
1846 J. Pilegaard Bay

1866 C. Maule
1895 C. Fox-Maule

1910 K. B. K. v. Schwarzenfeldt

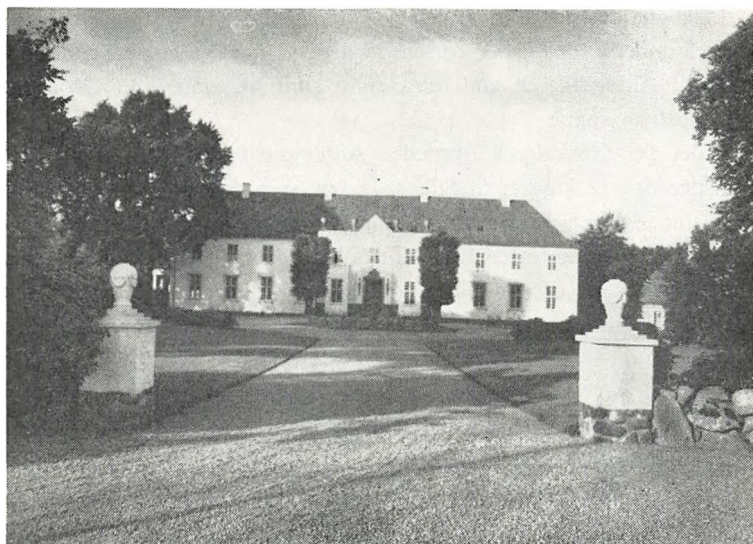
1920 Fr. J. Ahlefeldt-Laurvig
1939 Else Winkel
1954 J. Matthesen
1958 H. Ladekjær Mikkelsen

BYGNINGER

1551 Gården flyttet til nuværende
plads og stenhus opført(?)
1578 Kaldt Vinderslevgaard

Bygningerne repareret
1858 Fire borggårdsfløje, dels i mur,
dels i bindingsværk

1907 Nu kaldt Vinderslevholm
Hovedbygningen gennem-
gribende ombygget
Hovedbygningen restaureret

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Albert Køhne).

Allinggaard

Svostrup sogn, Hids herred, Viborg amt

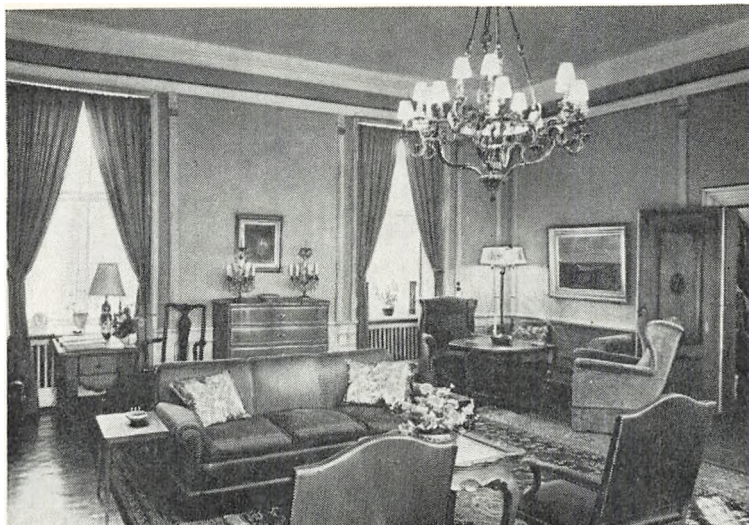
Ved Alling Sø lå i middelalderen et kloster, viet den hellige Hans, og til dette skal Allinggaard have ligget som en ladegård. Klosteret har, som så mange andre danske klostre, ligget lunt gemt inde mellem store skove. Man regner med, at det har været et benediktinerkloster, oprettet omkring midten af det 13. århundrede. I 1231 var Alling (Aluyng) ifølge konge Valdemars jordebog kongens gods, og da har klosteret vel næppe eksisteret; men 1268 er det der, for da betænkes »Clastrum Alfing« i et testamente. Det blev med tiden rigt og mægtigt og må have været et af Midtjyllands mest indflydelsesrige klostre omkring 1300; thi abbeden hér var en af de tre, til hvem paven henvendte sig, da der i 1330 skulle skaffes hjælp til genopførelsen af Århus domkirke, som havde været hærget af en brand.

VIBORG AMT

1536 gik det her som andetsteds: klosterets ejendomme blev inddraget under *kronen*, der forlenede dem til adelige herremænd. Abbeden i Alling fik en god retrætepost som sognepræst til Grønbæk og Svostrup sogne.

I det 16. århundrede optræder Allinggaards len som et særskilt len, der dog er knyttet til Silkeborg len, som det efterhånden bliver helt underlagt. Som selvstændigt gods optræder det første gang i 1661. Det var lige efter Karl Gustav-krigene. Riget fattedes penge, og kongen greb til den udvej at sælge af kronens jordegods. Hans vinskænk *Christian Fischer* må have været en velhavende mand. Han købte nemlig ikke mindre end 1.009 tdr. htk. for ialt 51.379 rdl., og deriblandt var Allinggaard. Det var dengang en yderst beskeden ejendom, klosterets gamle ladegård på 38 tdr. htk., der var beboet af tre bønder. Gården var selv i en sørgelig forfatning som alt andet i Jylland efter fjendens, og vore egne forbundsfæller, brandenborgernes, plyndringer, og jorden lå øde hen, fordi bønderne var flygtet.

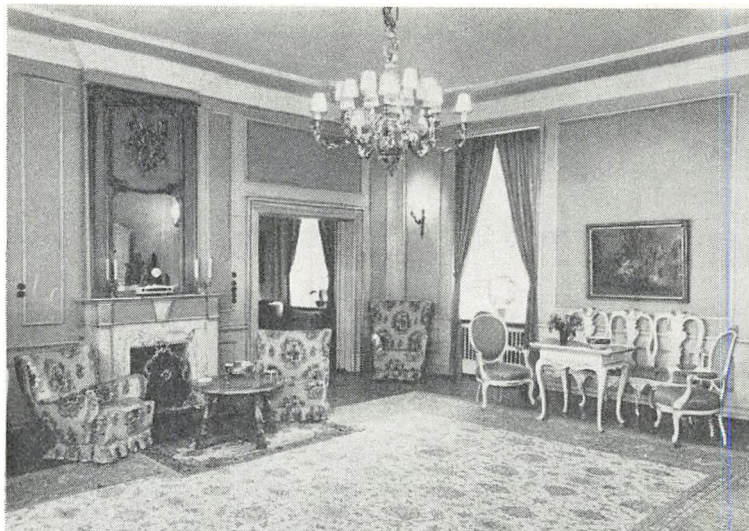
Christian Fischer døde 1677, og Allinggaard overgik til hans broder Rasmus Fischer. Han døde 1686, og enken Kirsten Masdorph skødede den i 1708 til sin søn kancelliråd Thomas Fischer. Allinggaard var nu et blomstrende gods. Hovedgårdsmarken omfattede 27 tdr. htk. Dertil kom 5 tdr. htk. skovskyld, 5 tdr. mølleskyld, 28 tdr. htk. tiender og 178 tdr. htk. fæstejord. Thomas Fischer døde 1716, og enken solgte i 1719 godset til Christian Fischer. Han var en af sin tids største midtjyske godsejere. Foruden Allinggaard erhvervede han ved arv det nærliggende Grauballegaard; 1719 - 20 sammenkøbte han Vinderslevgaard (Vinderslevholm) i Vinderslev sogn, som på grund af arvedeling havde fået flere ejere, 1722 købte han Matrups i Tyrsting herred, som han dog solgte efter to år, og i 1743 købte han en part i Vester Kejlstrup i Balle sogn, som han beholdt til 1755. I midten af 1740'erne ejede han i en ganske kort periode Sejlgaard i Funder sogn, og som ufyldstgjort panthaver fik han Hvidstedgaard i Vendsyssel i 1730'erne og Silkeborg gods nogle år før 1720. Han var på den anden side heller ikke bange for at ofre af sine rigdomme på velgørenhed. 1759 oprettede han et stort legat, Christian Fischers store Stiftelse, hvis kapitalers renter skulle uddeles dels til trængende personer af testators familie, dels til fattige på Svostrup-egnen. End-

Herreværelse (fot. Albert Køhne).

videre skulle der af legatets midler drives et hospital i Grønbæk sogn, hvori 6 fattige gamle skulle have husly, kost og pleje.

Christian Fischer døde i 1774. I sit testamente havde han bestemt, at Allinggaard og Grauballegaard skulle tilfalde brødrene Christian og *Jean Arnold Fischer*, og denne sidste udkøbte snart sin broder og blev således enejer. Senere købte han også Vindum Overgaard i Vindum sogn i Middelsom herred. Jean Arnold Fischer hed egentlig Johan Arenbold til fornavn; men da han havde rejst meget, bl. a. i Frankrig, har han åbenbart efter tidens mode — ligesom Jean de France hos Holberg — fået lyst til at forfranske sit navn. Han var en meget dygtig mand, men tillige meget pengekær. Det fortælles således om ham, at årsagen til hans død i begyndelsen af året 1805 var den, at han græmmede sig, fordi han mente, han havde fået for lidt for sine godser, som han havde solgt nogle måneder i forvejen, og han havde dog fået ca. en halv million rdl. for dem. St. St. Blicher lader i sin novelle »Fruentimmerhaderen«, hvis hovedperson J. A. Fischer har stået model til, denne være en inkarneret pebersvend og fanatisk kvindehader, der end ikke ville have kvinder i sit brød.

Havestue (fot. Albert Köhne).

Og sådan skal J. A. Fischer netop have været. Jeppe Aakjær bekræfter det i sin bog »Steen Steensen Blichers Livstragedie«.

Blicher giver følgende skildring: »Denne Gaard laa dybt nede i en snæver Dal, saa den ikke kunde sees, før man stod saa godt som lige oven over den. En Aae — næsten skjult af store, mørktløvede Elle — løb tæt under Vinduerne og den i gammel Stil prægtige Hauge, der til Overflødighed var forsynet med herlige Frugttræer og derforuden omgivet og gjenemskaaret af stolte Granealléer. Et Drivhus — dengang vist det eneste i Jylland — befandt sig midt i Haugen ... Gaarden selv gjemte inden sine tykke, mørkrøde Mure en Samling af skjønne Sjældenheder; en Tubus, der fremstillede mig Maaenen som et Landkort; en Electrismaskine med et Batterie, der i det smaa viste Lynets Virkninger; en Luftpumpe; en Harpe med meget mere«.

Jean Arnold Fischer solgte som nævnt Allinggaard og Grauballegaard, ialt 56 tdr. htk. hovedgårdstakst, 171 tdr. tiender og 485 tdr. fæstegods, til godsspekulanten kaptajn N. Secher til Trudsholm, hvis enke i 1809 solgte det til major Johan Conrad Schuchardt, en af Jyl-

lands største godsslagtere i tiden, og Allinggaard undgik da heller ikke sin skæbne. Fæstejorden blev bortsolgt og selve hovedgården opdelt i Allinggaard, Alling Skovgaard og Alling Mølle. Hovedparcellen, Allinggaard, solgte Schuchardt i 1813 til A. Ledertoug, men allerede 1814 blev den købt af H. L. Poulsen fra Flensborg. Det var nu en gård på $15\frac{1}{2}$ tdr. htk. 1817 blev Schuchardt igen ejer af den, og først i 1820 lykkedes det at opnå det endelige juridiske grundlag for udparcelleringen gennem rentekammerets approbation på, hvad der i realiteten var sket flere år i forvejen. Året før var Schuchardt død, men endelig i 1828 gik gården til auktion, og køberen, som samtidig med gården skulle overtage alle påhvilende restancer, opnåede hele herligheden for et højeste bud på — 211 rbdl. Til sammenligning kan tjene, at Schuchardt i 1817 gav 34.350 rbdl. sølv.

Højstbydende var et konsortium, bestående af D. Poulsen og N. Lind. To år efter udkøbte Poulsen Lind; men allerede 1838 solgte han den igen. Den nye ejer C. H. Vorbeck fik den for 13.100 rbdl., hvad der naturligvis var en fremgang fra sidst, gården var i handelen, men alligevel ikke meget i betragtning af, hvad den tidligere havde været værd, og af, at de forløbne ti år havde været rigtig gode år for landbruget. Vorbeck solgte den 1857 for 70.000 rbdl. til konsul H. P. Rygaard, der næsten omgående videresolgte den til brødrene J. R. og H. L. Hansen. Fra 1860 ejedes den af hofchef, greve August S. F. Tramp, efter hvis død 1863 enkegrevinden i 1867 mageskiftede med landvæsenskommissær A. V. Wahl for Kjeldgaard i Salling. Wahl frasolgte 160 tdr. ld. før han i 1886 solgte gården til H. Th. Uldall Jørgensen. 1890 blev den med 470 tdr. ld. købt af højesteretsadvokat *Sophus Scavenius Nellemann*, der samtidig købte Alling Mølle med 100 tdr. ld. Alling Skovgaard havde han i 1884 købt af sin fader, justitsråd L. Nellemann, der havde ejet den fra 1847. Der kom således igen samling på de adskilte dele. Nellemann satte den store ejendom i god drift og tilplantede ca. 350 tdr. ld. hedebakker. Efter hans død 1915 solgte sønnen, løjtnant L. Nellemann i 1918 den 1.750 tdr. ld. store besiddelse for 825.000 kr. til et konsortium, der atter adsplittede ejendommen. Alling Skovgaard erhvervedes med ca. 500 tdr. ld. ager og eng af C. H. I. Nymann, men 1922 blev godt 200 tdr. ld. udstykket. Af plantage og eng dannedes den ca. 470 tdr.

VIBORG AMT

ld. store ejendom Alling Kloster, som dommerfuldmægtig Ewald Jopp købte. Selve Allinggaard med Alling Mølle overtoges med 625 tdr. ld. af landbrugskandidat *J. Jespersen*, der opførte de nuværende bygninger, men allerede 1920 videresolgte ejendommen til direktør *Th. S. Hermansen*. *Jysk Land-Hypotekforening* overtog i 1932 Allinggaard, som det følgende år solgtes til fabrikant *N. Hede Nielsen*, Horsens, for 232.471 kr. Efter hans død i 1943 fortsatte enken driften af ejendommen, og efter hendes død i 1949 tilhører den sønnen, fabrikant *Eigil Hede Nielsen*, som i de forløbne år har ombygget, udvidet og moderniseret den.

Den nuværende, meget herskabelige, hvidkalkede hovedbygning opførtes 1919 - 20 ved arkitekt *A. Høeg-Hansen*. Samtidig opførtes den trefløjede avlsgård, der blev ombygget i 1958 ved arkitekt *Ehlers* og udvidet 1964. 1918 anlagde *J. Jespersen* sit eget elektricitetsværk. Man opdæmmede Alling Å og dannede en sø på ca. 16 tdr. ld., hvis vandkraft benyttedes til at drive værket. Dette anlæg medførte visse forstyrrelser i åens løb og forårsagede bl. a., at Alling Mølle måtte nedlægges. Arealet er nu 550 tdr. ld., heraf 400 skov.

SIGURD JENSEN

EJERE

1268 Alling Kloster
1536 Kronen
1661 Chr. Fischer
1774 J. A. Fischer

1804 N. Secher
1809 J. C. Schuchardt
1813-90 Forskellige ejere
1890 S. S. Nellemann
1918 J. Jespersen

1920 Th. S. Hermansen
1932 Jysk Land-Hypotekforening
1933 N. Hede Nielsen

1950 E. Hede Nielsen

BYGNINGER

Bindingsværkshovedbygning
opført(?)

1919 - 20 Toetages hovedbygning og
avlsgård opført ved
A. Høeg-Hansen

1934 Forpagterbolig opført

1958 Laden ombygget
1964 Avlsgården udvidet

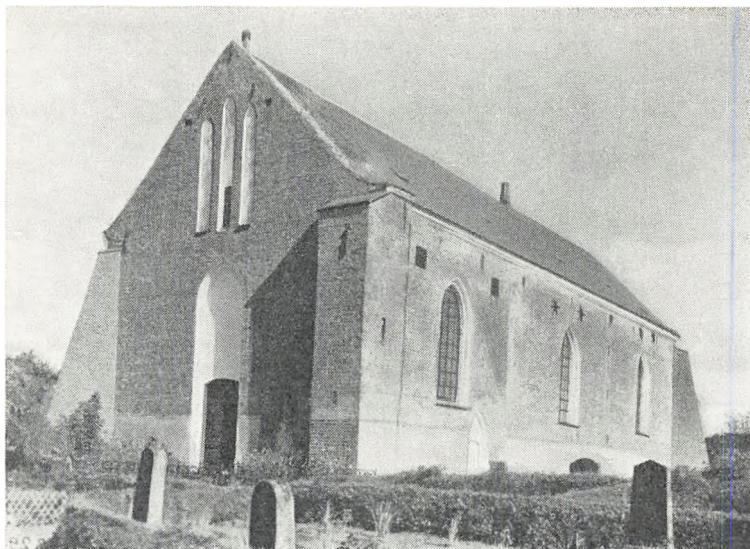
Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Tvilumgaard

Tvilum sogn, Gjern herred, Skanderborg amt

Gudenåen slynger sig under den moderne bro på de høje piller syd for Tvilum kirke, en mærkelig landsbykirke, et højt langhus, et kirkeskib uden kor, våbenhus eller tårn, så forskellig fra de fleste andre af sin art. Fordi den er et levn, det eneste, som er tilbage af det gamle *Tvilum Kloster*.

Det var biskop Gunner, som stiftede Skt. Maria Kloster i Tvilum henimod midten af det 13. århundrede, Ribe-bispen, der endte sine dage i ydmyghed som franciskaner, tiggermunk. Men det var et herrekloster, han til Guds Moders ære byggede i Tvilum for brødre af augustinerordenen. Placeringen i et morads, som Danske Atlas siger, på et lille næs, mellem side engdrag, kunne tyde på, at klosteret har taget stedet i arv efter et befæstet herresæde. Her blev så kirken opført, eller rettere et mindre, romansk kapel, der først siden blev for-

Tvilum kirke (fot. Nationalmuseet).

længet til den anselige halvgotiske bygning, som står den dag i dag. Og til denne sluttede sig klosterbygningerne, som sædvanligt i tre fløje. Af dem har man i vore dage kun kunnet finde meget sparsomme rester mellem gravene på kirkegården.

Fred og fordragelighed prægede ikke altid forholdet mellem klosterfolket og en af naboherremændene.

Den vestjyske adelsmand Iver Juel har fortalt historien, på sin måde, om en af sine forfædre, Laurids Vestenie på Søbygaard, hvis moder provsten i Tvilum forment adgang til Guds hus. Hun æggede sønnen til hævn, og »den tid hun sov efter måltid over begge hendes næver«, red han hemmelig bort og lagde sig i baghold uden for kirken, hvor provsten læste messe. Og da den Guds mand kom ud, rendte han sit glavind tværs igennem ham! Skønt Laurids Vestenie slap bort, truede alle ulykker ham, bandlysning og fredløshed, og han måtte syv år leve i skov og skjul i Lante Holsten. Siden fik han syndsforladelse i Rom og vendte tilbage. Men da havde moderen gjort Søbygaard til et nonnekloster. Hvorfor der naturligvis ikke var andet

at gøre for Laurids Vestenie end at jage de hellige jomfruer ud og tage sin fædrenegård til sig igen.

Beretningen lyder noget anderledes efter et pavebrev, hvis ordlyd i den seneste tid er hentet frem fra kopibøgerne i Vatikanet. Det var fru Lene, enke efter Laurids Ovesen Hvide, der af egen fri vilje havde villet gøre Søbygaard til et nonnekloster i tilslutning til munkesamfundet i Tvilum, som det var sæd hos augustinerne. Og hendes datter eller steddatter var gift med Laurids Vestenie, som ganske rigtigt havde dræbt en præst og nu truede med at berøve klostret fru Lenes gave. Man anråbte derfor den helligste fader om beskyttelse og om lov til at lægge hendes ejendomme under selve Tvilum Kloster. Og man fik tilladelsen, fordi de ikke efter hensigten kunne underholde tolv, men kun en enkelt klosterjomfru — uden at den pavelige bulle gjorde større indtryk på Laurids Vestenie! Han beholdt sit Søbygaard, og 1428 blev Tvilum Kloster fritaget for at yde afgifter til Rom af det nedlagte nonnekloster.

Men fra klostret blev der ind imellem også klaget over overlast, tilføjet det af selve statsmagtens øverste repræsentant. Det var endnu ikke nogen gammel stiftelse, da Christoffer I gæstede det fem gange i løbet af ét år med sine heste og hunde. Noget andet er, at kongen havde en vis ret til at tage ind på Tvilum med sit følge. Og en reminiscens heraf var, at det skulle holde »borgelejeheste«, indtil Christiern II i 1514 lod denne pligt afløse mod godtgørelse i klingende mønt.

Det var den næstsidste provst i Tvilum Peder Mogensen, der opnåede denne frihed. Af hans forgængere kender man kun få, Johannes 1350, Anders Nielsen 1424 - 28, Poul Jensen, der blev udnævnt i stedet for Niels Ebbesen Basse, som munkene havde udpeget, 1428, Saxe 1460, Poul Mikkelsen 1489, Mads Jensen til 1523, Laurens Eggertsen fra 1523; med ham var et medlem af slægten Vestenie kommet til at stå for klostret. Peder Mogensens efterfølger var mester Mathias, og 1533 nævnes Jens Pedersen, der må være den sidste provst i Tvilum.

Om ødelæggelsen efter reformationen ved man intet, kender ingen ordre til at nedbryde klosterbygningerne, som temmelig hurtigt må være forsvundet. Alene kirken blev tilbage som luthersk sognekirke — munken Villum Pedersen blev den første præst — og så avlsgår-

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

den, der nu blev *kronens* Tvilum Ladegaard under Silkeborg, det tidligere biskoppelige slot. Og under dette blev også lagt Tvilum Klosters anselige jordegods, først og fremmest birket, tillige med mange andre gejstlige ejendomme.

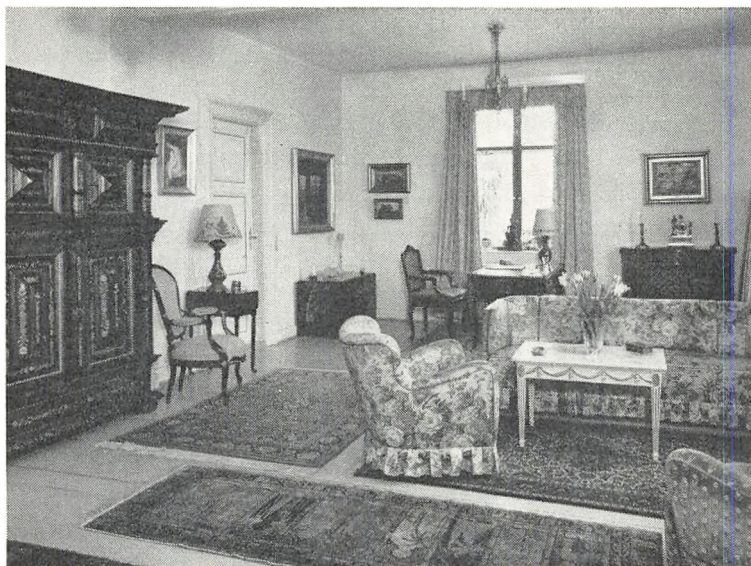
Det var naturligvis stadig de samme herligheder, der gav godset værdi, ikke mindst jagten, især i Frederik II's tid. Der blev våget strengt over, at ingen krybskytter gik kronens rettigheder for nær, og i 1586 blev der udstedt befaling om at bygge et af de sædvanlige jagthuse med gemakker for de kongelige herskaber, når de jagede på egnen. »Kongehuset«, som det siden blev kaldt, var en beskeden bindingsværksbygning, teglhængt og på 16 fag, åbenbart i to etager, eftersom der til den hørte en »vindeltrappe takt med savdeler«, et af de gængse trappetårne. Men kongens og dronningens gemakker var draget med grønt klæde. Det gik imidlertid dette hus som de fleste af den slags, der blev bygget under den jagtglade kong Frederik. Det forfaldt efterhånden, fik sit sidste alvorlige knæk under Kejserkrigen og blev 1631 taget helt ned. Det brugbare tømmer anvendte

man til reparation af selve ladegården. Denne var jo som andre af sin art et bindingsværksanlæg med lade, stald og fæhus, og den fik en slem medfart under krigene i det 17. århundrede. »Tvilum Ladegaard blev ganske udplyndret og fordærvet i 'Finderens' tid« — under Kejserkrigen. Efter Torstenssonsfejden så der heller ikke godt ud på gården, og da Karl Gustav-krigene var overstået, var »alle husene ganske brøstfældige, både på tømmer og tag, undtagen isterradet, deraf var 8 binding ved magt«. I denne omgang blev det derimod ikke staten, som skulle betale tømmermænd og murmestere. Tvilum blev som så mange andre krongodser udlagt for statens gæld.

Tvilum Ladegaard med tilliggende, herunder hele det store Tvilum sogn, hvorunder nu også var lagt det tidligere Voer sogn, samt kerne i et andet gammelt klostergebéd, Vejerslev sogn og birk og dertil Hinge og Frausing byer i Lysgård herred, tilsammen 674 tdr. htk., overgik i 1661 for 35.000 rdl. til *Mathias Poulsen*, borgmester i Randers. Han havde pengene til gode, dels for et leveret fartøj, dels for et kontant lån, han havde forstrakt kronen med i 1653. Og siden erhvervede han endnu en del krongods fra andre, som havde fået dette i udlæg, nemlig Gjern by og en del ejendomme i Skanderup sogn således at han ved matrikuleringen 1664 kunne opføre sit samlede jordegods under den gamle ladegård til 684 tdr. htk. Dog solgte han siden Vejerslev sogn og godset i Hinge sogn, men resten beholdt han, og det gik ved hans død i arv til sønnen.

Peder Mathissen fik 1679 våben og slægtsnavn *Rosenørn*, og sammen med sine efterkommere regnede han sig for adelig, skønt forholdet først blev endeligt ordnet 1884! Var det på grund af det således tvivlsomme adelskab, at han måtte betale sædegårdsfriheden til Tvilum Ladegaard i dyre domme med 80 rdl. pr. td. htk. I 1701 udkøbte Peder Rosenørn sin medejer *Oluf Lassen*, men i øvrigt er der ikke stort at sige, hverken om ham eller hans søn oberst Poul Rosenørn til Meilgaard, der arvede godset 1706 og 1720 atter måtte afstå det til *kronen!*

Det var ryttergodsordningen, der bevirkede, at Tvilum Ladegaard vendte tilbage i statens eje og kom under Skanderborg rytterdistrikt, mens markerne blev udlagt til græskobler, hvorfra foderet til rytterhestene skulle hentes i form af velavlet hø. Med hovedgårdens bygninger gik det så som så. Først var det meningen, at der skulle byg-

Havestuen (fot. Niels Elswing).

ges »barakker« på Tvilum, gården indrettes som kaserne, men major Lützows projekt fandt Frederik IV for dyrt, og til sidst blev planen helt opgivet. Siden overvejede man at istandsætte de avlsbygninger, som stadig stod på gården, bl. a. den kæmpemæssige lade på 60 fag og 12 fag staldhus. Og dog, selv om man bødede på dem, kunne det »endda befrygtes, at laden desuagtet ville tage skade, såsom den er både vid, høj og ganske tom, samt står for alle slags vinde«. Det endte da også med, at en del af den blæste ned, og med, at man nedbrød resten tillige med stalden og solgte materialerne på auktion i 1734. Tilbage stod kun vagtuset, måske det gamle stuehus, der velsagtens tilligemed avlsbygningerne stammede fra Rosenørn'ernes tid.

1767 blev Tvilum Ladegaard igen afhændet fra kronen, denne gang med 354 tdr. htk. bøndergods, til dels det samme, som Mathias Poulsen i sin tid havde købt, nemlig Tvilum sogn, hvortil kom hele Skanderup sogn, samt Gjern og Ellerup byer. Køberen, amtmand, konferensråd *Ditlev Trappaud*, der måtte betale 43.060 rdl., fik ikke megen for-

nøjelse af handelen, han døde året efter, og så snart hans enke Anna Dorthea Vieth havde fået skøde, solgte hun for 46.000 rdl. godset videre til *Christian Fischer* på Grauballegaard. Men denne ny ejer havde i virkeligheden købt Tvilum på fæsternes vegne. Det hævdede i hvert fald bønderne, og det kom til en langvarig trætte, således at der endnu i 1774 var »proces og dispute« mellem dem og *Christian Fischers* stervbo. Sluttelig gik sagen i orden på den måde, at hans enke *Charlotte Amalie Hansen* det følgende år gav *bønderne* skøde, så de blev virkelige ejere af gård og gods. Det skete »i den tanke at derved forbedre deres vilkår ... men i sådan kommunion, at hver bonde for sig ikke kunne anses for selvejer, men var virkelig fæstebonde under den gård, hvori han selv ejede en del«. Et besynderligt forhold, så meget mere, som bønderne ikke foreløbig slap for den værste byrde, hoveriet. Som de før havde trællet på herremændens marker, måtte de fremdeles gå på hov, ganske vist på deres egne jorder. Men en uholdbar situation og til ringe økonomisk fordel. De satte ligefrem penge til, over 5.000 rdl. i løbet af den næste halve snes år, fordi »de måtte lade gård og gods administrere på forskellige måder for betaling«.

Bønderne havde ladet godset drive under en bestyrelse af en »direktør«, i første omgang hovedgårdens forpagter, overinspektøren på *Frijsenborg grevskab*, *Niels Bagge* på *Frijsendal*, der havde været virksom for, at handelen overhovedet kom i stand, sammen med *Christian Fischer* på *Allinggaard*, hvilken sidste bønderne dog navnlig berømmede som deres velgører. Efter at *Bagge* først »på egen hazard og kaution« havde forskaffet bønderne det fornødne pengelån på 16.000 rdl., blev det nemlig *Fischer*, som overtog hans forpligtelser og forstrakte dem med beløbet. Skødet blev udstedt til *Bagge* og fæstere i fællesskab, idet det var meningen, at han efter 10 års forløb på interessentskabets vegne skulle meddele de enkelte skøde på deres gårde. Men på en eller anden måde må direktøren have misbrugt sin stilling, idet det tre år senere, i den kontrakt, der blev afsluttet med hans afløser, hed, at denne overhovedet ikke måtte have nogen lod eller del i *Tvilum gård og gods*. Efterfølgeren var herredsfogden i *Tyrsting-Vrads herreder* *Enevold Bang*, som sammen med fire af bønderne udmeldte rodemænd skulle forestå godsets drift, og mens de

SKANDERBORG AMT

fire mænd skulle være til stede, når bønderne var tilsagt til hovar-bejde, ja, en af dem daglig have tilsyn med hovedgården, så fik Bang, ligesom den tidligere direktør, løfte om samme ærbødighed og lydighed og samme magt og myndighed, som en virkelig husbonde havde over sine bønder og tjenere. Bønderne forpligtede sig videre til at drive hovedgårdens mark »trolig og vel«, og viste nogen sig forsømmelig under hoveriet, skulle han straffes.

Man havde måttet betale Bagge for at afgive sin forpagtning i utide, og den ny kontrakt skulle løbe fra 1776 til 1784. Men tilstanden var i længden uholdbar, og da kontrakten var udløbet, blev dette kollektive brug opløst, efter at Tvilumgaarders bønder, som andre godsejere, havde indhentet bevilling til at bibeholde hovedgårdens frihed, når fæstegodset blev solgt til selveje.

I 1785 blev der da endelig udstedt skøde på de enkelte bøndergårde til deres beboere og på hovedgården til fem bønder, Jens Thøgersen, Niels Mikkelsen, Søren Jensen, Bertel Jensen og Gotfred Rasmussen. Eller rettere de fik skøde på de to ladegårde. Nogen hovedbygning havde Tvilum vist ikke på det tidspunkt, hvorimod der var bygget en ny ladegård, lade og stalde, nogle hundrede alen fra den gamle, mod nordvest oppe under skoven — velsagtens af Christian Fischer. Og nu delte de ny »herremænd« såvel bygningerne som jorderne mellem sig, foreløbig uden at forholdet blev lovformelig bragt i orden. Det skete først i 1798, efter at parcellerne til dels havde fået ny ejere, og der hændte videre det usædvanlige, at to af dem blev udlagt som hovedparceller, de to, som senere ved matrikuleringen fik numrene 1 og 2, og som ejedes henholdsvis af Niels Mikkelsen og Jens Tysk, af hvem den første boede på Ny, den anden på Gammel Tvilum, som man sagde.

Tvilum Hovedgaard var nu nærmest blevet en bondeby med en tvillinggård og en trillinggård. Efter at bønderne havde skiftet de gamle bygninger mellem sig, både på den gamle og den ny ladegård, havde de nemlig opført de huse, som var nødvendige, af bindingsværk. Det eneste herskabelige var stuehusenes tegltag. Og denne landsby bestod derefter en tid lang, indtil 1856. Niels Mikkelsens gård var omtrent år 1800 blevet overtaget af Jens Mikkelsen, der atter i 1839 havde solgt til Villads Petersen. Denne afhændede til sin tid til M. H. Bjørn, som i 1856 købte den ene nabogård, og efter at han i

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

1861 havde solgt de to ejendomme til *Christian Rieffesthal*, købte denne den tredje trillinggård.

Således opstod den nuværende *Tvilumgaard* på 23,7 tdr. htk. Den har siden været ejet af enkefru M. A. Busck på Sæbygaard i Holbæk amt 1879 - 81, af landvæsenskommissær Niels Henning Ernst v. Holstein 1881 - 1909, hvorefter et interessentskab solgte den til Th. Dolberg Miller, som atter 1924 afhændede til J. Hjort. 1946 købte P. Due gården, som han 1961 solgte til statsaut. revisor *Marius Glytting*, hvis hustru er født Rosenørn og således efterkommer af den gamle Randers-borgmester, der fik gården for 300 år siden. Den nuværende hovedbygning, der står i røde sten med bred frontispice mod gårdspladsen, og har højt skifertag, er opført i 1870'erne af Rieffesthal, men ombygget af den nuværende ejer 1961, der også i væsentlig grad har moderniseret avlsgården.

Tvilumgaard har nu 432 tdr. ld., hvoraf de 90 er skov. Første gang, den blev målt op, i 1683, var der omkring 200 tdr. ld. under plov, men 1805 blev det samlede areal opgivet til 737 tdr. ld. Det må imidlertid

SKANDERBORG AMT

erindres, at det dengang drejede sig om både Gammel og Ny Tvilum. Og selv om Tvilumgaard nu beslaglægger den største del af den oprindelige Tvilum mark, og altså på sin vis hævder traditionerne fra fortidens stordrift, så har den ikke arvet den gamle Tvilum Ladegaards plads, hvor muligvis allerede klostrets avlsgård har stået. Her ligger stadig tvillinggårdene, af hvilke den ene smykker sig med det klingende navn Tvilum Hovedgaard, altså ikke helt en tilsnigelse. Nabogården kaldes Tvilum Krogaard, fordi der her i sin tid var et privilegeret gæstgiveri. Selv om de to gårde ikke mere er bygget helt sammen, så ligger de stadig tæt på hinanden, og en brandmur deler den fælles gårdsplads, der måske har tjent som sådan siden munkenes tid. Ethvert spor af bygninger fra den yngre Tvilum Ladegaard er dog længst forsvundet, og heller ikke de bygninger, som nu findes på Tvilumgaard, har nogen videre historisk eller arkitektonisk interesse. Det er den gamle klosterkirke, der skaber den historiske stemning på stedet.

MOGENS LEBECH

EJERE

ca. 1250 Tvilum Augustiner-Kloster
1536 Kronen

1661 Mathias Poulsen
1679 Oluf Lassen og
Peder Mathissen Rosenørn
1701 Peder Rosenørn (enejer)
1720 Kronen
1767 Ditlev Trappaud
1769 Chr. Fischer
1774 Godsets bønder
1785 - 1861 Forskellige ejere
1861 Chr. Rieffesthal

1879 - 1961 Forskellige ejere
1961 M. Glytting

BYGNINGER

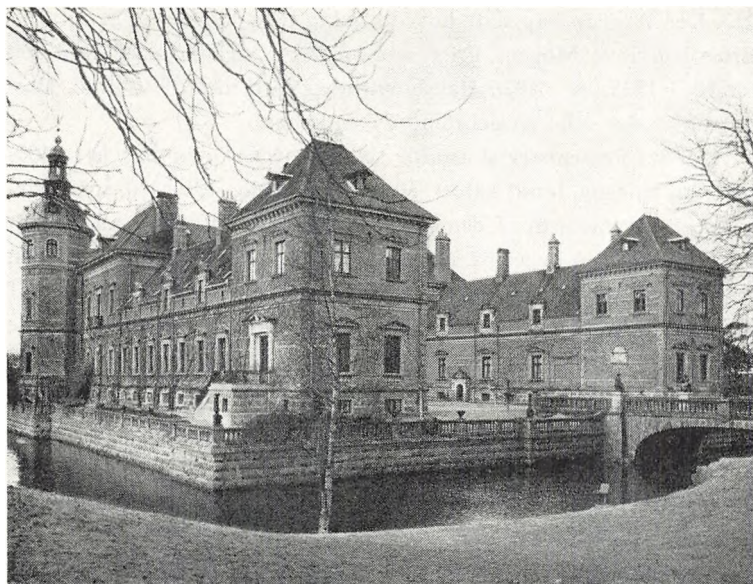
1586 Jagthus af bindingsværk
kaldt »Kongehuset«
1631 »Kongehuset« nedrevet

1734 Avlsbygningerne nedbrændt

Avlsgård opført (?)

Gården opløst
Herregården genoprettet
1870'erne Hovedbygningen opført

1961 Hovedbygningen ombygget

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Frijsenborg

Hammel sogn, Gjern herred, Skanderborg amt

Indtil lenenes overgang til fri ejendom trådte i kraft, var Frijsenborg gods det største danske grevskab. Det spændte over fire amter. Siden er megen jord blevet udskilt herfra. Men tilbage er Frijsenborg med Frijsendal og Søbygaard samt avlsgården Fuglsang og afbyggergården Jernit. Godset omfatter ialt 10.774 tdr. ld., hvoraf de 8.638 tdr. er skov og de 2.026 agerjord. I 1922 og følgende år blev i henhold til lensafløsningen afgivet til staten: ca. 110 tdr. ld. af hovedgården Søbygaard, ca. 345 tdr. ld. af Frijsendal, ca. 450 tdr. ld. af Hagsholm og 200 tdr. ld. af Møgelkjær, hele hovedgården Østergaard med 530 tdr. ld. samt jorden til hovedgården Favrskov (525 tdr. ld.) og afbyggergårdene Volstrup (110 tdr. ld.), og Skovladen (190 tdr.

ld.). Den fredede Favrskov hovedbygning blev derefter solgt særskilt. Efter lensgreve Mogens Frijs' død solgtes Lyngballegaard med 300 tdr. ld. i 1923, og i 1926 Hagsholm hovedgård med 330 tdr. ld. Desuden blev der solgt en del mindre ejendomme.

Hvor nu Frijsenborg slotstårne skimtes over skovbrynet, lå i 1400-tallet en landsby, Jernit kaldet. Her var en adelig sædegård, som indehavdes af et medlem af den jyske adelslægt Kalf eller Kalle. Sandsynligvis har den ligget på samme sted som det nuværende slot, men om dens udseende vides intet. Jernit er uden historie indtil midten af det næste århundrede. Sognet har været lille og kun bestået af 6 gårde foruden hovedgården. 1558 befalede kongen, at den gamle kirke skulle nedbrydes, og lagde det hele ind under Hammel sogn. Femogtyve år efter, i 1583, sker mageskifte mellem kongen, der da har været ejer af landsbyen Jernit, og hans »mand og tjener« *Valdemar Parsberg*, der sad på Stadsgaard (Constantinsborg) ved Århus. Parsberg fik Jernit med tilliggende, den lille by sløjfedes, og *Jernit* blev nu betegnelse for hovedgården, indtil denne knapt hundrede år efter skiftede navn og blev til »Frijsenborre«. Navnet Jernit er nu kun bevaret i en meget yngre afbyggergård. Samtidig med at gården nu udvidedes med det inddragne bøndergods og gik over til stordrift, opførte Parsberg en mere tidssvarende bygning. Formodentlig har han gjort begyndelsen til det bygningsanlæg, som danner kærnen i Frijsenborg Slot.

Først lod han et firkantet voldsted indgrave, hvor huset kunne ligge trygt bag brede grave. Af den bygning, han opførte på voldpladsen, er endnu rester i Frijsenborgs søndre fløj, og ved den store ombygning i 1860'erne kunne man gøre sig en forestilling om, hvordan Jernit havde taget sig ud på Valdemar Parsbergs tid. Adgangen til borggården var fra syd, hvor ladegården lå. Midt for adgangssiden opførte han et solidt grundmuret hus med hvælvede kældere. Huset var ret lavt, kun ét stokværk og derover et halvstokværk. Midt gennem huset var portgennemkørsel, og de ydre hjørner flankeredes mod graven af svære, lave ottekantede tårne. Noget senere blev det enlængede hus udvidet med en bredere vestfløj, hvortil der i nord føjedes en fløj af samme dimensioner som den søndre. En østfløj synes at have været planlagt, men anlægget blev dog i denne side kun lukket med en mur.

Efter Valdemar Parsbergs død i 1607 kom den til hans søn, Jørgen,

Frijsenborg 1767. Stik af J. Haas i Pontoppidans Danske Atlas.

der døde ugift ca. 1619, hvorefter hans svoger, *Claus Daa* til Ravnstrup, 1621 mageskiftede sin trediedel til svogeren *Hans Skram*, men fra 1623 skriver *Valdemar Parsbergs* brodersøn rigsråd *Oluf Parsberg* sig til *Jernit*. Men han synes fortrinsvis at have boet på andre af sine gårde. Da han døde kort efter svenskekrigen, stod det dårligt til i det jyske land. Der skulle meget til for at holde det hele oven vande. For *Otto Pogwisch*, som havde ægtet *Oluf Parsbergs* datter, *Anna Cathrine*, lykkedes det ikke. Forarmet solgte han i 1665 *Jernit* og *Tulstrup* til skatmesteren *Mogens Friis* til *Favrskov*, halvanden mil nordøst for *Jernit*. Det var denne mand, som samlede grevskabet.

En stærk og myndig mand har *Mogens Friis* været, påpasselig og nøjeregnende. Hans fader var *Niels Friis* (af slægten fra *Vadskjærgaard*, hvis våben havde et rødt eger) til *Favrskov* og *Skumstrup*. Sidste sted blev *Mogens* født 1623. I den lærde *Holger Rosenkrantz'* hjem på *Rosenholm* lærte han som flere af tidens unge junkere alvor og tugt. I sit tolvte år sendtes *Mogens* til *Herlufsholm*, hvor han var i syv år. Et halvandet års ophold på det ny ridder-akademi i *Sorø* afsluttede hans opdragelse i hjemmet, hvorefter faderen sendte *Mogens* ud på den for bedrestillede unge adelsmænd obligate udenlandsrejse. Han drog til *Nederlandene*, men da *Danmark* kom i krig, vendte han hjem, gjorde sekretærtjeneste i *Danske Kancelli* og var med ved fredsforhandlingerne i *Brømsebro* 1645. Derefter drog *Mogens Friis*

igen ud og opholdt sig over et år i Paris. Ved sin hjemkomst stod han som en af de unge ædlinger, som ved sine kundskaber og sin arbejdslyst syntes selvskreven til en ledende stilling. Ægteskab med kansleren Christen Thomesen Sehesteds datter Anne befæstede den. Mogens Friis modtog forleneringer i Norge. Regeringen benyttede ham ofte som sendemand, og i 1657 udnævntes han til kgl. rentemester (finansminister). Svenskekrigen gav ham nok at bestille, da han også fungerede som generalkommissarius for de forenede danske og polsk-brandenburgske tropper.

Medens Mogens Friis forhandlede med svenskerne i 1661 om Bornholms tilbagegivelse, døde hans hustru. Efter sin moder, født Gyldenstjerne, havde han en betydelig arv i skånsk jordegods, og dette blev afgørende for hans videre skæbne. Sverige skulle nemlig i erstatning for Bornholm have 8.000 tdr. htk. i Skåne, og Mogens Friis var villig til at afstå sin arv mod, at regeringen gav ham vederlag i Danmark. Utvivlsomt har han selv været med til at bestemme, hvor dette vederlag skulle ligge. Thi det jyske jordegods, han nu fik, lå ikke alt for langt fra fædrenejgården Favrskov. I de nærmest følgende år erhvervede den foretagsomme mand de store gårde Hagsholm, Boller, Jernit og Lyngballegaard. Flere kom til. Den kgl. rentemester var blevet Danmarks største godsejer. Griffenfeld hørte til kredsen omkring Mogens Friis, og det er ikke usandsynligt, at det var på hans initiativ, at Mogens Friis fik plads blandt de første danske grever. I april 1672 underskrev kongen erektionspatentet, ifølge hvilket grevskabet *Frijsenborg* dannedes af Jernit, Tulstrup, Lyngballegaard, Hagsholm og Østergaard, medens det andet jordegods (også fædrenejgården) først indgik i grevskabet 1737. I et brev til Griffenfeld viser Mogens Friis med selvfølelse hen på det værk, han har skabt: »Et anseligt stykke gods, og så vel samlet, at ingen af alle greverne her i riget mig det enten før heller efter haver gjort, heller muligt skal gøre«. Han henviser til, at Frijsenborg er over 3.000 tdr. htk.

Det var dog nok mere Mogens Friis' ånd end hans person, som færdedes på de store jyske gårde. Regeringen havde stadig bud efter ham. Han sad i statskollegiet, blev gehejmeråd, assessor i højesteret, og han var blandt de første dannebrogssiddere. Alt dette fordrede hans nærværelse i hovedstaden, hvor han ejede en gård på Nytorv.

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Kort efter sin første hustrus død havde han indgået nyt ægteskab med Anna Marie v. Offenberg, en datter af ejeren til Lykkesholm.

I juli 1675, kun 52 år gammel, lukkede Mogens Friis sine øjne i gården i hovedstaden. I Trinitatis kirkes kor står hans sarkofag; hans enke rejste ham her et prægtigt epitafium i sort og hvidt marmor. Hans store bogsamling købtes af kongen til Det kgl. Bibliotek.

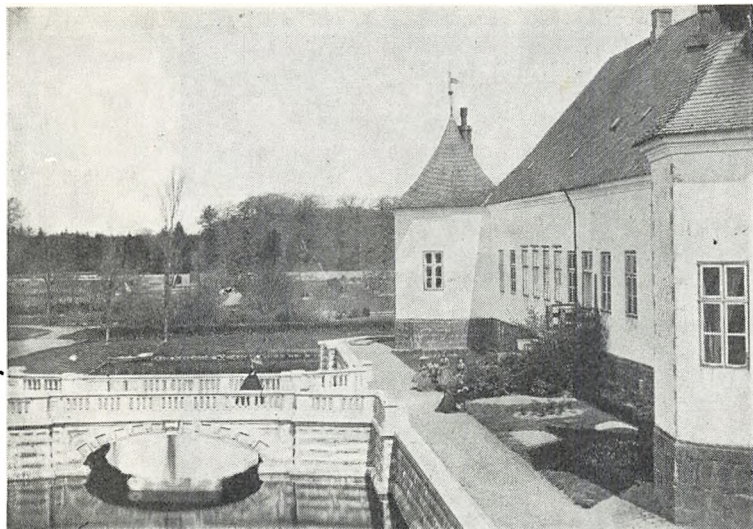
Hans søn, *Niels Friis*, blev skaberen af Frijsenborg hovedbygning i den skikkelse, den kendes af billeder fra det 18. og 19. århundrede. Allerede 1677 var bygningen beskrevet som værende meget forfalden, og omkring 1693 begyndte han at ombygge og udvide, og det blev et helt tidssvarende hus, som afløste det gamle Jernit. Indkørselen flyttedes til østsiden, hvor muren nedreves og en bro lagdes over graven; på vestfløjen opsattes en stor frontispice, og nordfløjen fik nu også hjørnetårne af samme type som sydfløjens. De østre tårne må dog ret hurtigt atter være forsvundet. Endelig overhvidtedes bygningerne, og en prægtig portal med byherrens buste opsattes på vestfløjens gårdfacade. Det indre var nok så anseligt som det ydre. Riddersalen i vestfløjen, hvis dimensioner er bevaret uforandret, var et prægtigt

rum, og både her og i sidefløjene hvælvede sig smukke baroklofter, af hvilke kun det i den sydøstlige pavillon er bevaret.

Niels Friis havde ægtet storkansleren Conrad Reventlows ældste datter Christina Sophie, der bragte ham en betydelig medgift. Han blev stiftsbefalingsmand over Århus stift, drog 1698 til Haag. Året efter døde han, kun 33 år gammel, og blev bisat i Trinitatis kirke.

Hans eneste søn *Christian Friis* (1691 - 1763) fuldførte 1709 hovedbygningen på Frijsenborg, men var hele sit liv knyttet til hæren og til hoffet. Efter at have gennemgået det ridderlige akademi i Sorø blev han atten år gammel ritmester og nogle år efter kongens generaladjutant; som sådan deltog han i slaget ved Gadebusch. Han avancerede til generalmajor og generalløjtnant. Senere blev han gehejmekonferensråd og blå ridder. I 1734 var han med det korps, som sendtes til Tyskland i kejserlig tjeneste. Da hans hustru Øllegaard, født Gersdorff, samme år døde, trådte han snart efter ud af hæren. Hun havde skænket ham fem døtre, men ingen sønner, så Christian Friis døde som sin slægts sidste mand. Den ældste datter døde som lille, den næstældste Christine Sophie blev 1743 gift med greve *Erhard Wedel*, som overtog svigerfaderens regiment. Som formælet med arvingen til Frijsenborg fik han patent på at forene Friisernes navn og våben med sit eget. I 23 år sad han som herre på Frijsenborg til sin død i 1786. Dette ægteskab var barnløst. Ligeledes det, som Chr. Friis' tredje ældste datter *Elisabeth Sophie* indgik med gehejmekonferensråd Jean Henri *Desmercières* til Warleberg og Quarnbeck. Den fjerde, komtesse Birgitte Christine, fik i sit ægteskab med gehejmekonferensråd, overjægermester Carl Christian von Gram, en førende herre ved Frederik V's hof, to børn: en søn, som vakte opsigt ved sin skønhed, men døde tidligt som følge af sine udsvævelser, og en datter, Sophie Magdalene. Ved sin tante, gehejmerådinde Desmercières' død i 1799 var hun arving til Frijsenborg, og ved sit ægteskab i 1752 med baron Jens Krag-Juel-Vind til baroniet Juellinge på Lolland og stamhuset Stensballegaard nord for Horsens Fjord blev Sophie Magdalene von Gram stammoder til greverne Krag-Juel-Vind-Frijs, hvis antecedentia går tilbage til den gamle adelige slægt Vind.

Den noget indviklede familiekrønike beretter således herom: allerede i 1163 nævner Saxo en vis Ago Wind, men den direkte slægtlinie

Vestfløjen 1861. Slottets ombygning er begyndt med broen (Nationalmuseet).

kan dog kun føres tilbage til Henrik Vind til Rønshave 1525. Jacob Vind til Grundet, kong Frederik II's sekretær, havde sønnen Jørgen Vind til Gundestrup, rigsråd og admiral, der i slaget ved Kolberger Heide blev dødeligt såret. Admiralens sønnesøn var stiftamtmand Frederik Vind (1662 - 1702), som ægtede Sophie Catharina Juel, general-admiral Jens Juels datter, med hvem han fik baroniet Juellinge og derefter antog navnet Juel-Vind. Deres søn, Jens Juel-Vind (1694 - 1726) giftede sig med Ida Helle Margrethe Krag, datter af statholderen i Norge, baron Frederik Krag til Stensballegaard, i hans ægteskab med Griffenfjelds eneste datter, Charlotte Amalie. Hendes søn, der som sin fader bar navnet Jens Juel-Vind (1724 - 76) og var justitiarius i højesteret, fik Stensballegaard som stamhus og antog nu navnet Krag-Juel-Vind. Det var ham, som ægtede Sophie Magdalene v. Gram, arvingen til Frijseborg.

Ægteparret havde to sønner: baron *Frederik Carl Krag-Juel-Vind-Frijs* (1753 - 1815), som efter sin moders død 1810 succederede i grevskabet Frijseborg, men i øvrigt sad som stiftamtmand over Maribo og Nykøbing amter til 1804; faktisk havde han allerede i 1799 ved sin

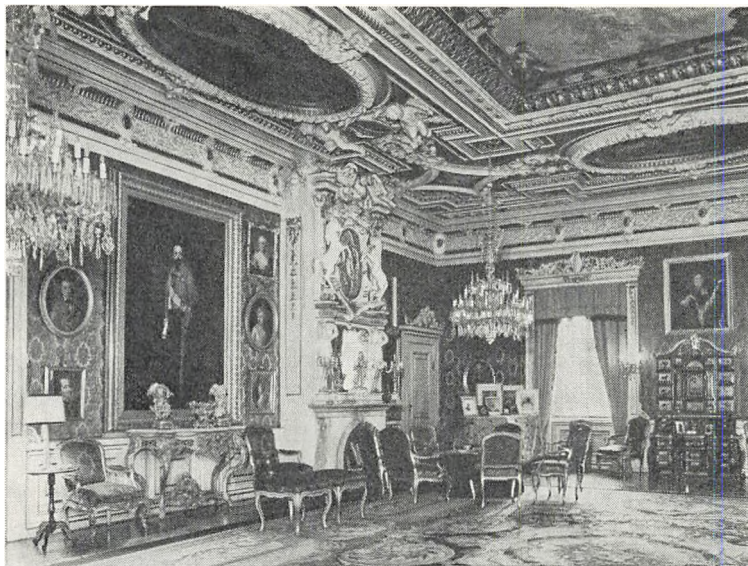
*Vestibule
(fot.
Th. Andresen
ca. 1944).*

grandtantes død tiltrådt grevskabet, idet moderen, der da var enke, lod arven gå videre til ham og trak sig tilbage til Boller, der siden fungerede som enkesæde. Den anden søn, generalmajor, baron Jens Carl Krag-Juel-Vind (1767 - 1855), som ved sit ægteskab havde erhvervet Arenfeldternes stamhus Sæbygaard, fik Stensballegaard. Grev Frederik Carl skrev sig som den første af slægten: Krag-Juel-Vind-Frijs. Men først i 1867, da hans sønnesøn, greve Emil, kom i besiddelse af Stensballegaard, hvor generalmajorens sønner var døde uden arvinger, kunne navnet støtte sig til en fuldbyrdet virkelighed.

Frijsenborg grevskabet var ved greve Frederik Carls død i 1815 af mægtigt omfang. Det strakte sig over et areal af omtrent 450 kvadrat-

kilometer med henved 6.000 tdr. htk., 42 kirker og 15.000 tdr. ld. skov — et lille fyrstendømme! Men ved denne herlighed klæbede en ulempe: den var stærkt gældbunden. En dårlig ledelse under tidligere ejere og statsbankerotten i 1813 havde sat tydelige spor. Greve Frederik Carl bestemte da i sit testamente, at den yngste af hans to sønner, grev Erhard, skulle arve baroniet Juellinge, medens den ældste, *Jens Christian*, skulle have grevskabet med dets store gæld, med mindre han foretrak Juellinge.

Greve Jens Christian overvejede da også, om han ikke skulle vælge det mindre lollandske baroni frem for det store belastede grevskab. Hans mod og arbejdslyst besejrede hans tvivl, og under hans kyndige styrelse gik grevskabet en lysere tid imøde. Medens de tidligere ejere havde været statsembedsmænd og kun nu og da gæstede Frijsenborg, var greve Jens Christian, som ved overtagelsen fyldte 36 år, jordejeren med liv og sjæl. Under hans ledelse begyndte det bortsalg af fæstegodset, som var nødvendigt for at konsolidere det øvrige jordegods. Hoveriet blev afskaffet, flere af forpagtergårdene, som var i dårlig stand, ombyggedes, og ikke mindre omsorgsfuld var greven for skovenes trivsel og vækst. Særlig nåletræs-plantningerne havde hans interesse. I parken knejsede tre mægtige ædelgraner, plantede omkring 1775; den tyske forstmand Langen havde besøgt Frijsenborg, før han trådte i dansk statstjeneste og anlagde den nu stærkt decimerede Langenske granplantage ved Klampenborg i Dyrehaven 1764. Måske det var disse træer, som vakte grevens initiativ, da han lod plante den mægtige granallé i parkens vestlige del. Altid energisk og stræbende arbejdede han i 25 år på Frijsenborgs genvækst, og hans gerning lykkedes i fuldt mål. Også hovedbygningen underkastede han i 1818 en tiltrængt istandsættelse, i form af en radikal forenkling af bygningernes ydre fremtræden. I 1849 afstod han grevskabets nordre del til sin søn Emil og tog bolig på Boller. Men endnu levede han i 11 år og kunne glæde sig over frugterne af sit arbejde. I den østlige del af Dyrehaven havde hans forgængere ud af en forstælig lyst til at hvile i egen jord afgrænset et stykke skov til »gravlund«. Medens de tidligere slægtled var bisat i sognekirken i Hammel, blev slægtens hvilested nu i den anselige høj, foran hvilken en mægtig sørgepil overskygger mindesmærket over greve Jens Christian, der døde i 1860, og hans

Sal med J. V. Gertners portræt af lensgreve Chr. E. Frijs (fot. Niels Elswing).

hustru, Henriette von und zu Inn- und Knyphausen. Hans søn, greve *Christian Emil*, forenede med lykkelig hånd begge sider af slægtens virke: statsmandens og landmandens. Da han 42 år gammel (født 1807) tiltrådte grevskabets nordlige del, havde han erfaring om, hvordan her burde styres, og en udviklet praktisk sans. Først nu tog salget af bøndergodset og dets overgang til selvejendom rigtig fart, og altid på den for køberen fordelagtigste måde. Humanitet og klogskab gik hånd i hånd. Han frydede sig både over menneskenes og jordens trivsel. I en årle morgenstund kunne han overraske en af sine 28 forpagtere med et uventet besøg, ikke af lyst til smålig kontrol, men fordi han følte sig som medarbejder og elskede sin jord. Ud fra dette synspunkt forstår man, at netop han kunne blive formidleren mellem de »store og små bønder«, og at han, den konservative godsejer, kunne gå til alliance med bondevennernes i den offentlige mening ikke højt vurderede parti. Trods alt forbandt jorden og kærligheden til fædrelandet dem, sådan som greve Frijs så smukt udtrykte det ved den sammenkomst, som 1865 beseglede alliancen: »Hvad mig selv

angår, kan jeg kun sige: jeg vil med mit hus og alt, hvad jeg ejer, tjene Danmark, mit kære, nu sønderrevne fædreland«.

Men til trods for at greven droges dybere og dybere ind i politikken som landets rednings- og tillidsmand efter nationalliberalismens fallit, fik han tid til alting og da også til at gå i gang med ombygning af det gamle Frijsenborg Slot. Dimensioner og hele fundamentet skulle bestå, men en udvidelse og gennemgribende restaurering finde sted af den hverken monumentale eller tidssvarende herregård. Dette skete i årene 1862 - 67, men allerede fra 1858 havde arkitekten, professor Ferdinand Meldahl, været beskæftiget med projekteringen. Christian IV-tidens stil var blevet tidens arkitektoniske løsen, og Frijsenborg undergik samme »renæssance-proces« som adskillige andre herregårde i denne periode. Slottets tre hvide længer og dets tårnbygninger blev røde, idet bygningerne skalmurede, men selve murene blev i stueetagen bevaret. På den vestlige fløj påbyggedes et meget højt, nyt stokværk, medens den sydlige og nordlige fløj førtes op i to mindre pavilloner, også de i to etager. Samtidig forhøjedes tårnene og fik pyntelige spir.

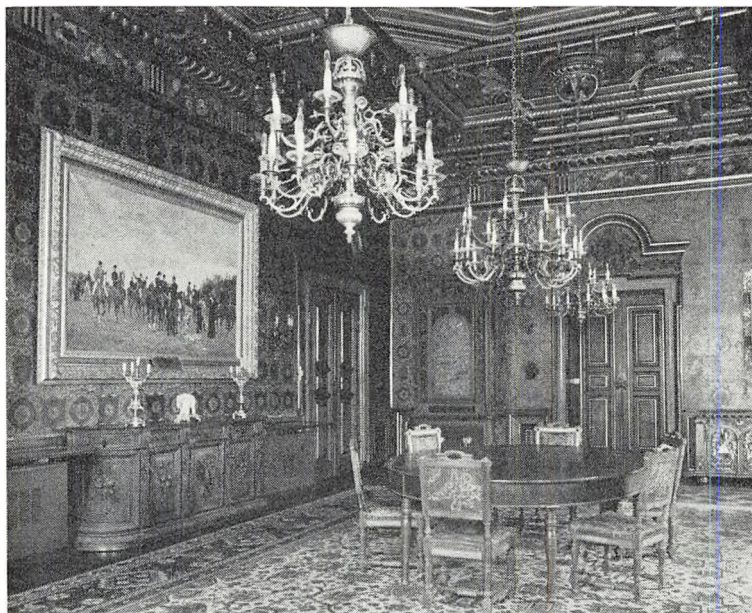
Bygherren havde givet sin arkitekt meget frie hænder, og han ville, at det bedste håndværk og tidens mest ansete kunstnernavne skulle være med til at smykke det genopstandne slot. Og det blev til et solidt og pragtfuldt hus. De sværeste egetræsdøre, det kosteligste slebne spejlglas, søjler af broget marmor, og en mere end broget lofts- og vægdekoration, et fyrværkeri i guld og blåt pryder vestibulen. Loftsmalerier i allegorisk stil, forkydende jagtens eller landets glæder, eller vindene, som farer hen over landet, dominerer hovedrummene i nederste etage, den store sal mod sydvest, havesal, salon, spisesal mod nordvest. Også sale og værelser i andet stokværk med foranløbende korridorer, fra biblioteket gennem en suite højloftede og meget rummelige saloner og gæsteværelser, er præget af denne stærke, noget overdrevne dekoration.

At greve Emil Frijs netop i disse år af politiske hensyn måtte være meget borte fra sit hjem, følte han nok som noget af et offer. Historien har forlængst fastslået hans betydning som den besindige, taktfulde, myndige og menneskekloge leder af Danmarks regering gennem fem år (1865 - 70). Men hvilestunderne gav han til Frijsenborg,

SKANDERBORG AMT

hvor han fra sit værelse i den sydøstlige pavillon, som hans søn tog i arv som arbejdsstue, interesseret fulgte det brogede liv på kørevejen, som dengang løb lige uden for vinduerne. Et harmonisk ægteskab forenede ham med hans skønne brud, Thyra von Haffner. I 1882 afstod greve Emil Frijs, som hans fader havde gjort det til ham, den nordre del af grevskabet til sin søn Mogens (født 1849). Selv lukkede han i 1896 sine øjne på Boller. Hans og hans hustrus grav er i gravlunden på Frijsenborg. Uden for slottet ved landevejen står hans mindestøtte i skovens udkant, rejst 1874 i 25-året for grevens overtagelse af Frijsenborg af grevskabets beboere og udført af V. Bissen. Greve *Mogens Christian Frijs* havde efter aflagt statsvidenskabelig eksamen i fire år gjort diplomatisk tjeneste ved legationen i London og havde ønske om at fortsætte ad denne vej, meget historisk interesseret som han var, da faderen i 1880 kaldte ham hjem til overtagelse af Stensballegaard og til pladsen som sin efterfølger i landstinget. I 1884

Spisestue med gyldenlæderstapeter og Otto Baches maleri af porfcerfejagten på Frijsenborg 1882 (fot. Niels Elswing).

Havestue med maleri af lensgreve Mogens Frijs († 1923) (fot. Niels Elswing).

ægtede han den kunst- og sportsinteresserede komtesse Fritze Danne-skiold-Samsøe. Fortroligheden med engelske standsfællers hjem og levevis satte nu sit præg på Frijsenborg. Parken blev udvidet i engelsk stil og omfattede efter avlsgårdens nedlæggelse 1891 - 93 400 tdr. ld., hvoraf en del var udlagt til permanent græs og dyrehave, og kørevejen flyttedes længere ud i periferien. Et i dansk herregårdsliv hidtil ukendt perspektiv åbnede sig. Engelsk stil holdt sit indtog på Frijsenborg, og arrangementer af en storstilethed, hvor selv fyrstelige besøg ikke fattedes, gav i en årrække Frijsenborg en stærkt fremskudt stilling som den første blandt Danmarks herregårde.

Som så ofte før i slægten bragte ægteskabet ingen mandlig arving. Da det var af interesse at få successionsspørgsmålet løst, anlagde da lensgreve Mogens Frijs pro forma sag mod justitsministeriet, der havde bestridt hans ældste datter, Inger Wedells ret som nærmeste successor. Spørgsmålet var, om den agnatisk-cognatiske eller den lineal-cognatiske arvefølge var gældende for grevskabet Frijsenborg, med andre ord, om den mandlige linje i fjernere led gik frem for den

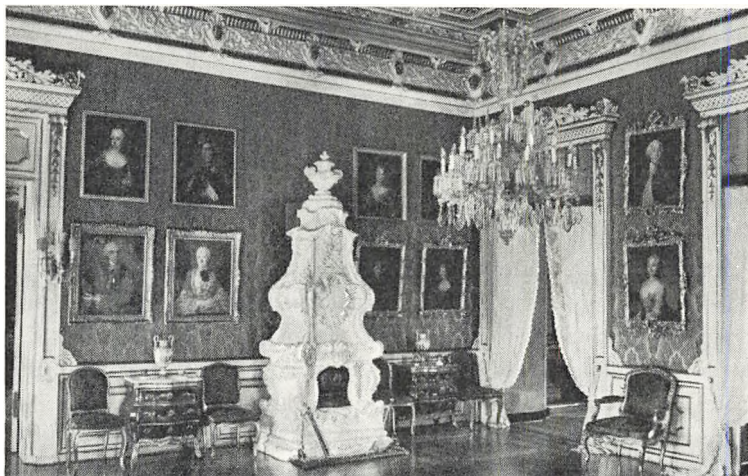
SKANDERBORG AMT

kvindelige nærmere. I sin dom 1914 hævdede højesteret, at ifølge erektionspatentet måtte den agnatisk-cognatiske arvefølge gælde. Således ville Frijsenborg efter greve Mogens gå over til Juellinge linjen, nærmere bestemt greve Frederik Krag-Juel-Vind-Frijs.

Det gik imidlertid anderledes end ventet. Lensafsløsningsloven af 1919 og grevskabets overgang til fri ejendom det følgende år betød, at da lensgreve Mogens Frijs i 1923 lukkede sine øjne, kunne boet behandles efter lensgrevens ønsker, hvorefter døtrene grevinde Helle Frijs og grevinde Agnes Louise Bernstorff overtog henholdsvis Stenballegaard nord for Horsens Fjord og Boller. Under helt ændrede og på grund af den meget byrdefulde afløsning af dette Danmarks største majorat meget vanskelige forhold, alene i statsafgift måtte ved afløsningen betales 5.360.000 kr., hvortil kom en arveafgift på 3.000.000 kr., overtog så efter sin faders ønske lensgrevinde, senere overhofmesterinde hos dronning Alexandrine, *Inger Wedell*, gift med lensgreve Julius Wedell til Wedellsborg, i 1929 Frijsenborg med den nordre del af det tidligere grevskab.

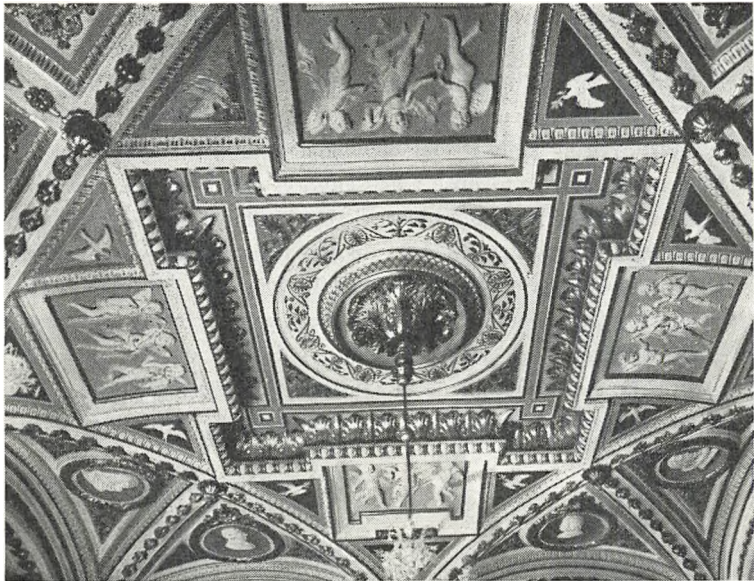
Efter sin overtagelse af Frijsenborg foretog grevinde Wedell en gennemgribende rationalisering af godsets drift. Den i 1893 nedlagte

Hjørne af den store sal (fot. Th. Andresen ca. 1944).

Frijsenborg, den blå salon (fot. Niels Elswing).

Loft i hveststuen (fot. Th. Andresen ca. 1944).

hovedgård Frijsenborg genoprettedes med jord fra Jernit og tidligere parkarealer. Ved udstrakte nyplantninger i forbindelse med den praktiske anvendelse af banebrydende videnskabelige metoder (f. eks. systematiske tilvækstmålinger) søgte man at konsolidere de af stormskader og pligthugst stærkt medtagne skove. De under godset hørende bygninger, lige fra de store hovedgårde til de mange det store skovareal tilhørende arbejderboliger, er undergået en tidssvarende modernisering. De ca. syv km lange Frijsendals enge med tilstødende bakker har ved et storslået kultiveringsarbejde i de sidste år ganske skiftet udseende. Hele dalsænkningen langs den gennemløbende Granlev Å lå tidligere hen uden anvendelse. Her græsser nu en mængde af broget kvæg på de frugtbare enge, og på de forhen øde og lyngklædte åse ses frodige skovkulturer. Grevinde Wedell har trods mellemkrigstidens meget betydelige vanskeligheder med stor energi forestået administrationen af denne udstrakte besiddelse i sine forfædres ånd. 1950 blev Frijsenborg avlsgård og gården Kraglund overdraget

SKANDERBORG AMT

til sønnen, greve *Charles Bendt Mogens Tido Wedell*, gift med baronesse Irene Suzanne Raben-Levetzau. I 1958 overtog grev Wedell hele Frijsenborg gods, og det følgende år endvidere Wedellsborg på Fyn. I forbindelse med arveskiftet blev der i henhold til de såkaldte »små jordlove« af 1949 afstået betydelige arealer til udstykning.

Megen skønhed er til huse i Frijsenborgs stuer og sale. Her er en prægtig samling af gamle møbler, skabe, himmelsenge, kister. Særlig fanges øjet af et møblement, tolv rokokko-armstole, signeret Gourdin, skænket greve Erhard Wedel-Friis af Ludvig XV. Væggene i flere af salene er dækket af kostbare gobeliner og bærer talrige portrætter af slægtens mænd og kvinder. Blandt malerierne mærker man sig i første række et herligt billede af Gustav III, malet af Roslin, og en henrivende pastel af Frederik V, samt en betydelig samling af slægts-portrætter.

JULIUS CLAUSEN

EJERE

- Kronen
1583 Valdemar Parsberg
- 1619 Claus Daa (parthaver)
1621 Hans Skram (parthaver)
1623 Oluf Parsberg (eneejer)
1661 Otte Pogwisch
1665 Mogens Friis
1675 Niels Friis
- 1699 Christian Friis
- 1763 E. Wedel-Friis
1786 Elisabeth Sophie Desmercières
1799 Fr. C. Krag-Juel-Vind-Friis
1815 J. Chr. Krag-Juel-Vind-Friis
- 1849 Chr. E. Krag-Juel-Vind-Friis
- 1882 M. Chr. Krag-Juel-Vind-Friis
1923 Inger Wedell
1958 Tido Wedell

BYGNINGER

- 1580'erne Jernit oprettet og
énlænget hovedbygning i syd
opført på voldsted
ca. 1600 (?) Vest- og nordfløj opført
- 1672 Nu kaldt Frijsenborg
- ca. 1693 Gennemgribende ombygning
af hovedbygningen
- 1709 Byggearbejderne afsluttet,
indvendig udsmykning
- 1818 Grundig istandsættelse
- 1862 - 67 Hovedbygningen gennem-
gribende ombygget og udvidet
ved Ferdinand Meldahl
- 1891 - 93 Avlsgården nedlagt
1923 - 27 Avlsgård opført

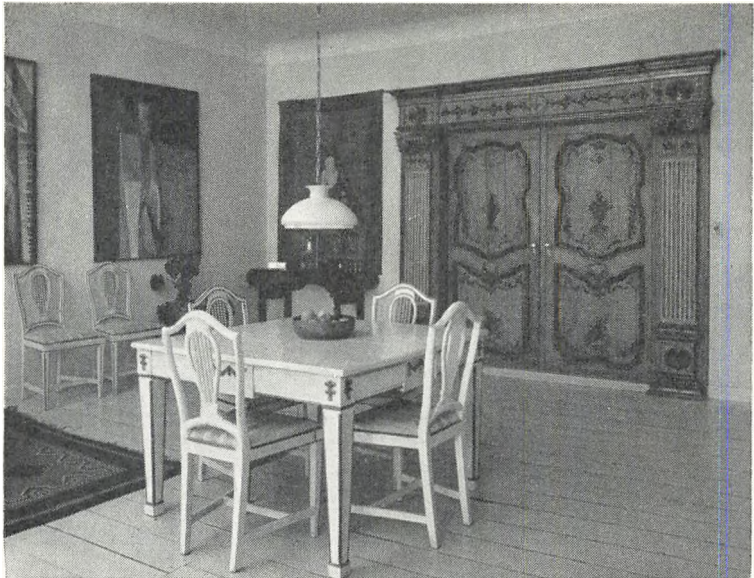
Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Søbygaard

Søby sogn, Gjern herred, Skanderborg amt

På nordbredden af en lille skovsø nord for Søby kirke har en middelalderlig herremand opslået sin bolig på en dengang vandomflydt holm, som nu er en svag højning i engdraget. Ved en udgravning, som grev Emil Frijs lod foretage 1875, blev der fremdraget fundamenter af en temmelig stor bygning samt pæle af en bro, der førte ind til det faste land; nogle løsfund, bl. a. glaserede kakler, beviser, at stedet endnu har været beboet henimod år 1600; men de svage bygningsrester kan ikke fortælle os noget om, når borgen blev bygget, og hvem der var dens grundlægger.

Den ældste sikre ejer var *Thomas Vestenie*, der 1401 nævnes til Søbygaard. Han tilhørte en pommersk adelsslægt, *Wustenye*, hvoraf flere medlemmer på dronning Margrethes tid indvandrede til Danmark. Hans søn *Laurids* var i mange år i band og fredløs, fordi han

Spisestue med dør til gangen (fot. Niels Elswing).

havde overfaldet provsten i Tvilum, der havde krænket hans moder ved at formene hende adgang til kirken. Mens han var borte, havde hans moder gjort Søbygaard til et nonnekloster; men da han kom hjem, jagede han de fromme jomfruer bort. Et bevis for klostrets ophævelse får vi i et brev af 1428, hvori Tvilum Kloster fritages for at yde annater for Søbygaard Nonnekloster. Laurids Vestenie ejede en tid Brotofte med fiskegården ved Randers og har vistnok også ejet Østergaard i Houbjerg sogn, thi i et tingsvidne fortælles 1433, at han gjorde forsøg på at spærre kågfarten på Gudenåen ved Åbro. Hans søn Erik nævnes 1467 og endnu 1506 til Søbygaard og havde en søn Laurids, der efter at have været hofsinde hos dronning Christine ejede både den fædrene gård og Hagsholm og 1536 beseglede recessen. Hans søn Erik døde som slægtens sidste mand 1607, men allerede i 1600 havde han mageskiftet Søbygaard for Strandet til landsdommer *Mogens Juel*, efter hvis død 1605 enken Birgitte Rosenkrantz vel solgte Søbygaard til Christoffer Gersdorff.

Christoffer Gersdorff (ca. 1575 - ca. 1635) var fra Krischna i Schlesien. Han ægtede 1602 Else Munk til Toberupgaard i Haderslev amt og samlede så meget gods i Jylland, at han kunne takseres til 2.088 tdr. htk. i 1625. Efter ham ejedes Søbygaard af hans sønner Peter og Joachim og dennes søn Christian Gersdorff til Aakær, Iisgaard og Vosnæsgaard.

Den næste ejer af Søbygaard var en typisk repræsentant for dette nye samfundslag, der rykkede frem efter regeringsomdannelsen i 1660, og som Griffenfeld sagde, satte sig på bæk med adelen; han hed *Jens Poulsen* (1635 - 87) og var søn af en rådmand i Kolding. 15 år gammel blev han skriverdreng på Odensegaard og tjente sig derefter op gennem graderne, til han som godsforvalter for baron Marselis købte Søbygaard ca. 1675. Efter hans død 1687 overtog enken gården og sørgede for, at de syv børn kom frem i verden. Den ældste søn, Matthias de Poulson (1671 - 1729), blev 1699 vicelandsdommer i Viborg med ekspektance på landsdommerembedet og købte sin fædrene gård, hvor han boede en tid lang og forbedrede gården og godset; han påtænkte at bygge en ny borgegård som erstatning af den ældre, der formodentlig var bygget af Christoffer Gersdorff på fast land vest for søen og bestod af et grundmuret hus med to tårne og kapel. Den nye borgegård skulle bestå af et hovedhus med kvist og to meget lange sidefløje, alt af bindingsværk; men planen kom ikke længere end til papiret, da han i 1719 måtte afstå gård og gods til *kronen*, der indlemmede det i det Skanderborgske rytterdistrikt, et godskompleks på ialt 7.854 tdr. htk., der skulle anvendes til underhold af et rytterregiment. Hovedgården blev lagt ud til græsning for rytterheste og til høavl, hovedbygningen blev revet ned, og i ladebygningerne blev der indrettet barakker (kaserner) til to kompagnier, 162 mand og 324 heste. Landgilde og tiende fra godset skulle indbetales til regimentskriveren i Skanderborg.

Efter at en ny hærordning var blevet gennemført i 1760'erne, blev alle tolv rytterdistrikter solgt ved auktion. Da det skanderborgske blev afhændet 1767 - 68, købte justitsråd *Hans Henrik de Lichtenberg* til Bidstrup Søbygaard med gods, 38, 186, 274 tdr. htk., for 62.534 rdl. Mens kronen 1719 havde betalt Matthias de Poulson 60 rdl. pr. tdr. htk., fik den ca. 50 år senere ca. 125, en ordentlig prisstigning for et gods,

Atelieret i lensgrevinde Fritze Frijs' tid. Døren er en forgyldt, baltisk dør, over reolen et Jens Juel-maleri (fot. Th. Andresen).

hvis hovedgårde var ude af drift og ingen besætning havde. Lichtenberg forøgede godset til ca. 400 tdr. htk. og satte gården i skik. Efter hans død 1778 måtte den næste ejer, greve *Erhard Wedel-Frijs*, der var gift med besidderinden af grevskabet Frijsenborg, grevinde *Christine Sophie Friis*, betale 110.400 rdl. Grevinden bestemte, at Søbygaard efter hendes død (1787) skulle sælges til hendes søsterdatter, baronesse *Sophie Magdalene Krag-Juel-Vind* (1734 - 1810), der 1799 blev besidderinde af Frijsenborg og 1802 lagde gård og gods, ialt 538 tdr. htk., under grevskabet. Hendes søn, baron *Frederik Carl Krag-Juel-Vind(-Frijs)*, overtog styrelsen af grevskabet og byggede 1810 den nuværende hovedbygning på Søbygaard, som er et langt enetages hus med høj kælder, opført af røde mursten. Den symmetriske bygning er prunkløs, men oplives dog af en risalit på midten med en afvalmet gennemgående kvist over den statelige indgangsdør, som en bred stentrappe fører op til.

I 1886 brændte Søbygaard avlsgård, og der blev af grev *Mogens*

Frijs opført en stor trelænget gård af grundmur med skifertag. Den åbner sig mod hovedbygningen, som ligger noget tilbagetrukket bag åen med en plæne foran. En meget rummelig forpagterbolig er opført i flugt med den østre staldbygning. Avlsgården er i årenes løb blevet moderniseret.

Da grevskabet i kraft af lensloven blev afløst i 1920, blev der af Søbygaards jord afgivet ca. 300 tdr. ld., deri indbefattet hele gården Skovlادن, som indtil da var drevet som afbyggergård, og der blev oprettet 19 statshusmandsbrug. Hovedgårdens areal er nu 344 tdr. ager og eng.

Italiensk barokdør i atelieret, hjembragt af lensgrevinde Fritze Frijs (fot. Niels Elswing).

SKANDERBORG AMT

Efter lensgreve Mogens Frijs' død 1923 blev Søbygaard ved den del af det tidligere grevskab, som lensgrevinde *Inger Wedell*, grev Mogens Frijs' ældste datter overtog. Søbygaards hovedbygning blev nu overladt lensgrevinde Frederikke (Fritze) Sophie Elisabeth Frijs, født Danneskiold-Samsøe, som enkesæde. Der blev ved hovedbygningens østende som en sidefløj opført en høj atelierbygning, hvori den kunstbegavede grevinde syslede både med maler- og billedhuggerkunst. Selve husets indre blev stærkt præget af dets ejerindes personlige smag og indrettet med kostbare møbler og gamle sager, som grevinden selv havde samlet på talrige udenlandsrejser. Også den smukke have, der strækker sig ned til søen, og hvor tamme vildænder og kanadiske gæs holdt til, blev præget af grevindens smag og kunst; på terrassen foran havestuen blev der stillet bronzestatuer af dansende unge kvinder, udført af grevinden, og vaser; på et særlig lunt sted blev der anlagt en duftende rosenhave, som også er smykket med skulptur. En prægtig, antik marmorkumme fra Bologna blev opstillet i haven. Et jernrækværk med en gitterport foran Gjern Å sætter skel mellem avlsgården og herskabshuset med den skønne lukkede have, der ligger så lunt bag træer og bakkeskrænter. Her boede lensgrevinden til sin død i 1949. Siden har Søbygaard været udlejet. Ejendommen overgik 1958 med det øvrige Frijsenborg gods til lensgrevinde Inger Wedells søn, lensgreve *Charles Bendt Mogens Tido Wedell*.

EJLER HAUGSTED

EJERE

1401 Thomas Vestenie
1600 Mogens Juel
ca. 1608 Christoffer Gersdorff

ca. 1675 Jens Poulsen
1719 Kronen

1767 H. H. de Lichtenberg
1778 E. Wedel-Frijs
1802 Fr. Chr. Krag-Juel-Vind (-Frijs)
1882 M. Chr. Krag-Juel-Vind-Frijs

1923 Inger Wedell
1958 Tido Wedell

BYGNINGER

Voldsted

Hovedbygning af grundmur
med to tårne opført

Hovedbygningen nedrevet,
rytterbarakker i ladegården

1810 Hovedbygningen opført

1886 Avlsgården genopført efter
brand ved C. Lange

1929 Atelierfløj opført

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Grauballegaard

Svostrup sogn, Hids herred, Viborg amt

Grauballegaards oprindelse er af ret ny dato. Den opstod ved, at fire bøndergårde engang i det 17. århundrede blev slået sammen, en i datiden såre velkendt foreteelse. Den ældste ejer, der kendes, er *Henrik Andersen Wendelboe*, der levede i århundredets sidste halvdel. Efter ham bragte enken ved giftermål godset til *Jens Jensen Augsborg*, der ejede det til sin død i 1706. Efter ham arvedes det af hustruens søn af første ægteskab, Niels Wendelboe, der testamenterede det til *Christian Fischer* til Allinggaard, således at de to godser nu samledes under én hat.

Slægten Fischer stammede fra *Køningsberg*. Dens tidligst kendte medlem i Danmark er lægen *Thomas Fischer*, der boede i *Skanderborg*. Hans efterkommere fortsatte i det følgende par hundrede år med at spille en dominerende rolle som godsejere på *Silkeborg-egnen*.

Chr. Fischer til Allinggaard og Grauballegaard blev en af de rigeste. Foruden disse to godser ejede han nemlig i tidens løb Vinderslevgaard, Silkeborg, Sejlgaard, Vester Kejlstrup m. fl. Men de to godser i Svostrup var hans hjem, hvor han sad til sin dødsdag. Han oprettede et stort legat, hvis midler skulle komme dels hans slægt, dels folk fra egnen til gode. En del af det blev brugt til at drive et hospital for, hvori 6 fattige, gamle lemmer fandt ly. Han døde i 1774, og i hans testamente bestemtes det, at Svostrup-godserne skulle gå i arv til de to brødre, Christian og Jean Arnold Fischer; men den sidste købte meget hurtigt broderen ud.

Jean Arnold Fischer, eller Johan Arenbold Fischer, som hans navn egentlig var, var en mærkelig mand. Han var født i København 1749 som søn af justitsråd og auktionsdirektør Mouritz Fischer. Han havde rejst meget, især i Frankrig og England og var i det hele taget både kultiveret og åndrig; men først og fremmest var han dog en dygtig leder af sine godser. Han erhvervede sig efterhånden i alt tre, nemlig foruden de to i Svostrup sogn også Vindum Overgaard. Disse store jordejendomme forbedrede han, og da han som en gammel mand solgte dem, kunne han gøre det med betydelig fortjeneste. Han fik omkring en halv million rigsdaler, efter datidens forhold en svimlende sum; men traditionen vil vide, at han ærgrede sig ihjel, fordi han ikke fik mere. Under alle omstændigheder døde han ganske kort tid efter, at han havde solgt dem.

Det, der dog først og fremmest har fået hans eftertid til at huske ham, var hans indstilling overfor kvinder. Han skal have været kvindehader i en ganske usædvanlig grad. I en lang række år skal han således ikke have tålt kvinder i sin tjeneste, ja knap nok have villet se kvindelige gæster inden for sine mure. St. St. Blicher udnyttede denne særprægede person i novellen »Fruentimmerhaderen«.

Grauballegaard og Allinggaard blev i 1804 købt af kaptajn *N. Secher* til Trudsholm, der døde i 1808. Hans enke skødede året efter godserne til major *Johan Conrad Schuchardt*, der var en af tidens største godsslagtere i Jylland. Han delte straks de to godser og solgte ca. 1810 Grauballegaard til *Albert Stabell*, som kun beholdt gården ganske få år. 1813 blev den købt af *Christian Carl Alberti*. Denne, der var fader til den bekendte venstrepolitiker af samme navn og bedstefader til

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

justitsminister Peter Adler Alberti, stammede fra Flensborg. Han kunne ikke klare sig i de vanskelige år, og i 1824 blev Grauballegaard stillet til tvangsauktion og på denne solgt til kommandørkaptajn *Gotfred Hagerup* for 5.000 rbd. sølv. Han beholdt gården til 1835 og solgte den så til Albertis enke, Anna Elise, født Lindberg, som nu var blevet så velsitueret, at hun var i stand til at betale dobbelt så meget for den, som den havde kostet i 1824 — og så kunne hun endda umiddelbart efter sælge godset igen med meget stor fortjeneste.

Køberne var *A. H. Hillebrandt* og *V. B. Munck*. Den førstnævnte blev kort efter eneejer og sad på Grauballegaard til sin død i 1895 med undtagelse af en kort periode i slutningen af 1850'erne, hvor først lensgreve *Fr. M. Knuth* og efter hans død 1856 hans bo ejede den; men derefter købtes den tilbage af Hillebrandt. Dennes dødsbo solgte 1897 Grauballegaard til *Fritz Neukirch* for 157.500 kr. Han beholdt den til 1909, da den for 250.000 kr. blev solgt til et konsortium, der udstykkede de to trediedele af jorden, ialt ca. 500 tdr. ld.; men umiddelbart herefter købte Neukirch den tilbage af konsortiet. Nu beholdt

VIBORG AMT

han den til 1912, da han solgte den for 132.000 kr. til *Johannes Laursen*, der atter tilkøbte noget jord, men i 1955 overdrog gården til sin søn, *A. Busk Laursen*. Arealet er nu 225 tdr. ld. ager, 20 tdr. ld. eng og 26 tdr. ld. skov. Ved indkørselen er rejst en stor natursten med portrætrelief til minde om Johs. Laursen.

Til Grauballegaard hørte gennem tiderne en del fæstegårde og -huse. Da godset til tider havde fælles ejer med andre herregårde, først og fremmest Allinggaard i samme sogn, er det ret vanskeligt til enhver tid at afgøre, om en fæster var en af Grauballegaards folk eller hørte til et af de andre godser. Fæstejorden blev efterhånden solgt bort, fra ca. 1800 hovedsagelig til fæsterne selv til selveje. Af selve hovedgårdsmarken frasolgtes som nævnt 1909 store dele til statshusmandsbrug samt til en større ejendom, Ny Grauballegaard. Det bør endelig nævnes, at de store moser, der tidligere hørte til gården, har spillet en betydelig økonomisk rolle for den, idet der her har været drevet en ret stor tørveindustri. Siden 1927 har der under ledelse af Landøkonomisk Forsøgslaboratorium været drevet fodringsforsøg med svin på Grauballegaard.

Grauballegaards hovedbygning er en lang énetages bygning i grundmur med to korte, gennemgående tværfløje. Den er opført i 1866, altså under *A. H. Hillebrandt*.

SIGURD JENSEN

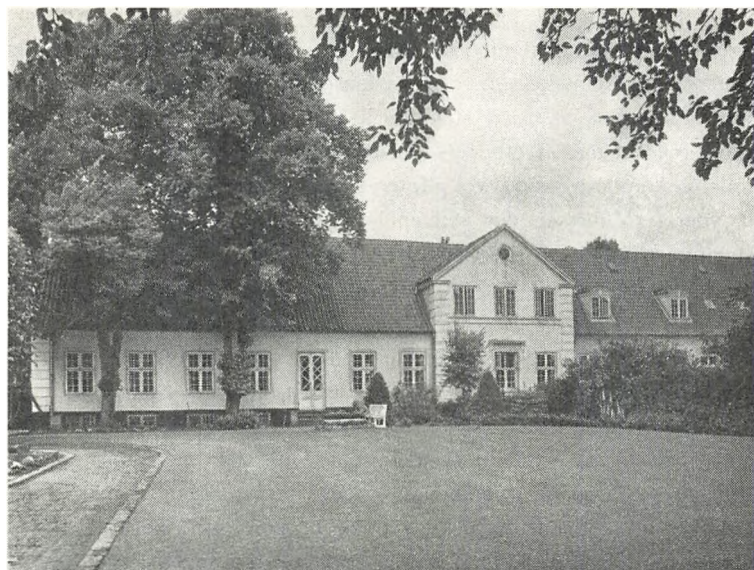
EJERE

Henrik Wendelboe
Jens Augsburg
Chr. Fischer
1804 N. Secher
1809 Johan C. Schuchardt
1810 A. Stabell
1813 C. C. Alberti
1824 G. Hagerup
1835 A. H. Hillebrandt

1897 Fritz Neukirch
1912 Johs. Laursen
1955 A. Busk Laursen

BYGNINGER

1866 Hovedbygningen opført

Hovedbygningen fra 1760'erne (fot. Niels Elswing).

Silkeborg Hovedgaard

Silkeborg købstad, Skanderborg amt

Af Silkeborg på næsset — nu Slotsholmen — ved Gudenåens udløb i Langsøen er i dag kun fundamenterne tilbage, udgravet 1880 - 82 og 1949 - 52. Her lå en borg, vist opført af adelsmanden *Erik Mus*, men på et jordstykke, der skal have tilhørt Alling Kloster; i hvert fald gjorde dette kloster krav derpå. Med Thore, Erik Mus' datter, kom Silkeborg ved ægteskab til hr. Laurids Hvas til Ormstrup. Imponerende i størrelse har Silkeborg-anlægget ikke været, et stenhus var her opført på nedlagte træstammer, på den ene led $7\frac{1}{2}$ m, på den anden ca. 15 m. Denne borg afstod eller lovede fru Thore at afstå til biskop *Bo af Århus* i året 1414; der var dog stadige vanskeligheder for bispestolen med at komme i uomtvistet besiddelse af borgen, et mageskifte 1418 med Alling Kloster, hvorved biskop Bo fik bl. a. stedet, Silkeborg »stander på«, og endnu en endelig kontrakt med klo-

steret 1432 måtte til, ligesom fru Thore 1436 bekræftede sin tidligere overdragelse sammen med sin anden mand Ove Ovesen (Kaas), der 3 år senere optrådte som bispens lensmand på borgen. Biskopperne lod også opføre et større stenhus, 30 m langt og 15 m bredt, og forsynet med et tårn. Dette hus, der opførtes i meget svær munkestensmur på kampestenssyld, vel piloteret med nedrammede bøgestammer, lå yderst på næsset, der ved en halvgrav omdannedes til en holm. Bygningen havde to stokværk over den hvælvede kælder. Bispem holdt sig ofte selv på borgen; den udelige bisp Ejler Madsen Stygge, der fratrådte bispestolen, forbeholdt sig Silkeborg og boede her i 10 år til sin død 1501, og da bisp Niels Clausen Skade 1520 på grund af alder frivilligt trak sig tilbage, flytede også han til Silkeborg, hvor han døde i julen 1531. Ved reformationen inddrog *kronen* alt bispegods, følgelig også Silkeborg med dens gods; den ansete biskop Ove Bille opnåede en særstilling blandt rigets bisper, idet Silkeborg foreløbig skulle holdes både til kongens og bispens hånd; det følgende år inddrog dog godset helt, i øvrigt fortsatte biskoppens hovedsmand Hans Stygge til Holbækgaard på gården som kongelig lensmand til 1548. 1540 var kongens indtægt af Silkeborg len 204 mark, 728 tdr. rug, 610 tdr. byg, 693 tdr. havre, 30 skp. humle, 60 tdr. smør, 1 td. honning, 368 svin, 143 får og lam, 127 gæs, 362 høns, 140 æg, gæsteri til 718 heste, 122 kloder jern samt en del fisk.

Det tidligere nævnte stenhus yderst på næsset var kongernes bolig, når de nu og da gæstede slottet. Når disse fornemme gæster skulle bo her, blev stenhuset og andre bygninger istandsat og udsmykket, Christian IV fik 1615 lavet personlig hovednøgle til den dobbelte dørlås til stenhusets yderste dør.

Øst for stenhuset, lidt længere inde på næsset, lå borggården skilt fra stenhuset ved en grav, hvorover en bro — oprindeligt vel en vindebri — førte. Borggården, hvor lensmanden havde sin bolig, var trefløjet og af bindingsværk: fruerstuelængen (med tårn, hvori vindeltrappe) lå i syd, bryggerslængen i øst, mens der mod nord lå to huse: lensmandens (i to etager med vindeltrappetårn med hans kontor og bolig) og borgestuen (heri bl. a. skriverstuen). Borggårdens område skærmedes indefter mod land af en ny voldgrav, hvorefter staldgårdens bygninger fulgte. 1559 hører vi, at abbeden i Øm skal brænde

tegl til byggearbejder på Silkeborg, og der bliver opført et 20 bindinger langt hus i ét stokværk. 1591 tages der et stokværk af »det træhus hvori kongens fader og moder boede«.

Men som på mange andre kongelige borge blev heller ikke dette vidtløftige anlæg holdt godt ved lige, og navnlig efter Kejserkrigens og sidenhen Torstenssonfejdens hærgen blev bygningerne stadig mere brøstfældige trods istandsættelser nu og da. Efter Svenskekrigene opgav regeringen det nu overflødige slot og skødede det i 1664 til vinskænk *Christian Fischer* i Glückstadt; han fik efter eget ønske slottet med ladegården, der lå, hvor senere Silkeborg Hovedgaard opførtes, og med ager, eng og skov, med færgeshus og det underliggende bøndergods, alt anslået til 628 tdr. htk., blev solgt for 32.441 rdl., hvoraf bygningerne var sat til 1.034 rdl. Kongen forbeholdt sig dog tilbagekøbsretten til det samlede gods. Allerede tidligere (1661 og 1663) havde Fischer fået adskillige gårde, huse og skove, der nu kunne knyttes til Silkeborg igen. I alt lå 1.404 tdr. htk. i Silkeborg amt under ham. Chr. Fischer døde 1677, og hans gods deltes mellem hans søskende; slottet med en del gods kom til broderen Daniel Fischer, som 1687 ved køb erhvervede sædegårdsfrihed dertil. Efter hans død 1707 ejede sønnen Christian Fischer Silkeborg, indtil *kronen* 1720 benyttede sin tilbagekøbsret og generhvervede slot og gods for at lade det udlægge til underhold for dele af et ryterregiment. Til ryterne opførtes snart barakker; officererne boede i nogle af borggårdsbygningerne, hvoraf andre nedreves 1726; nu forsvandt bl. a. de sidste rester af det gamle stenhus, der længe må have stået som ruin. 1767 ved rytergodssystemets ophør bortsolgtes Silkeborg med 27 tdr. htk. hovedgårdsjord, hvortil kom tiender (36 tdr.) og bøndergods (258) tdr.) til ritmester *Hans Nicolai Hoff*, der for stedse flyttede beboelsen væk fra den lille holm, idet han opførte en ny hovedbygning dér, hvor tidligere slottets ladegård havde ligget, på Kirkebakken, ca. 600 m sydligere.

Hoff opførte også nye ladegårdsbygninger, oprindeligt i bindingsværk, men efter brand 1777 genopført i grundmur. 1794 skødede han Silkeborg Hovedgaard til sønnen landsdommer Henrik Muhle Hoff, der anlagde haven i engelsk stil, men efter at størstedelen af bøndergårdene var bortsolgt, solgtes 1804 også hovedgården m. v. I den følgende for landbruget vanskelige tid var der skiftende ejere, indtil

SKANDERBORG AMT

statskassen 1823 overtog gården på tvangsauktion. 1844 forpagtede brødrene Michael og Chr. Drewsen hovedgårdens jorder af staten og samme år anlagdes papirfabrikken. Ladegårdens bygninger indrettedes til arbejderboliger, men nedreves 1919. Den kønne gamle hovedbygning har i tidens løb været anvendt som kirke og siden som posthus; i 1940 købtes den af *Silkeborg by*, der deri dels har indrettet børneasyl, dels et 1951 åbnet museum. Hovedgårdens skove, som staten erhvervede med det øvrige gods i 1823, hører endnu overvejende under statsskovbruget, selv om enkelte arealer i årenes løb er solgt til kommunen.

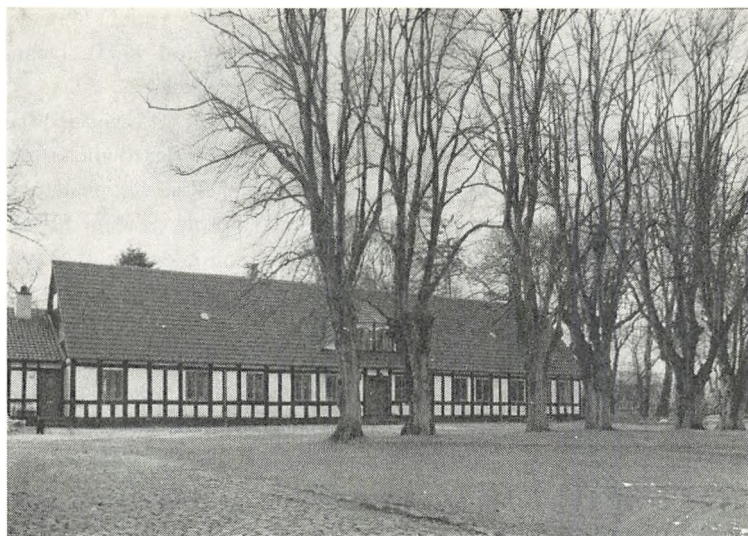
C. RISE HANSEN

EJERE

- Erik Mus
1418 Århus bispestol
- 1536 Kronen
- 1664 Chr. Fischer
1720 Kronen
- 1767 H. N. Hoff
- 1804 - 23 Forskellige ejere
1823 Staten
- 1940 Silkeborg kommune

BYGNINGER

- Borg
Nyt toetages stenhus med tårn
opført
Trefløjet bindingsværks
borggård
1614 - 21 Istandsættelse af anlægget
- 1720 Rytterbarakker indrettet i
borggården
- 1726 Stenhuset nedrevet
Gården flyttet, grundmuret
hovedbygning og ladegård
opført
- 1777 Ladegården genopført i
grundmur efter brand
- 1919 Ladegården nedrevet
- 1951 Museum indrettet i en del af
hovedfløjen, i østre fløj
børneasyl

Sejlgaard, set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Sejlgaard

Funder sogn, Hids herred, Viborg amt

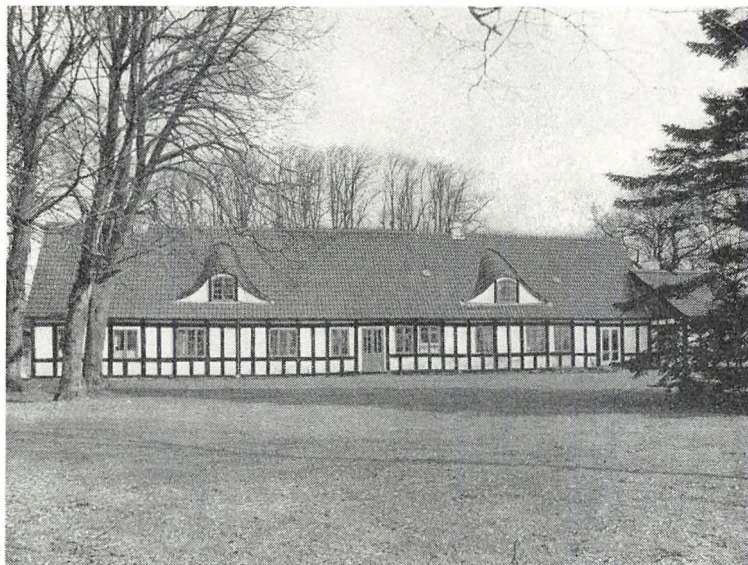
Sejlgaard var i 1598 en bondegård under *Silkeborg Slot*, men i 1663, da dens størrelse opgives til 2 tdr. htk., blev den udlagt til hofskrædder *Andreas Søbøtke*, der formentlig havde gjort sig fortjent til en påskønnelse. 1688 lå den igen under Silkeborg, der tilhørte *Daniel Fischer* (1644 - 1707). Sammen med Silkeborg kom den til kongen 1720. Nu kaldes den en ryttergård, men snart derefter en avlsgård. I 1724 skødede kong Frederik IV den (6½ tdr. htk.) tilligemed Funder sogns kirketienende og bøndergods for 3.281 rdl. til ejeren af Hald, etatsråd *Jens Jørgensen Seerup*, der som kongens yndling og indflydelsesrige rådgiver 1716 var blevet amtmand over Silkeborg, Dronningborg og Mariager amter. Denne skødede igen Sejlgaard 1733 (6½, 17 og 109 tdr. htk.) til sin svigersøn, landsdommer *Enevold Heug*, ligeledes til Hald, efter hvem den på auktion 1740 blev solgt for 4.765

rdl. til købmand Peder Christensen Holst i Aalborg (død 1749), der straks overdrog den til sin søn *Christen Holst* (død 1745). Denne såvel som flere af hans eftermænd kalder sig »på Sejle«.

Det ser ud til, at det især er i etatsråd Seerups tid, at Sejlgaard har haft sin glansperiode og er blevet ophøjet til hovedgård med store jordarealer, tiender og bøndergods og med forskellige rettigheder og privilegier. Det er sikkert ham, der har ladet opføre gårdens hovedbygning med de to fremspringende fløje af solidt egebindingsværk 1723 med det for øje, at han skulle overtage gården. Dette årstal var indridset på en sten ved hovedindgangen.

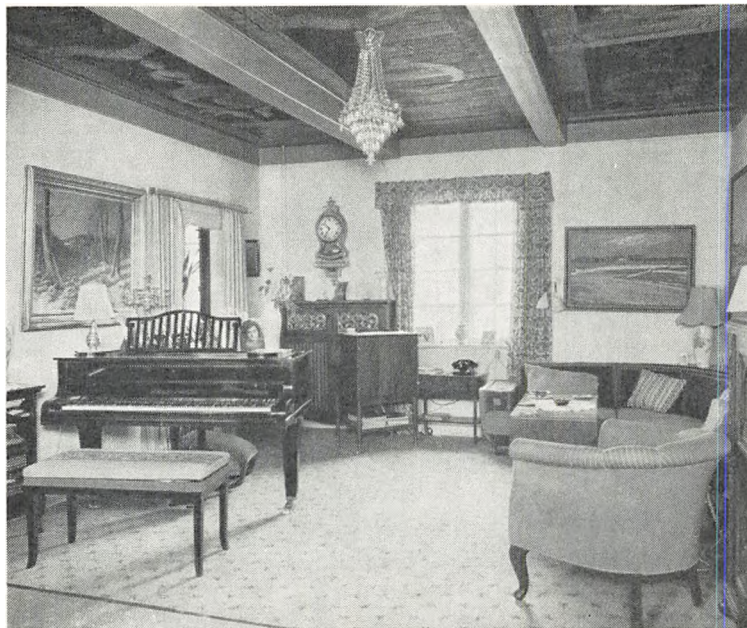
Også Sejlgaard kom i tidens løb til at kende lykkens omskiftelighed. Den skiftede hyppigt ejermænd og kom gang på gang under hammeren, hvilket næppe kan have været heldbringende for dens drift og vedligeholdelse. Efter Christen Holst, i hvis ejertid gårdens forhæftelser steg uhyrligt, var den et par år (1746 - 48) i den rige jorddrot Christian de Fischers besiddelse. Denne (1689 - 1774, adlet 1719) går gerne under navnet »legatstifteren«, men kunne i grunden lige så godt kaldes »Hids herreds konge«, da han som ejer af Allinggaard, Silkeborg Slot og Vinderslevholm m. fl. rådede over omtrent alt bønder- og kirkegods i Hids herred. Underligt nok holdt han ikke fast ved Sejlgaard, men solgte den tilligemed godset i Funder sogn til Johan Ellerup (død 1769). Alligevel unddrog han ikke Funder sogn en andel, om end meget lille andel, i sine mange legater.

I 1770 solgte Ellerups enke »på Sejle« Gjertrud Marie Breum gården (6½, 7 og 89½ tdr. htk. + 1⅝ tdr. skovskyld) for 11.650 rdl. til amtsforvalter, kammerråd Just Michael Lund (død 1801), hvis svigersøn Niels Hastrup til Vester Kejlstrup derefter en tid var dens ejermænd. Efter hans død blev den ved auktion (1815) solgt for 3.000 rbd. sølvværdi og 28.000 rbd. navneværdi til Asmund Pape (død 1849), der 1834 måtte lade den gå under hammeren ved tvangsauktion, hvor den blev købt af handelshuset Philip H. Ree & Co. i Randers for 4.150 rbd. sølv. Samtidig købte firmaet af Pape gårdens konge- og kirketiende for 1.350 rbd. sølv. Derefter blev den 1837 købt af cand. phil. Johan Frederik Conrad Haubroe, søn af brændevinsbrænder Søren Haubroe og hustru Ellen Baggesdatter Blom i Viborg og senere ejer af Nygaard i Ejsing, som igen afhændede den 1845 til klæde-fir-

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

maet *Johs. Ivar Bruun* til *Bruunshaab* for 30.000 rbd. På det tidspunkt er gårdens hartkorn steget til 10 tdr. 6 skpr., hvilken opgang sikkert skyldtes ommatrikuleringen af 1844. Endvidere medfulgte matr. nr. 4 af *Pårup* på 6 skpr. og nr. 1 c af *Funder* på 3 fdkr. htk. Firmaet solgte den igen 1854 for 51.000 rbd. til *A. Navmann*, hvorefter den ved auktion 1862 udlagdes til firmaet, der igen overdrog den for 40.700 rbd. til en af dets medejere, den bekendte landstingsformand, etatsråd *Mads Pagh Bruun* til *Jægergaarden* i *Århus* (1809 - 1884). Ved arv efter etatsrådets enke overgik den 1901 til brodersønnen, fabrik-ejer *Bertel Bruun* til *Bruunshaab* (1830 - 1913). Året før hans død blev *Sejlgård* (12 tdr. htk.) med sine 760 tdr. ld., hvoraf ager 360, skov 227 og hedebacker 148 tdr. solgt for 138.000 kr. til et konsortium, som efter en udstykning (fire ejendomme + en del skov og eng) solgte den for 78.000 kr. til *R. Jørgensen*. Senere kom den til *N. H. Sølvsten*, der 1920 nedrev sidefløjene og foretog en yderligere udparcel-lering 1921 (syv ejendomme). En hovedparcel på $6\frac{1}{2}$ tdr. htk. og 130 tdr. ld. blev 1932 solgt til *G. Honum*. 1941 købtes den af automobil-

Dagligstue med J. F. N. Vermehrens dekorede loft (fot. Niels Elswing).

fabrikant *J. W. Darr*, Silkeborg, i hvem den gamle, ærværdige, men omtumlede hovedgård fik sin rette ejermand. Han udbedrede gården antageligt på tag og fag og med solide og tidssvarende tilbygninger, ligesom han tilkøbte jord, bl. a. et stykke engjord. Han overdrog 1942 Sejlgaard, med et areal af 155 tdr. ld., til sin kone, fru *Else Darr*.

Mens Sejlgaard gennem de to menneskealdre med en kort afbrydelse var i den Bruunske patricierslægts besiddelse, havde den vel en mere rolig tilværelse. Klædefirmaet *Johs. Ivar Bruun* og særlig dets medindehaver *Mads Pagh Bruun* havde længe været optaget af foretage en udvidelse af klædefabrikationen i landet, og til den hensigt havde *Mads Bruun* gjort flere forsøg på at komme i besiddelse af Silkeborg Hovedgaard og mølle med vandkraften i Gudenåen, men det glippede for ham, da kongen syntes at være imod hans forslag, og til sidst endte det med, at *Michael Drewsen* (1801 - 1874) kom ham i forkøbet og anlagde papirfabrikken i Silkeborg 1844, hvorom Silke-

borg by i det væsentlige er vokset op. Dette blev en hård skuffelse for etatsråden, men da han ikke kunne slippe sin kæreste tanke, købte han Sejlgaard 1845. Det var da meningen at få oprettet en klædefabrik neden for Sejlgaard ved at opstemme vandet i Funder Å. Arbejdet blev også påbegyndt og ført ret langt frem, men »mislykkedes compleet«, da dæmningen skyllede bort. Den nye skuffelse bevirkede, at man søgte at komme bort fra Sejlgaard ved at sælge den 1854, men da firmaet måtte overtage den på ny ved auktionen 1862, blev det etatsråden, der alene blev ejer af den. Når hans mange foretagender eller offentlige virksomhed tillod det, opholdt han sig ofte på Sejlgaard. Det samme gjaldt i endnu højere grad brodersønnen Bertel Bruun, hvorom datteren, fru overretssagfører Heise fortæller kønt i Daniel Bruuns »Slægts- og Barndoms minder fra Viborg-Egnen«.

Da lejren ved Funder afløste lejren ved Hald, fik den sit tilhold på Sejlgaards grund sydvest for gården henimod Hørbylunde, og mens lejrtiden stod på, samlede store troppemasser for at foretage skyde- eller træningsøvelser i det udstrakte og kuperede hedeterræn i nabolaget. Det var gårdens glansperiode i nutiden. Da var den som et fast holdepunkt for de mange soldatertelte m. m., og dens navn blev kendt viden om i landet af de hjemvendte soldater.

Sejlgaard blev udelukkende drevet som avlsgård, oftest ved forpagtere. Under Bruun'erne var kaptajn A. C. Pape forpagter gennem en længere periode (fra 1878). Født i Fredericia 1846, gift med en Visby og brøder til forpagter Pape på Asmild Kloster. Han omtales af beboerne som en dygtig mand, der ville have orden i tingene, og nød megen anseelse på egnen. Forpagtningen omfattede hele gården undtagen skoven og var i Papes tid særdeles gunstig.

Hovedbygningen, hvis sidefløje uheldigvis blev nedbrudt i 1920, er som nævnt bygget 1723. Den vender i øst og vest og var tidligere tækket med rør, men fik desværre i 1960 tegltag. Søndenfor findes den ikke særlig store have. Gårdspladsen nordenfor flankeres mod vest af hestestalden m. m. og mod øst af kostalden. Til kostaldens nordre ende er nu bygget en ny og tidssvarende svinestald. På en gammel bindingsværksplads tomt er rejst en lav mur, der lukker gårdspladsen. Foran hovedbygningen på gårdsiden findes seks mægtige, gamle lindetræer, der forbinder fortiden med nutiden, idet de formentlig er plan-

VIBORG AMT

tet samtidig med hovedbygningens opførelse. Ved disse er anlagt et springvand. Murstenen med årstallet 1723 til højre for indgangen er ombyttet med en granitsten med samme årstal. Hovedbygningen har fabrikant Darr gjort grundigt i stand. Alle vinduerne er fornyet og forsynet med små ruder. Bestyreren bor i den vestlige halvdel, hvor der findes folkestue, to andre stuer, soveværelse og køkken m. v. I den østlige halvdel findes en stor dagligstue, tre gæsteværelser og køkken m. v. I den store stue havde kunstmaler Johan Frederik Nicolai Vermehren under sit ophold på Sejlgaard 1854 dekoreret loftet med smukke malerier, muligvis et vederlag for gæstfrit ophold på gården. Men da fabrikant Darr købte Sejlgaard, fandtes kun et almindeligt loft. Heldigvis var de malede brædder hengemt på loftet, og så snart fru Darr havde opdaget disse, sørgede hun for, at de blev repareret af maleren Kaalund Jørgensen og sat på deres gamle plads igen, så nu er denne stue både en seværdighed og meget hyggelig. De to af de bevarede tre hovedbilleder forestiller Afrodite, trukket af delfiner, og Poseidon med fredens due på hånden. På Sejlgaard er også et af Vermehrens berømteste malerier blevet til. Det er det kendte »En jydsk Faarehyrde paa Heden. Midtjylland 1854«.

J. P. LUNDØE

EJERE

1598 Silkeborg Slot
1663 Andreas Søbøtker
ca. 1680 Daniel Fischer
1720 Kronen

1724 Jens Jørgensen Seerup
1733 E. Heug
1740 Chr. Holst
1746 - 1845 Forskellige ejere
1845 Johs. I. Bruun
1912 - 20 Forskellige ejere
1920 N. H. Sølvsten
1932 G. Honum
1941 J. W. Darr
1942 Else Darr

BYGNINGER

1723 Trefløjet bindingsværkshovedbygning opført
Hovedgården oprettet

1920 Sidefløjene nedrevet

Hovedbygningen istandsat

1960 Hovedbygningen hængt med tegl

Hovedbygningen set fra ladegården (fot. Niels Elswing).

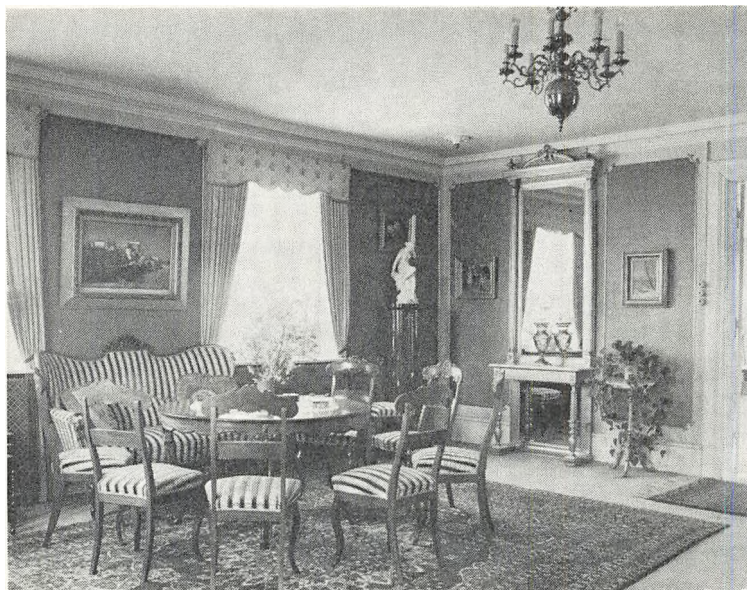
Wedelslund

Sjelle sogn, Framlev herred, Århus amt

Det nuværende Wedelslund bærer i navn og bygninger vidnesbyrd om den, der for to hundrede år siden var herre på Frijsenborg, overkammerherre, generalløjtnant greve Erhard Wedel-Friis; men gården har sin oprindelse i middelalderen, ja, rødder helt ned i det mytiske.

»Sielle Skovgaard har længe tilhørt de Rostrup'er«, fortæller Pontoppidan, »men i langt ældre Tider skal den bekendte Herremand Svend Felding have eiet og beboet denne Gaard, og har endnu Rudera af den gamle Bygning, saavel som andre Reliquier af ham, været at see der paa Gaarden i Jørgen Rostrups Tid«. Svend Felding, hvis navn nu kun lever i sagn og folkeviser, er som Holger Danske et symbol på dansk folkefølelse.

Ved det 15. århundredes midte må »Seloff Skouffgaard« have til-

Dagligstue med Christian VIII-møbler (fot. Niels Elswing).

hørt hr. *Laurids Hvas* til Ormstrup, idet såvel sønnen Erik Lauridsen Hvas som svigersønnerne Svend Torbernsen (Udsen) og Hans Rostrup skrev sig hertil. Gården blev dog hos Rostrup'erne, først *Hans Rostrup* (gift med Birgitte Hvas), dernæst sønnen Laurids (død før 1518) og sønnesønnen *Jørgen Rostrup* (død 1563), der måske rejste ny bygninger, da A. S. Vedel ved at berette, at han »fant ... en muret Grunduaal oc Nederdeel aff it Huus, som Suend Felding skulde boet paa«. Sønnen Hans Rostrup samlede i 1580'erne meget gods i Sjelle og Skørring sogne ved mageskifte med kronen; han levede endnu 1611. Men med hans sønner Jørgen, Gunde og Albert Rostrup tog det en sørgelig ende; Jørgen, der døde ung, gjorde stor gæld på sin uddannelsesrejse, som brødrene måtte dække, og derved kom sikkert trængslerne ind over slægten. Albert ægtede den rige arving Anne Kaas til Rydhave og Staarupgaard, men fik 1615 kgl. bevilling til at måtte sælge hendes arvegods, og hans arvinger gik fra arv og gæld 1638. Gunde Rostrup synes at have været den mest

foretagsomme af brødrene, men han var alt 1622 »i stor betryk« på grund af sine »forløfter« for Albert og stod endog i 1638 anklaget for falskmøntneri; Sjelle Skovgaard havde han måttet sælge i 1621 til halvfætteren *Hans Skram* til Ristrup, der i forvejen havde arvet en part i gården, men på Staarupgaard (som han overtog fra broderen) og Randrup klarede han sig dog til slut i 1640'erne; men en halv snes år senere døde han i elendighed på Allergaard i hedesognet Borris. Rostrup'ernes skæbne er symptomatisk for de mange adesslægter, der gik fuldstændig rabundus i de urolige og til dels kriseprægede tider i det 17. århundrede, ikke mindst fordi den enes økonomiske vidtløftighed kunne drage de andre med sig i undergangen på grund af de ved gældsstiftelsen indgåede kautionsforpligtelser (»forløfter«), et almindeligt træk ved den datidige kredit. Skram'erne klarede sig heller ikke igennem århundredet. Hans Skram døde ca. 1630, og sønnen Valdemar Skram til Ørndrup måtte 1652 pantsætte Sjelle Skovgaard til Tyge og Laurids Below og i 1664 sælge den til dr. jur. *Mathias de Broberg*, en for den ny tingenes orden typisk karakter, retslærd og pengeudlåner til forarmede adelsfolk som Corfitz Ulfeldt på Matrup og Axel Juul på Volstrup, i hvis gårde han lod sig indføre. Efter hans død 1681 udkøbte sønnen Rasmus de Broberg sine svogre, hvoriblandt digteren, landsdommer Thøger Reenberg, og kompletterede 1685 gården. Efter hans død måtte datteren Christiane de Broberg og hendes mand schoutbynacht Pieter Wecke i 1718 sælge ejendommen til *kronen*. Sjelle Skovgaard blev lagt under Skanderborg rytterdistrikt, og bygningerne nedbrødes.

Halvtreds år senere genopstod den som *Wedelslund*. I 1768 købtes ejendommen med 40, 146 og 351 tdr. htk. af overstaldmesteren, generaløjntant greve *Erhard Wedel-Friis*, hvis hustru grevinde Christine Sophie Friis besad grevskabet Frijsenborg. Han opførte den nuværende hovedbygning, et yndefuldt, trefløjet bindingsværksanlæg på høj kvadersokkel, og det grevelige par har sikkert opholdt sig en del hér, efter at greven 1772 var trådt tilbage fra sin stilling som overkammerherre hos dronningen — Caroline Mathilde. Han døde 1786, hun året efter, og de ligger begravet på Sjelle kirkegård under et fornemt sandstensmonument. Wedelslund havde de, der var barnløse, testamenteret hendes søsterdatter, baronesse *Sophie Magdalene*

ARHUS AMT

Krag-Juel-Vind, født von Gram og enke efter besidderen af Juellinge (Halsted Kloster) og Stensballegaard; i 1799 arvede hun Frijsenborg, men overlod det til sønnen, greve Frederik Carl Krag-Juel-Vind-Frijs, efter hvis død 1815 Wedelslund med baroniet Juellinge kom til den yngre søn, greve Erhard Krag-Juel-Vind-Frijs, der tog ophold hér, hvor han døde allerede 1826. Ved auktion solgtes Wedelslund i 1828 til handelshuset *Warburg* i Altona, medens godset købtes af bønderne. Det var sikkert Warburg'erne, der omsatte bindingsværket i hovedfløjen i grundmur og pudsede sidefløjenes yderfacader; den rødmaledede, pyntelige tømmerkonstruktion kan dog endnu ses i sidefløjenes gavle og gårdfacader. Hovedfløjens midterparti blev fremhævet ved refendfugning, og fik mod gården en lav fronton; en fronton sattes også over østfløjens østfacade, der ligger for enden af tilkørselsalleen. Warburg'erne solgte i 1838 til cand. jur., senere hofjægermester *Frederik Jørgen Pultz von Folsach*, yngre søn fra Gjessinggaard og senere gift med sin unge niece Marie Adolphine Elisabeth, der efter hans død 1889 overlevede ham til 1919. Efter en brand opførtes i 1887 den statelige trefløjede ladegård.

Wedelslund købtes 1920 af *C. D. Nielsen*, efter hvis død i 1936 sønnen *Chr. Nielsen* er ejer af den 687 tdr. ld. store besiddelse, af hvis areal de 360 tdr. er skov.

FLEMMING JERK

EJERE

ca. 1440 Laurids Hvas
ca. 1465 Hans Rostrup m. fl.
ca. 1518 Jørgen Rostrup
1621 Hans Skram
1664 Mathias de Broberg
1718 Kronen
1768 Erh. Wedel-Friis

1787 S. M. Krag-Juel-Vind (-Frijs)
1828 Firmaet Warburg
1838 Fr. J. P. v. Folsach

1920 C. D. Nielsen
1940 Chr. Nielsen

BYGNINGER

Kaldt Sjelle Skovgaard

Hovedbygning opført (?)

Gården nedbrudt
Gården genoprettet som
Wedelslund, bindingsværks-
hovedbygning opført

Hovedfløjen omsat i grundmur

1887 Ladegården genopført efter
brand

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Sophiendal

Veng sogn, Hjelmslev herred, Skanderborg amt

Sophiendal hører sikkert, hvad bygningerne angår, til de mere vellykkede nyere herregårde. Den er bygget i renæssancestil af røde mursten, og sokkelen er af granit; taget er dækket med røde munketegl. Hovedbygningen, der er i én etage, består af en højere midterfløj med hovedindgang i midterpartiet og to sidefløje med pavillonudbygninger. Hovedfløjens midterparti har en tårnlignende karakter; det er bygget i to etager med trapper. Havefacaden vender mod syd. Det hele er rigt indfattet med prydelser af hugne sten. Bygningerne er opført i tidsrummet 1876 - 84, og tegningerne til dem skyldes arkitekt, professor H. B. Storck. Den smukke portal er efter tegning af billedhugger Ludv. Vieth, ligesom kaminen i havestuen, udført i Sverige af svensk marmor. Megen bekostning og arbejde er der i det hele taget ofret på disse bygninger af bygherren, gehejmekonferensråd Gottlob Emil

Georg Frederik Rosenkrantz. Også vestibulen er prydet med træværk og billedskærerarbejder. Ligheden med Rosenholm er måske ikke helt tilfældig; baron Gottlob Rosenkrantz var nemlig gift med en datter fra Rosenholm, baronesse Elisabeth Louise Rosenkrantz, og desuden var denne gård slægten Rosenkrantz' gamle stamsæde. Også de store, kønne udbygninger stammer fra baron Gottlobs tid og er som hovedbygningen udformet under tydelig inspiration fra Rosenholm. Indkørselen til gården flankeres af to staldlænger fra 1871, og avlsgårdens ældste bygning er den 1855 opførte stråtede lade. Den indre gård er beplantet med tidligere studsede linde, og også i haven findes der pragtfulde, gamle træer, bl. a. en lind, der er $3\frac{1}{2}$ m i omfang.

Da de gamle bygninger i 1875 blev revet ned for at give plads for den nuværende hovedbygning, der kom til at ligge på samme sted — ca. 65 m vest for Veng kirke — fandt man i fundamenterne rester af bjælker, der bærer tydelige spor af at være angrebet af ild.

I middelalderen var Sophiendal, der indtil 1768 hed *Venggaard*, i en vis forbindelse med Veng Kloster, et af de ældste benediktinerklostre i Danmark, og Veng kirke, der var indviet til Trefoldigheden, er Danmarks ældste klosterkirke og et af vore mærkeligste arkitekturmindesmærker. Allerede på Valdemar den Stores tid var klosteret i forfald, og fra året 1158 har vi overleveret, at der boede tre munke i klosteret, og at abbedens liv langtfra var dadelfrit. I 1165 slog nogle cisterciensermunke sig med pavens billigelse ned i Veng Kloster under englænderen Briennus som abbed, men kun for en kort tid. 1168 flyttede munkene videre til Kalvø, og kongen erhvervede da de to trediedele af klosterets ejendomme; i 1217 stadfæstede paven *Øm Klosters* besiddelse af Veng kirke.

Heldigvis har vi forskellige mageskiftebreve bevaret, der giver os visse oplysninger om Venggaard. I 1236 ser vi således, at abbeden i *Øm Kloster* overdrog Niels Mogensens sønner *Øm Klosters* rettigheeder i »Sauebrock« og »Søehollt« for en trediedel i »Wenggegaardt«. I 1471 og 1484 nævnes den igen og er da antagelig underlagt *Øm Klosters* gods.

I det 16. århundrede møder vi gården i et sandemandsbrev fra 1546, og dernæst træffer vi den i jordebogen af 1573, samme år som det frie birk, der bl. a. omfatter Veng sogn, oprettes. I jordebogen kaldes

*Hovedportalen,
tegnet af
billedhuggeren
Ludvig
Vieth og
udført i
Sverige (foto
Niels Elswing).*

gården Wengitgaardt, og den beboedes da af en bonde og hørte stadig til Æm klosterods, som *kronen* nu ejede. Når vi senere i den følgende tid træffer på den i jordebøger, er den stadig beboet af bønder.

Først med enevælden indtræder der en ny epoke i Venggaards historie, idet gården bliver skovridergård og lægges under Skanderborg Slot. Den havde da et tilliggende på 26 tdr. htk. Lige så vel som skovene har udøvet en tiltrækning på de store munkeordener, har de også altid udøvet det på de danske enevoldskonger, og skove var der nok af her i den dejlige Skanderborg-egn. 1683 hører vi, at Christoph Elias Hynitsch udnævnes til overførster og vildtmester i Nørrejyllands nordlige del, og af jordebogen over oberst Jørgen Rantzaus regiments

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

ryttergods fra 1696 ses det, at Hynitsch har haft bopæl på Venggaard, og at gården hørte til Skanderborg ryttergods. Helt op til 1767 bebos Venggaard således af overførsterne, og en række navne har vi bevaret fra disse år, der fortæller os, hvem der beklædte disse embeder. Overførster Hynitsch efterfulgtes 1702 af Johan Hermann Ritter, der boede på Venggaard til sin død 1736; hans eftermand i embedet var Friderich v. Pultz, der oprindelig var officer, og som døde 1766; de senere år var hans søn, Hans Friderich v. Pultz, der også var uddannet som officer, trådt ham til hjælp med arbejdet.

Fra midten af 17. århundrede gik det bestandig ned ad bakke med statens finanser, og i 1767 måtte man gå så vidt, at man for at skaffe penge til veje måtte sælge ud af krongodset. Således blev det kongelige gods i Skanderborg amt solgt ved den store auktion, der fandt sted i dagene fra den 15. til den 18. april 1767. Salget ramte derved også Venggaard, der med tiender og gods solgtes for 34.809 rdl. til amtmand, gehejmeråd *Frederik Ludvig von Woyda*. Kun få oplysninger

er overleveret os om gården fra denne tid; Venggaard har været en ganske almindelig lille gård på 17 tdr. htk. og dyrket af bønder.

Den nye ejer fik allerede 1767 bevilling på at gøre Venggaard til en sædegård, og i skødet af 1768 nævnes dens nye navn *Sophiendal*, idet den er blevet opkaldt efter gehejmerådinden, Frederikke Anna Sophie, født Adeler. Frederik Ludvig von Woyda var en søn af amtmanden i Kolding Ludvig Emil von Woyda; 1730 blev han selv amtmand i Skanderborg, hvilket embede han indehavde til sin død 1778. Han har sikkert boet den største del af sin tid på Sophiendal; med en beliggenhed kun 10 km fra Skanderborg har den været en bekvem bolig for amtmanden dér. Antagelig har den gamle bygning fra skovridergaardtiden stået endnu, en solid dansk bondegård. Efter amtmandens død overtog hans enke gården; hun var en datter af Frederik Adeler til Bratskov og Anna Beate Rosenkrantz, og hun beboede gården lige til sin død 1805. I Veng kirkes sydlige korsarm er der i 1788 opsat en mindetavle af sort marmor over hende og hendes ægtefælle.

Ægteparret von Woyda efterlod sig ingen sønner, derimod en datter, der var gift med baroniet Gavnøs første besidder Holger Reedtz-Thott; efter gehejmerådindens død 1805 arvede Holger Reedtz' døtre Anna Magdalene, Frederikke, der var gift Bielke, og Birgitte Sophiendal. De solgte den imidlertid kort tid senere, efter at de havde afhændet bøndergodset. Hovedgården købtes af to mænd i fællesskab, nemlig byfoged Andreas Nicolai Bagger i Skanderborg og møller Jørgen M. Gjesing i Randers; i gården indestod der imidlertid stadig en prioritet på 12.000 rdl., der tilhørte arvingerne efter ægteparret von Woyda. De følgende år skulle blive en urolig tid for den gamle gård. 1811 solgtes den til en århusianer, Peder Skandorff, efter hvis død i 1813 den overgik til hans svigersøn Chr. Møller Bus. Efter dennes død 1820 gik Sophiendal til tvangsauktion; gælden til von Woydas arvinger kunne nemlig ikke forrentes i disse år; årene efter 1815 havde bragt dårlige konjunkturer for landbruget, og på Sophiendal gik det rent galt. Da arvingerne ikke kunne få deres renter, gjorde de udlæg i gården, og på tvangsauktionen 1821 blev Sophiendal udlagt dem for 10.000 rbdl., og gården blev nu overdraget baron Jørgen Rosenkrantz, der i 1812 havde ægtet Birgitte Charlotte Reedtz-Thott og derigennem var blevet medarving i det Woyda'ske bo.

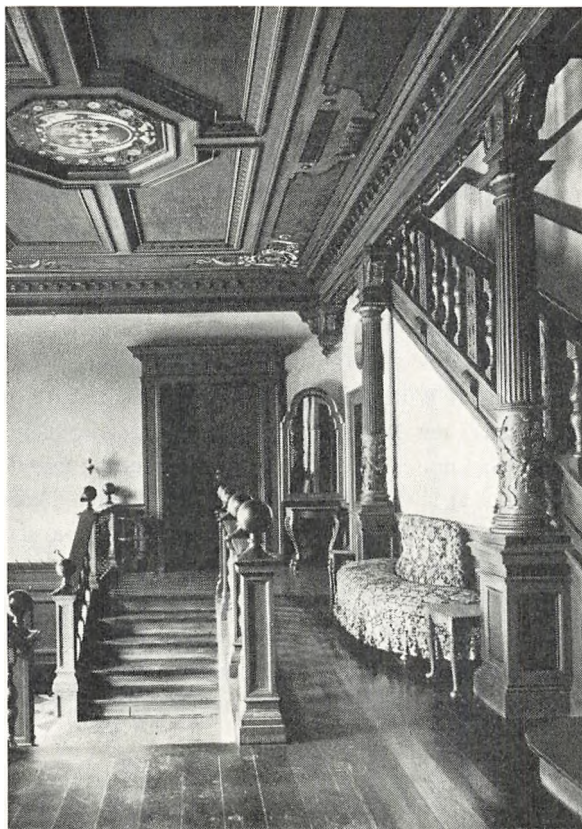
Allerede fra sin barndom var Jørgen Rosenkrantz, der var en søn fra Rosenholm, blevet bestemt for den militære løbebane; han blev sekondløjtnant i infanteriet, da han var syv år gammel — officersstillingerne købtes jo nemlig dengang, og faderen har åbenbart herved villet give ham en god ballast på rejsen gennem livet — en 10 - 12 års anciennitet som officer; 1786 blev han kadet på Landkadetakademiet, som officersskolen dengang hed; han var da 12 år gammel. Landkadetakademiet fungerede både som officersskole og på samme tid tillige som almindelig skole for de vordende officerer. Allerede 1794 blev Jørgen Rosenkrantz imidlertid afskediget for en disciplinær forseelse. Så drog han ud i verden på eventyr; det passede ham godt, vild og opfarende af temperament som han var. En tid tjente han som løjtnant ved et hessisk jægerkorps, og i 1808 indlod han sig på en sammensværgelse mod Napoleon. Sammensværgelsen opdagedes dog, og Rosenkrantz blev dømt til døden, men det lykkedes ham at slippe væk. Kort tid efter træffer vi ham i Danmark. Han slog sig ned på Vedø, som han først forpagtede og senere købte. 1821 overtog han Sophiendal og blev nu boende her til sin død 1831.

1833 købte hans sønner *Gottlob Emil Rosenkrantz* og Frederik (Fritz) Werner Rosenkrantz gården ved auktion; købesummen var 11.150 rbdl. I den første tid var det Fritz Werner Rosenkrantz, der styrede Sophiendal; han var i disse år ritmester ved dragonerne. I 1853 solgte han sin part i Sophiendal til sin broder *Gottlob Emil* og købte i stedet jord i Øster Lisbjerg herred ved Århus, hvoraf han oprettede Vorregaard, som broderen arvede efter hans død 1882.

Gottlob Emil Rosenkrantz var uddannet som embedsmand, jurist, og virkede fra 1841 som amtmand i Århus og siden i Thisted og Viborg. 1853 overtog han, som nævnt, også broderens part i Sophiendal. Godset var ganske vist blevet solgt fra; men Sophiendal havde fået kongelig tilladelse til alligevel at bevare sine hovedgårdsrettigheder. Navnlig skoven havde baron *Gottlobs* interesse; han beplantede et areal omkring gården, 19 tdr. ld., med gran og fyr, og fra hans tid stammer de nuværende store bygninger på Sophiendal. Herregården blev i hans tid samlingssted for hele den store familie *Rosenkrantz*; tidligere havde det været på *Rosenholm* man samledes, men nu stod dette slot tomt. Baronens var både for sin familie og for eg-

Sophiendal, set fra syd (fot. Niels Elswing).

*Hallen med
Rosenkrantz's
våben i
loftsfeltet
(fot.
Niels Elswing).*

nen en elskelig og elsket patriark. Han døde som gehejmekonferensråd 1884 og bisattes på Veng kirkegård i en gravhvelving, han selv havde indrettet, og hvortil der var indgang direkte fra Sophiendals have.

Efter hans død gik Sophiendal over til hans enke Elisabeth Louise, født Rosenkrantz. Hun overdrog imidlertid allerede i 1886 gården for 170.000 kr. til sin søn, den dygtige landmand, kammerherre, hofjægermester Gunde Jørgen Holger Carl Rosenkrantz. Han satte alt ind på at gøre gården til en rentabel ejendom; Sophiendal var nemlig en ikke helt let gård at drive, og faderen havde ganske forbygget sig; gården var for lille til at kunne bære de store bygninger, og disse havde slugt

SKANDERBORG AMT

en god del af faderens formue. Jørgen Rosenkrantz satte navnlig ind på to punkter: en forbedring af jorderne gennem en afvanding af terrænet og hovedvægten lagt på kvægavl, samtidig med at han indførte rationelt skovbrug på gården.

Ved hans død 1912 blev gården overtaget af hans søn Holger Jørgen Gottlob Frederik Rosenkrantz; han beholdt den til 1942, da han solgte den til forpagter *Johannes Jensen*, Nebs Mølle på Sjælland, tidligere i tyve år forpagter af Svanholm, og i stedet købte baron Rosenkrantz Ørumgaard ved Vejle, hvortil det meget rige inventar af slægtsportrætter, hvoriblandt specielt skal nævnes C. G. Grøgers store portræt af Frederik VI's udenrigsminister Niels Rosenkrantz, samt et rimeligvis af Wuchters malet portræt af Hannibal Sehested, de mange miniaturer, det Rabenske sølvudstyr fra Kjørstrup, som baronesse Elisabeth Louise Rosenkrantz havde arvet, og meget andet nu flyttedes. Efter at have solgt Ørumgaard i 1962 døde baron Holger Rosenkrantz samme år i København, men blev begravet hos sine fædre i gravhvelvingen på Veng kirkegård.

Efter godsejer Jensens død i høj alder 1964 blev Sophiendal af hans arvinger solgt i foråret 1966 til entreprenør *Erik Christensen*, Skovlunde, der agter at restaurere hovedbygningen begyndende med sidefløjene. Arealet er 730 tdr. ld., heraf 260 ager, 170 eng og 300 skov.

ELIN BACH

EJERE

12. årh. Benediktinerkloster
1236 Øm Kloster (parthaver)
1536 Kronen
1767 Fr. L. v. Woyda

1805 - 21 Forskellige ejere
1821 J. Rosenkrantz
1833 G. E. og Fr. W. Rosenkrantz
1853 G. E. Rosenkrantz (eneejer)

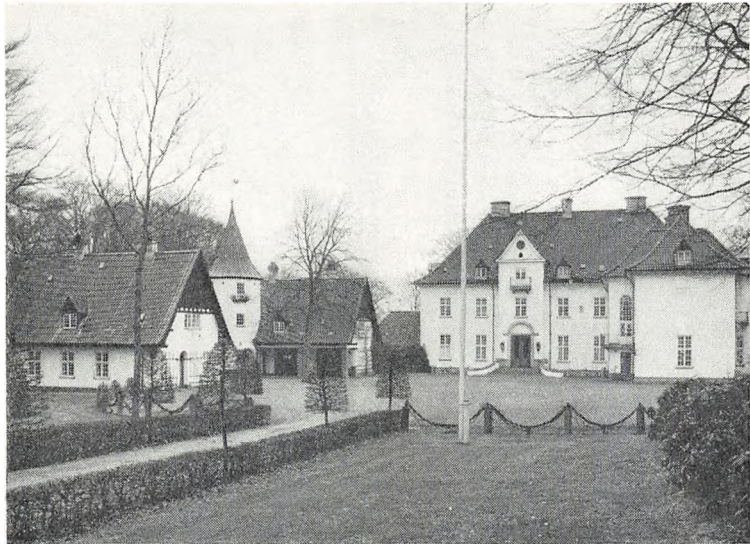
1942 Johs. Jensen
1966 E. Christensen

BYGNINGER

Kaldt Venggaard
Trefløjet bindingsværksgård

1768 Nu kaldt Sophiendal

1855 Lade opført
1871 Stalde opført
1875 - 84 Hovedbygningen opført ved
H. B. Storck

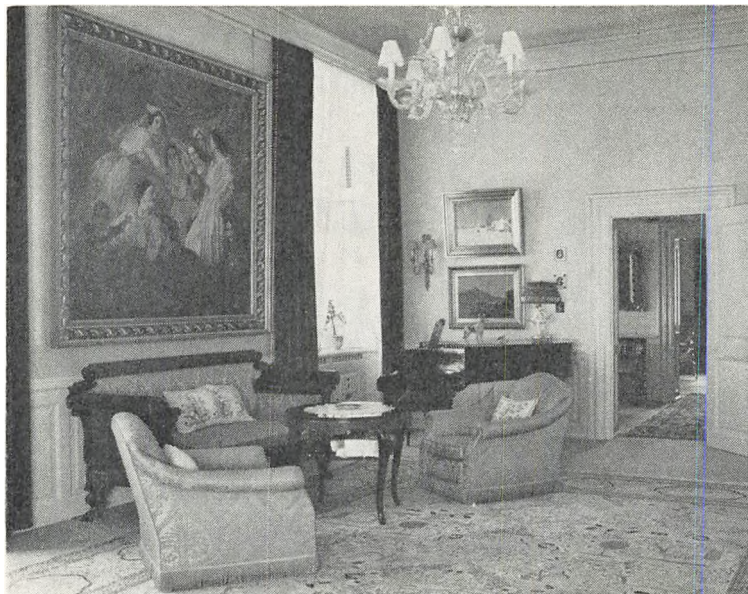

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Rye Nørskov

Rye sogn, Tyrsting herred, Skanderborg amt

I slutningen af forrige århundrede kom det på mode hos aristokratiet og det velstående borgerskab at erhverve jord i Jyllands fjerneste og armeste egne for at plante træer i ødemarken. Drivfjederen må først og fremmest ses i den ansvarsfølelse over for det ulykkelige, sønderrevne fædreland, der besjælede så mange af landets ledende mænd i tiden efter 1864, den genrejsningens ånd, som stiftelsen af Det danske Hedeselskab i 1866 vel nok står som det klareste udtryk for. Ligesom det var mænd uden for hedebyndernes egne rækker — embedsmænd og godsejere, og da især øernes store majoratsbesiddere — der først sluttede op om Dalgas og hans tanke, blev det i århundredets sidste år i særlig grad hovedstadens handels- og industriherre, der investerede de påkrævede, betydelige summer i plantesagen. Således opstod da de store midtjyske skovgodser, hvoraf mange fik

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

anselige og herskabelige bygninger, som Baldersbæk og Klelund. Men navnlig tiltrak søhøjlandet omkring Rye og Salten sig opmærksomheden. På bakkerne hér stod endnu betydelige rester af gammel løvskov og lovede godt for plantningen, og samtidig udfoldede naturen med søer og lyngmoser og vilde hedebakker et sceneri af en dramatik, og syner af en storhed, som ellers intetsteds i Danmark. Her skabtes store ejendomme som Addithus, Løndal, Høvildgaard og Højkol. I 1902 indledtes samlingen af Rye Nørskov, der med sine 2.500 tdr. ld. skulle blive den største af dem alle, og det eneste gods, hvorpå et rentabelt agerbrug har kunnet opretholdes.

Den store Rye Nørreskov står på det voldsomt kuperede terræn syd for Juul Sø og Birksø. Her lå i gammel tid et kongeligt jagthus, der nedbrødes 1617, og her lod kong Frederik II i 1582 oprette en glashytte, hvormod stednavnet Glarbo endnu minder. Skoven kom siden på flere hænder; en del tilhørte Rye Mølle, og i 1856 solgte enken efter Christian Hollesen på Rye Mølle sin skov til brødrene

Peter Paul Christian Ferdinand og Adolf Tobias Herbst Mourier-Petersen. Køberne var to unge, handlekraftige mænd, der vandt navn som fremragende landmænd og dygtige godsadministratorer. Ferdinand Mourier-Petersen havde en tid Ulstrup, inden han 1857 købte Rugaard, som han siden drev; han sad i rigsdagen fra 1861 til sin død som kammerherre 1898, men størst betydning fik han nok ved at beklæde hedeselskabets formandsstol siden stiftelsen. Broderen Adolf ejede 1850 - 93 Holbækgaard, derefter Edelsborg til sin død som etatsråd 1912; han var hesteopdrætter og forstkandidat, og skoven kom nu under kyndig forstlig røgt. Men i 1902 solgte han og broderens enke ejendommen for 185.000 kr. til *Henrik Valdemar Nørgaard*, søn af departementschef og kgl. kommissarius, gehejmetatsråd P. C. Nørgaard. Han var gift med Anna Dorothea Suhr, der, som datter af etatsråd Ole Bernth Suhr til Sølyst og enke efter generalkonsul Andreas Julius Lauritz Holmblad, bragte en meget betydelig formue ind i ægteskabet, hvorved en godsdannelse uden sidestykke blev muliggjort. Ikke mindre end 80 ejendomme og parceller tilkøbtes — i 1915 også Rye Mølle af fru M. E. van Deurs, og således skabtes Rye Nørskov, hvis skove, marker og enge på en mere end 15 km lang strækning grænser til Gudenåen.

Som hovedsæde for denne udstrakte besiddelse blev 1904 - 07 efter tegninger af kgl. bygningsinspektør, professor Hack Kampmann opført et meget herskabeligt og velbygget anlæg, fornemt beliggende i ensomheden inde i skoven nord for Rye. Med glimrende udnyttelse af den pragtfulde natur er bygningen, omgivet af dybe slugter, lagt mellem ranke bøge på et højt plateau, fra hvis 130 meter terrænet styrter sig de mere end hundrede meter ned mod de lave søenge og Birksøs vandspejl. Storslået er udsynet mod øst, over søer og skove mod Århus Bugt og Mols. Rye Nørskov er som andre af Kampmanns senere arbejder præget af hans interesse for det 18. århundredes bygningskultur, hvori han særlig havde sans for den kraft og skønhed det traditionsbundne, oftest anonyme gamle byggeri ved sine gode proportioner og stærke, velafvejede former er i besiddelse af. Rye Nørskov er et af Kampmanns bedste arbejder. Hovedbygningen har to stokværk over høj kælder, sat af tilhugne granitkvadre, og et vældigt, let opskalket valmtag af sortblå tegl, der på acanthus-

SKANDERBORG AMT

smykkede sparrehoveder skyder sig stærkt frem over de hvidkalkede mure. Sydligst på den vestvendte gårdfacade springer en kort sidefløj frem, hvis aftrappede udformning med de sammenskårne tagflader er af stor, oplivende virkning for helheden; indgangen sidder midt på hovedfløjen i en smal frontispice, og i nord sørger den lave, trefløjede staldgård med sit trappetårns kobberklædte keglehat for anlæggets ligevægt. Havefacaden mod øst er enklere, kun brudt af to store altaner og en række tagkviste. Også godsets funktionær- og arbejderboliger udformedes smukt og solidt i harmoni med lokal byggeskik; de stråttækte, hvidkalkede huse med det sorttjærede bindingsværk tegner sig stærkt og kønt i landskabet. 1911 opførtes en grundmuret avlsgård.

I 1931 døde Henrik Nørgaard; to år tidligere var Rye Mølle med 340 tdr. ld. solgt til godsejer Laursen på Ormstrup, og nu solgtes selve Rye Nørskov til direktør *Ejnar Faber*. Direktør Faber var tekstilfabrikant, og da han i 1933 generhvervede Rye Mølle, blev en konfektionsfabrik indrettet i dennes smukke hovedbygning fra 1840'erne. Direktør Faber døde i 1965, men havde i 1961 overdraget besiddelsen til sin datter, fru *Gerda Thorning-Petersen*, gift med direktør V. Thorning-Petersen, der nu har indrettet sig i hovedbygningen, hvor en del fortrinlige malerier pryder væggene.

Rye Nørskovs areal er nu 2.487 tdr. ld., hvoraf under avlsgården 122 tdr., medens skov og plantage dækker 1.700 tdr. ld. Et rhododendrongartneri er oprettet, og foruden konfektionsfabrikken drives ved møllen et betydeligt åleværk, samt elektricitetsfabrikation. Stor alsidighed præger således denne ejendom, der netop ved det korte mål af år, der er forløbet, siden det herskabelige hus blev skabt, hører til de få og sjældne i vort land.

FLEMMING JERK

EJERE

1856 P. P. Chr. F. og
A. T. H. Mourier-Petersen
1902 Henrik V. Nørgaard
1931 E. Faber
1961 Gerda Thorning-Petersen

BYGNINGER

1904 - 07 Hovedbygning opført ved
Hack Kampmann

Hovedbygningen set fra vest (fot. Flemming Jerk).

Løndal

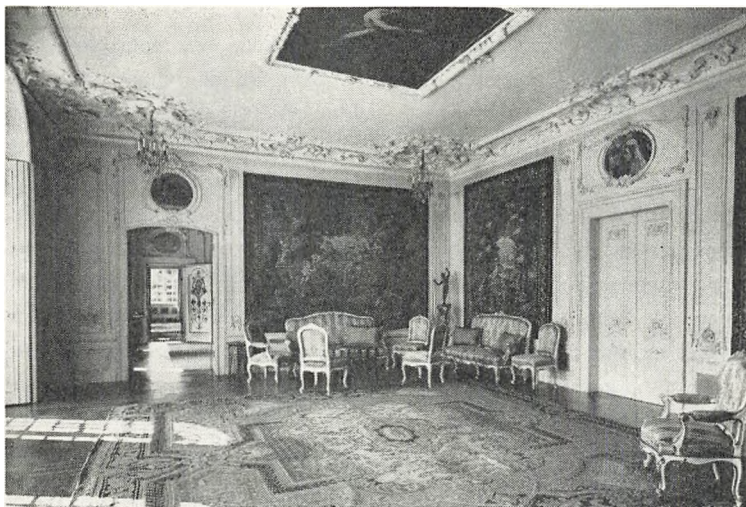
Sønder Vissing sogn, Tyrsting herred, Skanderborg amt

Højlandet imellem Vrads og Rye er ikke de blide idyllers domæne. Her hersker de storladne former, med mørke skovhøjder, brudt af dybe slugter, med nøgne hedebakker og ensomme, bortgemte søer. Et vildt land, strengere og mere dramatisk end Silkeborg-søernes smilende sceneri, længere oppe nordpå. Og dog åbner der sig fra Horsens-Silkeborg landevej, hvor den skærer Addit skov, i ét nu et betagende, venligt syn; for en kort stund løber den snorlige chaussée imellem høje, klippede granhække, og dybt inde i en velplejet park skimtes et fornemt bygningsværk med højt, glaseret valmtag. Det er Løndal, sikkert den sidste herregård, der er samlet og bygget i Danmark, men ved sit anlægs store mål og sin herskabelige holdning har den midt i det barske skovland skabt et ægte herregårdsmilieu.

I denne skovrige egn havde allerede kong Frederik II et jagthus; landet var krongods siden reformationen, tilhørte før den tid Vissing

Kloster og blev ved kronen, indtil rytterdistrikterne ophævedes og solgtes 1768. Gårdene Nedenskov og Vilholt blev med 19 tdr. htk. som hovedgård solgt tillige med 240 tdr. htk. gods til justitsråd Thyge Jesper de Thygeson til Matrup, hovedgården blev dog aldrig oprettet, og da Matrup i 1829 sattes til tvandsauktion, købtes godset af konsul Rasmus Secher i Horsens og etatsråd J. P. Chr. Holst, der bortsolgte det meste til fæsterne. Addit skov med ca. 350 tdr. ld. erhvervedes i 1839 af den energiske landmand *Frederik Møller* til Ansø Mølle, der begyndte plantningen af rødgran, og i 1840'erne anlagdes *Additskov Teglværk* som den første bebyggelse på det sted, hvor nu Løndal ligger. Teglovnene står endnu, indrettet til atelier, nu dog benyttet til klængestue for frø. I 1854 solgte Møllers enke til kammerherre *August Theodor Schütte* til Bygholm, og han solgte i 1866 til sin bestyrer, exam. jur. *Carl Johan Wohnsen*, der opdyrkede hede- og mosejorder samt opførte en anseelig grundmuret hovedbygning, en vinkelbygning med tårn og kamtakke gavle og kviste, senere udvidet med en sidefløj med tårnkarnap mod haven. For at undgå forveksling med det af kammerherre N. Fr. B. Sehested oprettede Addithus fik Wohnsen i 1870 kgl. bevilling på at kalde sin ejendom for *Løndal*, et navn, der er afledet af det vældige Lønbjerg, der brat løfter sin skovklædte væg øst for gården. Wohnsen solgte i 1887 til en forvalter Rasmussen, der dog straks videresolgte til forstkandidat *Frederik Poul Valdemar Lorenzen*, der med energi afløste den gamle, slette bøgeskov med gode nåletræsplantninger og i 1898 solgte den 350 tdr. ld. store ejendom for 75.000 kr. til fabriks-ejer, konferensråd *Vilhelm Carl Jørgensen*, der mangedoblede arealet ved tilkøb af mere end 70 mindre ejendomme, eng- og moselodder. Den betydeligste erhvervelse var købet af Vedelsbo (oprettet 1844 af Georg Didrich Wedel til Hessel) med ca. 350 tdr. af Vinding skov i 1908. Intet blev sparet, når det gjaldt skovens pleje, og en række mose- og hedestrækninger blev drænet og kultiveret.

Konferensråd Vilhelm Jørgensen var født i 1844 på Tiselholt som søn af godsejer Carl Ulrich Jørgensen og var gift med Anna Plenge, datter af forpagter af Sæbyholm, senere ejer af Palstrup, G. H. I. Plenge. Jørgensen var polytekniker, og i 1870 overtog han Øresunds chemiske Fabrikker. En særlig påskønnelsesværdig indsats gjorde han

Havesalen med flamske gobeliner fra begyndelsen af det 17. århundrede (fot. Niels Elswing).

ved at støtte den unge Niels Finsen økonomisk og muliggøre oprettelsen af dennes lysinstitut 1896.

Men konferensråd Vilhelm Jørgensen fortjener en særlig opmærksomhed, fordi han blev den sidste i den lange række af mænd, der til pryd for deres land byggede en herregård. Efter Gotfred Tvedes tegninger rejstes 1911 - 14 på det gamle byggested et bygningsværk af stor pragt, opført i to stokværk af mursten i en køn, lysende rød tone over det fint tilhuggede granitfundament, med store, i sten indfattede vinduer og et kønt, højt, opskalket valmtag. Med de rustikfugede hjørner, havefacadens pilasterprydede risalit (til hvis fronton husets søn, billedhuggeren Viggo Jarl udførte et stort kunststensrelief, »Morgengryet«), og hovedfacadens fremspringende rotunde med pilastre og kobberdækket hjelm, har Løndal mindelser om det 18. århundredes arkitektur, men bærer dog helt sin egen tids præg. I vest blev der plads til en sidefløj samt et bassin med åkander, men ellers ligger bygningen lukket inde mellem høje bakker; kun i øst udbreder den af E. Erstad-Jørgensen anlagte prægtige have, prydet med Viggo Jarls billedhuggerarbejder i bronze og med sandstensvaser fra det

SKANDERBORG AMT

gamle Christiansborg, sine plæner under store træer og rhododendron-buskadser. Storslået er samspillet mellem den slotsagtige bygning på sin høje terrasse, den åbne have og de omgivende skovhøjder; og fra en stenhave med sjældne nåletræer skuer billedhuggeren Bundgaards »Heden« fra sin høje plads ud over den forædlede natur. Indvendig blev i samvirke med boligarkitekt Gudrun Trier Mørck i den højloftede stueetage skabt en suite store, elegante rum; langs gårdfacaden løber et overhængt galleri med høje egetræspaneler, medens beboelsesrummene vender ud mod haven. Spisesalens vægge og lofter er beklædt med pitch pine i kasetteværk med forgyldte, indiske ornamentter, og til udsmykningen hører også en kostbar samling gamle Buddha-statuetter m. v.; hasesalen er bygget op om fire store, flamske gobeliner fra Ludvig XIII's tid, og i den tilstødende salon har de fuldt boiserede, hvidlakerede vægge forgyldte udskæringer med motiver fra Petit Trianon.

På konferensråd Jørgensens 70 års dag blev dette store og pragtfulde hus indviet; tre måneder senere udbrød Den første Verdenskrig og gjorde for stedse ende på de tider, hvori boliger som Løndal kunne skabes. Konferensråden døde i 1925, hans hustru i 1936, og derefter blev Løndal overtaget af datterbørnene, frøken *Anna Ida Bruun* og landsretssagfører *Palle Bruun*. Medens frøken Bruun bebor Løndal, har hendes broder taget bolig på Vedelsbo, der i 1938 fik en ny, anselig hovedbygning i engelsk stil og omdøbtes til Vinding-Tved. I den sidste snes år er betydelige arealer tilplantet, men det urentable landbrug blev dog først endeligt nedlagt 1958. Løndal omfatter nu 1.650 tdr. ld., heraf 1.320 skov og 270 hede og mose.

FLEMMING JERK

EJERE

1839 Fr. Møller
1854 A. Th. Schütte
1866 C. J. Wohnsen

1887 Fr. P. V. Lorenzen
1898 Vilh. Jørgensen

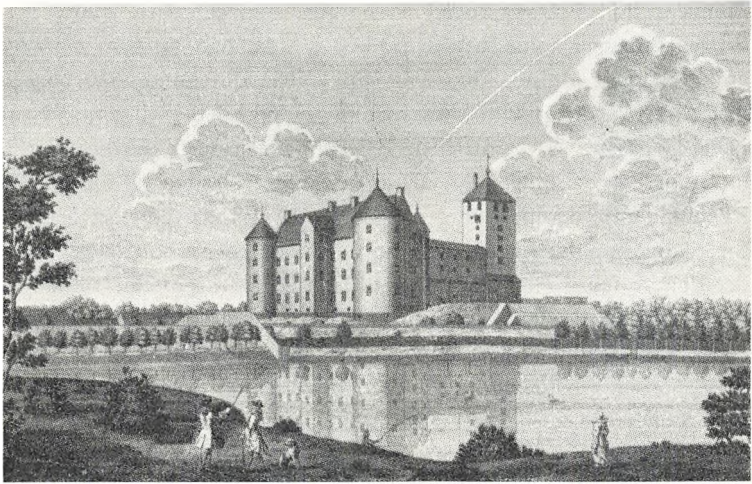
1936 Anna Ida og P. Bruun

BYGNINGER

Additskov Teglværk anlagt

Hovedbygning opført
1870 Nu kaldt Løndal

1911 - 14 Hovedbygningen opført
ved Gotfred Tvede

Skanderborg Slot set fra nord på Frederik V's tid. Stik i Den Danske Vitruvius (Nationalmuseet).

Skanderborg slot

Skanderborg købstad, Skanderborg amt

I folkevisen om dronning Dagmars død, der indtraf 1212, fortælles det, at kongen står på højenloftsbro og ser den liden smådreng komme ridende med tidende om, at dronning Dagmar ligger for døden. Det var på Skanderborg, kongen efter visen opholdt sig, og det var herfra, han red ud med de hundrede svende i sit vældige ridt til Ribe. Der har formentlig på denne tid været en *kongelig borg* i Skanderborg Sø; borgen har vel allerede eksisteret i 1100-tallets slutning, men foretagne udgravninger har ikke givet afgørende beviser herfor. Kong Erik Plovpenning må have haft gods ved Skanderborg, som siden døtrene Jutta og Agnes arvede; hans dronning Jutta opholdt sig på borgen 1247. Ifølge folkevisen undsagde marsk Stig her kong Erik Klipping, og Agnes, hans dronning, fik her meddelelse om kongemordet; allerede Arild Huitfeldt regnede dog ikke med disse oplysninger, og Skanderborg har nok blot været en passende kulisse for visedigterne. Sikkert er det derimod, at hr. Niels Brock i kong Erik

SKANDERBORG AMT

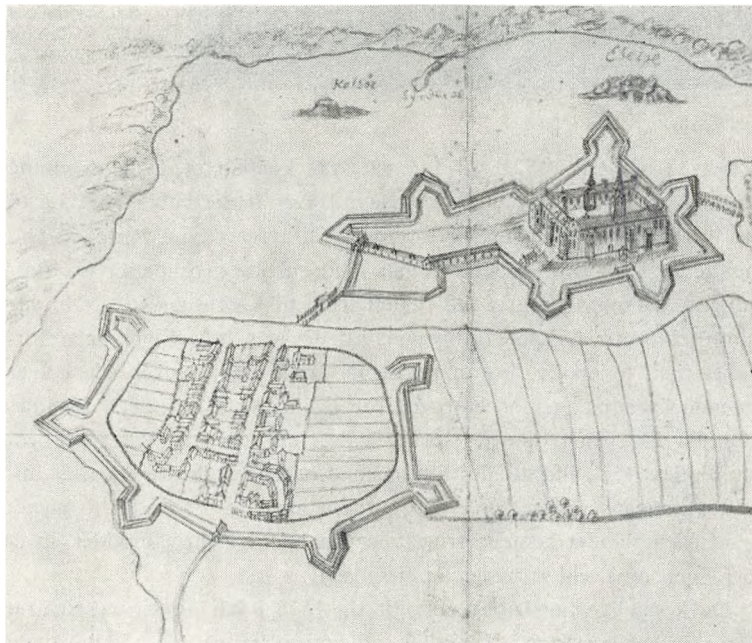
Menveds tid 1302 var foged på borgen, som sidenhen kong Christoffer II længe holdt fast ved; 1331 opholdt han sig her; 1332 fik grev Johan af Holsten den som pant og havde endnu 1340 borgen med Markvard Rostrup som befalingsmand; det er i dette år, at Niels Ebbesen i en kamp under borgens belejring falder her den 2. november, utvivlsomt på det såkaldte Manbjerg. At mange andre faldt i denne kamp, derom vidner nok de skeletfund, der er gjort dels øst for Skanderup kirkegård, dels nordvest for søens nordspids, fund, der dog er for dårligt undersøgt til, at de med afgørende sikkerhed kan henføres til 1340. Af lensmænd fra århundredets sidste halvdel kendes hr. Erland Kalf 1364 - 65, hr. Christiern Vendelbo 1369, hr. Erik Nielsen (Saltensee), som 1376 også havde Søborg som len. I 1400-årenes sidste halvdel var hofmesteren Erik Ottesen Rosenkrantz lensmand fra ca. 1450 - 1488. De anførte navne fra højadelen viser, at Skanderborg må have været et af rigets vigtigste len, samlet om en borg på et strategisk betydningsfuldt punkt. I begyndelsen af 1500-tallet havde Århusbispen Niels Clausen Skade lenet til 1516, hvorefter rigshovmester hr. Mogens Gjøe fik det, først på afgift, siden frit, til slut som pantelen. Ved hans død 1544 har vist Hans Stygge, der også havde Silkeborg, fået lenet, men beholdt det kun kort, idet den mægtige hr. Jørgen Lykke blev lensmand her 1547 - 52. Derefter kommer Gjøerne tilbage, først Albert, der døde 1558, derefter Eskil, som døde 1561.

Den gamle middelalderborg bestod af det store »Hvidetårn« (således utvivlsomt benævnt efter sin farve), hvis grundplan var en uregelmæssig firkant; syd og sydvest herfor har ligget et trefløjet, uregelmæssigt bygningskompleks inden for en ringmur på den oprindelige borgholms øverste top; disse bygninger, som vi kun kender fra senere tiders billeder, stammer utvivlsomt delvis fra middelalderen; det store tårn må i hvert fald opfattes som anlæggets gamle kærnetårn. Herpå er der op igennem tiden udført større eller mindre reparationsarbejder, således skulle den ovennævnte Jørgen Lykke 1551 efter kongens ordre bygge og forbedre slottet. I Albert Gjøes lensmandstid var der en teglovn, hvori der brændtes sten til brug på slottet. I Christian III's tid gennemførtes dog ikke større ombygningsarbejder. Men kun få år efter Frederik II's tiltrædelse tog man i

SKANDERBORG SLOT

1561 — vel efter den jagtglade konges egen tilskyndelse — fat på en udbygning af den gamle borg til et tidssvarende slot. Mens kongen hidtil ofte havde holdt til på Emborg, det inddragne Øm Kloster, således endnu i vinteren 1560 - 61, bestemte han nu, at dette bygningsværk skulle nedbrydes; materialer herfra kom da til Skanderborg. Syvårskrigen bragte nok byggeriet helt eller delvis til standsning i nogle år, men fra 1569 gik det for alvor løs igen hermed. En helt ny treetages slotsbygning opførtes på plateauets nordøstre rand, ved begge ender forsynet med svære, bredmavede, lave tårne (såkaldte runddele), hvorfra man kunne beskyde anlæggets tre sider. Denne nye hovedbygning var vist først kun i én etage, men må sammen med andre dele af borgen have stået under tag i 1571; herom vidner en endnu bevaret sandstensplade over slotskirkens hovedindgang, der netop bærer årstallet 1571 foruden kongens navnetræk og

Skanderborg by og slot ca. 1670. Resens Atlas (Det kgl. Bibliotek).

*Den tilbage-
stående del af
Frederik II's
fløj, kirken, set
fra øst
(fot. National-
museet).*

våben. I vinteren 1572 - 73 tog da også kongen med sin dronning ophold her i flere måneder fra begyndelsen af december 1572 og til april 1573, næsten hele juni samme år tilbragtes også her. Det følgende år 1574 var Frederik II her med enkelte afbrydelser fra slutningen af august og året ud, ja helt frem til 1. februar 1575. Nu var slottet blevet yderligere udbygget, således var hovedbygningen forhøjet med to etager. Foran på denne anbragtes en over alle etager gående karnap, og hjørnetårnene (de ovennævnte runddele) forhøjedes. På gårdsiden opsattes tårne. Vand indførtes til slottet gennem træender; 1572 indrettedes kirken med orgel i underste etage af hovedbygningens søndre ende. En fornem have var indrettet, forsynet med fra udlandet hentede frugttræer (mandel, figen, valnødder, kvæder, men også æbler, pærer og kirsebær).

De kongelige herskaber opholdt sig 1578 i juli og senere på året i september og frem til midten af november på Skanderborg, da

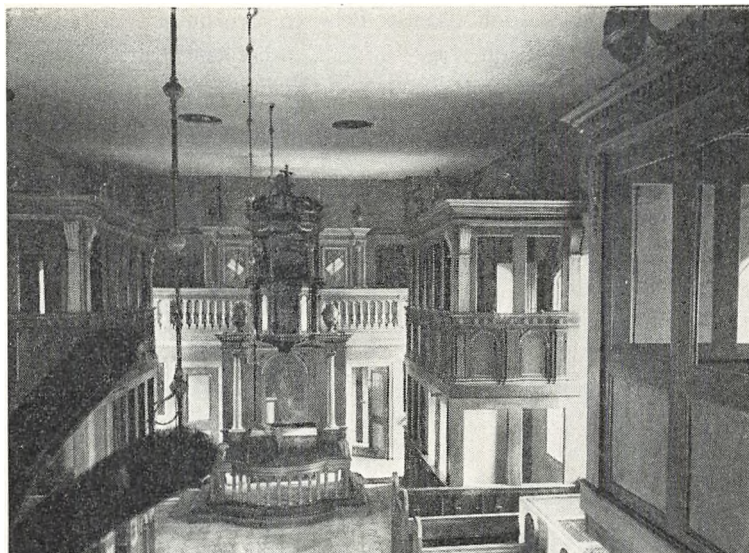
residensen blev forlagt til Koldinghus. I 1579 opholdt de sig her det meste af november og december til ind i januar 1580. I november dette år blev slottet igen kongebolig og med mindre afbrydelser varede det vinteren igennem frem til marts 1581. Der må i sådanne perioder have været et vældigt leben på slottet, der da forckom kongen at have for ringe og ubekvem lejlighed, hvorfor det bestemtes, at en kro skulle bygges til bolig for hof tjenerne eller andre undersåtter og fremmede, der havde ærinde til kongen. Vinteren 1581 - 82 opholdt Frederik II sig på øerne, men sidst i november 1582 finder vi ham igen på Skanderborg, hvor han også holdt jul og nytår 1582 - 1583, det samme gentog sig julen og nytåret 1583 - 1584, først langt ind i februar 1584 brød kongen op, men var tilbage i maj. Så er der en længere periode uden kongeligt besøg, men nytår 1587 var kongen igen på Skanderborg, hvor han — som det hedder i et brev til Christoffer Valkendorf — havde ladet bygge en skøn ladegård, hvis lige ikke skulle findes i det hele rige og ikke mange steder i Tyskland; ladegården opførtes 1583 - 85. 1587 fik mange adelige brev om hver at overlade kongen to gode unge køer eller kvier, da kongen gerne ville have noget bedre kvæg her, da det, som dengang fandtes på den ny ladegård, var »meget svagt«; opholdet varede denne gang til midten af april 1587; nogle dage senere må Frederik II have afsluttet sine ophold på Skanderborg for altid. 4. april det følgende år døde han på Antvorskov Slot.

Også Christian IV opholdt sig hyppigt på Skanderborg; han holdt jul og nytår her 1593 - 94, 1596 - 97 og 1608 - 09 efter at have været her helt fra august 1608 til hen mod slutningen af januar 1609. Under dette ophold døde datteren Elisabeth her. 1609 - 11 istandsattes bygningerne ved bygmester Hans Borickmand. Fra sidst i august 1616 — med afbrydelser — frem til 1. marts 1617 er kongen igen på Skanderborg, og henimod afslutningen af dette ophold har han bestemt sig til, at slottet der ved faderens sidste ombygninger havde mistet sin duelighed som fæstning, nu igen skulle lukkes og befæstes med en jordvold. Som fæstningsingeniør anvendtes i hvert fald efterhånden Abraham de la Haye. Slotsholmen blev nu omgivet af bastioner. Jul og nytår 1619 - 20 var Christian IV igen på Skanderborg, hvor Kirsten Munk 1619 fødte ham en datter, ligeledes jul og nytår

SKANDERBORG AMT

1622 - 23; men slottets glansperiode som kongebolig var nu ovre, om det så skyldtes, at omdannelsen til fæstning gjorde slottet mindre behageligt at bebo, eller om kongen herefter knyttedes stærkere til hovedstaden og Sjælland. Allerede i oktober 1623 fik lensmanden befaling om at indskrænke folkeholdet på slottet, bl. a. ville kongen ikke have gartnere dér mere, da haven efter hans mening ikke var den bekostning værd, teglgården afskaffedes, ladegårdene skulle bortforpagtes til bønder, men deres bygninger dog vedligeholdes; schæferiet ved Rye nedlagdes, da heller ikke det var til nytte o. s. v.; derimod skulle graveren fortsætte med sit arbejde på volden om slottet. I Christian IV's tid var Manderup Parsberg lensmand her 1589 - 97, Valdemar Parsberg 1597 - 1604 og Peder Mundt 1604 - 08, hvorefter Laurids Ebbesen (Udsen) havde lenet helt frem til sin død 1646. Under Kejserkrigen 1625 - 29, Torstenssonfejden 1643 - 45 samt svenskekrigene 1658 - 60 led Skanderborg hårdt under krigshandlinger og indkvarteringer. Amtmanden over Skanderborg og Åkær amter fik bolig her efter enevældens indførelse. Siden havde Christian V nogen interesse for slottet, som hans gemalinde havde fået som livgeding. Selv om der opførtes nye køkkener under denne konge, og der endda foreligger planer fra Evert Jansens hånd til en fuldstændig modernisering af hele anlægget, begyndte dog nu reduktionen og slottet forfaldt mere og mere. Frederik IV fortsatte denne linie og nedrev store dele af den sekundære bebyggelse, men istandsatte til gengæld den gamle kerne (Frederik II's hus, det hvide tårn o.l.) 1717 ff.; værd at erindre er, at kongen 1712 på Skanderborg blev viet til venstre hånd til Anna Sophie Reventlow. Haven blev nyanlagt i hans tid; men godset blev ryttergods. De følgende konger var helt uden interesse for slottet, og da ryttergodsordningen ophørte 1767, og godset bortsolgtes, blev også selve slottets bygninger 1770 solgt til borger i Skanderborg Hans Lauritzen til nedbrydning med undtagelse af de fire fag af Frederik II's hus, der allerede 1572 var indrettet til *slotskirke* og som skanderborgerne 1699 havde fået ret til at benytte; nu lagdes der nyt tag over kirkerummet, og en ny gavl tilbyggedes. Sammenbygget med denne bygning var et hjørnetårn — en af de gamle runddele — der nu blev kirketårn.

Disse bygninger står endnu, som det eneste bevarede af det gamle

Interiør af kirken (fot. Nationalmuseet).

Skanderborg, omend i tidens løb ændret her og der. Kælderen under kirken var oprindelig slottets vinkælder, senere gravkælder især for familien von Pultz, nu ligkapel for begravelser på den tilstødende kirkegård. I tårnet har en tid været museum. I 1944 - 48 blev kirkerummet underkastet en grundig restaurering ved arkitekterne H. Lønborg-Jensen og Helge Holm.

De omfattende godsmængder, ialt 6.932 tdr. htk., deltes ved salget i tolv hovedgårde, der ialt indbragte over $\frac{3}{4}$ million rdl. Skanderborg Slots ladegård solgtes i flere parceller. Skanderborg by købte bl. a. omtrent halvdelen af ladegårdens hovedgårdstakst, Hans Friis en mindre halvdel; selve bøndergodset blev stærkt adsplittet. Hovedparcellen fik i oberstløjtnant *Mathias Rosenørns* tid i slutningen af det 18. århundrede navnet *Edelsborg* efter hans hustru *Edel Benedicte v. Pentz*; han solgte gården 1806 til *Peter Johan Fønss* (død 1807); dennes enke *Anne Margrethe Bang* og senere svigersønnen *Andreas Tønnesen Warthoe* ejede derefter gården, der hyppigt skiftede ejer og bl. a. omkring århundredskiftet tilhørte den dygtige

SKANDERBORG AMT

landmand etatsråd Adolf Mourier-Petersen; den nuværende besidder er (siden 1954) fabrikant *Aage Vinde*. Den hvidkalkede, anselige hovedbygning med munkestensmure og kampestensældre antages at have været slottets gamle ridefogedbolig, men er dog stærkt ombygget senere; de kønne kampestenslænger i avlsgården er fra ca. 1870. Arealet er 103 tdr. ld.

C. RISE HANSEN

EJERE

13. årh. Kronen

Edelsborg:

M. Rosenørn (hovedparcellen)
1806 P. J. Fønss
1831 - 1954 Forskellige ejere

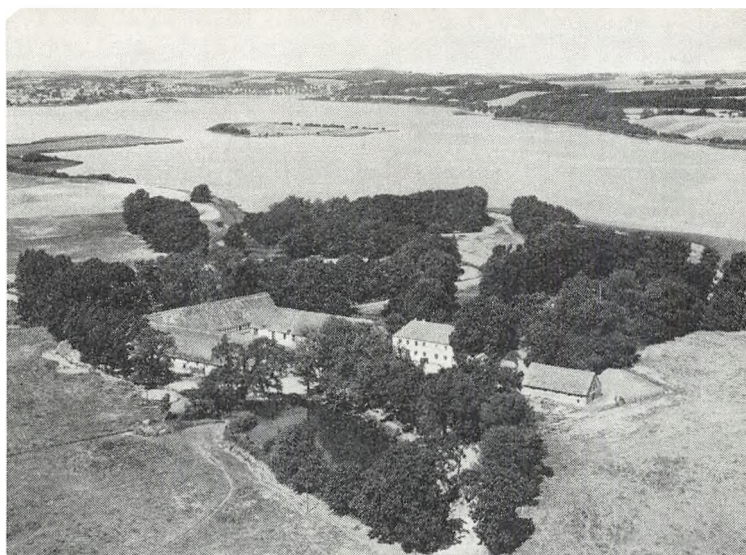
1954 Aa. Vinde

BYGNINGER

Barfred med trefløjet
borggårdsanlæg
1551 Byggearbejder
1561 - 63 Ny hovedbygning opført
i én etage
1569 - 74 Hovedfløjen forhøjet med
to stokværk og tårne opført
1572 Slotskirken indrettet
1583 - 85 Ladegård opført
1609 - 11 Istandsættelse ved
Hans Borickmand
1617 - 20 Slottet befæstet ved
Abraham de la Haye
1717 - 22 Anlægget reduceret
1770 Slottet, med undtagelse af
kirkefløjen, nedrevet

Grundmuret hovedbygning
(slottets gamle ridefogedbolig)

ca. 1870 Ladegården opført og
hovedbygningen ombygget

Luftfoto af Ringkloster. I baggrunden ses Skanderborg.

Ringkloster

Hylke sogn, Voer herred, Skanderborg amt

Hvor den nuværende gård Ringkloster ligger på et næs i den dejlige Skanderborg Sø, lå i middelalderen et nonnekloster af *benediktinerordenen*. Dets historie er — som mange andre danske nonneklostres — kun dårligt oplyst, men 1203 nævnes en Niels som prior i Ring, så det er vel sandsynligt, at klosteret i hvert fald går tilbage til 1100-årene, muligvis vil fremtidige udgravninger kunne oplyse nærmere herom. 1340 nævnes hr. Asser, der formentlig tillige var præst ved Vor Frue alter i Århus domkirke, som prior. Disse priorer har her som andetsteds ført tilsyn med klosterets mere udadvendte side, mens klosterets indre forhold har været ledet af priorinder; den tidligst omtalte af disse er fru Katerine, nævnt i et brev fra 1345. En anden priorinde Marine Christensdatter nævnes 1529.

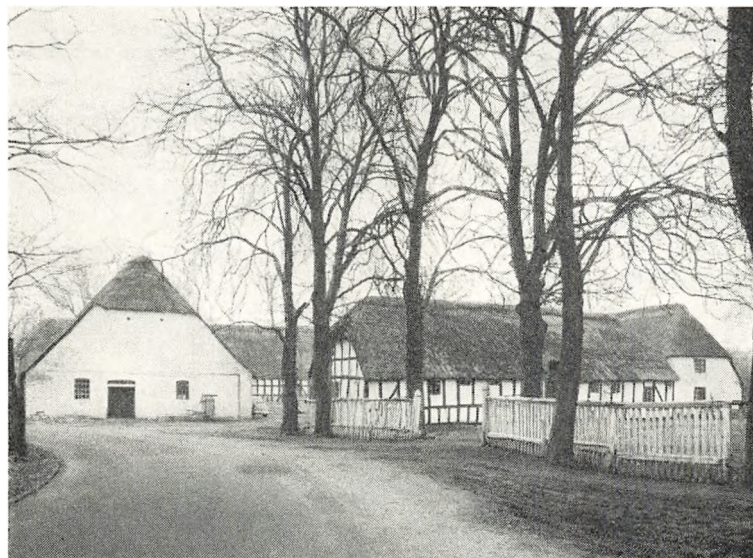
Gården set fra syd (fot. Niels Elswing).

I 1400-årene var væbneren Jens Kanne prior gennem et længere tidsrum fra ca. 1430 og i hvert fald til 1460; han har formentlig efterfulgt den prior, der beskyldtes for at have forårsaget klosterets brand i 1430. 1461 var Hartvig Henriksen Smalsted prior her; 1492 omtales Las Lunov som forstander i Ring Kloster; ca. 1510 bestyrede rigsråden Niels Clementsen godset, der 1520 bortforleendes frit på livstid til den senere udvalgte biskop Knud Henriksen Gyldenstjerne og siden fra 1529 til kansler Claus Gjordsen. Efter hans død 1532 forleendes Mogens Gjõe med klosteret, hvis gods efter reformationen inddrogtes under *kronen*. Måske har allerede Mogens Gjõe haft det som pant, ved hans død 1544 fik svigersønnen Herluf Trolle i hvert fald pantebrev på klosteret for 4.000 rhinske gylden i guld, men skulle dog give de derværende nonner tilbørligt underhold. Pante-summen forhøjedes siden 1547 og 1563, og efter Herlufs død 1565 sattes den for enken Birgitte Gjõe i vejret med 4.000 dlr. Byrden med at underholde nonnerne var vel da helt bortfaldet. 1571 indløstes pantet, og klostergodset henlagdes under Skanderborg len; klo-

RINGKLOSTER

sterets særlige birk ophævedes 1579, hvorefter bønderne måtte søge Voer herredsting. 1564 fjernedes en kirkeklokke fra kirken, 1582 altertavlen, som Niels Skram på Urup fik; kirken blev derefter anvendt som lade. 1610 bestemtes, at dens hvælvinger skulle nedbrydes. Klosteret var nu en ladegård under Skanderborg Slot, og i hvert fald visse af bygningerne blev lejlighedsvis istandsatte i den følgende tid. 1623 bestemte Christian IV, at Ringkloster med bygning og alt skulle bortforpagtes til formuende og vederhæftige bønder. 1638 nedbrødes den forhenværende kirkebygning. Ved opmålingen til Christian V's matrikel i 1680'erne lå der til gården knap 30 tdr. htk. med 166½ tdr. ld. Den blev nu udlagt som ryttergods, og i hvert fald 1696 var den officersbolig. 1715 beboedes den af amtmand Jørgen Grabow, men nedbrændte da, og der opførtes nu 4 gårde i dens sted. En af disse fjerdeparter indgik efter ryttergodsets bortsalg 1767 i den også i Hylke sogn beliggende hovedgård Nissumgaard's areal. Ved sammenlægning af to andre af disse fjerdinggårde i 1826 fremkom den nuværende gård Ringkloster, der ejedes af sparekassedirektør

Ringkloster, avlsgården set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

SKANDERBORG AMT

M. G. Krag, indtil han 1832 solgte den til godsejer *Carl v. Arenstorff*, som allerede 1841 skødede den til *D. C. A. Andersen*, der 1886 overdrog Ringkloster til sønnen *C. F. Andersen*. Efter dennes død 1914 besad hans enke fru *L. Andersen* i en årrække gården, indtil sønnen *Holger Andersen* overtog den 1926. Arealet er 326 tdr. ld.

Den nuværende hovedbygning skal delvis stamme fra begyndelsen af forrige århundrede. Det er tydeligt, at der ved opførelsen er anvendt sten fra de gamle klosterbygninger og kirken, således i hvert fald soklens granitkvadre med en svagt hulet skrånkant. Et par krumme kvadre henviser til, at klosterkirken må have haft apsis. Ligeledes sidder indmuret en halvrund døroverligger af granit; dens desværre stærkt udslidte relief forestiller formentlig en kampscene. Den meget enkle, hvidkalkede bygning blev i 1854 forhøjet med én etage. Den indrammer sammen med to lave, stråttækte sidefløje en lille gårdsplads, hvor der er fundet gamle begravelser og murrester fra klostertiden, men egentlige udgravninger af klostertomten er ikke foretaget.

C. RISE HANSEN

EJERE

12. årh. Benediktinerkloster
1536 Kronen

1826 *M. G. Krag*

1832 *C. v. Arenstorff*

1841 *D. C. A. Andersen*

1926 *H. Andersen*

BYGNINGER

ca. 1430 Klosteret brændt
Klosterbygningerne anvendt
som ladegård
1638 Kirken nedbrudt
1715 Hovedbygningen nedbrændt og
fire gårde opført

1826 Nuværende gård oprettet

1854 Hovedbygningen forhøjet

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Herschendsgave

Fruering sogn, Hjlemslev herred, Skanderborg amt

Kernen i den nuværende herregård Herschendsgave var en vandmølle i Gjesing, der kendes i al fald tilbage til omkring år 1600, da den tilhørte *kronen*. I 1729 brændte møllen og lå derefter øde hen gennem det næste halve hundrede år og omtales som »Gjesing øde mølle«. Store dele af Skanderborg-egnens jorder var i det 18. århundredes første halvdel såkaldt ryttergods, det vil sige kongeligt gods, der skulle tjene det formål at underholde afdelinger af hærens rytteri. Denne ordning blev ophævet i 1767 og ryttergodsets jorder solgt på auktion, og en af de »portioner«, der var afsat til en ny herregård, købtes af en mand ved navn *Peder Sørensen*, som var født i Herskind i Skivholme sogn, hvorfor han kaldte sig Peder Herskind, eller *Herschend*. Hans forældre var jævne bønder; men han satte sig som mål at blive herremand. Han blev inspektør ved Rathlousdal og

Gersdorffslund godser, og han giftede sig med en præstedatter fra Århus, Dorothea Sophie Bloch. I 1767 kunne han, i en alder af 45 år, realisere sine store planer. Den del af rytterdistriktets jord, han for 14.845 rdl. havde fået hammerslag på, 169 tdr. htk. ager og eng, 3 tdr. skovskyld og 12½ tdr. mølleskyld, passede ham ikke helt i omfang og beliggenhed, og han solgte derfor noget fra og købte andet til. Gjesing Øde mølle blev hans bopæl og centret i hans besiddelser, og disse havde han fået samlet hovedsagelig i Gjesing og Assendrup, som han 1785 købte af grev Jørgen Ditlev Trampe. 1774 erhvervede han Vitved sogns kirketiende. Den nye herregård kaldtes foreløbig Gjesing Øde Mølle. Ved siden af møllen blev der bygget hovedbygning og avlsbygninger, og på dette område viste Herschend ingen flothed; det blev altsammen opført af bindingsværk.

Han oplyser 1785 over for regeringen, at der til »Aulsgaarden til Giesing øde Mølle«, som gården stadig kaldes, drives en udskiftet hovmark på ca. 70 tdr. ld. af pløjejord, eng, mose og skov. Denne mark er indhegnet. Dertil kommer et stykke eng uden for hegnet. Arbejdskraften til denne marks drift leverer godsets hovbønder. Driftsformen er det moderne, fra Holsten indførte, kobbelbrug. Pløjejorden er inddelt i 5 kobler, skovjorden ligeledes, engene er derimod inddelt i 7. Bøndernes jorder var ikke udskiftet. Hovmarkens indhegning er der ofret en hel del på, idet der både er kastet et jorddige og plantet oven på det. Herschend lægger ikke skjul på, at dette har kostet både tid og penge. Engene havde været i en sørgelig forfatning, da Herschend købte godset, de var »et Muratz og U-ørken, hvor ingen Creatur overalt kunde gaae, ey heller vogse noget Græs, som kunde betale Bierge- og Arbejdslønnen formedelst dets ringe Art og liiden Afgrøde«. Men ved at drive engene i kobler mellem grøfter har han opnået at forøge udbyttet af dem til det 6-7-dobbelte i løbet af 10 - 12 år. Der er ikke megen skov til gården. På bakkerne ligger der hist og her noget »af vind forhadet« egeskov. Nede i lavningerne var der ganske vist adskillige steder, der ville være velegnede til skovplantning; men da dette i det hele taget er markernes bedste stykker, er han ked af at anvende dem til skov, der er mindre rentabel end pløjejord. Han har derfor ikke foretaget egentlige skovplantninger, men har ladet sig nøje med at plante pil og el ved grøfterne i engene og bøge-, elme- og

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

asketræer på digerne. Disse spredte plantninger er i god grøde. Af humle har han anlagt 400 planter, og den er slået vel an og har sidste år givet 80 pund tørret humle, »så gode som Bruunsviiger humle«. Hør og hamp avler han til eget forbrug. Haven har han også gjort meget ud af og har i virkeligheden udviklet den til en hel planteskole. Han driver ege- og bøgeplanter samt æble- og pæretræer, og han nævner, at han allerede har oculeret 1 - 2.000 planter, hvoraf et ikke ringe antal allerede har båret frugt.

Ved siden af sit landbrug og sine planteskoler drev Herschend også teglværksdrift. Han skriver herom: »Der er mig nogle Aar gaaet forbie, inden jeg fandt beqvem Plads til et lidet Tegl-Brænderie, med Leer, Vand og Sand ved Æltning- og Stryggepladsen; endelig fandt (jeg) den og det forige Aar sadte Prøven i Værk«. Det synes at være gået rigtig godt, og indtil indberetningens dato var der strøget ialt 26.000 sten. Til brændingen anvendtes tørv og træ. Vi får også at vide, hvad han har tjent på sine første brændinger. Den samlede udgift til redskaber, brændsel og folkeløn anslås til 90 rdl., og der er

Avlsgården, opført 1843 - 46 (fot. Niels Elswing).

solgt sten for ialt 187 rdl. 3 mk. Herschend er alligevel ikke helt tilfreds med udbyttet; men han trøster sig med, at det dog er ganske hæderligt med så lille et værk. I forbigående fremhæver han sine egne stens prisbillighed i sammenligning med de lybske. Til Gjesing by lå der lidt ung egeskov, som var under opsyn af en skovfoged, »som er bygt nydt Huus til ved beqvem Kandt af Skov og Mark, og saaledes forsynet med Jord at hand der kand leve«.

Herschend har, som det ses, været en energisk mand med sans for det nye i tiden. Uden falsk beskedenhed fremlægger han sine resultater, og det var da heller ikke så ganske lidt denne bondesøn fra Herkind havde nået at få udrettet.

Kronen på sit livsværk satte Peder Herschend i 1788, da han fik kongelig tilladelse til at ophøje sit gods til et slægtshus. Bevillingen er dateret $11/4$ 1788, og det hedder heri bl. a.: » . . . eftersom Os elskelig Kammerraad Peder Herschen af Schanderborg Amt . . . aller underdanigst haver andraget, at han og hans nu afdøde Hustrue med hinanden have aftalt at conservere deres Jordegods sament som et Slegte-

huus ved Familien, og da han som den længst levende er bleven Eyer af fælles Boe, haver han derhos ansøgt, at de faste Eyendomme af Tiender og andet Jordegods, som han nu eyer paa Schanderborg Amt, omtrent 150 Tdr. Htk. med hvad lidet meere han kan overkomme der til at købe, tillige med ald hans øvrige Formue og Efterladenskab maatte af ham oprettes til at blive som et bestandigt Familie eller Slegtahuus under Navn af Herschendsgave for een af hans eller afdøde Kones Familie efter den Successions Orden, han nærmere fastsetter, alt paa samme Maade og Vilkaar som Lovens 5. Bog 2. Cap. 65. Art. tillader Privilegerede at oprette deres Sædegaarde til Stamhuuse, med hvilket Slegtahuus tillige skal følge et Fattighuus for 3de Nødlidende, som han under navn af Elisabeth Dorothea vil oprette, hvis Vedligeholdelse og Udgifter skal hæfte paa Slegtehuuset og af dets Besiddere udreedes, der derforuden skal blive hans og afgangne Hustrues Paarørende noget vist til deres Opdragelse og Lykkes Fremme i Verden. Saa have Vi . . . bevilget og tilladt . . . at han af berørte hans Eyendomme paa ovenanførte Maade og Vilkaar maa oprette et Familie eller Slegtahuus . . .«. Otte år efter dette døde Peder Herschend i 1796.

Han var barnløs, og slægtshuset var derfor testamenteret til hans søstersøn Peter, der antog navnet Herschend, og han og hans efterkommere blev da op til vore dage slægtshusets ejere. De var gennemgående dygtige folk, der passede deres jord og med iver deltog i egenens anliggender, ikke mindst i det kommunale arbejde. Slægten har også haft kunstnerisk begavede medlemmer. Peter Herschend ejede gården til sin død i 1823. Sønnen, landvæsenskommissær, kammerråd *Peter Herschend*, var en energisk landmand, der i sin ejertid (1823 - 53) drev slægtshuset stærkt frem. Af nogle bøndergårde oprettede han Lethenborg (29 tdr. htk.), der var slægtshusets enkesæde indtil 1845, da den tidligere Hovedkro erhvervedes til enkesæde og fik navnet Peterslund. Lethenborg blev nu slægtshusbesidderens private ejendom. Som et endnu talende vidnesbyrd om landvæsenskommissærens virksomhed står den anselige, grundmurede, stråttækte ladegård han opførte 1843 - 46 som et strengt symmetrisk anlæg i meget harmoniske og kultiverede arkitektoniske former. Hans søn og efterfølger, der også hed *Peter Herschend*, opførte endelig 1868 en til slægtshusets

SKANDERBORG AMT

status svarende herskabelig hovedbygning, en elleve fag lang toetages gulstensbygning, der mod gården har et firkantet tårn med højt spir. Bygmesteren var ingeniør J. Clausen, Horsens, og bygningen er nærmest holdt i nyklassiske stilformer, prydet med réfend-fugning og pilastre. Indvendig er der vægmalerier, udført af maleren Oscar Herschend. Det store byggeri har dog nok anspændt det lille slægtshus' økonomi over evne, og da landbrugskrisen i 1880'erne kom, gik det galt. 1893 blev Herschendsgave sat under administration, og samme år solgtes Lethenborg ved tvangsauktion. Efter den ugifte Peter Herschends død 1901 overgik slægtshuset til broderen Christian Frederik Herschend (død 1920), og fra ham til sønnen Fritz A. Herschend. 1922 afløstes Herschendsgave i henhold til lensafløsningsloven, arealet var da 333 tdr. ld., hvoraf 115 skov. Peterslund blev nu solgt fra, og 1929 solgtes selve Herschendsgave for 290.000 kr. til *Sigvald Pedersen*, fra hvem det 1931 ved tvangsauktion for 140.000 kr. kom til forpagter *Johannes Jensen*, der 1935 solgte til dampmøller *C. Laursen*. Dennes søn, godsejer *I. S. Laursen* overtog 1949 Herschendsgave, hvis areal er 296 tdr. ld., heraf de 110 tdr. skov.

SIGURD JENSEN

EJERE

ca. 1600 Kronen
1767 Peder Sørensen Herschend

1823 P. Herschend
1853 P. Herschend d. Yngre

1929 S. Pedersen
1931 Johs. Jensen
1935 Chr. Laursen
1949 I. S. Laursen

BYGNINGER

Vandmølle
1729 Møllen brændt
Hovedgården oprettet og
bindingsværksbygninger
opført

1843-46 Ladegården opført

1868 Hovedbygningen opført ved
ing. J. Clausen

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Urup

Østbirk sogn, Voer herred, Skanderborg amt

Den gamle sønderjyske slægt Skram, der i sit våben førte en halv sølv-enhjørning i blåt felt, ejede tidligt gods i Vejle-Horsens-egnen. I dronning Margrethes tid levede hr. Christen Skram til Matrup; hans søn Niels arvede gården efter ham, en anden søn, ridderen hr. *Peder Skram*, søheltens navne og farfader, ejede på denne kant af landet ikke blot Urup, 15 km øst for Matrup, men også Stovgaard, Hammergaard og Risager. Han var en anset mand og siges en tid at have været marsk. I årene omkring 1470 må han være død i en temmelig høj alder. 1450 skrives han til Urup, som to år tidligere en vis *Henrik Madsen* nævnes til. Blandt Peder Skrams børn af andet ægteskab med Anne Nielsdatter Banner var sønnen Christen Skram til Urup, der i en ret fremrykket alder var med i det ulykkelige slag

*Peder Skram
(† 1581).
Maleri fra
1571
(Frederiks-
borg).*

ved Brende kirke (1518), hvor hans søn Peder fik ildåben, hans søn Knud faldt, og han selv blev så alvorlig såret, at han var lam i resten af sit liv; i det følgende forår gjorde han sit testamente, da alt forlængst enkemand efter sit andet ægteskab med Anne Knudsdatter Reventlow (død ca. 1507), der var moder til hans navnkundige søn *Peder Skram*. Efter sin fader blev han ejer af Urup.

I sit lange liv tumlede Peder Skram sig i utallige kampe til lands og til vands, lige fra han som purung udmærkede sig i Christiern II's krigene med Sverige indtil et halvt århundrede senere, da han to gange, sidst i 1568, tappert forsvarede Laholm Slot, hvormed han var forlenet, mod svenskerne. Størst navn vandt han dog som søkrieger, da

han i Grevefejdens tid var med til for bestandig at knække Hansaternes overmagt i vore farvande. Hans tappered og ridderlighed, hans hæderlige og uplettede vandel, hans åbenhed og hans duelighed blev højlig påskønnet af de konger, han tjente. Den barske rigsmarsk Tyge Krabbes datter Elsebet, en udmærket og begavet kvinde, blev 1535 Peder Skrams hustru, stod trofast ved hans side og delte gode og onde dage med ham lige til sin død i året 1578 på Laholm. Litterært anlagt, som hun var, skrev hun en skildring af sin beundrede mands levned. Hun bragte ham gården Skedal i Halland, som blev nedbrændt af de svenske i Syvårskrigen; selv ejede han som nævnt Urup, hvor han døde 11. juli 1581. I Østbirk kirke, hvortil kongen i 1560 gav Peder Skram jus patronatus, findes smukke ligsten af Gert van Gronningen over ham og hans hustru og to af deres sønner; på alteret står endnu de alterstager, ægteparret skænkede.

Peder Skram og fru Elsebet havde i deres ægteskab 18 børn, hvoraf 7 sønner; men forældrene havde den tunge sorg at se næsten alle deres sønner dø ugifte i deres unge år, ikke mindre end fire således i året 1566. Kun sønnen *Niels Skram* overlevede dem og overtog såvel Urup som Skedal; ved giftermål erhvervede han senere Hevringholm og Lynderupgaard, og desuden ejede han et par mindre herregårde. Urup vedblev dog at være hans vigtigste ejendom.

Over hoveddøren på Urup er indsat en stenplade, der beretter, at Niels Skram og fru Kirsten Rosenkrantz, hans første hustru, har ladet gården bygge 1595, og i forbindelse med disse byggearbejder var det, at kongen 1596 lånte Niels Skram 50 vogne til at age kalk til hans gård Urup. Men trods denne indskrift er dele af bygningen betydeligt ældre; det kan sluttes af to sten med Peder Skrams og hans hustrus initialer, men med deres mormødres våbener, Sappis og Kabels, der er indmuret i den søndre sidefløj. Dog er Peder Skram ikke borgens første bygherre. Arkæologiske undersøgelser i 1949 - 50 har vist, at han har forlænget et ældre stenhuse syv meter mod øst og givet det hjørnetårne mod sydvest og nordøst. Han fik hertil efter kgl. ordre 10.000 sten både fra Øm Kloster og fra Silkeborg i 1543. Østforlængelsens rester er nu markeret i terrænet.

Niels Skram ombyggede og udvidede dette enkelthus til et anseligt, trefløjet anlæg, i hvilket Peder Skrams borg indgik som den søndre

*Søjle i
Niels Skrams
midtfløj
(fot. Hugo
Matthiessen
1936).*

sidefløj. Men først efter at de andre fløje var fuldført, skete sammenbygningen, idet hr. Peders sydvestre hjørnetårn blev nedrevet. Den nye herregård var i to stokværk, i den søndre del over hvælvede kældre, med et tårn midt på sydfløjens gårdside, med svungne gavle og sandstensindfattede vinduer. Midtfløjen fik i understokværket højthvælvede rum med midtsøjler, hvoraf et bevaret, 2 meter højt skaft af poleret, rød granit har et antikt, romersk præg og måske kan være kommet til Urup via en gejstlig stiftelse. Den egentlige beboelse har været i stokværket ovenover, og sydfløjens øverste stokværk har været én stor riddersal med kalkmalede dekorationer på væggene og vistnok broget malede bjælker.

Således stod den prægtige renæssanceborg indtil 1733, da den dattede ejer, H. R. Grabow, lod muremester Johann Gottfried Hödrich foretage en ombygning, hvorved gavlene forsvandt og tagene blev omlagt »efter italiensk bygning«. Bygherrens moder købte samtidig

Urup, set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

en ejendom på torvet i Horsens af apoteker Jacob Schmidt, der byggede sig en ny gård i Søndergade og her genanvendte sandstensudsmykninger fra Urups gavle, således som det stadig kan ses på det kendte »Helms' Apotek«. På Urup er fra denne tid bevaret nogle rum med paneler, døre og stuklofter.

Endelig ca. 1810, da apoteker Schmidts sønnesøn havde købt Urup og solgt det meste af bøndergodset, blev hovedbygningens øverste stokværk taget ned og sidefløjene forkortet, og derefter forfaldt den, indtil baron Gyldenkrone i århundredets slutning lod foretage visse arbejder, men først Axel Enggaard har for alvor bragt den på fode.

Niels Skram døde på Urup 1601, overlevet af sin anden hustru fru Agate Seefeld. Hans eneste barn var datteren Elsebet, af første ægteskab, der arvede alle hans godser og i en alder af 15 år blev gift med *Esge Bille* til Svanholm. Fem år senere (1608) blev hun enke og var i bund og grund ruineret, så hun for at tilfredsstille utallige kreditorer måtte sælge alt sit gods, sine smykker, tildels sine klædningsstykker og æde nådsens brød hos sin stedmoder og dennes anden mand Verner Parsberg. Urup havde hun solgt 1609 eller 10, og køberen var vistnok rigskansler *Jakob Ulfeldt* til Ulfeldtsholm (død 1630), der i hvert fald senere ejede den. Både før og efter hans død skrev mange af hans talrige børn sig lejlighedsvis til Urup, men den egentlige ejer var vistnok hans enke, fru Birgitte Brockenhuus, der efter hans død ved mageskifter med kronen erhvervede en del gods i gårdens nærmeste omegn og i en skatteliste fra 1638 opføres som ejer af 663 tdr. htk., hvoraf Urup hovedgård med jus patronatus til Østbirk kirke og skov udgjorde de 108. Ved hendes død 1656 splittedes godset for alle vinde. Hendes noksom bekendte søn, Corfitz Ulfeldt, fik 1662, ikke som arv, men som vederlag for et krav på 3.000 rdl. udlagt Urups hovedbygning med ladegårdsbygningerne, stalde og have. Da han året efter domfældtes, kom dette udlæg til *kronen*, som 1670 magelagde det til *Peter Hansen* for samme sum. Denne havde allerede tidligere (1664) af fru Anne Elisabeth v. d. Groeben, der var enke efter rigskanslerens søn Flemming Ulfeldt til Orebygaard, fået udlagt Urup hovedgårds jorder med jus patronatus til Østbirk kirke, ialt 78½ tdr. htk., foruden en hel del af gårdens tiliggende gods og strøgods. Peter Hansen, der var handelsmand i

Urup 1783. Udsnit af maleri af V. A. C. Abel i Horsens Museum.

Hamborg, afstod 1678 gård og gods for 22.000 mark lybsk til sin datter Anna Elisabeth, salig Povl Gerbrandts, der året efter erhvervede kgl. bevilling på, skønt hun ikke var adelig, at beholde dette gods uden opbud; men 1680 solgte hun ejendommen til baron *Vilhelm Gyldenkrone* til Vilhelmsborg (død 1683), hvis enke Regitze Sophie Vind ægtede baron Jens Juel, der blev en omsorgsfuld stedfader for de unge Gyldenkroner. Året efter at han var død (1700), delte de deres gods imellem sig, og ved denne lejlighed blev den da kun 19-årige baron *Jørgen Gyldenkrone* enejer af Urup, hvor han slog sig ned med sin hustru *Vibeke Dorotea Gersdorff*, der året efter hans tidlige død 1714 ægtede stiftamtmand *Gotfred von Pentz* i Aalborg; men allerede 1720 døde hun og blev begravet hos sin første mand i Østbirk kirke. G. v. Pentz overlod gård og gods til sin svigerfader, generalløjtnant *Frederik Gersdorff* til Kærgaard ved Ribe, mod at han påtog sig at tilfredsstille kreditorerne. Efter fire års forløb døde han (1724), og to år efter solgte hans enke, fru Edel Margrete Krag ejendommen til amtmand over Skanderborg og Aakjær amter konferensråd *Jørgen Grabow*, der bortkaldtes allerede 1728. Hans enke, fru *Lucie Hedvig v. Levetzow* ejede derefter Urup i fire år; så solgte hun den til sin søn, kaptajn *Hans Rudolf Grabow*, der ombyggede hovedbygningen og beboede den til sin død 1765.

Foruden Urup, der var en betydelig ejendom, hvis samlede hartkorn

altså var 8 - 900 tdr., ejede H. R. Grabow Bratskov i Øster Han herred. Denne havde han fået med sin første hustru Elisabeth Margrethe Rantzau, der døde 1745 efter at have skænket ham en del børn, der dog alle døde som små. Hans anden hustru Margrethe Øllegaard Rantzau, der var barnløs, sad i uskiftet bo og beholdt Urup og Bratskov til sin død 1772. Ved skiftet efter hende overtoges Urup for 72.000 rdl. af hendes afdøde mands svoger oberst greve *Frederik Christopher Trampe* til Hovedgaard, som 1775 solgte den til sin søn kammerherre greve *Jørgen Ditlev Trampe*, der to år efter afhændede Urup og Møldruckrog, tilsammen henved 1.000 tdr. htk., for 94.000 rdl. til landsdommer, etatsråd *Caspar Peter Rothe*.

Historie var den nye ejers yndlingsstudium. Han har skrevet adskillige anselige personalhistoriske arbejder, og han gav sine børn navne som Valdemar, Dagmar, Harald, Thyra Dannebød og Frode

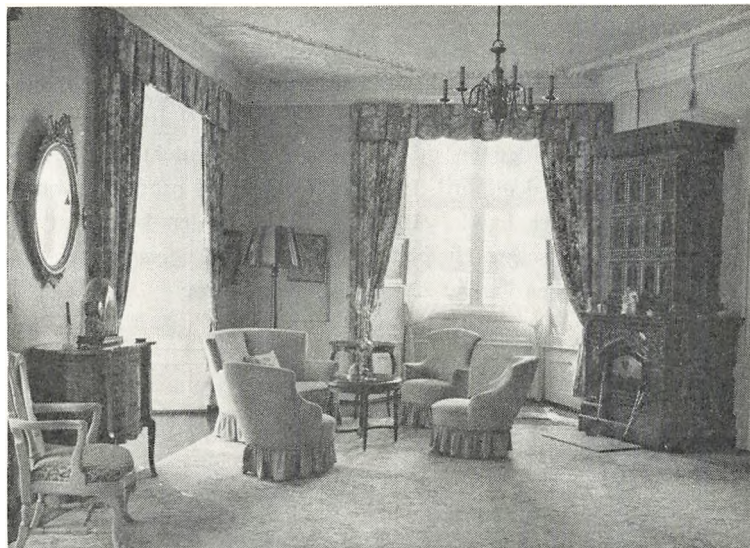
Indgangsparti på midtfløjens vestside med de gamle renaissance sandstens-frontoner over vinduerne (fot. Niels Elswing).

Fredegod. I den korte tid, hvori han ejede Urup, sørgede han for flere byers udskiftning og de fornødne udflytninger. En ikke ringe del af godset solgte han, dog således, at han forbeholdt sig herlighedsretten. Han døde 1784, og året efter fik hans enke Edel Katrine Severine Soelberg, som var 30 år yngre end sin mand og overlevede ham til 1837, bevilling på at sidde i uskiftet bo, men sit gods afhændede hun allerede 1787 for 85.400 rdl. til generalkrigskommissær *Ulrich Christian v. Schmidten*, der var blevet adlet 1783. Et par måneder efter, at v. Schmidten var blevet Urups ejer, indløb bevilling til hovedgårdsprivilegier for en ny gård oprettet i Østbirk sogn, og således opstod Lillerupholm af to større bøndergårde, Lillerup og Holm, der fra arilds tid havde fulgt Urup, samt et stykke af Elling mark. Lillerup solgtes 1797 med Holm skov til bygmester Anders Kruise i Horsens og fuldmægtig ved Urup, Erik Chr. Grave Hoppe. Da pengekrisen kom, forsvandt v. Schmidstens midler som dug for sol, og han døde 1828 som en ruineret mand.

Schmidten erhvervede sig 1791 en kgl. bevilling på at sælge godset og udparcellere gården, uden at denne derved skulle tabe sin sædegårdsfrihed. Gårdens jorder deltes foreløbig i en nordre og søndre halvdel, og en mindre del udlagdes til husmænd og til beplantning. Den søndre del henlagdes til gården Sophienlyst, som han havde opført 1792 - 93, men som baron Ove Henrik Juel-Rysensteen efter sin hustru kaldte Julianelyst, da han havde købt den 1797.

Den stærkt formindskede gårds nye ejer var kancelliråd *Jørgen Kiær* og købmand *Israel Karl Wulff*, der først fik skøde 1810. To år efter trak den sidstnævnte sig ud af købet og overlod det hele til Kiær; det var ham, der ganske ødelagde den gamle bygning. Skønt han efterhånden bortsolgte sit gods, kunne han ikke klare sig i de vanskelige tider, han sad en tid arresteret for gæld og måtte finde sig i, at skifteretten 1825 udlagde gården, uden tilliggende af nogen art, til direktørerne for Aarhus Stifts offentlige Midler, der straks solgte den til Tiburtz Tiburtzius Strange (død 1832), hvis enke Christiane Byschou 1844 skødede den til Heinrich Wilhelm Bremer. Ved den tid, da han overtog gården, opgives dens areal til 200 tdr. ld. ager, 60 - 70 eng og mose og 20 fortrinlig bøgeskov.

Bremer, der senere blev ejer af Rosenlund i Hvirring sogn, solgte

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

1863 Urup til ritmester, baron *Oscar Emil Gyldenkrone* (død 1892), der forøgede gårdens skovareal med 100 tdr. ld.; men han er ikke uden grund blevet dadlet, fordi han fra gården solgte nogle store, smukke gobeliner fra det 17. århundrede og en rigt udskåret renæssance-dørfløj fra Niels Skrams tid, som nu er på Brattingsborg. Efter hans død solgte hans enke, baronesse *Josephine Gyldenkrone, f. Mørch*, 1898 gården for 171.000 kr. til cand. pharm. *Harding Balthazar Rieffestahl*, der også forbedrede den, dels ved at bygge nye avlsbygninger, dels ved indvinding af et halvhundrede tdr. ld. eng, da Urup Sø 1902 blev udtørret. Urup, hvis hartkorn ved matriklen af 1844 var blevet sat til godt 24 tdr., var således ved de to sidste ejeres bestræbelser blevet anseligt forøget, og det var muligt på de gode, lermuldede jorder at holde en ret anselig besætning, bl. a. 100 malkekøer og 80 stk. ungvæg og kalve. I 1916 solgte Rieffestahl gården til Skanderborg Amts Udstykningsforening. Nu blev skoven og en del parceller frasolgte, hvorved gårdens areal gik ned fra ca. 450 tdr. ld. til 270, hvoraf ca. 25 tdr. eng. Udstykningsforeningen solgte der-

SKANDERBORG AMT

efter samme år Urup til A. Svendsen, der endnu samme år overdrog den til H. Chr. Juhl, fra hvem den 1918 kom til en proprietær Jørgensen, der 1919 solgte den til godsejer Niels A. Høgdall til Julianelyst; han havde Urup til 1922, hvorefter den påny skiftede ejer flere gange; bl. a. ejedes den en tid af Jydsk Landhypotekforening, der også solgte bort af dens jord. 1926 købtes Urup af proprietær Emanuel Andreasen, der havde gården til 1941, da den købtes af H. Wissing, der 1943 solgte Urup til godsejer *Axel Enggaard*, den nuværende ejer. Gården har nu 220 tdr. ld. ager og eng.

S. NYGARD

EJERE

1448 Henrik Madsen
1450 Peder Skram
1512 Peder Skram (d. Y.)

1581 Niels Skram

1601 Esge Bille
ca. 1610 Jakob Ulfeldt
1663 Kronen
1670 Peter Hansen
1680 Vilhelm Gyldenkrone
1715 G. v. Pentz
1720 Fr. Gersdorff
1726 J. Grabow
1732 H. R. Grabow

1772 Fr. Chrph. Trampe
1777 C. P. Rothe
1787 U. Chr. v. Schmidten
1805 J. Kiær og I. K. Wulff
1812 J. Kiær (eneejer)

1825 - 63 Forskellige ejere
1863 O. E. Gyldenkrone
1898 H. B. Rieffestahl
1916 - 43 Forskellige ejere
1943 A. Enggaard

BYGNINGER

1545 Herreborg (nuværende sydfløj)
med hjørnetårne opført på
voldsted

1595 Borggården udbygget til
trefløjet anlæg

1733 Hovedfløjen gennemgribende
ombygget ved J. G. Hödrich

Hovedbygningen reduceret;
andet stokværk og tårne ned-
brudt samt sidefløjene afkortet

Hovedbygningen ombygget
Avlsgården opført

Hovedbygningen set fra avlsgården (fot. Niels Elswing).

Julianelyst

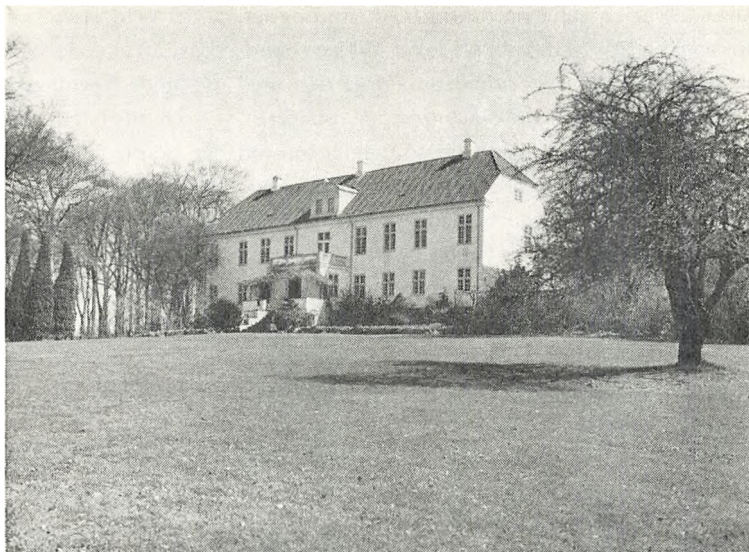
Østbirk sogn, Voer herred, Skanderborg amt

I 1787 købte den 26-årige generalkrigskommissær *Ulrich Christian von Schmidten* (1761 - 1828) Urup gård og gods med 45, 108 og 343 tdr. htk. Han var søn af den velhavende Horsens apoteker *Gottfried Schmidt*, var juridisk kandidat, blev 1783 adlet under navnet *von Schmidten*, ægtede 1785 *Mette Sophie Marcussen*, datter af justitsråd *Marcus Pauli Marcussen* til Krastrup og Vaar i Vesthimmerland, og fik efter en kort tid at have gjort tjeneste i generalstaben den fine titel. Han tog straks fat på bortsalg af bøndergods og tiender, og efter opnået tilladelse delte han 1791 hovedgårdens areal i en nordre og en søndre del. Omtrent midt i den søndre del opførte han 1792 - 93 en avlsgård passende til de ca. 15 tdr. htk., der skulle drives fra den, og en herskabelig toetages hovedbygning, flankeret af to lave sidebyg-

ninger. Den nye gård blev efter fruens kaldt *Sophienlyst*. Hovedbygningen, der er et smukt eksempel på en nyklassisk landgård fra Harsdorffs tid, er bevaret så godt som uforandret gennem 175 år. Den strengt symmetriske facade vender mod øst. Aksen fremhæves af en risalit, der i stueetagen er muret à réfend, opdeles af fire smalle pilastre i andet stokværk og foroven afsluttes af en rundet frontispice prydet med medaillon og guirlande. En stentrappes med et smukt smedejernsgitter fører op til den statelige indgangsdør, der er et udmærket Louis-Seize snedkerarbejde; på hver side af midtpartiet er der i begge stokværk, hvoraf det øverste er det højeste, fire fag vinduer. Bag ved trappehallen er der havestue, til højre dagligstuer med nedgang til kontorfløjen, til venstre spisestuen, som gennem anretterværelse står i forbindelse med køkkenfløjen. Schmidts sikkert smagfulde udstyr er forsvundet, dog bevarede i over hundrede år to loftsmalerier, det ene en allegorisk fremstilling af høsten af Hendrick Krock (død 1738), det andet et usigneret mytologisk maleri. Begge findes nu i den italienske ambassadørs palæ i Fredericiagade i København. På en sandstens tavle, der nu sidder i vognremisernes facade, har Schmidten fortalt, at på Urup hovedgårds fjernestliggende marker er denne gård, *Sophienlyst* kaldet, indrettet og samtlige borge- og ladegårds bygninger fra grunden opført 1792 og 1793; men han har ikke meddelt, at det er den dygtige Horsens bygmester Anders Kruuse, der i 1780 var Harsdorffs entreprenør ved opførelsen af Palæet i Horsens, som har ledet byggeriet.

Syd for hovedbygningen ligger en lang bygning, hvori der blev indrettet mejeri eller hollænderi, som man sagde i det 18. århundrede. Da der hverken hørte gods eller tiender til den nye gård, egnede den sig ikke til stuedrift, men blev lagt an på smørproduktion. Mejeriet var så vel indrettet, at det kunne bruges i næsten hundrede år. Da Schmidten havde sat bedriften i gang og havde skaffet gården sædegårdsfrihed, solgte han den i 1797 med 14½ og 184 tdr. htk. for 36.000 rdl. Samme år solgte han Lillerup, som han havde oprettet af den østlige del af Urup gods, og 1805 skilte han sig af med Urup. Efter at have været en meget rig mand blev han slået ned af det store prisfald i tyverne og døde 1828 i Viborg.

Salget af *Sophienlyst* var en slags byttehandel; thi køberen, baron

Hovedbygningen set fra parken (fot. Niels Elswing).

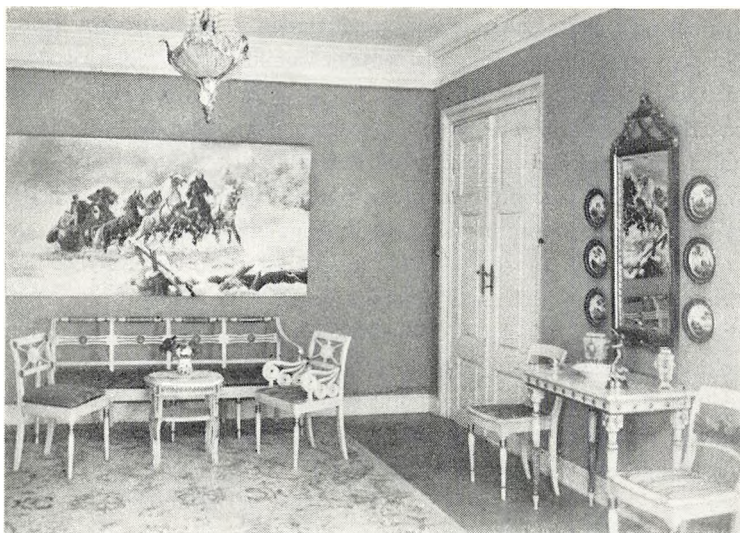
Ove Henrik Juel-Rysensteen (1771 - 1836), solgte 1798 Rysensten i Bøvling sogn til Schmidten og hans svoger Peter Severin Fønss til Løvenholm. Baronen, der var major i rytteriet, kaldte gården *Julianelyst* efter baronessen, Juliane Marie, født von Bülow. Han lod i haven opstille den betydelige marmorbuste af sin stamfader Henrik Ruse, udført af Barth. Eggers ca. 1665, som nu findes i Frederiksborgmuseet, og opkastede endvidere en stor høj, der måske var bestemt til gravhøj for slægten, men aldrig blev taget i brug; thi da den store landbrugskrise satte ind i tyverne, gik det økonomisk tilbage for ham, og gården blev i 1828 stillet til tvangsauktion og ved den fjerde auktion tilslået forpagter *Niels Glud* på Møgelkjær (1766 - 1846), der var søn af justitsråd cand. theol. Poul Glud, ejer af Jensgaard; han udbetalte købesummen 20.500 rbd. sølv kontant og var en virksom og sparsommelig mand, der var to gange gift, men barnløs. Da hans adoptivdatter Birgitte Mariane Birch 1840 blev gift med *Niels Byschou Strange* (1808 - 1902), der styrede Urup for sin moder, solgte han Julianelyst til sin svigersøn for 26.000 rbd. sølv og aftægt. Niels

SKANDERBORG AMT

Strange var en solid og dygtig landmand og havde det held at virke i en opgangstid; ved køb af flere stykker bønderskov afrundede han skovområdet, og han udvidede avlsgården med nye gode bygninger. I 1864 fik gården indkvartering af østrigere; ved en uforsigtighed blandt de i laden indkvarterede menige opstod der brand; men ved resolut optræden af de fremmede officerer blev de øvrige bygninger reddede; en oberst udarbejdede en tegning til en ny lade og forærede den til Strange, der benyttede den til byggearbejdet. Denne østrigske lade, der havde nogle meget ejendommelige høje gavle, ses på en tegning af Hans Fischer fra 1870. Da officererne drog bort, forærede de fru Strange en høj bordlampe med porcelænsfod. På en tid, da den ene stendysse efter den anden blev tilintetgjort, lod Strange dyssekammeret »Gammel Mand« på Skamhede frede. Efter en lang og travl arbejdsdag solgte denne dygtige og ansete landmand 1880 gården med 27 tdr. htk. til forpagter *Niels Juel Lund* (1830 - 1919) på Palsgaard for 375.000 kr. Næsten hele det store og værdifulde indbo fulgte med i handelen.

Lund arbejdede ivrigt med hesteavl og opdrættede både lette rideheste og svære trækheste, den berømte hingst »Høvding« blev født i hans stald. Han byggede et stort ridehus, og på hovedbygningen lagde han et hårdt tiltrængt nyt tag, der dog ikke fik det gamles høje rejsning; mindre påkrævet var det, at han udvidede stuen bag trappehallen med en udbygning og en veranda. Da gamle Lund, der forblev ugift, var 75, solgte han 1905 gården til sin brodersøn, kammerjunker, senere hofjægermester *Peter Andreas Lund* (født 1881), for 175.000 kr. og en årlig livrente på 6.000 kr.

Den unge kammerjunker, der var gift med Kerstin Carlander, en datter af en af Sveriges største industridrivende, udfoldede en stor virksomhed på Julianelyst. Vandforsyningen blev bragt i orden, og da der ikke længere var brug for det store ridehus, blev det ombygget til en mønsterkostald med plads til 133 kreaturer; da den »østrigske« lade var nedbrændt 1913, blev der opført en meget stor hejselade af træ, og på den gamle lades plads byggedes nye vognporte. De øvrige avlsbygninger blev moderniserede. Da Lund 1915 var blevet ejer af Sätenäs Säteri i Västergötland, solgte han 1916 Julianelyst, der nu blev hvirvlet ind i krigstidens og efterkrigstidens ejendomsspekulation,

Havestue i V. Aa. Hansens tid med empire-møbler og kopi af maleri af den polske maler Ajdukierviez (fot. Th. Andresen).

for 500.000 kr. Køberne var Jørgen Marcussen og Jakob Jensen, som straks videresolgte til Niels A. Høgdall til Lyngbygaard, der efter at have erhveret Urup i 1919 solgte gården for 700.000 kr. til kammerjunker Carl Steenbach, men i 1926 igen måtte overtage den som ufyldstgjort panthaver og 1927 solgte den til brødrene *Poul* og *Vagn-Aage Hansen*, for 508.000 kr.

Der lå en vid arbejdsmark foran de to unge, energiske landmænd. Hovedvægten blev lagt på fremstilling af sædekorn, kløverfrøavl og kvægbrug. I årene 1939 - 41 blev avlsgården ombygget og moderniseret. Tagpaptage blev erstattet af tegltage, og hejseladen blev genopført efter stormskade. Schmidts hovedbygning står i det ydre uforandret og smukt vedligeholdt. I trappehallen er anbragt en mindeplade af kobber med cisereret indskrift og Ulrich Christian Schmidts spejlmonogram samt ni store, håndmalede jordbundskort over Julianelysts jorder, en gave fra Statens plantepatologiske Institut, som tak for gæstfrihed. Den lindeallé, der blev plantet, da gården blev anlagt, er bevaret. Haven, der rummer store rosenpartier, og parken går i ét

SKANDERBORG AMT

med skoven, som giver læ for vestenvinden. I Kollerupskov findes Nordens største bøg, den måler 5 meter i omkreds ved roden, og stammen er snorlige og grenfri i meget betydelig højde. Den kaldes »Frørens Bøg«. Det tidligere omtalte dyssekammer »Gammel Mand« er, under Nationalmuseets ledelse og bekostet af brødrene Hansen, restaureret i 1939, idet tidligere ejeres pyntede udenomsanlæg fjernedes, så højen kunne fremtræde i sin oprindelige uberørthed.

Brødrene Hansen solgte 1947 Julianelyst til proprietær *A. Yde Bruun*, Raastrup i Thy, der fraskilte det 350 tdr. ld. store skovareal, skønt dette går helt op til hovedbygningen og deler markerne i to dele; denne ejendom tilhører nu forstkandidat C. O. Dalsgaard. Den reducerede ejendom solgtes endnu samme år til *J. T. Jørgensen*, der siden 1964 har bortforpagtet den til K. Skjellerup. Arealet er nu 332 tdr. ld. ager og eng og hartkornet 23 tdr.

EJLER HAUGSTED

EJERE

1787 U. Chr. v. Schmidten

1797 O. H. Juel-Rysensteen

1828 N. Glud

1840 N. Byschou Strange

1880 N. Juel Lund

1905 P. A. Lund

1916 - 27 Forskellige ejere

1927 P. og V.-Aa. Hansen

1947 A. Yde Bruun

1947 J. T. Jørgensen

BYGNINGER

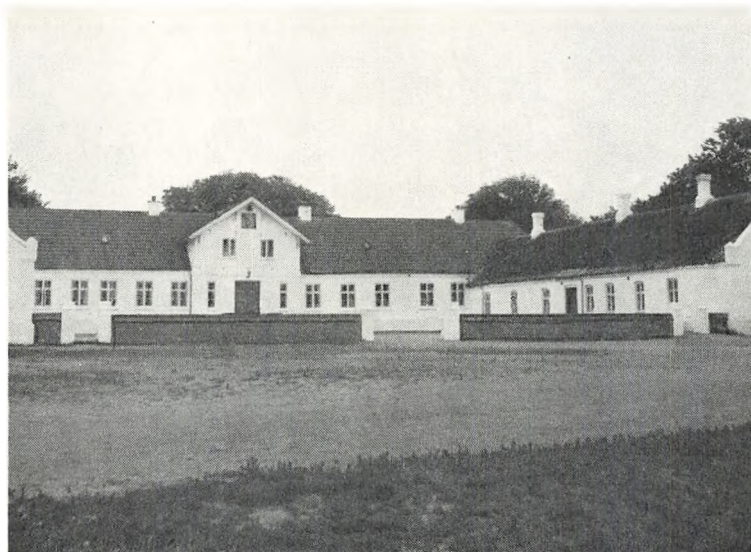
1791 Gården oprettet og kaldt
Sophienlyst

1792 - 93 Trefløjet hovedbygning og
ladegård opført ved
Anders Kruuse
Nu kaldt Julianelyst

Avlsgården udvidet
Hovedbygningen ombygget

1913 Avlsgården moderniseret
efter brand

1939 - 41 Avlsgården ombygget

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Bror Bernild).

Lønborggaard

Lønborg sogn, Nørre Horne herred, Ringkøbing amt

I den sydlige udkant af det delta-lignende område, der omgiver Skjernåens udløb i Ringkøbing Fjord, ligger Lønborggaard. Terrænet er fladt og udsigten vid over de lave engarealer, men gården ligger skærmet bag træer, der dæmmer op for den skarpe vind, som kastes ind fra fjorden. Gårdens arealer, der ligger samlet nærvæd, bortset fra en del plantage, er dels god sandmuld, dels afvandede engarealer, hvis klæge jord yder glimrende afgrøder.

Stedet har fra arilds tid været sæde for en storgård. Midt mellem den nuværende Lønborggaard og kirken har der allerede på kong Valdemars jordebogs tid ligget en kongsgård, Lønæburgh, hvorfra Erik Klipping bl. a. har udstedt nogle breve 1278. Denne oprindelige gård ødelagdes i krigen 1658, og dens jorder lagdes ind under den

Hovedbygningen set fra haven.

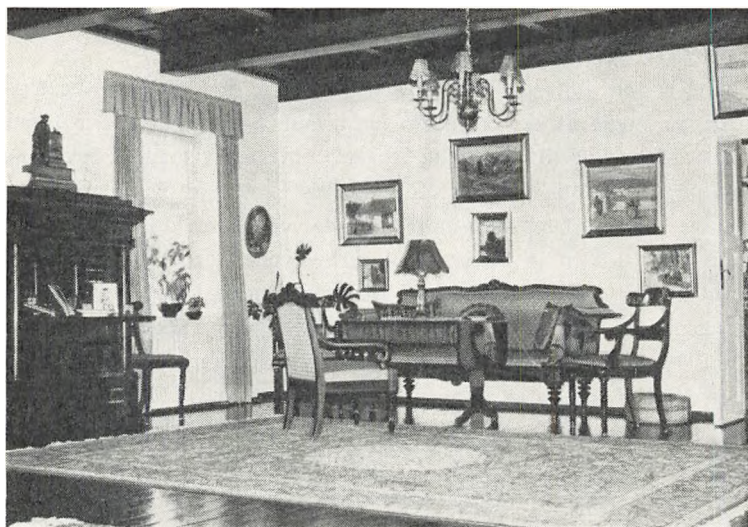
da allerede forlængst eksisterende Lønborggaard, der langt tilbage i middelalderen har tilhørt kirken og var underlagt *Ribe bispestol*. Lønborg Bispegaard blev den kaldt, og i hvert fald ét bispebrev er udstedt herfra. Bisperne opholdt sig undertiden på gården, men holdt i øvrigt lensmænd. 1477 gav kong Christiern I fuldmagt til Anders Friis, lensmand på Lønborggaard, til at løse af bisp Pædher (Peder Lodehat) i Ribe kronens birk Lønborg med al sin rettighed for 300 lybske mark. Dette birk var det, der havde været knyttet til den gamle kongsgård, medens bispegården under sig havde Vostrup birk. De to birk forenedes i øvrigt efter 1664.

I slutningen af det 15. århundrede var Lønborggaard bortforlenet til biskop Hartvig Juels søster Johanne, Christen Steens, fra hvem lenet 1502 overgik til sønnen Erik Steen. 1511 sad Eiler Bryske på gården. Reformationens storme gik ikke helt blidt henover den kirkeejede gård. 1536 blev den udsat for plyndring af skipper Clements parti — hvad der blev af fogeden Christen Fasti, der nævnes 1533, fortæller historien intet om — og 1536 hjemfaldt Lønborggaard

sammen med landets øvrige gejstlige gods til *kronen* og var et len herunder i de følgende godt 100 år.

Det er kun lidt, vi ved om gården i denne tid, stort set kun navnene på nogle af de vekslende lensmænd. Som nogle af de første nævnes Iver Juel til Astrup og Jørgen Rantzau, hvis enke Eline Bang sad på gården 1568. To år efter nævnes Ernst von Rechenberg, og derefter er der et tomrum indtil Godske von Ahlefeldt omtales 1603. Året efter — den 18. december — erhvervede Christoffer Gersdorff lenet for sig og sin hustru ved mageskifte med kongen, således at kongen til gengæld fik fru Else Munks arvegods i Sønderjylland, og Godske Ahlefeldt fik udbetalt sit pant i ejendommen (3.000 dlr.). Gersdorff rådede over Lønborg Bispegaard endnu i 1626, men 1635 gav Christian IV forpagtningsbrev på gården til Hartvig Saxe, fra 1639 ved kgl. brev gældende 15 år fremover. De 15 år løb ikke ud, thi allerede 1651 pantsatte kronen Lønborggaard til rentemester *Henrik Müller* for udlagte beløb, og 1664 fik han den tilskødet for 25.579 rdl. tillige med en mængde andet gods i Vostrup birk. Henrik Müller var en overgang landets rigeste mand. Alt i alt fik han af kronens gods udlagt 11.200 tdr. htk., eller nok til 4 - 5 grevskaber. Han erhvervede dog ikke gården for egen mund. Samme år tilskødede han den til sin ældste søn — senere amtmænd og kancelliråd Henrik Müller, og denne ejede Lønborggaard indtil sin død 1717.

Henrik Müller havde modtaget godset med samme friheder, »som der er bevilget Københavns indbyggere« og med ret til at dele det i så mange avlsgårde, som han fandt fornødent, dog således at der ikke lagdes militærudskrivningen nogen hindring i vejen. Nogen deling af Lønborggaard fandt imidlertid ikke sted, tværtimod lagde amtmanden Kongensgaard på 14½ tdr. htk. (resterne af den gamle kongsgård, der var lagt øde 1658) og en gård i Laustrup på 8½ tdr. htk. ind under hovedgården. Dennes tilliggende havde under kronens ejertid været 35 tdr. htk. foruden 445 tdr. htk. underliggende bøndergods. En del bøndergods var i 1653 med bøndernes samtykke og mod vederlag yderligere kommet til, så hovedgården var nu alt i alt vokset til 63 tdr. htk. med et dyrket areal på 185,9 tdr. ld. Indtægten af bøndergodset kan belyses ved et enkelt eksempel. Af 3 gårde i Skuldbøl i 1664 ydedes 2 pd. smør, 3 ørter byg, 2 ørter rug, 10 mk. 10 sk.

Havestuen med Christian VIII-møbler.

2 alb. penge, 3 skovsvin og 3 fødenød årligt — såvidst ikke nogen overvældende indtægt. Hovedgården fik i 1685 tillagt sædegårdsfrihed.

Lønborg kirke, der siden reformationen havde tilhørt kronen, overdroges 1673 til rentemesteren, der fluks afhændede den til sønnen. Ved åbent brev af 12. april 1692 bestemtes det, at patronatsretten til kirken kun skulle følge rentemesterens arvinger, sålænge de besad Lønborggaard. Mellem 1731 og 1744 solgte amtmand Selio Müller imidlertid kirken til Gribbesbak, og først 1760 erhvervedes den igen for Lønborggaard af den daværende ejer Christen Hansen. Ved samme lejlighed skødedes birkerettighederne i Lundenæs amt til Lønborggaard birketing. Hver tirsdag holdtes tinget på gården, indtil det nedlagdes i 1796.

Lønborgs ejere havde en ret betydelig indtægt af fiskeriet i Skjern-åen. Fra ældgammel tid havde fiskerettighederne tilhørt kronen, men ved overdragelsen 1664 blev det bestemt, at fiskeretten, der hidtil havde fulgt Lundenæs amt, nu skulle overgå til grundejerne. At det som sagt ikke var småting, det drejede sig om, kan ses af, at den til Lønborggaard tilhørende laksegård gav en fangst, hvis værdi an-

sloges til 200 rdl. årligt. I de stridigheder og ulovlige fiskerier, der hurtigt blev dagens orden, måtte selvejerbønderne trække det korte strå, men tilbage stod spørgsmålet om, hvem af de store gårde, der besad rettighederne til fiskeriet. En bidsk proces omkring 1730, hvor amtmand Müller og forvalteren af Lundenæs i fællesskab lagde sag an mod de øvrige store lodsejere, der lod sætte garn og ruser — stærkt hindrende for laksens skred — op i åens munding, afgjordes til fordel for de to sagsøgeres eneret ved en kgl. kommissions kendelse af 27. september 1731.

Amtmand Henrik Müllers søn, der som denne var amtmand over Skivehus, etatsråd Selio Müller besad Lønborggaard fra 1717 til sin død 1750, hvorefter den solgtes med tiende og gods for 31.000 rdl. kurant til te- og porcelænshandler, etatsråd *Christen Hansen*, der 31. august 1757 oprettede et stamhus bestående af Lønborggaard (63 tdr. htk hovedgårdstakst — 232 tdr. htk. bøndergods), og Skrumsager (29 tdr. htk. hovedgårdstakst — 207 tdr. htk. bøndergods). Med tiender og alt andet var stamhusets tilliggende 639 tdr. htk. Skrumsager var i fælleseje med Lønborggaard, indtil den ved bevilling af 20. december 1805 udløstes af majoratsbåndet.

Lønborggaards udseende omkring midten af 18. århundrede beskrives således af Pontoppidan: »En smuk Bindingsværksbygning, hvorhos en smuk Frugt- og Lyst-Have er indrettet, men har anseelige Eiendomme, god Under Jagt, fornøden Ildebrand, skønne Mersk Enge og overflødig Høbiering«.

Kancelliråd Hansen døde ugift 1760, og stamhuset overgik derfor til brodersønnen Niels Hansen — ligeledes kancelliråd — der døde 1792, hvorefter det med hans datter Christence kom til hendes mand, kaptajn *Niels Jermiin* på Engelsholm. For »at lette hoveriet og gøre bøndernes tilstand så lykkelig som den kunne blive«, skred Jermiin til at indføre landbrugets store reformer på Lønborggaard. Under kyndig ledelse af landinspektør Daniel Wesenberg foretoges udskiftning og udflytning af godsets bøndergårde. Kun 20 tdr. ld. af hovedgårdens jorder lå i fællig med bondejorden, men for hede, forte og kærbund var fællesskabet fuldkomment, og særlig engene var »adsprede i uendelige små dele mere som $\frac{1}{2}$ mil fra hinanden, hvortil en del skal søges adgang gennem mange strømme og marsk«. Det

Dagligstue.

var ikke nogen helt billig opgave at gennemføre reformerne. Opmålingen og udskiftningen ansloges at koste Jermiin 1.500 rdl. og udflytningen 2.500 rdl., hvortil forventedes et yderligere statstilskud på ca. 5.600 rdl., hvoraf dog kun 309 rdl. kan konstateres at være udbetalt. Alt i alt kom kommissionen til det resultat, at 18 gårde og 20 bolsteder måtte udflyttes. Bekostningen herved beregnedes til 300 rdl. pr. gård og 130 rdl. pr. bolsted. En samtidig beretter — pastor Bloch i Lønborg — fastslår, at »alle er enige i at velstanden i disse sogne er tiltaget, som er en følge af udskiftning og hoveriets ophævelse«.

Kaptajn Jermiin var således en mand, der i praksis gav udtryk for sin reformvenlige indstilling, hvilken også sporede på anden vis. Da fæsterne i Hee 1791 - 92 købte deres gårde til selvejendom af justitsråd Richter til Voldbjerg, kautionerede han for købesummen, og nogle år senere gav han fæsterne af godset i Lønborg arvefæstebrev på gårdene, fri for hoveri og landgilde mod årligt at betale 1 daler af hver skp. htk. Endelig stiftede han et legat på 2.000 daler til fæsterne på strøgodset. 1805 opnåedes kgl. bevilling på at sælge Skrumager (336 tdr. htk.) og i stedet at lægge Lundenæs (396 tdr. htk.) un-

Herreværelse og bibliotek.

der stamhuset. To år efter døde Niels Jermiin, hvorefter hans enke (gift anden gang med ejeren af Engelsholm, senere generalkrigskommissær Christen Petersen) besad stamhuset til sin død 1810. Godset overgik derefter til datteren Nielsine Jermiin, der 1811 ægtede kammerherre *Christian Frederik Otto Benzon* til Christiansdal (Dalum Kloster). Denne fik 1813 bevilling til at sælge stamhuset mod at oprette en fideikommiskapital på 157.000 rdl. til fordel for de arveberettigede, og året efter afhændedes da Lønborggaard og Lundenæs med gods for 315.000 rbd. sølvværdi til den borgerligt fødte spekulant Frederik Juel til Boltinggaard, der dog allerede to år efter måtte lade dem gå tilbage til sælgeren. Benzon var nu ejer af Lønborggaard i en lang årrække, medens Lundenæs udparcelleredes. 1838 - 39 opførte han en helt ny hovedbygning på Lønborggaard i stedet for den gamle bindingsværksbygning. Den blev i tre fløje af hvidpudset grundmur i én etage, tækket med tegl. Hovedfløjen fik gennemgående frontispice med fremspring og de to sidefløje, der vender mod vest, rummede dels økonomi-, dels gæsteværelser. Resterne af den gamle grav ses endnu øst og vest for gården.

RINGKØBING AMT

I 1841 solgte Benzon Lønborggaard med komplet gods til *A. G. Tranberg* til Bækmark for 110.000 rbd. Tranberg frasolgte godset og overdrog i 1889, året før han døde, hovedgården (50 tdr. htk.) og Bækmark (15 tdr. htk.) til sin søn *H. J. C. Tranberg* for 350.000 kr. Denne nyopførte avlsbygningerne i 1889 - 1900 efter en brand, og desuden foretoges en gennemgribende mergling af arealerne. Endvidere påbegyndtes i 1897 beplantningen af den 3½ km fra Tarm beliggende plantage Teglgården, der var i fælles eje med Lønborggaard. 1904 overtog sønnen *Ernst C. Tranberg* Lønborggaard. Denne opførte i 1932 efter en brand nye avlsbygninger.

1939 solgtes gården med overtagelse fra 1. februar 1940 til direktør *H. Houmann*, Vejle, der 1940 - 42 tilkøbte ca. 250 tdr. ld. engmose og hede fra forskellige lodsejere. 1949 solgte direktør *Houmanns* dødsbo Lønborggaard til læge *Marius Christensen Vad*, Thyregod, der 1964 tilkøbte 100 tdr. ld. hede, således at det samlede areal nu udgør 2.186 tdr. ld., hvoraf 400 tdr. er ager, 230 eng, 700 plantage, og ca. 650 er hede, kær og mose. I 1963 optog læge *Vad* sine fire børn som medejere, og i 1965 oprettede disse *Interessentskabet Lønborggaard*, for hvilket læge *Vad* er administrator.

P. SLOTH CARLSEN

EJERE

ca. 1200 Kronen
Ribe bispestol
1536 Kronen
1664 Henrik Müller
1750 Chr. Hansen

1792 N. Jermiin
1811 Chr. Fr. O. Benzon

1841 A. G. Tranberg
1889 H. J. C. Tranberg

1904 E. C. Tranberg

1939 H. Houmann
1949 M. Christensen Vad
1965 I/S Lønborggaard

BYGNINGER

ca. 1770 Bindingsværksbygning

1838 - 39 Hovedbygningen opført
1889 Avlsgården genopført efter brand
1932 Avlsgården genopført efter brand

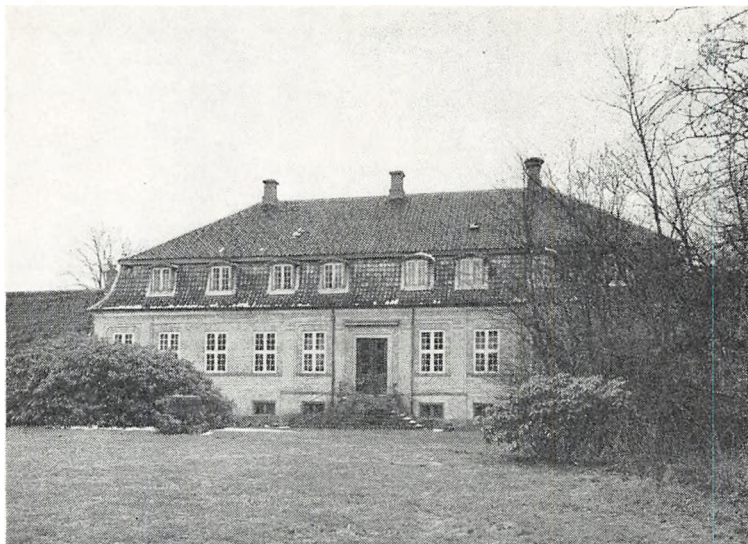
Hovedbygningens midterfløj set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Nørholm

Torstrup sogn, Øster Horne herred, Ribe amt

Nørholm tilhørte i dronning Margrethes tid ridderen *Jon Jakobsen* af slægten *Lange* (med tre roser i skjoldet), der længe var den mægtigste slægt i denne egn af landet. Hr. Jon må have været en anset mand, thi han beseglede 1395 forliget på Lindholm, var to år efter til stede ved kongevalget i Kalmar og 1401 med til at besegle kong Eriks stadfæstelse af dronning Margrethes testamente. Tre år efter døde han, overlevet i mindst 30 år af sin hustru, fru Else Jensdatter (*Rosenkrantz*) fra Hevringholm, med hvem han havde flere sønner.

Da skete det, at fru Else blev indstævnet for kongens retterting i Varde og 1406 sammen med sin søn Jens måtte udstede en erklæring om, at de dér var blevet dømt til at nedbryde Nørholm, da hverken grunden, den stod på, eller dens tilliggende tilhørte dem med rette. »En del af grunden, som er den vold, der adelhuset stander på«, blev

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

dømt til kronen, og »den grund, som mellemvolden kaldes og forborgen på stander«, blev dømt til kirken tilligemed »den grund, som møllen står på, og en del deraf til skattejord og under kronen«. I øvrigt skulle de bøde til kronen »fore thet haffuer wareth swo lenge bygd«, og de erklærede, at hvis Nørholm blev stående efter den tid, var det af dronningens nåde og ikke formedelst nogen ret. Det Nørholm, der her er tale om, lå et stykke fra det nuværende, ude i engen, hvor der endnu for hundrede år siden var betydelige rester af voldstedet.

Gården havde altså i dronning Margrethes dage længe stået på dette sted; det er da næppe hr. Jon, men en af hans forfædre, der i de forudgangne lovløse tider har slået sig ned her på anden mands grund, men vi ved intet bestemt om, hvem hans forfædre var. Den sejr, dronningen havde vundet, ligesom så ofte før og senere over en enke, forfulgte hun til bunden. Samme år købte hun af kirken al dens ret i den grund, Nørholm stod på, og ved samme tid erhvervede hun fra forskellige en hel del agre og enge i den nærmeste omegn. Hun ville åbenbart grundigt slå fast, at det var hende og ikke hr.

Jons arvinger, der rådede her. Men gården fik lov til at blive stående, uden at vi dog ved noget nærmere om, hvordan forholdet i de følgende hundrede år var mellem kronen og de senere herrer til Nørholm. Der er i tiden derefter ingen antydninger af, at de ikke besad gården med fuld ejendomsret, men noget aparte må der dog have været ved deres stilling, og den dag kom, da deres arvinger fik at føle, at de ikke havde fod under eget bord. Af fru Elses børn med hr. Jon blev sønnen Claus Jonsen (Lange) til Nørholm, der levede til 1440 eller lidt længere, den mest kendte; han var en tid lang hovedsmand på Koldinghus og medbesegler af en del for land og rige vigtige traktater. Med sin hustru Gertrud Mogensdatter Munk med det uhyggelige tilnavn »den ildonde« havde han datteren Anne, der bragte sin fædrene gård til hr. *Strange Nielsen (Strangesen)*, som fra 1444 nævnes »på Nørholm«. Han, der var lensmand på Ørum i Thy, hvorfra han stammede, beklædte på sine gamle dage en tid lang det vigtige rigshovmesterembede. I 1461 havde han en strid med et par mænd, der havde fundet på at bygge en fiskegård i Varde Å. Landstinget gav året efter hr. Strange ret i, at den nye fiskegård var bygget ulovligt, og dette stadfæstedes af kongen.

Efter hr. Stranges død 1490 tilhørte Nørholm hans to sønner, rigsråd Ebbe Strangesen (død ca. 1507), der er blevet kendt for sit drab på rigshovmesteren Poul Laxmand, og Claus Strangesen, der overlevede sin broder i nogle år. Af disse synes dog den sidstnævnte at være blevet eneejer af gården muligvis ved Ebbes død, da denne ikke vides at have efterladt sig børn, mens Claus med sin hustru Karen Pedersdatter (Væbner) havde flere, både sønner og døtre, der foreløbig i forening med deres moder ejede Nørholm. I øvrigt nævnes 1493 Henrik Stampe »til« Nørholm, som han dog næppe nogen sinde har haft part i, men det er muligt, at han en tid lang kan have opholdt sig på gården, da man af bevarede dokumenter kan se, at han har stået de to brødre Strangesen nær.

Det er rimeligvis kommet som lyn fra klar himmel over fru Karen, da Christiern II 1518 havde fået gravet de gamle dokumenter angående kronens ejendomsret til Nørholms grund frem og lod lensmanden Eiler Bryske æske gården med dens tilliggende af hende og forlangte, at Claus Strangesens arvinger skulle bevise, »hvorledes de fik

Nørholm fra kronen«. Sådanne bevisligheder har ikke været til at fremskaffe, og det kan da ikke undre, at kongen nogle år efter gav lensmanden ordre til ifølge dom at modtage gård og gods på kronens vegne, hvis ikke fru Karen ville afgøre sagen ved at betale 1.000 gylden og afstå tre gårde i Vesterby og en i Ånum, alle i omegnen af Lundenæs. Hvad fruene svarede dertil, vides ikke, men snart efter fik kongen andet at tænke på, og 1524 sluttedes et mageskifte mellem Frederik I og Claus Strangesens arvinger, hvorved de afstod fire gårde i Ånum mod til evindeligt eje at få Nørholm med alt det tiliggende, der nævnes i 1406. Således bragtes den omtrent 120 år gamle sag ud af verden. Fru Karen efterfulgtes af sin søn Otte Clausen (Strangesen), der var gift med Dorte Clausdatter Daa fra Ravnstrup, der efter hans død (1571) ægtede Ove Juel til Kjeldgaard og levede til 1600. Over dem alle tre findes en ligsten i Tistrup kirke, hvor dog kun hendes første mand er begravet. Da hendes søn Claus Strangesen døde 1596 som den sidste mand af sin slægt, eller, rettere sagt, af den linje af slægten *Bild*, der er kendt under navnet Strangesen, brast den halvandethundredårige forbindelse mellem denne gamle familie og Nørholm. Han blev begravet hos nogle forhen afdøde børn i Torstrup kirke.

Den sidstnævnte ejers datter Karen Strangesen (død 1607) blev gift med *Hans Lange* (med én rose i skjoldet), som hun bragte Nørholm og den lille sædegård Brandholm. Hun skal have været en dårlig kvinde, der »skikkede sig ilde«, og hendes slette tilbøjeligheder synes at være gået i arv til hendes børn, af hvilke en søn 1627 over hals og hoved måtte flygte ud af landet, da det var blevet opdaget, at han havde bedrevet blodskam med en søster, som derfor måtte bøde med livet. Den ulykkelige fader solgte (1631) Nørholm til *Iver Vind* og flyttede til nabogården Lunderup, som han også ejede.

Den nye ejer var en formående mand, der gjorde meget for gården. Hans hustru var Helvig Nielsdatter Skinkel. Skønt han fra tid til anden ejede adskillige andre herregårde, synes han med særlig forkærlighed at have omfattet Nørholm. Dens gods forøgede han meget betydeligt ved køb og mageskifte; således erhvervede han fra kronen en del gods i gårdens nære omegn — i Hodde og Hoddeskov, i Skamstrup og Vesterbæk — og fra sine standsfæller købte

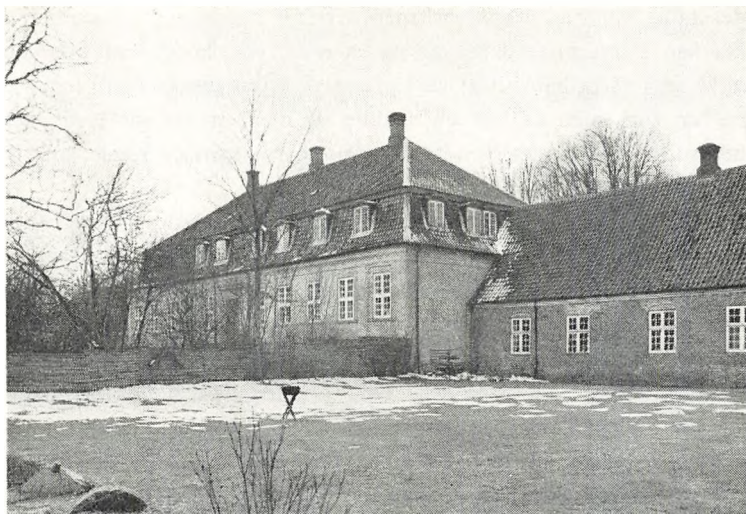

*Iver Vind
(† 1658).
Kobberstik af
A. Haelwegh
efter maleri af
Abraham
Wuchters.*

han bl. a. de tre små herregårde i den nære omegn Haltrup, Vesterbæk og Agerkrog, som vistnok alle blev besat med bønder, men nær ved den første af disse oprettede han ladegården Abildhede — også kaldet Østerholm —, hvortil han henlagde alt sit gods i Øse sogn, nemlig en snes bøndergårde. Da han havde fået godset afrundet, så at det foruden et par møller omfattede 80 bøndergårde, fik han 1647 kgl. bevilling på deraf at oprette et eget birk. Centrum for dette vel afrundede gods var Nørholm, der med møllen (20 tdr. htk.) var anslået til 72 tdr. htk. Her opførte han på gårdens nuværende plads en ny bygning, et anseligt, grundmuret hus på 24 fag med kælder under, »8 alen højt under loftet« og bygget af kvadersten til vinduerne. I dets nordre ende var over en kamin hans og hans hu-

strus våbener anbragt. Til denne hovedfløj, der lå mod vest, sluttede sig, i hvert fald senere, to sidefløje af bindingsværk i to stokværk, som var flyttede hertil fra Agerkrog. I Frederik Lassens tid skal det øverste stokværk være blæst af den ene fløj, og af den anden skal øverste stokværk være blevet nedtaget for at bruges til øksnehus! Da Iver Vind døde 1658, splittedes hans gods. Således fik datteren Anne bl. a. Haltrup og datteren Karen Agerkrog m. m., men begge disse gårde forenedes snart igen med Nørholm, da deres broder Christian Vind, som var blevet ejer af denne, købte dem tilbage. Han led betydelige tab ved krigen, hans gods kom i forfald, møllen blev ganske øde, og han døde i mådelige kår 1677. Hans eneste barn, datteren Karen, blev gift med *Christian Bille* til Dybæk, der var meget for-gældet. Vistnok af skræk for sine kreditorer opholdt han sig i udlandet, da disse begyndte at blive nærgående og i årene 1684 - 86 lod gøre indførsel i Nørholm, som han ejede sammen med sin svi-germoder fru Mette Krabbe, der havde ægtet Frederik von Lützwow til Visselbjerg. En af kreditorerne, den bekendte landsdommer *Jens Lassen* til Skt. Knuds Kloster i Odense, der under svenskekrigen havde forstrakt kongen med store summer, fik efterhånden samlet gården. Den var dels ved skiftet efter Iver Vind, dels ved de følgende begivenheder blevet således reduceret, at den 1687 havde mistet sin birkeret og ikke havde gods nok til kompletteringen, da forordningen af 1682 udkom, men Jens Lassen fik snart samlet 208 tdr. htk. bøn-dergods i Torstrup og tre nærliggende sogne, og han generhvervede 1701 birkeretten uden dog at gøre brug af den. I hans tid sattes ved Christian V's matrikel gårdens hartkorn til 46½ tdr.

Da Jens Lassen døde i 1706, overtoges Nørholm af hans søn, kap-tajn Frederik Lassen, der også var ejer af Torstrup, Horne, Tistrup, Hodde og Andsager kirker (omtrent 104 tdr. htk.), der 1717 blev ham fradømt, fordi han havde ladet dem forfalde. De kom dog alle snart igen tilbage til gården og fulgte den indtil op i vort århundrede. Når han ikke havde vedligeholdt dem, skyldtes det sikkert i høj grad hans stadige pengeforlegenhed, der førte til, at hans hovedkreditor, oberst Poul Rosenørn til Meilgaard, 1726 lod gården med alt dens tilliggende, 395 tdr. htk., stille til auktion, ved hvilken lejlighed den for kun 14.220 rdl. købtes af *Stephen Nielsen Ehrenfeld* til Endrup-

Hovedbygningen med den ene sidefløj set fra nordøst (fot. Niels Elswing).

holm og Lunderup, i modsætning til en række af sine forgængere en formuende mand, men næppe nogen tiltalende person; det fortælles da også, at han går igen med raslende landmålerkæder, fordi han med urette skal have tilegnet sig et stykke jord, der stødte op til Endrupholms mark. Stephen Nielsen, der bar sit fine efternavn efter adelspatent af 1719, havde ti år før ægtet Maren Schultz, som da endnu var et rent barn, fjorten år gammel, og havde med hende fået Brejninggaard, som han solgte, da han havde arvet Endrupholm. Han sikrede sig ved 1711 at oprette gensidigt testamente med sin hustru på et tidspunkt, da hun var dødssyg. Da han døde barnløs 1741 som den første og sidste indehaver af det af ham erhvervede adelskab, kom testamentet hans enke til gode, thi skønt Maren Schultz var skrøbelig, overlevede hun dog sin mand og indgik endog nyt ægteskab.

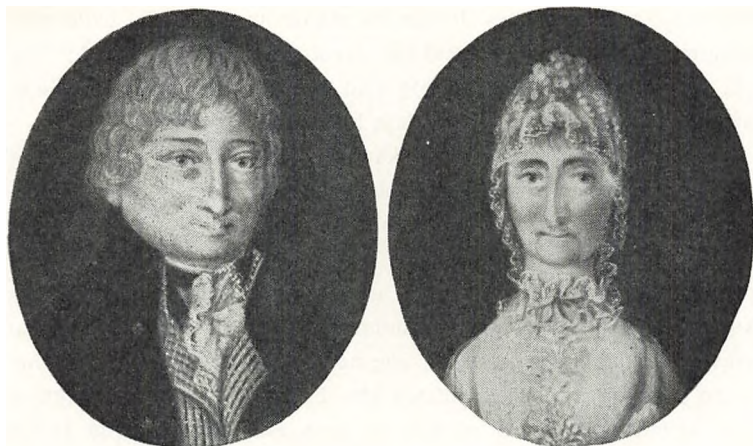
På den nu forsvundne herregård Skrumsager, der lå 21 km nordvest for Nørholm ved de brede engdrag, der fra Ringkøbing Fjord strækker sig sydpå, boede på denne tid som enkemand stedets amtmand *Christian Hansen Teilmann*, en borgersøn fra Ribe (født 1689),

der tidlig var blevet student, men derefter havde opgivet studierne. Da han i sine unge dage var på en rejse, skal kongen af Preussen have søgt at få ham til at gå i preussisk krigstjeneste, fordi han var en høj karl, men da han undskyldte sig med, at der var lovet ham befordring i hjemmet, vendte kongen sig fra ham og sagde: »Er ist ein Blackscheisser«.

Hjemkommen blev han kancellisekretær og ægtede 1714 Kirstine Marie Reenberg, der var en datter af den jyske poet, landsdommer Thøger Reenberg, hos hvem han havde været huslærer. Ti år efter blev han amtmand i Lundenæs og Bøvling amter mod at betale 2.000 rdl. At udnævnelsen vakte en del opsigt, kan ses af, at der dannede sig et uhjemlet sagn om, hvad der havde foranlediget den. Som amtmand var han virksom, som landmand duelig; han interesserede sig for flyvesandets dæmpning og forbedrede Bork Marsk, hvori Skrumsager var parthaver, ved at grave en kanal. Han døde som etatsråd 1749.

Da han 1734 havde mistet sin hustru, sad han som enkemand indtil 1742, da han ægtede fru Ehrenfeld og med hende fik Endrupholm, Nørholm og Lunderup samt Agerkrog, der dog på den tid ikke var anerkendt som nogen hovedgård; ved testamente sikrede han sig, at hendes midler kom hans børn af første ægteskab tilgode. At det var et rent fornuftgiftermål, de to halvgamle mennesker indlod sig på, har de vel nok begge været på det rene med. Da hun døde 1746, blev hun begravet hos sin første mand i Nykirke, og da Teilmann gik bort (1749), blev hans lig ført til Sønder Bork kirke, hvor hans første hustru var stedt til hvile. På Lunderup, som han 1743 forgæves havde søgt at afhænde, opførte han en ny bygning et par år før sin død.

Fra det år, da Teilmann ægtede fru Ehrenfeld, og indtil 1925 var Nørholm, Lunderup og Agerkrog i hans og hans efterkommeres besiddelse; for så vidt blev dette ægteskab af vidtrækkende betydning for familien, men de midler, der tilflød amtmanden ved denne lejlighed, kan ikke have været så betydelige, som eftertiden har villet gøre dem til, thi var han ved sin død en velsitueret mand, var han dog ingenlunde rig. Hans bo opgjordes ganske vist til henved 82.000 rdl., men da det var behæftet med en meget anelig gæld, omtrent 60.000 rdl., fik hver af hans tre sønner kun omtrent 6.000 rdl., og to søsterlodder blev hver knap 3.000, hvilket jo var langt fra rigdom, knap

Christian Rosenørn-Teilmann (1812) og hustru Marie, født Wormskiold (1817). Malerier på Nørholm.

velstand. Herregårdene delte de tre sønner mellem sig. Nørholm og Lunderup kom da til *Andreas Charles de Teilmann*, som i mere end 40 år kom til at leve og virke her. Den gård, han i 1749 overtog, var vidt forskellig fra den, han 1790 efterlod sig. Han havde sin opmærksomhed henvendt på agre og enge, hede og skov, på gård, gods og møller; overalt greb han ind, kritisk opmærksom overfor alt det nye, tiden bragte.

A. Chr. de Teilmann var knap 26 år gammel, da han overtog Nørholm og Lunderup; ligesom sin fader var han student, men fortsatte ikke studeringerne, og hans forsøg på at blive sin faders efterfølger som amtmand glippede. Han kunne da anvende hele sin arbejdskraft på sine ejendomme, og der var meget at tage fat på.

Hvorledes Nørholm var vokset op til den ret betydelige gård, den efterhånden var blevet, lader sig nu næppe oplyse, men det synes, at den i længst forsvunden tid bl. a. har underlagt sig jorderne til den tidligere nævnte landsby Ødestorp. Ved 1688 havde den 192 tdr. ld. under plov, inddelt i 10 indtægter, hvoraf halvdelen brugtes (byg, 3 gange rug, boghvede), mens den anden halvdel hvilede; men da Teilmann havde ejet gården en snes år, var ageren oppe på 424 tdr. rug-sædland, og da var den inddelt i 17 marker, hvoraf kun seks brugtes,

mens resten lå med græs. Jorden fik således meget rigelig hvile samtidig med, at det besåede areal var steget fra knap 100 til ca. 150 tdr. ld.; senere syslede Teilmann dog med tanken om at indskrænke indtægternes antal til otte, hvoraf kun halvdelen skulle hvile.

Det store fremskridt skyldes ikke mindst, at Teilmann som en af de første her på egnen, ligesom sin broder på Endrupholm, var begyndt at bruge mergel, som han dels anvendte til opdyrkning af hede, dels til kultivering af kær og moser efter udgrøftning. Ved dette sidste skaffede han sig så meget nyt pløjeland, at han årlig kunne så 60 tdr. havre på Nørholm og 40 på Lunderup, og ved at grave flere kilometer grøfter i engene fik han næsten fordoblet høavlen samtidig med, at kvaliteten blev bedre. 1785 udtaler Teilmann selv, at mens der forhen på hans to gårde om vinteren kunne fodres 150 høveder, 10 - 12 heste og 100 får, kunne der nu fodres 300 høveder, 30 heste og 200 får; kreaturholdet var således fordoblet, og gårdens avl var efter hans egen opgivelse næsten tredoblet.

Som den kloge general, Teilmann var, havde han i tide sørget for at skaffe husly til den forventede forøgelse af afgrøde og kreaturbestand. Allerede 1754 havde han anlagt et teglværk ved Nørholm, senere flyttet til Lunderup, og derefter havde han fra 1759 til 1766 opført nye store ladegårdsbygninger. Først langt senere, i 1776, tog han fat på opførelsen af en ny storstilet beboelse, et anlæg af stort særpræg og efter sigende til dels opført efter bygherrens egne anvisninger. Den dominerende hovedfløj er en dyb gulstensbygning på høj kampestenskælder og afdækket med et stort blåt mansardtag, hvori der til haven senere er indsat kviste. Facaden er rigt behandlet med bred midterisalit og smalle siderisalitter prydet med rustikfugede pilastre. Rød og grå sandsten er anvendt til vinduesrammer og solbænkband, samt til pilastrenes baser og kapitæler. Bygningens midterparti er kraftigt betonet ved den store, våbenprydede fronton og hovedindgangens store, grå sandstensportal, hvorover Teilmann satte en indskrift, der er betegnende for ham: »Tag immer noget for til Eftermandens Nytte, og lev som den, der skal herfra imorgen flytte«. Et årstal daterer denne bygning til 1780. At han selv har fulgt den første del af denne leveregel, er i hvert fald givet. Til midterfløjen slutter sig, i dennes forlængelse, lange, smallere og lavere sidefløje

Avlsgården set fra hovedbygningen (fot. Niels Elswing).

opført i blank rødstensmur (uden kælder) og ganske enkle; ved årstal, der er stemplet i stenene, dateres nordre fløj til 1776, ligesom den fra dennes nordende mod øst gående vinkelfløj, sydfløjen til 1779. Pladsen foran bygningerne er smukt brolagt; det hævdede fortov er ydermere lagt med grå og røde Ølandssten. Soliditet og skønhed præger dette enestående vestjyske herresæde, ude som inde.

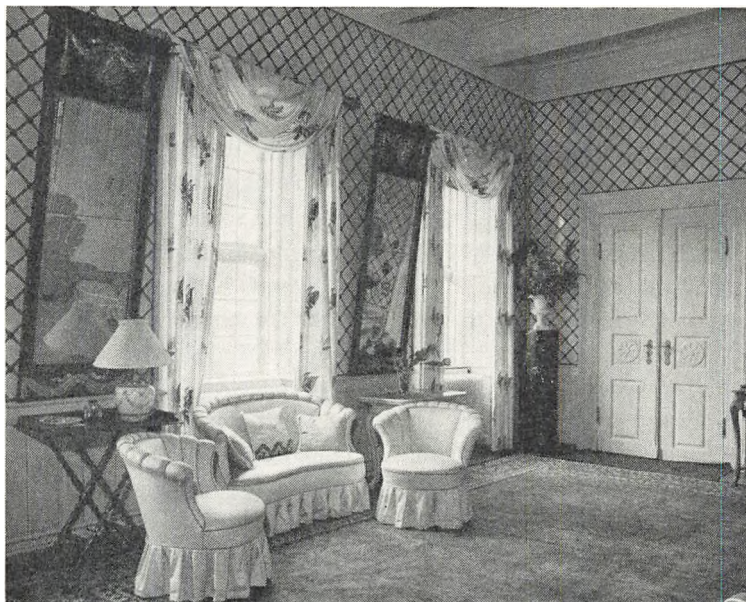
Til Nørholm hørte 1770 500 tdr. htk. gods, hvoraf omtrent 14 var mølleskyld; derpå boede 213 bønder, hvoraf 74 forrettede dagligt hoveri, 128 nogle ægter m. m., og 11 var fritagne mod at svare afgift. Hoveriet var tidligt blevet nøje bestemt. Mod sine talrige undergivne, der boede spredt i 16 sogne, over et terræn, der var 5 - 6 mil fra nord til syd og 3 mil fra øst til vest, var Teilmann muligvis noget streng, men han var en retfærdig og omhyggelig husbond, der gjorde meget for bønderne; eksempelvis kan nævnes, at han indtil 1785 havde bygget 561 fag grundmur og 278 fag bindingsværk på sit gods, alt uden hoveri, at han efter bevilling havde nedlagt adskillige bøndergårde for at forøge andre, og at han havde givet en del bønder

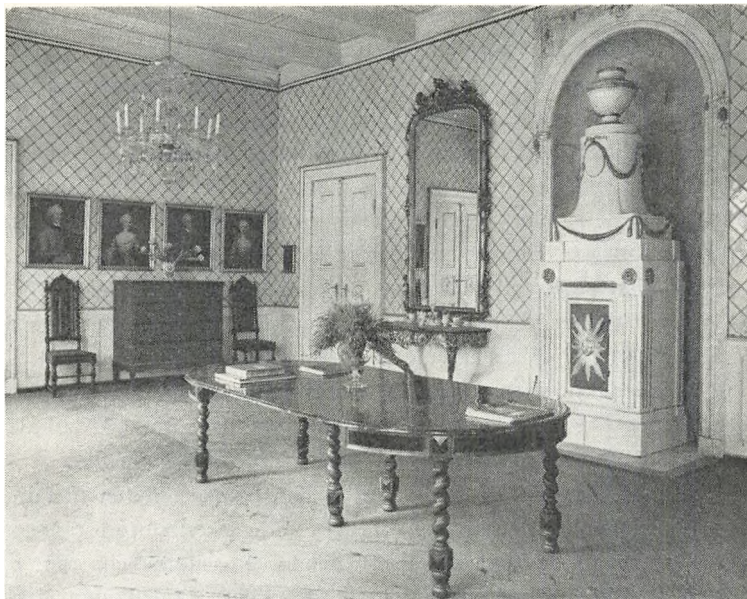
RIBE AMT

arvefæste på billige vilkår. Hoveriets afskaffelse ville han ikke vide af, da han mente, at det ville skade godsejerne uden at gavne bønderne, og udskiftning fandt han meget vanskelig og imod bøndernes ønske. Skulle det gennemføres, måtte regeringen tage sagen i sin hånd. »Alle byerne her i hedeegnen«, skriver han, »lever, forsåvidt overdrev angår, i fuldkommen kommunion med hinanden, foruden at der er, såvidt mig bekendt, nogensteds fuldkomment skæl på alle sider mellem by og by«; således har Ansager fællesskab med 13 andre byer, som igen har fællesskab med andre, »så at fællesskabet kan hænge sammen fra Vejle til det Vester hav, uden hvor en å eller sø hist eller her måtte afbryde konnektionen og gøre naturligt skæk«. Det ville i øvrigt have vanskeliggjort udskiftningen af Teilmanns gods, at det lå spredt; kun i ét sogn — Hodde — var han eneste lodsejer, dog også i en hel del landsbyer.

Teilmann, der var blevet adlet 1751 sammen med sine to brødre og 1777 var blevet etatsråd, døde ugift på Nørholm i juli 1790. 1768

Havestue (fot. Niels Elswing).

Salen med Louis-Seize fajanceovn. Væggene er, som i flere andre værelser, beklædt med hollandske fliser (fot. Niels Elswing).

havde han averteret sine to gårde til salg uden at få dem afhændede. Da døden nærmede sig, besluttede han i henhold til facultas testandi af 30. december 1757 at oprette alle sine ejendomme til et stamhus, hvilket han fulbragte ved testamente af 2. februar 1790. Det kom til at bestå af henved 880 tdr. htk., nemlig Nørholm hovedgård (56 $\frac{1}{2}$ tdr. htk., hvoraf 1 var fiskeri, 8 mølleskyld og 9 $\frac{3}{4}$ ufri jord), Lunderup hovedgård (26 $\frac{3}{4}$ tdr. htk., hvoraf 9 $\frac{1}{4}$ ufri jord), Agerkrog, der stadig var besat med bønder, men som han fra 1778 havde fået anerkendt som en fri hovedgård (15 tdr. htk., hvoraf 4 mølleskyld af Assenbæk mølle), de tidligere nævnte fem kirketiender (103 $\frac{3}{4}$ tdr. htk.), Øse sogns kongetiende (29 tdr. htk.), som Nørholms ejer allerede 1662 havde haft i fæste, samt bøndergods og kirkegods (646 $\frac{1}{2}$ tdr. htk., hvoraf 12 $\frac{1}{2}$ mølleskyld). Det svarede (1803) i årlig landgilde 910 rdl., 210 tdr. rug og 135 tdr. byg. En månedstid senere (8. marts) bestemte han, at stamhuset efter hans død skulle tilfalde hans

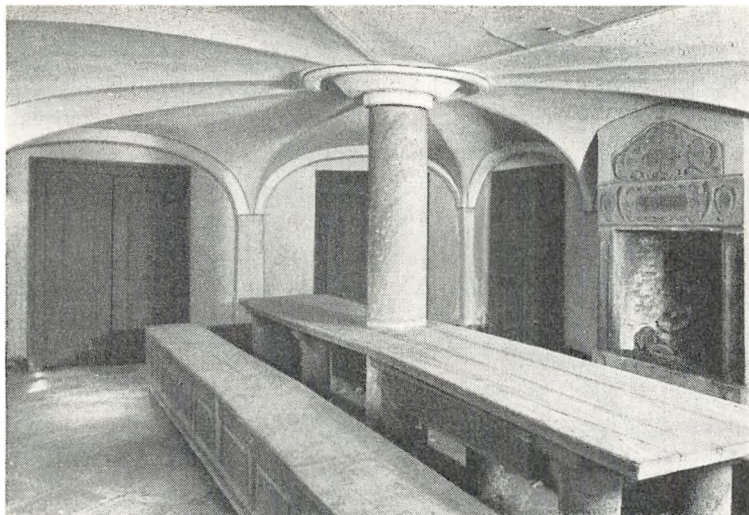
søsterdatter *Christine Marie Rosenørn*, der var gift med kammerherre, major Christian Rosenørn til Hersomgaard (død 1812).

Stamhuset skulle, så længe der var »kvindelige descendenter på spindesiden« efter erektors forældre, besiddes af en af disse, derefter måtte besidderen testamentere stamhuset til »hvilken som helst, sit eget eller anden mands barn, være sig mand eller kvinde, den udnævrende selv vil«, blot at vedkommende nedstammede ægtefødt fra erektors forældre. Enhver besidder skulle føre navnet Teilmann.

Efter disse regler gik stamhuset ved fru Rosenørn-Teilmanns død 1817 over til hendes datter frøken Ingeborg Christiane Rosenørn-Teilmann, efter hvis testamente af 1848 det ved hendes død 1861 tilfaldt hendes brodersøn, kultus- og justitsminister, kammerherre Christian Peder Theodor Rosenørn-Teilmann. Ved hans død 1879 tilfaldt det hans eneste barn, *Ingeborg Christiane Rosenørn-Teilmann*.

I de mere end 175 år, hvori Nørholm har været knyttet til familien Rosenørn, har det naturligt været underkastet store forandringer. Næsten alt godset solgtes af Theodor Rosenørn-Teilmann, og følgen blev, at der med stamhuset var forbundet en fideikommiskapital på henved 1.300.000 kr. Et familielegat, der af erektor knyttedes til stamhuset, var på omtrent 90.000 kr. Således lå forholdene, da Nørholm i henhold til lensloven overgik til besidderindens frie ejendom i slutningen af 1922; af Lunderup blev der til staten afgivet ca. 200 tdr. ld. jord til oprettelse af syv statshusmandsbrug; denne gårds hovedparcel blev derefter solgt 1925 af frøken Rosenørn-Teilmann. Ved hendes død i 1929 arvedes Nørholm af hendes slægtning, lensbaron *F. Rosenørn-Lehn* til Orebygaard, der kort efter solgte resten af Agerkrog hovedgård. Ved hans død i 1951 blev ejendommen overtaget af hans yngste søn, ritmester baron *Carl Frederik Gustav Rosenørn-Lehn* til Rössjöholm i Skåne. 1954 nedbrændte ulykkeligvis A. Ch. de Teilmanns gamle stråttækte ladegård, der harmonerede så fint med hovedbygningen; de ny avlsbygninger, der opførtes ved arkitekt, professor A. Wagner Smitt, lagdes nord for den gamle ladegårds plads.

Hvad nu Nørholm angår, er den mest iøjnefaldende forandring den rigdom på skov og plantage, der fylker sig om den og forlener stedet med en østjysk hygge, der virker i høj grad overraskende. Da A. Ch. de Teilmann 1768 ville sælge sine gårde, fremhævede han, at

Den gamle folkestue i kælderen (fot. Bror Bernild).

der tæt ved Nørholm var lidt skov, »det eneste af det slags her i egnen«; senere (ca. 1782) begyndte han at så lidt gran, men det lykkedes næppe, for et halvhundrede år senere omtales den smukke lille lund ved gården med nogle ret store, gamle ege samt røn, bævreasp og hessel, men nåletræer nævnes ikke. Forskellige af den ældre frøken I. C. Rosenørn-Teilmanns mandlige slægtninge, Leopold Rosenørn (død 1840), hans broder Carl Gustav Rosenørn (død 1858) og dennes søn Axel, der administrerede godset for hende, plantede alle hist og her, f. eks. ved Sorte Sø, på en lille ø, der fremkom ved åens regulering, og i Møllelunden m. m., men det var navnlig under kammerherre Th. Rosenørn-Teilmann, der kom fart i arbejdet, og hvad han kun nåede at få planlagt, fuldførte hans datter; nu har Nørholm gods 476 tdr. ld. skov og plantage. — Have var der ved gården allerede i ret gammel tid; A. Ch. de Teilmann skal have udvidet køkkenhaven, og 1805 omtales det som noget for denne egn ret enestående, at der her var en god frugt- og humlehavn.

Endnu 1760 var Nørholm ligesom alle andre herregårde i Ribe amt en udpræget studegård, men få år efter begyndte studenes antal ken-

RIBE AMT

deligt at tage af — fra 162 i 1760 til 20 i 1781 —, mens kørerne holdt deres indtog i staldene. Teilmann indførte 1780 10 køer og 2 tyre fra det slesvigske, og snart blev hele omegnens kvægbestand blandet med denne race. For forædling af fårebestanden sørgede hans efterfølger ved ca. 1800 at anskaffe merinovæddere.

I den sidste frøken Rosenørn-Teilmanns tid blev der foretaget betydelige forandringer. En ny forpagterbolig og en ny hestestald blev opført, således som det alt var planlagt af frøkenens fader, og efter hans planer blev også Højgaard's ca. 220 tdr. ld. hede og ager, der oprindelig var den tillagt af hovedgårdens jorder, tilplantede; senere plantedes der bl. a. på ca. 40 tdr. ld. ved Agerkrog, hvor der 1894 var blevet bygget et nyt stuehus og senere en ny kostald. Afhændet blev betydelige hedestrækninger under Nørholm og Lunderup hovedgårde, en del engjord og Assenbæk og Frisvad møller samt den 1875 på Lunderups hede opførte Armvangaard og Lunderup teglværk. Stamhusets samlede hartkorn var derefter ca. 69 tdr., arealet 1.750 tdr. ld. ager og hede, 100 eng og mose og 450 skov og plantage. Nu udgør Nørholms tilliggende ialt 1.605 tdr. ld., hvoraf 480 tdr. have, ager og eng, 475 tdr. skov og plantage og 650 tdr. ld. fredet hede og mose m. v.

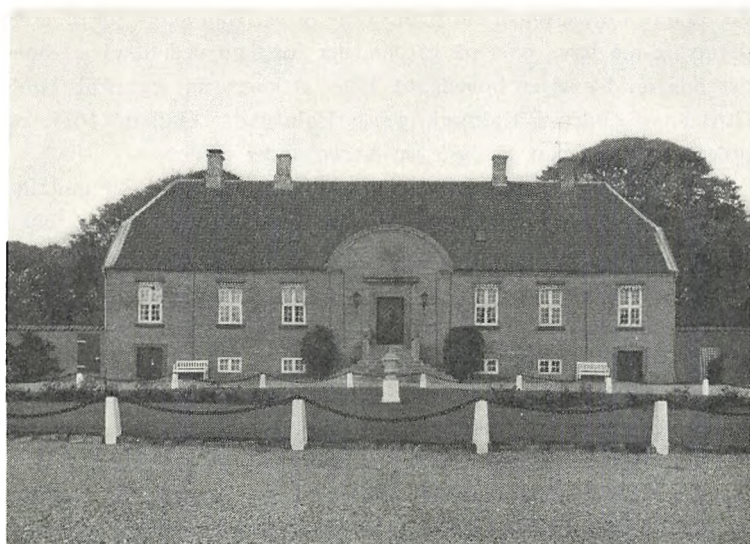
S. NYGARD

EJERE

- ca. 1390 Jon Jakobsen Lange
1444 Strange (Bild) Strangesen
1596 Hans Lange
1631 Iver Vind
1677 Chr. Bille (parthaver)
ca. 1686 Jens Lassen
1726 S. Nielsen (Ehrenfeld)
1742 Chr. Hansen Teilmann
1749 A. Ch. de Teilmann
1790 Christine Marie Rosenørn
(Teilmann)
1879 Ingeborg Christiane
Rosenørn-Teilmann
1929 Fr. M. Rosenørn-Lehn
1951 C. Fr. G. Rosenørn-Lehn

BYGNINGER

- Borg på voldsted
1406 Voldstedet delvis sløjfet
Hovedfløj i mur og to
bindingsværkssidefløje opført
1759-66 Ladegård opført
1776-80 Hovedbygningen opført
Forpagterbolig og stald opført
1954 Ladegården nedbrændt, nye
avlsbygninger opført ved
A. Wagner Smitt

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Lunderup

Varde købstad, Ribe amt

Den ældste kendte ejer af gården er *Mads Gjordsen* til Solvig ved Tønder, broder til Frederik I's bekendte kansler Claus Gjordsen. Mads Gjordsen nævnes som ejer 1561 og må have fået gården med sin hustru Anna Kjeldsdatter Juel, hvis moder Karen Lange og dennes forfædre i flere generationer havde været forlenet med Varde Ladegaard, afløseren af det gamle Vardehus Slot.

Da Anna Juel i 1527 holdt bryllup med Mads Gjordsen, havde hun siddet enke i 15 år. Som attenårig ung pige blev hun i 1511 gift i Varde med Johan Brockenhuus til Lerbæk. Men allerede næste år døde han, og deres lille søn blev først født efter sin faders død og fik efter ham navnet *Johan Brockenhuus*.

Johan Brockenhuus døde 1587. Med sin hustru Sophie Andersdatter Skeel, der først døde 1602, havde han bl. a. en datter Karen,

der bragte Lunderup til sin mand *Otte Krag*. Han skrev sig til Lunderup og må have boet på gården, der først nu ved tilkøb af bøndergods var blevet en hovedgård. Efter et kortvarigt ægteskab fandt Otte Krag døden i Kalmarkrigen i Halmstad i Halland 1611, og inden et år var gået, lå også fru Karen under jorden.

Hendes broder *Kjeld Brockenhuus* til Lerbæk arvede Lunderup, og efter hans snart påfølgende død, 1616, tilfaldt den sønnen Johan Brockenhuus. Han var en stor godsejer, der i 1638 takseredes til 734 tdr. htk. Lunderup lå fjernt fra hans øvrige besiddelser i det østlige Jylland, og antagelig derfor solgte han i 1622 gården til Hans Lange af slægten med den ene rose i våbnet.

Hans Lange erhvervede ved giftermål med Karen Clausdatter Strangesen Nørholm. Men hans hustru »skikkede sig ilde«. Datteren Ellen, der synes at have været meget svagt begavet, stod som seksten-årig i forhold til sin syttenårige broder Iver og samtidig til en skytte, og i Haderslev fik hun et barn. Da blodskamsforbrydelsen blev opdaget, flygtede Iver til udlandet, medens Ellen dømtes til at have forbrudt skjold, hjelm og adelskab, »og enddog hun billigen efter loven for sådan gruelig kætteri og blodskam burde at straffes med bål og brand, så haver Vi dog af synderlig gunst og nåde nådigst tilladt hende med sværd at skal forrettes«. I 1628 blev hun hals-hugget i København. Hans Lange selv var ikke særlig sart, når det gjaldt pengeaffærer; men ned ad bakke gik det for ham. I 1631 måtte han sælge Nørholm og flytte til Lunderup, der ikke havde været beboet af adelige, siden fru Karen Brockenhuus døde. Hans Langes tredje barn Dorthe var gift med *Bendix Norby* til Urup i Grindsted sogn. Også han bragte skam over slægten. Da Niels Arenfeldt til Ullerup i 1642 stod anklaget for at have villet forgive sin hustru, var Bendix Norby en af de tolv adelsmænd, der som mededsmænd på Viborg landsting svor på Niels Arenfeldts uskyld. Men da Arenfeldt fandtes skyldig, blev de tolv landsforvist for tyve år. Allerede 1645 fik Bendix Norby dog lov at komme tilbage mod at give 2.000 rdl. til børnehuset i Viborg.

Da Hans Lange døde ca. 1649, arvede Bendix Norby Lunderup, som han inden sin død afstod til sin søn Christen. De gode tider med stigende priser for landbrugsprodukter var nu forbi, og krigene

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

i det 17. århundrede, ganske særligt svenskekrigene, havde været ødelæggende for den vestjyske adel. Da Christen Norby døde ca. 1667, efterlod han derfor sin enke Helle Mormand i stor gæld, og en del af hans gods måtte udlægges til kreditorerne. Lunderup beholdt Helle Mormand dog til 1679, da hun solgte gården til Peder Nielsen.

Den nye proprietær på Lunderup *Peder Nielsen* var en bondesøn fra Lundø, der fra ridefoged over stillingen som provstiskriver havde arbejdet sig frem til herremand. Han var gift med en datter af borgmester Stephen Nielsen i Varde og erhvervede sig ved dette ægteskab fede engstrækninger ved Varde Å. Andre enge tilkøbte han sig, og i matriklen 1688 står Lunderup ansat for 17½ tdr. htk., hvortil kom 4 tdr. htk. enge ved Varde, som brugtes til Lunderup. De gode enge bevirkede, at der ved midten af det 18. århundrede kunne staldes 100 stude på gården foruden køer, får og heste.

Da Peder Nielsen døde ca. 1693, efterlod han sig en søn Stephen Pedersen senere rådmand i Varde, der var i vidtløftig gæld. Hans svogre gjorde indførsel i Lunderup, og allerede 1695 måtte han skille sig af med gården, som derefter gik fra mand til mand, mest inden

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

for familien, indtil *Stephen Nielsen* i 1718 ved mageskifte fik den i stedet for Brejninggaard.

Stephen Niensens fader, Niels Nielsen, var en bondesøn fra Lundø, brodersøn af provstiskriver Peder Nielsen til Lunderup og ligesom sin farbroder gift med en datter af den velhavende borgmester Stephen Nielsen i Varde. Også Niels Nielsen havde været provstiskriver, og ved stor energi havde han svunget sig op og erhvervet Endrupholm, Hennegaard og det halve Hesselmed. Sønnen *Stephen Nielsen* var godssamler som sin fader og købte 1726 Nørholm og Agerkrog til sine øvrige godser. Uden anden fortjeneste end sine rigdomme blev han i 1719 adlet med navnet *Ehrenfeld*. Sin hustru ægtede han, da hun kun var 14 år gammel. Da hun et par år efter lå dødssyg af børnekopper, fik den begærlige Ehrenfeld i hast et testamente oprettet, ifølge hvilket den længstlevende af ægtefællerne skulle arve den afdøde og kun give dennes arvinger 500 rdl. Men hans hustru døde ikke den gang. Tværtimod overlevede hun sin mand. Han døde

1741, og året efter ægtede Maren Schultz amtmand over Lundenæs og Bøvling amter *Christian Teilmann*. Begge hendes ægteskaber var barnløse. Teilmann arvede hende, og efter hans død 1749 delte hans 3 sønner af første ægteskab med en datter af digteren, landsdommer Thøger Reenberg gårdene ved lodtrækning. Således kom nu alt, hvad Ehrenfeld, hans fader Niels Nielsen, og hans morfader borgmester Stephen Nielsen i Varde, ved deres samlerflid havde tilvejebragt, i ganske fremmede hænder.

Andreas Charles de Teilmann fik Lunderup foruden Nørholm og Agerkrog. Han var både teologisk og juridisk kandidat og en dygtig landmand, den første på egnen og en af de første i landet, der brugte mergling. Under den store drøftelse i det 18. århundrede af landbrugsreformerne tog han også ordet. Han krævede stavnsbåndet ophævet, men ville ikke give bønderne ejendomsret til deres gårde, ej heller have hoveriet afskaffet. Hans program var: fuld frihed for bondens person gennem stavnsbåndets løsning, men også fuld frihed for godsejeren til at gøre med sin ejendom, hvad han ville. I 1751 var han blevet adlet sammen med sine to brødre. Da han var ugift, oprettede han i 1790, få måneder før sin død, et stamhus bestående af Nørholm, Lunderup og Agerkrog for Christian Teilmanns efterkommere, der som besiddere skulle føre tilnavnet Teilmann.

De første besiddere af stamhuset, hans søsterdatter *Christine Marie*, gift med Christian Rosenørn, og deres ugifte datter Ingeborg Christiane Rosenørn-Teilmann, hørte til de stille i landet. Sidstnævntes brodersøn Christian Theodor Rosenørn-Teilmann arvede stamhuset i 1861. I en lang årrække var han landstingsmand og i nogle år kultus- og justitsminister. Ved hans død i 1879 tiltrådte hans datter Ingeborg Christiane Rosenørn-Teilmann (død 1929) stamhuset. Sin vestjyske hjemstavn hang hun ved med stor kærlighed, der bl. a. gav sig udslag i et historisk arbejde om »Nørholm og dens Beboere«, en lang række poetiske bøger samt en lille skæmtesaga på jysk »Jens Kjer«. I 1922 overgik stamhuset til fri ejendom, og på en del af Lunderups jorder oprettedes 7 husmandsbrug, medens hovedparcellen 1925 solgtes til hotelejer S. Christensen, Varde, der 1926 solgte den til L. Stenum, af hvem O. N. Pedersen købte den 1929. 1938 købtes Lunderup af kammerjunker *Carl Steenbach*, der 1950 solgte gården

RIBE AMT

til fabrikant, konsul *Th. Lykke-Thomsen*. Han har 1951 opført en ny rødpudset ladegård, samt i det indre gennemgribende ombygget hovedbygningen. Arealet er nu 133 tdr. ld.

Ligesom på Nørholm optrådte A. Ch. de Teilmann også på Lunderup som bygherre i den store stil. Til for ca. 30 år siden var Lunderup bevaret som et ualmindeligt fint og helstøbt gulstensenlæg fra 1780'erne; efter brande, der lagde den store stråtede ladegård i aske, står kun den gule hovedbygning tilbage. Dette fine bygningsværk er opført 1785 og holdt i ganske enkle arkitektoniske former; kun er hovedfacadens midterparti betonet ved en rustikfuget risalit med portal, pilastre og segmentfronton. Over indgangen har de Teilmann sat ordene: »Sic vos, non vobis«, der er begyndelsen til et latinsk citat, hvis fortsættelse lyder: »mellificatis, apes«. På dansk betyder det: Sådan gør I honning, I bier, ikke for eder selv!

CARL LINDBERG NIELSEN

EJERE

1561 Mads Gjordsen
ca. 1570 Johan Brockenhuus
1587 Otte Krag
1612 Kjeld Brockenhuus
1622 Hans Lange
ca. 1649 Bendix Norby
1679 Peder Nielsen
1695 - 1718 Forskellige ejere
1718 S. Nielsen (Ehrenfeld)
1742 Chr. Teilmann
1749 A. Ch. de Teilmann

1790 Chr. Rosenørn-Teilmann
1925 - 38 Forskellige ejere
1938 C. Steenbach

1950 Th. Lykke-Thomsen

BYGNINGER

Hovedgården oprettet

ca. 1768 Ladegården opført
1785 Hovedbygningen opført

1939 Ladegården brandhærget

1951 Avlsgården genopført ved
Aa. Beldringe efter brand.
Hovedbygningen ombygget
indvendig

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Hesselmed

Ål sogn, Vester Horne herred, Ribe amt

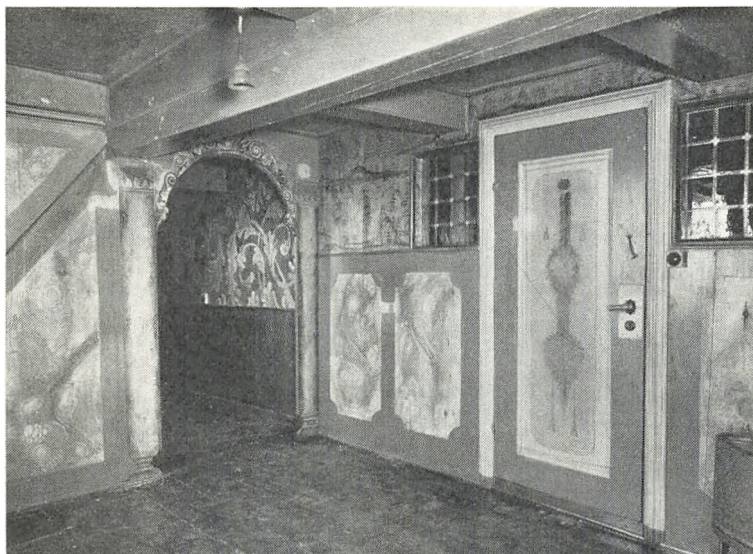
Gårdens navn betyder eng med hasselbuske. Den omtales første gang 1525, da den tilhørte *Jens Juel*. I 1532 tog han lavhævd på Hesselmed hovedgård med tilliggende, mølle og mølledam, og samme år skal han have opbygget gården. Hans enke *Vibeke Lunge*, datter af hr. *Ove Vincentsen Lunge* til Tirsbæk og Kragerup, ejede gården efter sin mands død ca. 1552, indtil hendes søn *Vincents Juel*, formodentlig kort efter, overtog den. I Ål kirke ligger *Jens Juel* og hustru begravet.

Vincents Juel var to gange gift, begge gange med meget velhavende adelsdamer, og nåede ved disse ægteskaber en rigdom og position, som man på forhånd ikke ville have troet mulig for en herremand fra en lille afsides vestjysk gård. Første gang ægtede han i 1559 den dengang allerede aldrende *Elline Gjõe*, den bekendte jordebogsforfatterinde, søster til søhelten *Herluf Trolles* hustru, *Birgitte Gjõe*, og datter

af rigens hofmester Mogens Gjõe, sin tids største private ejendomsbesidder i Danmark. Samme år fik han sit første len (Skjoldenæsholm) og fik i de følgende år stadig større forleninger. Elline Gjõe døde allerede 4 år senere efter et barnløst ægteskab; men nogle år derefter, 1571, indgik han atter ægteskab, denne gang med den lærde adelsmand og universitetsrektor Peder Svaves datter Elsebe, med hvem han fik det prægtige Gjorslev. Men 1579 druknede Vincents Juel på en rejse fra Norge til Danmark.

Af andet ægteskab efterlod Vincents Juel en lille toårig søn Peder. Som rimeligt var, gik han som barn i den skole, hans faders svoger og svigerinde Herluf Trolle og Birgitte Gjõe havde oprettet, Herlufsholm. Blot 14 år gammel blev han sendt til udlandet, til Tyskland og Italien. På grænsen mellem Savoyen og Frankrig blev han og hans rejseselskab angrebet af nogle soldater, der troede, de var spioner. Peder Juels lærer blev dræbt, og selv fik han et hårdt sår, der længe holdt ham i sengen. I Frankrig blev han i tre år, drog så til England og kom endelig i 1600 efter ni års forløb hjem til Danmark og opholdt sig i de følgende år på sin fædrene gård Hesselmed. Han deltog 1602 i Christian IV's søster prinsesse Helvigs brudefærd til Sachsen. I denne sendefærd deltog også rigsråd Predbjørn Gyldenstjerne, og to år senere blev Peder Juel gift med hans datter Jytte. I 1606 skiftede hans moder sit gods, og da Gjorslev ved skiftet tilfaldt ham, solgte han et par år senere Hesselmed til Christen Lange. Med den glimrende uddannelse, Peder Juel havde fået, ville man have spået ham en strålende fremtid. Men han var svagelig, vistnok en følge af såret på udenlandsrejsen. Da Kalmarkrigen brød ud, var han syg, men formanede sine folk til at stride så mandeligt, som om han selv var til stede, og året efter, 1612, døde han på Gjorslev 35 år gammel.

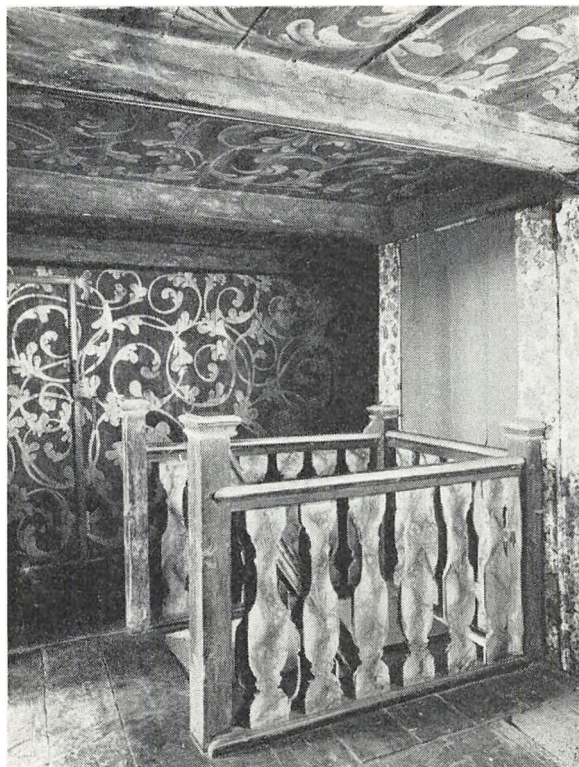
Den nye besidder af Hesselmed *Christen Lange* var et skud på stammen af den gamle vestjyske adelslægt Lange-Munk med tre roser i våbenet. Men da hans fader var uægte født og først senere blev adlet, førte denne gren af slægten kun én rose. Under Torstenssonsfejden var han en af de patriotiske jyske adelsmænd, der på et møde i Vejle udlovede halvdelen af deres landgilde, en afgift af deres hovedgårde og en skat af deres bønder til fædrelandets forsvar. Han var en velhavende mand, der i 1652 kunne tilkøbe sig Lydumbaard.

Vestre kammer i tagetagen 1955 (fot. Niels Elswing).

Christen Lange døde kort før udbruddet af svenskekrigene. Først i en sen alder havde han giftet sig, og børnene Christen, Barbara, Anna og Ida var derfor ikke myndige, da han døde, og arvingerne ejede i fællesskab Christen Langes efterladte gods. Christen døde ugift i 1681; Barbara blev gift med Christoffer Philip Kurtzer von Reichelsdorff til Mølby i Ansager sogn og Anna med Jørgen Rostrup til Vraagaard, medens Ida boede ugift på Hesselmed. Barbara var bedst stillet, men ingen af søstrene slap fri for pengesorger. Jomfru Ida måtte i begyndelsen af 1684 pantsætte sin trediedel af Hesselmed til *Anders Nielsen* til Søvig og *Niels Nielsen*, forpagter af Endrupholm. Et par måneder senere købte de to Nielsen'er de to gifte søstres dele af Hesselmed, og da jomfru Ida døde i efteråret samme år, fik de hendes trediedel af gården som udlæg for deres tilgodehavende.

I de næste 38 år var Hesselmed nu delt mellem to ejere. Af disse var Niels Nielsen bondesøn fra Lundø, der foruden halvdelen af Hesselmed blev ejer af hele Endrupholm og Hennegaard. En søn af ham blev adlet under navnet Ehrenfeld uden anden fortjeneste end

*Forstue i
tagetagen 1955
(fot.
Niels Elswing).*

sine rigdomme. Niels Niensens del af Hesselmed arvedes efter hans død 1708 af dattersønnen *Johannes Müller*, der i 1716 solgte den til *Christen Sørensen Rygaard*, forpagter på Lunderup.

Niels Niensens fælle *Anders Nielsen* var en præstesøn fra Åstrup, der havde giftet sig med en adelig jomfru *Hedevig Elisabeth Hvas*. Han ejede også *Søviggaard* i Ovtrup sogn; men hans enke tyngedes af gæld, og 1717 måtte hun sælge sin halvdel af Hesselmed til etatsråd *Oluf Krabbe* til Bjerre, hvorefter hun atter forpagtede den solgte halvdel. Som fattig ung adelsmand havde *Oluf Krabbe*, der var en søstersøn af den ældre *Christen Lange* til Hesselmed, giftet sig med en rig købmansdatter fra Viborg. Sin halvdel af Hesselmed solgte han 1722 til *Christen Rygaard*, der derved blev ejer af hele gården.

Samme år døde Christen Rygaard. Under hans søn *Søren Christensen Rygaard* indtraf en begivenhed, som han selv beretter om i følgende vers, som den dag i dag læses på en trætavle på Hesselmed:

DEND TOOGTYVENDE FRA NYTAARSDAG AT REGNE
 DA MAND ETTUSINDE, SYV HUNDREDE OG FEM
 TIL FYRRETIVE SKREV, BRØD ILDEN ALLE VEGNE
 MED MAGT I DETTE HUUS VED MIDDAGSTIIDE FREM
 JEG HAFDE NYELIG SAT MIG VED MIT BORD AT SPIISE
 MIN MIDDAGSMAD, MEN SNART BLEV DETTE MALTID ENDT
 THI RØG OG DAMP MIG UD AF STUEN VILDE VIISE
 OG FØR JEG VIDSTE AF, VAR HUUSET ALT BESPENT
 MED TOE UMYNDIGE, OG TAARE UDI ØYE
 JEG MAATTE RØMME UD FOR ILDENS MAGT OG VOLD
 MIT HUUS, OG DET SOM DER VAR SAMLET IND MED MØYE
 GICH OP I RØG, OG LOED MIG ASKE I BEHOLD
 DOG LOVET VÆRE GUD FOR ALD SIN HIELP OG NAADE
 FØR AARET OMME VAR, VAR HUUSET BYGT AF NYE
 GUD BYDE EFTERDAGS FREMDEELES ILDENS VAADE
 OG ALD ULYCHE BORT FRA DENNE GAARD AT FLYE

Branden skal være forårsaget ved uforsigtighed, da Søren Rygaards sønner skjulte deres tobakspiber i sengen af frygt for faderen. Den nye, enkle hovedbygning, som Rygaard samme år lod opføre, står endnu. Det er en hvidkalket længe med frontispice mod gården. I vest er der 1833 tilbygget en sidefløj. Søren Rygaard døde 1769 efter at have kompletteret gården, der nu havde 26, 72 og 240 tdr. htk. Sagnet fortæller, at han en dag ville ud til en ildebrand og i flyvende fart sadlede sin hest. Men han nåede ikke længere end til indkørselen, hvor han faldt af og brækkede halsen.

Hans enke, Dorte Margrethe Rosenberg, giftede sig to år efter med *Christen Hansen*, senere kancelliråd, en broder til besidderen af stamhuset Lønborggaard. I 1786 blev hun enke anden gang og døde endelig i 1809 efter at have gjort meget godt for sognets befolkning, bl. a. ved at oprette Det Hesselmedske Land-Almuebibliotek. Hun havde bestemt, at bøndergodset efter hendes død skulle sælges til beboerne, og hovedparcellen på 12½ tdr. htk. samt møllen købtes så af fuldmægtigen på Hesselmed *Søren Hansen*, der døde 1835. Hans datter bragte efter moderens død 1845 gården til sin mand, *I. V.*

RIBE AMT

Stockholm, en præstesøn fra Ål, der ivrigt virkede for klitplantningen. Hans svigersøn *J. S. Windfeld* overtog i 1873 gården, der fra 1898 ejedes af hans søn, Jens V. S. Windfeld.

I 1921 blev Hesselmed købt af Ribe Amts Udstykningsforening. Windfeld forbeholdt sig hovedbygningen med have og plantage og 8 tdr. ld. jord, mens udstykningsforeningen overtog udbygningerne, ca. 230 tdr. ld. ager og eng og 170 tdr. ld. hede og klit. Heden og klitten blev solgt til staten, mens resten blev udstykket i ni husmandsbrug, hvis bygninger delvis blev opført af materialerne fra Hesselmeds gamle lader og stalde, der var opført efter brande i 1774 og 1858.

Hovedbygningen ejedes efter Windfelds død i 1931 af hans enke, der 1934 giftede sig med Chr. Nissen. Senere kom ejendommen til pastor emer. J. Andreassen, og i 1955 erhvervede diakon *Karl Verner Larsen* Hesselmed, som han efter en gennemgribende ombygning har indrettet til hvilehjem. En del smukt, dekorativt bemalet træværk fra det 18. århundrede blev ved denne lejlighed overført til Esbjerg Museum. Ejendommen omfatter nu 17 tdr. ld. have, skov og eng.

CARL LINDBERG NIELSEN

EJERE

1525 Jens Juel

ca. 1609 Christen Lange

1684 Anders Nielsen og
Niels Nielsen (parthaver)

1708 Johs. Müller (parthaver)

1716 Chr. Sørensen Rygaard
(parthaver)

1717 Oluf Krabbe (parthaver)

1722 Søren Christensen Rygaard
(enejer)

1771 Chr. Hansen

1809 Søren Hansen

1845 I. V. Stockholm

1873 J. S. Windfeld

1921 - 55 Forskellige ejere

1955 K. V. Larsen

BYGNINGER

1532 Borggård opført (?)

1745 Hovedbygningen opført efter
brand

1774 Ladegården brændt

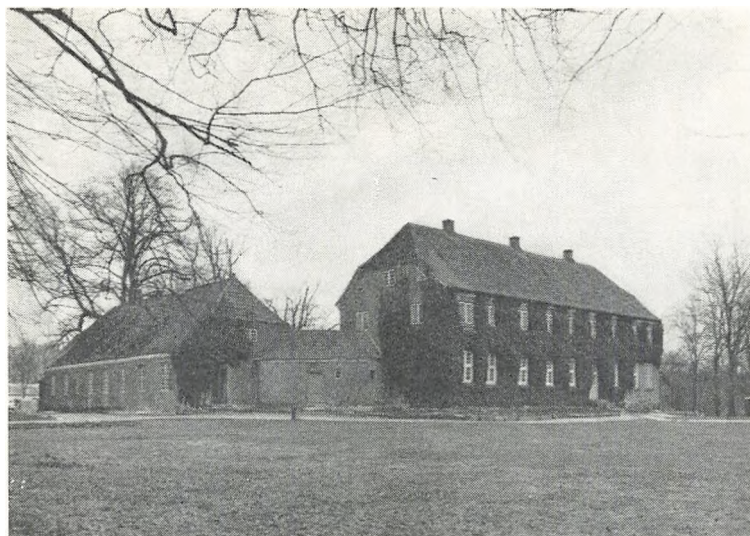
1833 Sidefløj opført

1858 Ladegården brændt

1921 Ladegården nedrevet

1955 Gennemgribende indre ombygning og indrettet til hvilehjem

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

Endrupholm

Vester Nykirke sogn, Skast herred, Ribe amt

Endrupholm, der ligger ved Sneum Å, blev oprettet i det 16. århundredes slutning på landsbyen Endrups jorder. Byen bestod af tre gårde, hvoraf den ene oprindeligt lå under Ribe domkapitel, og de to var selvejergårde. Senere kom de alle under kronen, de to af dem muligvis efter Grevens Fejde, og i 1580 afsluttedes et mageskifte mellem Frederik II og *Claus Skeel* til Hesselballe, hvorved denne sidste mod afståelse af Hesselballe, tre gårde i Hesselballe by, to gårde i Skanderup og et bol i Pjedsted fik de tre gårde i Endrup, fire gårde i Vong, en i Størsbøl, fire i Omme og to i Hjortkær foruden en gård under Ribe domkapitel.

Claus Skeel, der oprettede Endrupholm af det nyhervervede gods — allerede 1582 omtales Ennerupgaard — var søn af Niels Skeel til Hesselballe. Han havde deltaget i Den nordiske Syvårskrig og havde senere de norske len Vardøhus og Senien. Klimaet i det høje nord

Hovedfløjen set fra haven (fot. Niels Elswing).

synes ikke at have bekommet ham vel, og han vendte tilbage til Danmark, forresten med en betydelig gæld til kongen. Efter mageskiftet flyttede Claus Skeel ind på den ene af bøndergårdene i Endrup, hvor herredsfoged Christen Nielsen hidtil havde boet. Da skødet var udfærdiget, gav kongen lensmanden på Riberhus besked om handelen og ordre til at være Skeel behjælpelig med flytningen, blandt andet skulle han skaffe ham heste og vogne til transporten fra Hesselballe. Claus Skeel har sikkert opført større ladebygninger til den gård, han flyttede ind i, men nogen ny hovedbygning har han ikke rejst. Dette skete først i årene 1618 - 22.

I slutningen af 1582 holdt Skeel bryllup med Mette Vonsfleth, der stammede fra Angel. Der var ingen børn i ægteskabet, og efter Claus Skeels død 1590 synes enken at have haft gården, til den i 1593 overtoges af en slægtning *Christen Vind*. Mette Vonsfleth havde da ved rigsrådsdom fået tilstået 1.000 rdl., som hendes mand havde lovet hende i morgengave, men som arvingerne havde bestridt hendes ret til. Desuden skulle hun af boet have udbetalt sin medgift på 2.000 rdl.

Den nye ejer var søn af Iver Vind til Store Grundet. Mogens Munk

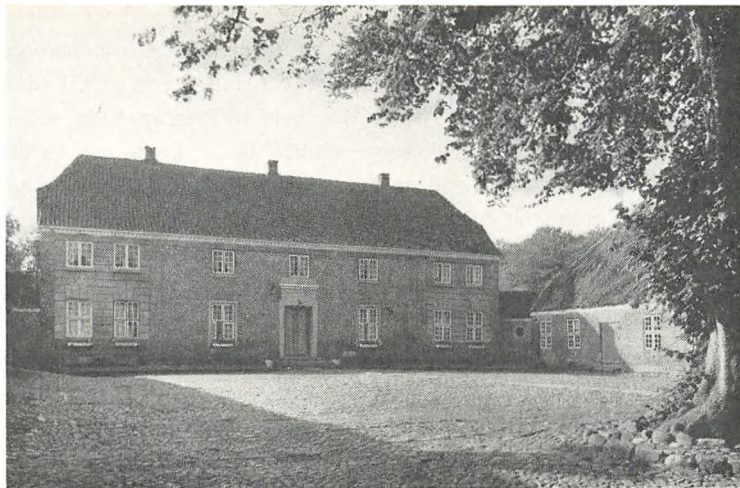
til Eg i Grindsted sogn tilskødede i 1597 Christen Vind sin gård med tilliggende. Nogle år senere mageskiftede denne dog noget af dette gods til sin broder Albert Vind mod to gårde, et bol og et hus i Vong. Hvad konsekvenserne blev, da skødet af 1597 i 1608 erklæredes ugyldigt, vides ikke. Efter at Christen Vind i 1605 var blevet dræbt af Hans Stygge, ejede enken Margrethe Rantzau Endrupholm, og i 1609 bragte datteren Anne Vind den til sin mand *Jørgen Krag*, søn af Erik Krag til Kellingbjerg (det senere Aabjerg) og Lydum. Han havde umiddelbart før overtagelsen af Endrupholm købt fem gårde og et bol i Hjortkær, en gård i Omme, Giftlunde og Giftlunde mølle og Holsted mølle af Christen Lange til Hesselmed. Jørgen Krag rejste gårdens nye bygninger i det sumpede terræn ved Sneum Å. Hovedbygningen bestod af en hovedfløj i to stokværk og to sidefløje. Borggården var omgivet af grave. I 1640 fik han bekræftelse på retten til som ejer af Endrupholm at drage vod i Vong Å. Efter at Krag i 1639 var blevet forlenet med Dueholm Kloster og Skarpenbergs gods på Mors, synes han mest at have opholdt sig her. Han døde ihvertfald på Mors i 1643. Enken Anne Vind besad derefter gården i de næste tyve år. I hendes tid voldte krigene mod svenskerne også forstyrrelser på Endrupholm. Under Torstenssonfejden fulgte Anne Vind med den store flytningestrøm, især af adelige, der søgte bort fra Jylland, og da fjenden efter nogle års fred atter holdt sit indtog i landet, blev besættelsen også en tung byrde for fru Anne Vinds i forvejen ustabile økonomi. For at klare sig havde hun måttet pantsætte af godset.

I 1661 måtte hun skaffe sig lån blandt andet hos sin søstersøn og nærmeste arving Erik Krag, der i 1663 gjorde indførsel hos hende for en gæld på 4.495 rdl. og overtog Endrupholm med 36 tdr. htk. hovedgårdstakst og 67 tdr. htk. bøndergods. Dette gods bestod af en gård i Ravnsø, fem gårde og fire huse i Vong, to gårde i Størsbøl foruden Store Harager og to huse på Endrupholms mark, tretten fjerdedelsgårde i Omme og Endrup mølle.

Erik Krag var søn af Christen Krag til Lydumgaard. Han havde studeret i udlandet, som det var almindeligt for de unge adelsmænd, og efter hjemkomsten blev han ansat i kancelliet og avancerede til oversekretær. Under svenskekrigen bestred han en tid embedet som kansler. Efter nogen tøven sluttede han sig til det enevældige regime,

og 1665 modtog han udnævnelse til gehejmeråd. Med henblik på sit ophold i København erhvervede han en stor ejendom i Vingårdsstræde. Han havde dog også ting at varetage ude i landet. 1655 - 57 indehavde han Skivehus len, og senere var han lensmand over Lund-næs og Bøvling amter. Erik Krag var tillige en af landets store jordbesiddere. Foruden Endrupholm, Bramminge Hovedgaard og Kærgaard ejede han mange andre herregårde landet over, og for de lån, som han havde ydet kongen, fik han efter svenskekrigene udlagt en stor mængde bøndergods. Han var gift med Vibeke Rosenkrantz, som han ved sin død i 1672 efterlod en anelig række herregårde, men tillige en stor gæld. Den kunne enken ikke få bugt med, og hun måtte efterhånden sælge de fleste af gårdene. Da prisen på jordegods på dette tidspunkt var temmelig lav, lykkedes det hende ikke at udrydde gælden helt. I 1684 samlede hun alle sine mange kreditorer i København og fik en ordening i stand med dem alle undtagen én, Laurids Friis' enke Vibeke Jensdatter. Denne forlangte blandt andet pant i Endrupholm for 2.500 rdl. Da Vibeke Rosenkrantz ikke ville gå med hertil, måtte hun året efter vandre i gælds fængselet i Ribe, hvor hun sad i mange måneder. Fra fængselet skrev hun i april 1686 et brev til sin kreditor med anmodning om, at denne ville lade hende sidde i arrest på hendes egen gård. Tillige udbad hun sig tilladelse til at besøge Guds hus. Den hårde kreditor afslog hendes bønner og sluttede sit svar-brev således »... medmindre jeg ser redepenge, da jeg skal findes ræsonnabel«. Der var så ingen anden udvej end at realisere Endrupholm. Og i maj samme år, 1686, solgte Vibeke Rosenkrantz den til »ærlig, højagtbar og velforstandig« mand Niels Nielsen. Bøndergodset bestod af 14 gårde, 3 halvgårde, 17 fjerdedelsgårde, 10 bol og 6 huse.

Niels Nielsen var af bondeslægt og stammede fra Mors. Han var i 1667 ridefoged på Kærgaard, havde senere Øllufgaard i forpagtning og blev i 1671 provstiskriver. Der var her tale om en stilling, der kunne bringe sin indehaver en ikke ubetydelig indtægt. Og Niels Nielsen var en mand, der forstod sig på penge. Når egnens godsejere trængte til et lån, var han altid villig, og når de ikke kunne klare forpligtelserne, kunne Niels Nielsen beroliges med jordegods. I 1674 tiltrådte han forpagtningen af Endrupholm. Efter at Nielsen var blevet

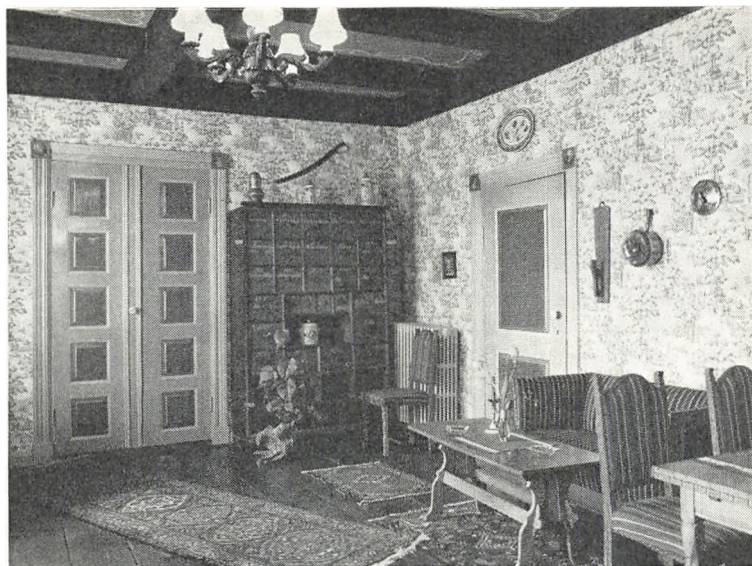

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (fot. Niels Elswing).

ejer af gården, gik han straks i lag med at udvide og samle den adspredte godsbesiddelse. Bøndergodset havde ved hans tiltræden udgjort 67 tdr. htk., men han forøgede det til 268 tdr. htk. I 1707 ansøgte Niels Nielsen om adelig frihed for Endrupholm mod at betale 200 rdl. Der faldt ingen resolution på rentekammerets forestilling herom, men bevillingen blev senere givet. I 1708 døde han.

Hans enke Anne Stephensdatter ejede derefter Endrupholm til sin død i 1717, hvorefter sønnen Stephen Nielsen overtog besiddelsen, 33 tdr. hovedgårdstakst, 27 tdr. htk. tiende og 268 tdr. htk. bøndergods. Tienderne var Nykirke kongetiende og den halve kongetiende af Fåborg. Bygningerne på gården var vurderet til 1.000 rdl. Hovedgårdens dyrkede areal var i 1682 godt 186 tdr. ld., men var sikkert forøget siden da. Stephen havde fra 1709 til 1716 ejet Brejninggaard, som han dette år afstod i bytte med Lunderup. Samme år han overtog Endrupholm, erhvervede han Nørholm og Agerkrog. Stephen Nielsen opnåede i 1719 at blive adlet under navnet *Ehrenfeld*. Adelspatentet stillede hans rigdomme i det rette relief. Efter hans død i 1741 gik Endrupholm over til enken Maren Schultz, der året efter giftede sig med justitsråd, amtmand *Christian Hansen Teilmann*.

Teilmann, der var en borgersøn fra Ribe, havde efter at være blevet student opgivet studierne og blev efter en udenlandsrejse som ledsager for nogle unge adelsmænd kancellisekretær. Han havde en tid været huslærer hos landsdommer Thøger Reenberg til Ristrup. Efter at han havde indgået ægteskab med dennes ældste datter, købte han gården Skrumsager, der lå nogle mil nordvest for Nørholm. I 1729 blev han udnævnt til amtmand over Lundenæs og Bøvling amter, et forhold der skal have vakt nogen opsigt. Teilmann bestred dog sit embede til alles tilfredshed. Han interesserede sig særligt for anlæggelse af veje og dæmpning af flyvesandet. Efter at hans første kone var død i 1734, sad han som enkemand på Skrumsager i otte år, indtil forbindelsen med Ehrenfelds enke kom i stand, hvorved amtmandsværdigheden knyttedes sammen med de Ehrenfeldske herregårde, Endrupholm, Nørholm, Lunderup og Agerkrog. Efter Teilmanns død 1749 fordeltes arven mellem hans sønner, og Endrupholm tilfaldt kaptajn *Thøger Reenberg de Teilmann*. Han blev sammen med sine brødre ophøjet i adelsstanden 1751. Teilmann var en meget dygtig landmand, en af foregangsmændene på egnen. Han nyanlagde og udvidede haven ved Endrupholm og plantede så mange frugttræer, at der i begyndelsen af 19. århundrede kunne høstes 80 tdr. æbler i haven. Men han var tillige virksom på mange andre områder. Han anlagde et teglværk, studerede egnens dyre- og fugleliv, forfattede en beskrivelse af Skast herred, lod tegne kort over egnen o. s. v. Han synes også at have udvidet hovedbygningen på Endrupholm, ligesom han ombyggede ladegården. I hans tid raserede kvægstøtten slemt på Endrupholm. En indskrift, som han lod sætte over en port på gården, er senere forsvundet. Da han døde 1788, overtog enken Sophie Amalie Gersdorff gården. Hun efterfulgtes i 1801 af sønnen *Thøger de Teilmann*, der ligesom faderen var en ivrig dyrker både af naturen og de boglige sysler. Han udførte en del plantninger på gårdens enemærker. Da han overtog gården, afhændede han en stor del af bøndergodset. Det udgjorde, før bortsalget begyndte, 392 tdr. htk. I 1803 lå der til hovedgården et areal af 412 tdr. ld. ager og eng og 150 tdr. ld. hede, mose og græsning. Den årlige udsæd var 40 tdr. rug, 20 tdr. byg, 60 tdr. havre og 10 tdr. boghvede. Der kunne avles 400 læs hø, og på gården fandtes et hollænderi på 90 køer. Thøger de Teilmann afsluttede i 1805 opførelsen af

Borgestue (fot. Niels Elswing).

gårdens nuværende hovedbygning, som hans fader havde påbegyndt ved sine udvidelser af den gamle bygning. Den nye anselige hovedbygning består af en hovedfløj i to etager, som ved krumme mellembygninger er forbundet med to sidefløje i én etage. Anlægget udgør en smuk og velproportioneret helhed, omsluttende et stort brolagt gårdsrum, der i nord afgrænses ved en række gamle linde. De smukke bygninger har dog lidt meget i vort århundrede. Teilmann døde 1827 og efterfulgtes på Endrupholm af sin søn løjtnant Thøger Reenberg de Teilmann, der solgte det meste af det resterende bøndergods. I 1833 afstod han gården til senere landstingsmand og amtsrådsmedlem *August Carl Nicolai Nielsen* (fader til historikeren Oluf Nielsen, der er født på Endrupholm) for 24.800 rbdl. I 1862 måtte han lade sit bo overgå til skifteretten, og året efter købte landvæsenskommissær, kammerråd J. H. Jespersen Endrupholm med et tilliggende af 8 tdr. htk bøndergods for 80.000 rbdl. Efter at have solgt bøndergodset afhændede denne i 1882 gården til sønnen landbrugskandidat H. J. Jespersen for 150.000 kr. 1912 købte Hans A. Jensen for 144.000 kr. Efter

RIBE AMT

at avlsbygningerne var brændt i 1913 købte Ribe Amts Udstykningsforening i 1914 gården, hvis areal da var 550 tdr. ld. (22 tdr. htk.). Endrupholm blev derefter udstykket, og hovedparcellen, med ca. 150 tdr. ld., købtes af Christian Oxenvad, der tilkøbte mere jord og 1916 solgte til Andersen, Sparkær. Året efter overtog brødrene J. Lund og Jens Iversen Lund gården, hvortil de købte ca. 30 tdr. ld., væsentlig skov. J. Lund, der i 1922 blev eneejer, afhændede i 1944 Endrupholm til svigersønnen Magnus Madsen, der 1963 udstykkede det meste af jorden og solgte hovedbygningen med 50 tdr. ld. til T. Berntsen, fra hvem den 1965 kom til hotelejer *Axel Haar-Nielsen*, Esbjerg, der driver hotel og restaurant på stedet, hvilket ikke er nyt for Endrupholm, idet der allerede fra 1919 var indrettet afholdsrestaurant i hovedbygningen. Gården, der ligger i meget naturskønne omgivelser, blev gennem en lang periode udflugtsmål og mødested for mange stævner og foreningsammenkomster. Som følge af de dårlige kår, gården har haft i vort århundrede, er det fine bygningsanlæg blevet stærkt forringet, bl. a. har sidefløjene været indrettet til stalde! En gennemgribende istandsættelse forestår nu.

JENS SØLVSTEN

EJERE

1580 Claus Skeel
1593 Christen Vind
1609 Jørgen Krag

1686 Niels Nielsen
1742 Chr. Hansen Teilmann
1749 T. Reenberg de Teilmann

1801 T. de Teilmann

1833 A. C. N. Nielsen
1863 - 1965 Forskellige ejere

1965 A. Haar-Nielsen

BYGNINGER

1580 Hovedgården oprettet

1618 - 22 Trefløjet borggård opført på voldsted

Byggearbejder på hovedbygningen, ladegård opført

1805 Hovedbygningens opførelse sluttet

1913 Avlsgården nedbrændt
1965 Indrettet til restaurant og hotel

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Bramminge Hovedgaard

Bramminge sogn, Gørding herred, Ribe amt

Det var i slutningen af det 16. århundrede, at Bramminge blev gjort til hovedgård, og det skete på en ikke helt almindelig måde ved, at beboeren på en af de jordegne gårde i byen blev ophøjet i adelsstanden! Han var nu heller ikke nogen helt almindelig bonde, eftersom hans fader var ridder og rigsråd Niels Lange til Kærgaard i nabosognet. Hans moder derimod en ufri kvinde, og *Christen Nielsen Lange* fik også kun ret til at føre Lange'ernes slægtsvåben i modificeret skikkelse. Kongebrevet af 17. juni 1572 undte »hannem og hans rette ægte børn og rette afkom sådan adelig frihed og frelse, som andre riddere og svende have udi vort rige Danmark, med skjold og hjelm, som er en rød rose udi et hvidt felt og en rød rose på hjelmen imellem to vesselhorn«. Han måtte altså nøjes med én rose, hvor hans fædrene slægt havde tre i skjoldet. Men kongebrevet overdrog ham også tre jordegne bondegårde i Bramminge by — hvoraf han

selv beboede den ene og drev halvparten af en anden — »som arvelig ejendom med sådan frihed og herlighed, som andre af adelen her udi riget friest bruge deres arvegods«. Det lød så flot, egentlig flottere end det var, da forudsætningen måtte være, at han afkøbte bønderne deres ejendomsret til i hvert fald de halvanden gård. Men naturligvis gjorde han det. Vestergaard havde han allerede erhvervet fra dens to ejere, og 1574 købte han Østergaard, samt sagde sælgeren ud til førstkommende påske. Og så har han velsagtens bygget sig en standsmæssig bolig. På det tidspunkt havde han i øvrigt længe nydt godt af sin halvadelige herkomst, havde været kancelliskriver og fra 1561 kannik i Ribe samt fra 1565 kantor og fra 1569 stiftsskriver sammesteds. Og i 1570 havde han giftet sig med en herremandsdatter Barbara Vind fra Grundet.

Og så ved man forresten ikke mere om ham, end at han døde 1604, og at sønnen Iver Lange fik Brammingegaard. Han begyndte som andre adelige med en udenlandsfærd, men enden var ikke så god. Det var pengesagerne, det blev galt med, især mod slutningen af hans levetid. 1646 pantsatte han således Bramminge til broderen Christen til Hesselmed, om også kun for et enkelt år, men netop 1647 gjorde andre deres krav gældende. Da stævnedes »hæderlig og vellært mand« Hans Thomsen Riis af Bergen, Iver Langes hustru Inger Hvas og sønnen Jens, fordi de havde påstået, at han var kommet til Bramminge i fjendernes tid og »med ildebrand truet sig en håndskrift til af Iver Lange«, mens forholdet efter hans påstand var det, han i al fredelighed havde indfundet sig på gården for at kræve »betaling for hvis han af god vilje på fremmede steder til den gode mands barn forstrakt havde« og »i så måde lige ved andre landsens indvånere var gerådet under fjendens tvang og gevalt«. Han kunne i hvert fald fremlægge Iver Langes gældsbrief på 600 daler. Samtidig kom en Mathias Mogensen med et på 300, som han havde lånt sønnen Christian Lange i Holland, og han fik dom til udlæg i Iver Langes jordegods og løsøre. Men der var andre kreditorer, og det følgende år lod flere af dem sig indføre i Iver Langes gods og opbød derefter Brammingegaard til salg! Når der foreløbig ingen liebhavere meldte sig, havde det flere årsager, først og fremmest den, at Iver Lange med hustru og børn rentud nægtede at »kvittere« Bramminge-

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

gaard. Han blev roligt siddende, som om der ingen dom var overgået ham og »brugte ager og eng foruden al afgift eller rente«. En af panthaverne, rådmand Hans Justesen i Århus, udvirkede derfor et kongebrev til ham om straks at forføje sig fra gården, og hvis herremanden heller ikke har villet bøje sig for dette påbud, så blev han i hvert fald snart nødt til at lyde en stærkere magt. Han var død året efter, da nogle adelsmænd, som også havde krav på ham, indgik med en ny klage til kongen. Der var ikke truffet nogen endelig ordning mellem de forskellige kreditorer, som havde gjort eksekution i godset, og følgelig var der ingen, der havde villet købe, mens gård og gods kom mere og mere i forfald. Et par kongelige kommissarier skulle nu bringe orden i sagerne, og et par år efter (1651) nævnes en ny ejer af Brammingegaard. Det var *Erik Krag* af den bekendte vestjyske slægt og en mere fremtrædende mand end sine to forgængere på Bramminge, lensmand og oversekretær i kancelliet, altså medlem af regeringen efter omvæltningen i 1660, selv om han udpræget tilhørte den gamle adel. Han forstod at holde gode miner til slet spil og endte som gehejmeråd og hvid ridder. Hans endeligt 1672 svarede

imidlertid ikke til hans høje stilling, »han blev hastig af døden henrykket på et urent sted«, skriver Leonore Christine, som antog det for himlens retfærdige straf, fordi han i sin tid havde forfalsket forhørsprotokollen af had til hende. Efter sin fader havde han arvet Lydumgaard, som han solgte, mens han efterhånden blev herre til både Bramminge, Vardho, Kærgaard og Endrupholm.

Skønt det kun var en del af hans besiddelser, skrev han sig stedse til Bramminge, hvilken gård hans enke Vibeke Rosenkrantz imidlertid på grund af dødsboets mange forpligtelser 1677 måtte sælge til ritmester *Joachim Schack* til Sneumgaard. Han videresolgte hurtigt til oberstløjtnant *Johan Rantzau*, den »lærde Rantzau«, som man kaldte ham, en videnskabelig interesseret og digterisk begavet mand, der ikke desto mindre også gjorde sig fortjent som officer, generalmajor, ved de danske hjælpetropper under disses deltagelse i Den spanske Arvefølgerkrig. Brammingegaard, som han næppe selv har holdt hus på, havde i hans tid en på sin vis lige så prominent beboer. Hans anden hustru var nemlig steddatter af Kaj Lykke, der efter lang tids landflygtighed endelig havde fået lov til at vende tilbage til landet og indtil sin kones død havde opholdt sig på Bidstrup. Selv ejede han, tidligere en af landets rigeste adelsmænd, nu ikke salt til et æg, og steddatteren lod ham få ophold på Brammingegaard. Her kom han ulykkeligt af dage i året 1699, hans vogn væltede, da han kørte hjem efter et besøg hos naboherremanden på Endrupholm.

I Bramminge kirke ses stadig hans balsamerede lig — uden hoved! Dette har, vistnok i mere end 100 år, befundet sig i København, på Anatomisk Museum. Og Kaj Lykkes kranium har nydt den noget tvivlsomme ære at blive fremholdt i lærde tidsskrifter for dets lighed med Neanderthal-racen. Det har næppe været fremragende intellektuelle egenskaber, som gjorde den rige adelsmand til damernes helt!

Rantzaus søn *Christian Rantzau-Friis*, officer som faderen, deltager i de samme felttog, og så lidt som denne bosiddende på Bramminge, besad efter hans død godset til sin egen 1731, hvorpå enken *Anne Benedicte Steensen* det følgende år ægtede stiftamtmanden i Ribe, kammerherre *Christian Carl Gabel*, der modsat sine forgængere tog ophold på Brammingegaard. Han havde langtfra noget

godt lov på sig i samtiden, en intrigant person, en sleben hofmand, »den ypperste af hofpaddehattene«. Men også han havde gjort sig fortjent som krigsmand, ja der var slået en medalje til hans ære i anledning af hans sejr over den svenske flåde ved Femern 1715. Selv var han i besiddelse af en god samvittighed: »Jeg lever her under Guds beskærmelse, som har velsignet mig med et glad hjerte, fornøjet sind og med en frimodig sjæl, så her er Guds overflødige ånd og nåde«. Det var fra Brammingegaard, han i 1747 skrev således til Klevenfeld, som før havde besøgt ham på gården en Skt. Hans aften, da blussene brændte. Og somme tider rullede Gabels chaise, forspændt med seks heste ind på Brammingegaard med en anden af herremandens lærde venner, den berømte rektor Falster i Ribe. Gabel skal også have været meget interesseret i gårdens og godsets drift, en stor studeopdrætter og dertil en herre, der var meget afholdt af sine undergivne. Han døde på Bramminge i 1748 og blev begravet i sognekirken, hvor et pragtfuldt monument med hans buste blev rejst.

Gabel var den sidste adelige ejer af Brammingegaard, når man ser bort fra, at hans efterfølger kancellisekretær *Henrik Christian Worm*, som købte godset 1749, i 1757 blev adlet formedelst 1.000 rdl. med navnet *Wormskiold*. Hans enke Ingeborg Christiane Teilmann solgte i det samme år, som manden døde, 1760, gård og gods til *Rasmus Øllgaard*. En selfmade mand, bondesøn fra Ølgod, der havde tjent sig op som købmand og siden var blevet byskriver og hospitalsforstander i Varde. Også han residerede nøjagtig et tiår på Brammingegaard, før han døde, og hans søn *Terman Øllgaard* hjalp derpå moderen Ingeborg Margrethe Termansen med at styre godset indtil hendes død 1775 og fik skøde af sine medarvinger 1777. Han blev kancelliråd, landvæsenskommissær og til sidst virkelig justitsråd, en streng og påholdende, for ikke at sige nærig herre, når det drejede sig om godsstyrelsen, skønt han ikke sparede på noget ved sine gæstebud. Som så mange andre solgte han større dele af bøndergodset fra hovedgården med det resultat, at han mistede meget af sin formue ved statsbankerotten, idet købesummerne blev udbetalt i den tid, pengene ikke var noget værd. Øllgaard døde 82 år gammel i 1827, ugift. Han havde testamenteret Brammingegaard til *Ingeborg Margrethe Fabricius* født Øllgaard, hans broderdatter og enke efter hans

RIBE AMT

søstersøn, den tidligere sognepræst i Ansager Vilhelm Fabricius, der fra 1820 til sin død 1824 havde boet på Bramminge. Hun fik nu ikke gården ubeskåret, idet Bramminge Nygaard, oprettet allerede 1808, efter testamentet tilfaldt forpagteren på den, Terman Øllgaards brodersøn Vilhelm Fabricius Øllgaard. Efter at have afhændet størstedelen af det tilbageblevne bøndergods overdrog fru Fabricius 1841 selve hovedgården til sin søn Terman Fabricius, som døde 1857, hvorpå hans søn løjtnant Vilhelm Fabricius, der var blevet hårdt såret i 64, overtog gården i 1865. Fra ham kom den 1882 ved tvangsauktion til proprietær H. J. Hansen til Friheden, og derefter var grosserer Jens Lund, København, ejer fra 1883 til 1892. Siden ejedes den af arkitekt Alfred Leidersdorff og efter ham 1892 - 95 af Erik Christensen, der solgte til Christian Hartmann, hvorefter *Gustav Valdemar Sørensen (Eich)* fik den i 1895 og beholdt den til 1915, da han solgte udbygningerne med 260 tdr. ld. til Ribe Amts Udstykningsforening. I forvejen havde han allerede fraskilt en del af arealet, således 1904 - 05 jord til ni husmandsbrug, ligesom Bramminge stationsby for en stor del ligger på de gamle hovedgårdsmarker. Nu blev denne helt splittet ad. 20 tdr. ld. kom til Bramminge Nygaard, og resten blev fordelt på nye husmandsbrug og tillægsparceller.

Hovedbygningen beholdt Eich indtil 1925, da den med et tilliggende på 30 tdr. ld. kom til kunstmaler *M. Skov*. 1939 blev den med 13 tdr. ld. købt af *Paul Lund*, der indrettede den til vandrehjem. Under 2. Verdenskrig led Brammingegaard samme skæbne som mange andre herregårde. Den blev i 1943 delvis beslaglagt af tyskerne, som byggede en stor mandskabsbarak på gårdspladsen og lod pejsestuen i kælderen indrette til kantine. Samme år i oktober blev gården helt overtaget af de fjendtlige tropper, og belægningen steg fra 200 til 800 mand. Men umiddelbart før kapitulationen kom det samme antal flygtninge til Brammingegaard, og denne indkvartering blev siden stærkt forøget. Efter krigens ødelæggelser har Paul Lund genrejst de smukke bygninger, hvor han nu driver hotelpension og motel.

Brammingegaards oprindelige tilliggende, jorderne fra de tre selvejer-bondegårde, blev øget gennem tiderne, 1654 af Erik Krag, som efterhånden ejede meget gods, med præstegårdens areal, idet han naturligvis måtte yde sognekaldet erstatning andetsteds. Tilsammen

*Midtfløjens
indgangsparti
(fot. Niels
Elswing).*

blev hartkornet derefter 34 tdr., ved landmålingen anslået til et par tønder mere. Men hertil kom et ørredfiskeri, samt Bramminge mølle, så det samlede htk. løb op til henved 41 tdr. 1733 fik Gabel dernæst kgl. bevilling til at drive næsten 7 tdr. ufrít htk. under hovedgården, nemlig bolene Blaavad og Hundsig, samt tre smågårde i Tværsig. Et afbyggersted under hovedgården blev oprettet i det 18. århundrede, Kikkenborg, »som er sat for at oppasse heden for tyveri«. 1683 var der omtrent 270 tdr. ld. under plov til Brammingegaard, af hvilke dog kun de 38 blev dyrket 2 år, hvorefter de lå brak i 18! Gården havde i det 18. århundrede en forholdsvis stor besætning af stude, nemlig halvandet hundrede. Der kunne da også avles 600 læs hø.

Endnu efter at Brammingegaard var oprettet, hørte adskillige af

Den røde stue (fot. Niels Elswing).

sognets gårde under Riberhus, ligesom der fremdeles var andre adelige lodsejere i det. Tid efter anden blev forskellige ejendomme lagt under Bramminge. De fire gårde i Nørå, d. v. s. hele byen, som 1625 var mageskiftet fra kronen til Jørgen Krag, var inden 1651 kommet under hovedgården, mens Terpager, allerede i 1578 afhændet fra kronen, først senere kom det. Da landgildematriklen blev udarbejdet, havde Erik Krag endnu kun 106 af sognets 177 tdr. htk., og mere hørte der i det hele taget ikke under Bramminge før kronens udlæg efter svenskekrigen også kom denne gård til gode. 1665 fik Erik Krag en større del af Tømmerby, hvor han i forvejen havde nogle gårde, og 1668 to gårde, der efter skødet synes placeret i Bramminge by, men vist i virkeligheden lå i Sønder Høde. En del af Bramminge bønder havde svært ved at glemme, at deres gårde engang havde været jordegne, ja i 1685 klagede Johan Rantzau over, at størstedelen af hans bønder ikke ville gøre det sædvanlige hoveri til herregården, »som de i mere end 40 år ulastet og uanket havde gjort«. De påstod nemlig, at de var selvejere og det tiltrods for, at de hver-

ken ejede bondeskyld eller herlighed. Alt hvad de havde hævdet fra gammel tid, var ejendomsretten til bygningerne på deres gårde. Men de stod jo på herremandens jord, og der var i matriklen ikke gjort forskel på dem og hans andre tjenere. Han havde nu rejst sag mod dem for at få dem til at opfylde deres forpligtelser. Da arbejdet imidlertid blev forsømt, og de desuden var så arme, at de aldrig ville blive i stand til at betale sagsomkostningerne, så udbad han sig kgl. befaling til bønderne, at de skulle udføre deres sædvanlige hoveveri. Og han fik den. I det 18. århundrede blev bøndergodset øget med ejendomme også i andre sogne, således at det kom til at bestå af henimod halvtredie hundrede tdr. htk., et meget velarronderet godsdistrikt, nemlig hele Bramminge sogn og alle ejendomme i nabosognet Gørding, med undtagelse af den forhenværende hovedgård Vardho. Hertil kom endda de 10 gårde i Sønder Vejrup, tilligemed en del ejendomme i Nørre Vejrup og endelig Terpager i Sneum sogn. Hvad hartkornet angår, var det i overvejende grad mindre brug, idet der blev talt ikke mindre end 83 bønder og 40 husmænd med jord på godset. Bortsalget af dette fandt navnlig sted i to tempi. 1800 - 1804 blev størstedelen af ejendommene i Gørding og Vejrup sogne samt Terpager afhændet, og i 1840 gårdene i selve Bramminge sogn. En del bolsteder eller huse med jord hørte endda i nogen tid derefter endnu under hovedgården.

Der blev udført byggearbejder på Brammingegaard, efter at Erik Krag havde overtaget den, men om det 22 binding hus, der skulle opsættes inden høsten 1653, stod på borggård eller ladegård er ikke bekendt. Forøvrigt var der her ikke det sædvanlige skel mellem disse, der manglede nemlig i det hele taget grave omkring Bramminge. Man ved ellers ikke noget om gårdens bygninger, før den i 1768 beskrives således: »Den er bygget på den sædvanlige måde, hovedgården af tre længer lige imod ladegården. Den ene længe har byskriver R. Øllgaard i Varde opbygget af ny, men de to andre endnu brøstfældige. Ladegården af bindingsværk er i god stand, såsom den næsten altsammen nylic er repareret«.

Men allerede tyve år efter, i 1786, lod Terman Øllgaard opføre den nu stående, statelige, grundmurede trefløjede hovedbygning, hvis hovedfløjs kraftfulde, arkitektoniske former viser stor lighed med den

RIBE AMT

gård, Øllgaards anden søn og efterfølger som byskriver 1781 lod opføre i Varde, i Louis-Seize stil, nu den såkaldte Kampmannske Gård. Kun Bramminges midterfløj med kvist både til gård og have har kælder med hvælvinger. 1847 blev sidefløjene fornyet. Bygningen har lykkeligt undgået de brande, der 1821 og 1896 lagde avlsbygningerne i aske.

I hans tid stod der i haven øst for laden en bygning, hvor han som stiftamtmand gav audiens til embedsmænd og andre, som søgte ham i offentlige forretninger. De blev ikke tilstedt adgang til det private herresæde og måtte tage til takke med havehuset, hvor der til gengæld både var aftrædelsesværelser og staldplads. Siden blev huset flyttet sydpå og genopbygget med navnet Kikkenborg. Og så fik stedet kroprivilegium. Det var den eneste bygning, som lå her, da banen kom, og omkring den er stationen vokset op. Kroen blev ombygget 1898, men navnet Kikkenborg Hotel indeholder altså stadig en mindelse fra herregårdstiden, fra dengang Brammingegaards øde hede strakte sig dér, hvor nu et tusindtalligt samfund har til huse. Det er statsbanerne, der har knæsat den u-jyske navneform Bramminge i stedet for oprindeligt Bramming.

MOGENS LEBECH

EJERE

1572 Christen Nielsen Lange
ca. 1650 Erik Krag
1677 Joachim Schack
1677 Johan Rantzau
1732 Chr. C. Gabel
1749 H. Chr. Worm (Wormskiold)
1760 R. Øllgaard

1777 T. Øllgaard

1827 Ingeborg Margrethe Fabricius

1882 - 95 Forskellige ejere
1895 G. V. Sørensen (Eich)

1925 M. Skov (hovedbygningen)
1939 P. Lund

BYGNINGER

Hovedgården oprettet

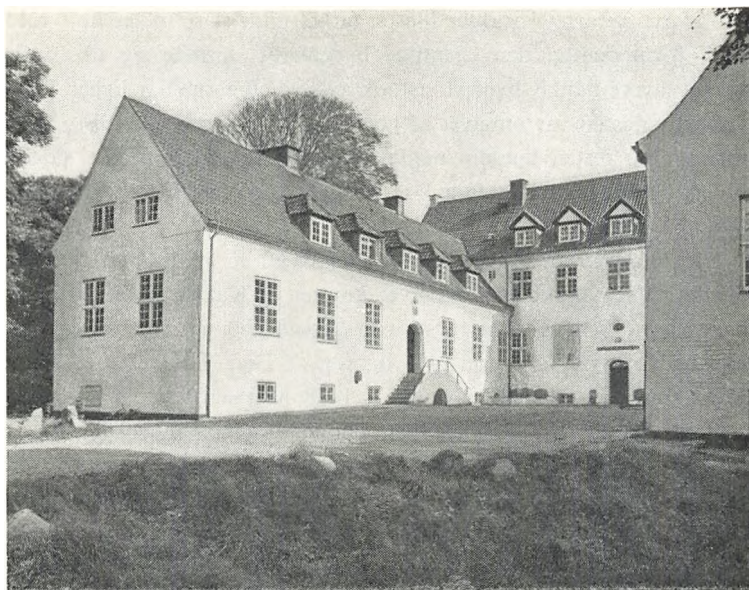
Bindingsværksbygninger
1768 En fløj opført

1786 Trefløjet, grundmuret hovedbygning samt ladegård opført

1847 Sidefløjene fornyet

1896 Avlsgården nedbrændt

Indrettet til hotelpension og motel

Borggården set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

Kærgaard

Hunderup sogn, Gørding herred, Ribe amt

Når man begræder nutidens hårde fremfærd mod de gamle herresæder, bør man ikke glemme, at fortiden var mindst lige så hensynsløs. Det nuværende Kærgaards bygherre havde ingen sans for gammel-dags romantiske stemninger og interiører. Han lod i 1695 det gamle Kærgaard, Niels Langes, delvis nedbryde og genrejse i sin egen tids stil som en herskabelig standsmæssig bolig. Og Niels Lange havde ikke været et hår bedre, da han ødelagde et endnu ældre Kærgaard i engen syd for skoven og byggede sin røde renæssanceborg.

Det er det private initiativ, man må takke for kendskabet til det ældre Kærgaard på Møgelkærhøj, som voldstedet er blevet kaldt. På foranledning af Ribe Amts historiske Samfund blev borgbanken gravet ud for ca. 30 år siden og anlægget i dets grundrids lagt blot. Det

var af ret særartet karakter idet et cirkelrundt flere meter højt voldsted, formodentlig den egentlige borgplads, sluttede sig til en firkantet lavere banke, hvorpå vistnok avlsbygningerne har ligget. Dette dobbeltvoldsted var omgivet af grave, og af broerne over disse fandt man endnu rester, ligesom nogle fundamenter af kampesten, således til en bygning mellem lade- og borggård, og dertil nogle stumper bindingsværk.

Niels Lange var af den kendte adelsslægt, en af de mest fremtrædende i Vestjylland, hvis navn er knyttet til Kærgaard, så langt tilbage ejerne kendes. Den første var *Henrik Esgesen* eller Ejsen, som han hed på jysk, død før 1465 og søn af Esge Thomesen af Bjerg. Hans søn Esge Henriksen solgte i 1478 Kærgaard til en søstersøn, som tilmed selv bar slægtsnavnet. Thomas Lange var gejstlig, på det tidspunkt degn ved Ribe kapitel, en af de adskillige Lange'r, som gennem tiderne var knyttet til domkirken, både før og efter reformationen. Havde det stået til ham, så skulle præsteskabet have holdt ham og hans slægt i ære til sene tider, så meget jordegods skænkede han kirken for afholdelse af sjælemesser og andre katolske ceremonier. Selv gik han til sidst i kloster, han nedlagde i 1495 sin prælatværdighed og blev munk i Voer ved Skanderborg. Men både degnedømmet og Kærgaard blev stadig i slægten. Hans efterfølger i Ribe blev først et næstsøskendebarn Niels Nielsen Lange og dernæst fra 1507 dennes broder Gunde Nielsen Lange, som også arvede Kærgaard, tilsyneladende i fællig med en tredje broder Hans Nielsen Lange, hvis navn sættes i forbindelse med gården allerede 1503. Han døde 1535 og oplevede således ikke det store kirkelige skisma, i modsætning til Gunde, der dog beholdt sit prælatur.

Hans Nielsens søn hr. *Niels Lange* fik ridderslaget ved Frederik II's kroning i 1559 og samtidig birkeret over alt det gods, han havde eller måtte komme i besiddelse af, ikke blot i det sogn, hvor Kærgaard lå, Hunderup, men også i nabosognene Vilslev og Darum, og han havde på det tidspunkt allerede øget det betydeligt. Lige så gavmilde hans forgængere, især Thomes Lange, havde været mod kirken, lige så grisk søgte han nu at berøve den det skænkede jordegods. Darumgaard med en del af Darum by fik han ganske vist ved et regulært mageskifte med Mariager Kloster, men Ribe

domkirkes ejendomme ville han ikke give noget for. De var jo i sin tid overdraget under falske forudsætninger! Og selv om Hans Tavsens før reformationen havde ivret mod den katolske kirke, så var han nu som superintendent arvtager til dens økonomiske interesser og vidste vel, hvad rigdom var værd. Striden med Niels Lange blev hård, og der blev ikke tale om, at denne fik alt gavegodset tilbage, kun en erstatning i penge og så den store gård i Vilslev by. Ved en senere lejlighed trak herremanden igen det korte strå over for Hans Tavsens. Han var da blevet lensmand på Riberhus og måtte efter kgl. befaling lade skolepeblingene i byen blive ved at oppebære den »almisse« fra slottet, som han havde nægtet dem. Stort mere finder man næppe til belysning af Niels Langes karakter, jo dog, det pragtfulde monument over ham selv og konen, ikke en reliefsten på mere gammeldags manér, men et kunstværk, udført 1569 af Cornelis Floris fra Antwerpen, med de udhugne figurer i fuld legemsstørrelse, hvilende på en marmorsarkofag, der stod over deres grav, midt for alteret i Hunderup kirke. Det rimer også bedst med denne forfængelighed, hvis det er Niels Lange, som byggede den anselige tre- eller firlængede Kærgaard. Kælderen under hovedfløjens søndre del, der har piller med tovsnoning, viser dog, at der allerede i århundredets første trediedel har været bygget et stenhus på det nuværende voldsted.

Ægteskabet med fru Abel Skeel var barnløst. Og så trøstede Niels Lange sig med at avle tre børn med en »ufri« kvinde, deriblandt sønnen Christen Lange, som ganske vist ikke kunne arve faderens verdslige herligheder, gård og arvegods, derimod nok slægtens gejstlige embeder. Også han blev kannik i Ribe og med tiden en velsitueret herremand på Brammingegaard.

Niels Lange var hele sit liv lensmand, først under Ribebispen, siden under kongen, efterhånden på forskellige slotte. Ved sin død sad han inde med Dueholm på Mors, foruden Riberhus, Hundsbæk og Lundenæs. Det sidste og Dueholm var pantelen, som enken beholdt efter hans død 1565. Kærgaard kom til brodersønnen *Hans Lange* til Brejninggaard, husket for sin nye hovedbygning herpå, men ellers en lidet kendt mand, næsten uden offentlige hverv. Også på Kærgaard byggede han. Fund af terracotta-plader af samme type som

dem på Brejninggaard tyder på, at Hans Lange har givet Kærgaard en tilsvarende udsmykning. Hans sønner var mere virksomme. Tyge Lange, der skal have besiddet Kærgaard fra faderens død 1609 til sin egen 1614, var kancelliembedsmand, broderen Peder Lange, som arvede ham, derimod militær, deltog i Kalmarkrigen, og var kommissarius under krigen i Jylland, men fra 1649 var han jysk landsdommer til sin død 1661. Som broderen var han kannik i Ribe, ærkedegn og kantor, hvad alligevel ikke kunne stive økonomien af. Hans søn Jørgen måtte 1662 sælge Kærgaard, der fra »arilds tid« havde været i slægtens besiddelse.

Den nye ejer var *Erik Krag*, der stammede fra Lange'nes gamle slægtsgård Lydum, og var fra 1650 degn i Ribe! 1652 havde han også købt Brammingegaard, hvortil han stedse skrev sig. Han besad tillige Endrupholm og Vardho, samt Havnø, Selsø og Eskebjerg, og var en af den gamle adels mænd, som trivedes bedst under det ny regime efter 1660. Indtil 1661 havde han været lensmand på forskellige slotte, nu blev han medlem af regeringen og højesteret og var ved sin pludselige død i 1672 gehejmeråd og hvid ridder. Men han efterlod sin enke Vibeke Rosenkrantz et forgældet bo og hun måtte efterhånden afhænde godserne. Sønnen Frederik Krag har en overgang bestyret Kærgaard. Han var ikke blot den sidste af gårdens beboere, som besad et præbende ved Ribe domkapitel, han skal også have været den sidste adelige kannik i landet. Siden blev han den første baron Krag til Stensballegaard. Kærgaard overgik 1687 til *Frederik v. Gersdorff*, hans svoger i dobbelt potens, enkemand efter en søster til Frederik Krag's første kone og nu gift med hans egen søster Edel Margrete Krag. Gersdorff var sønnesøn af den første Gersdorff her i landet, officer som denne, og tjente sig fra »gemen« i dansk og udenlandsk krigstjeneste op til den højeste charge, generalløjtnant, en titel, som han ganske vist var længe om at få, fordi hans grove soldatermanerer ikke passede ved hove. »Hatten ned i øjnene og ligetil«, var den parole han gav sine sønner og andre officerer, når et angreb forestod, og han var selv forrest med kården i hånd. En stor del af sit liv tilbragte han på slagmarken og kommanderede en overgang det danske hjælpekorps i Ungarn. Selve prins Eugen satte ham særdeles højt, og mange breve fra denne berømte feltherre lå siden gemt

i arkivet på Kærgaard. Her fandt man også andre brevskeber, nemlig sådanne, som fyrstelige damer både i ind- og udland havde sendt hans kone, der »var lige så stor en hofdame, som han selv var soldat . . . kong Christian V selv havde en besynderlig estime for hende og kaldte hende jomfru Edel al sin tid, uagtet at hun længe havde været gift og fået mange børn«. Men forestiller man sig denne nådige frue som herskerinde på Kærgaard i mandens langvarige fraværelser, tror man fejl. Hun fulgte nemlig med ham på alle hans felttog.

Gersdorff »førte en stor og prægtig stat fremfor de fleste andre kommanderende generaler i hans tid, som kan ses af hans endnu på Kærgaard befindende kostbare ekvipage«, skriver præsten Knud Lang. Og så havde hans herskabelige levemåde jo også givet sig det mere grandiose udslag, ombygningen af Kærgaard. Generalen var ikke tilfreds med det gammeldags og velsagtens skumle renæssancebygværk. Han lod det nedrive til grunden, siges der, men dette er nu dog overdrevet; men anlægget gennemmoderniseredes i årene omkring 1695, så det blev et trefløjet anlæg med frontispice på midterfløjen, måske noget i retning af svogerens Stensballegaard, der blev bygget omtrent samtidig. Skønt han kunne gøre brug af en stor kommando soldater, »hvilke udi kongens egen sold gjorde derved tjeneste som arbejdsfolk og handtlangere«, så blev det alligevel en bekostelig affære, og det ene med det andet, hans hele ødsle husholdning, bevirkede, at han i 1722 gik fallit og måtte sælge sine fynske godser. Kærgaard blev dog reddet, og her døde generalen allerede to år efter, i 1724.

Gersdorff blev som sine forgængere begravet i Hunderup kirke, men de seks sorte heste, som var spændt for ligvognen, ville ikke flytte sig af stedet, da præsten havde sagt: kør så i Guds navn! De lystrede først tømme, da sønnen havde udbrudt: kør så for satan! For Christoffer Frederik v. Gersdorff stod dette øjeblik siden som det værste i hans liv, og erindringen om det skal have øget hans hang til nervøsitet og overtro. Han så genfærd og spøgelse alle vegne, og de lange gange på Kærgaard lå badet i lys, når han gik til sit sovekammer, som også måtte være oplyst, selv når han sov. Hans moder, generalinden, gav ham skøde på Kærgaard i 1731, og da han i 1748 døde på gården, var han endnu ikke 50 år gammel.

Få år før havde han kaldt Knud Lang som præst til Vilslev og Hunderup. Han havde næppe tænkt sig, at denne hører fra den sorte skole i Ribe skulle komme til at få så stor indflydelse på godsets skæbne, som tilfældet virkelig blev. Knud Lang var en af disse udskregne rationalistiske sognehyrder, hvis opbyggelse måske har manglet et og andet i inderlighed og teologisk fordybelse, men som desto mere virkede for menighedens timelige vel. Han var ikke blot teoretiker, en flittig medarbejder i datidens landøkonomiske presse, belønnet med flere præmier, han forstod også at omsætte sine teorier i praksis. Selv har han fortalt om, hvordan det lykkedes ham at gennemføre udskiftningen på Kærgaards gods. Hvordan han først fik bønderne til at gøre et mindre forsøg med en kærstrækning allerede i 1757. Kun det nådige herskab vidste, at »hans hemmelige Absigt« hermed rakte videre, nemlig at få fællesskabet opløst i hele Vilslev by. Og da bønderne så de heldige følger af den moderne driftsmåde, blev de virkelig mere villig stemt over for de nye ideer. Også Kærgaards herskab, Gersdorffs enke, Margrethe Rosenørn, var interesseret. Måske var det ikke mindst af den grund, præsten gav hende det smukke skudsmål: »Hun gubernerer Kærgaard ligeså viselig og berømmelig, som hendes afdøde mands mormoder, fru Vibeke Rosenkrantz, i forrige seculo forvaltede samme til desanvantage«. Og i 1764 resolverede den nådige frue efter de fleste bønders egen begæring og efter en af Lang udkastet plan at foretage en generaludskiftning i Vilslev by, hvilket blev tilendebragt i løbet af de følgende to år, »en udskiftning, hvis lige ikke for nærværende tid skal findes i Danmark, udi så stor en by som denne«. Hvor bønderne før havde haft op til 60 stykker agerjord, fik de nu »4 à 5 store store hovedstykker«, som de kunne bruge efter behag, og samtidig var byens 28 gårde blevet gjort lige i hartkorn, hovning og landgilde, hvad i hvert tilfælde var en stor fordel for godsejeren.

Inden oberstindens død i 1786 var fællesskabet opløst overalt. Da var der allerede frasolgt over halvtredie hundrede tønder af bøndergodset, nemlig Vilslev by, og nu satte arvingerne de resterende godt 200 tdr. til auktion sammen med hovedgården. Denne auktion blev husket længe på egnen, ikke mindst fordi det var sidste gang den gamle tids herskaber i al deres pynt viste sig på Kærgaard: »En

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

mængde adelige herrer og damer havde givet møde i deres statelige dragter af silke og fløjel og guldbaldyrede med de lange slæb, som tjenere gik bagefter og holdt. Man så de gamle svære kareter, forspændte med 4 til 6 heste med sølvbeslag på seletøjet, de prægtige ridetøjer og endelig det talrige tjenerskab i spraglede liberier«. Hele denne pragtudfoldelse gjorde dog ikke bønderne mere forsagt, end de så godt som alle til hobe købte deres fæstegårde til selveje.

Det var et stort gods, der nu endelig gik til grunde, et gods, hvis hovedbestand var gammel, men også øget gennem tiderne. En del af Hunderup sogn har sikkert allerede fra middelalderen hørt under Kærgaard. Gårdene Alsbro og Mulvad, nogle ejendomme i Sejstrup samt den »øde« Kragelund mark måtte Niels Lange bytte sig til fra kronen, og det er allerede omtalt, hvorledes han erhvervede en større del af Darum by ved mageskifte med Mariager Kloster. En borger i Ribe solgte ham 5 gårde i Vilslev by med tilsammen 17 skar jord efter en inddelingsmåde, som endnu huskedes på udskiftningstiden. Hvordan manden var kommet i besiddelse af disse gårde

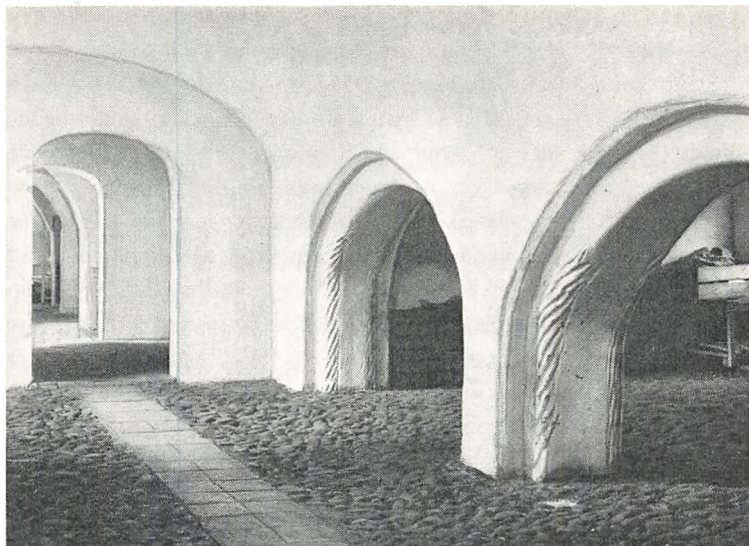
er ikke godt at vide, det blev udtrykkelig sagt, det var frit gods og kommet fra Kærgaard. I samme by fik han efterhånden andre ejendomme, ved byttehandler med Ribebispen og med Helligåndsklostret samt ved det førnævnte forlig med kapitlet. Det var som sagt hans ejendomme i de tre sogne, der i 1559 blev lagt under Hunderup fri birk. Et hundrede år senere blev dette kraftigt forøget ved udlæg fra kronen til Erik Krag. Efter at en del Riberhus tjenere i Vilsløv var overdraget ham, ejede han næsten hele denne by med nær ved 150 tdr. htk. og kom samtidig i besiddelse af størstedelen af Darum sogn med mere end 200 tdr. htk. I selve Hunderup sogn var der andre 200, og hertil kom endda en 5-6 gårde og møller uden for birket. Alt i alt var godset øget med henved et par hundrede tdr. htk. Ved landmålingen i 1680'erne var der langt over 600 tdr. htk. bøndergods under Kærgaard. Dette skyldtes dog ikke blot den ny vurdering, der var kommet adskilligt nyt gods under hovedgården. Siden gik det atter ned ad bakke, skønt der henimod opløsningstiden stadig var omkring 600 tdr. htk. bøndergods under Kærgaard, nu den overvejende del i de tre sogne.

Efter auktionen var bønderne ejere af ialt 461 tdr. htk. — 12 tdr. var solgt til birkedommer Lassen og 12 til kammerjunker Frederik v. Gersdorff, sønnen fra Kærgaard, der tillige havde erhvervet selve hovedgården. Men når dennes drift skulle besørges ved egne folk, så kunne ingen familie deraf eksistere, hvis den samtidig skulle svare matrikelskatter. Og man havde forsømt, som det ellers var reglen, at indhente bevilling til fortsat skattefrihed for den efter bortsalget i gammeldags forstand ukomplette sædegård.

Der var ikke andet at gøre end at udparcellere denne, og det fik kammerjunkeren tilladelse til i 1789, skønt det blev to mænd fra Fanø, nemlig købmand Niels Jakobsen og Peder Thomsen fra Sønderho, der gjorde brug af bevillingen. De købte Kærgaard på spekulation, og selve hovedgården med henved 20 tdr. htk., ikke halvdelen af dens tidligere areal, blev solgt til tolder Müller fra Hjerting, som imidlertid straks afhændede selve hovedparcellen på 15 tdr. htk. til etatsråd Diderik Kirketerp, forhen ejer af Dronningborg, og han fik bevilling til en ny udstykning, hvorefter hovedparcellen kun var på 7 tdr. htk. med 1 td. htk. skovskyld. At Kærgaard nu mistede birke-

retten var en selvfølge. I de følgende år er ejerforholdene ikke helt oplyst. Kirketerp døde 1792, hvorefter justitsråd Poul Marcussen til Krastrup, muligt hans arving, i 1795 gav skøde til Peter Lydiksen Nissen af Daler sogn. Men så syntes de gamle tider at skulle vende tilbage, forsåvidt som en datter af Christoffer Gersdorff, fru *Sophie Amalie Teilmann*, derpå besad gården indtil sin død 1801. Kærgaard tilfaldt hendes søn Andreas Charles Teilmann, dengang kun 15 år gammel. Landvæsenet huede ham imidlertid ikke, og han var et årstid sekondløjtnant i det jyske landeværn. Så giftede han sig i 1808 en masse penge til, og der blev pyntet op på Kærgaard med konens flotte udstyr. Gårdens drift interesserede ham stadig ikke en smule, og der går sære frasagn om hans indsats på dette område. Han havde derimod mange andre interesser, blandt andet for fortidens minder, og det skyldes ham, at Lange'ernes smukke gravmæle ikke gik helt til grunde, da kirkeejeren, biskop Koefoed i Ribe i 1822 led det fjerne fra pladsen foran alteret. Han var tillige en ivrig ornitolog og fremfor alt en lidenskabelig jæger, så det er betegnende nok, han mindes som »jægermesteren på Kærgaard«, skønt han først kom i besiddelse af denne titel to år før han i 1819 måtte sælge gården til *J. C. H. Sørensen*.

Efterfølgeren, prokurator *Søren Sørensen*, der købte Kærgaard i 1827, nævnes ikke med hæder i gårdens historie. Tværtimod! Havde det stået til ham, var der næppe sten tilbage af den gamle herreborg, og det var nok kun fordi den var så besværlig at bryde ned, at han måtte lade borggården blive stående. Ladegården var ikke så modstandsdygtig, vistnok temmelig forfalden efter jægermesterens regimenter. Den blev jævnet med jorden, og så lod prokuratoren stalde og lader indrette i borggården, til dels i selve hovedfløjen. Gårdspladsen blev fyldt op, så kældrene kom til at ligge næsten helt i mørke og frontispicen blev brækket ned tillige med den øverste etage. Den var muret i skælkalk, kalk af strandskaller, der havde indgået en uløselig forbindelse med stenene, det hele var én masse. Og man kunne kun få bugt med de tykke vægge ved at hugge fuger i dem og så vælte dem ned i voldgraven, der i det hele taget blev fyldt op. Dette arbejde skal kun have kostet ejeren 36 rigsdaler, mens han fik mange penge ind ved at sælge de svære egebjælker fra loftet over riddersalen og tegl og bly fra taget. Hele hovedbygningen blev nu tækket med strå!

Kælder under hovedfløjen fra det ældste stenhus (fot. Niels Elswing).

Alligevel døde prokuratoren som en fattig mand med et helt igennem dårligt eftermæle. Han havde solgt Kærgaard i 1837 til *Jens Christoffer Bolvig* af slægten fra Nebbegaard, der fredede gård og skov, så vidt muligt var, i den snes år han var ejer. Hans enke solgte den kort efter hans død 1856 til gæstgiver *J. Fr. Grejsen* i Ribe. Købesummen var trods alt 28.000 rbd., over 7.000 mere end den havde kostet i 1786. Grejsen gjorde sit for at ødelægge den allerede forhuggede skov og udstykkede endnu en gang gården, inden han i 1868 solgte hovedbygningen med halveret areal og dito skov til de *omliggende kommuner*, der lod Kærgaard indrette til fattiggård! Armod og pjalter fik nu til huse, hvor Lange'r, og Gersdorff'er havde færdedes i fløj og silke.

Det var den sociale udvikling, den mere humane fattigforsørgelse, som gjorde, at der kom en ende på denne nedværdigende tilstand. Efterhånden blev der færre og færre fattiglemmer, til sidst slet ingen, og sluttelig afhændede de forskellige kommuner deres part til Hunderup-Vilslev kommune, indtil denne blev delt i to, og Hunderup

Sønderskov, set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

kommune fra 1925 blev ene ejer af den gamle gård, der efter at den havde afgivet jord til et par statshuse, blev drevet som landejendom.

Men så kom Kærgaards renæssance, om end ikke på den måde, folk på egnen først havde tænkt sig. Trods al ødelæggelse var Kærgaard skov stadig et særsyn så nær Vesterhavet, og et sted, hvortil egnens folk ofte stævnedes til samling og fest. Og allerede dengang opstod den tanke at gøre herregården til enten en højskole eller en landbrugsskole. De indviklede ejerforhold var imidlertid en hindring for en fornuftig løsning, og først efter at Kærgaards tid som forsørgelsesanstalt var forbi, blev sagen rejst igen, af skolekonsulent Toftdahl Møller i 1936. Og selv om der, man kan sige desværre, ikke blev noget af Kærgaard som sogneborg, så gav aktionen i hvert tilfælde det resultat, at Kærgaard atter rejste sig som fugl Fønix af asken. *Staten* overtog den i 1940 — hovedbygning og park som gave fra Hunderup kommune — og det blev betroet arkitekt P. J. Petersen i Tønder at foretage den gennemgribende ombygning og restaurering af Kærgaard, der nu blev indrettet til statsungdomslejr. 1949 overgik Kærgaard til den selvejende institution *Kærgaard Landbrugsskole*, der ved arkitekt Reinh. Jepsen lod opføre en gymnastikbygning vest for hovedbygningen.

Der er igen bygget en anden-etage på midterfløjen, selv om denne stadig må mangle en frontispice, men ellers findes der mange interessante arkitektoniske enkeltheder. Først og fremmest de hvælvede kældere, der med deres næsten gotiske præg er den ældste del af gården, hvor gamle bageovne, ildsteder og kaminer er bevaret i deres oprindelige skikkelse. Til disse rum knyttes så mange sagn, om guldmageri og indemurede jomfruer og om den fredløse Kaj Lykke, der skal have søgt tilflugt her. Og der er fritrappen mod haven med et kælderrum under, hundehullet, som det kaldes. Selv om der stadig findes murværk fra Niels Langes Kærgaard, så stammer den taktfaste, symmetriske inddeling af vinduer og døre fra Gersdorffs barokanlæg. Naturligvis har der måttet tages hensyn til bygningens nye formål, og der er skabt en række tiltalende lyse interiører.

Oprindelig var Kærgaard, Riber Kærgaard, som den også bliver kaldt, med sine halvhundrede tønder hartkorn naturligvis et anseligt landbrug, skønt i ældre tider var der her som andre steder forholdsvis

RIBE AMT

små arealer under plov, i 1683 således 179 tdr. ld. Ved udstykningen var Kærgaard på 464 tdr. ld., og hovedparcellen, som 1802 havde 122 tdr. ld., blev siden atter øget, så gården med 13 tdr. htk. i 1850'erne havde 200 tdr. ld. Derefter gik det stadig ned ad bakke, så der nu kun drives 63 tdr. ld. under landbrugsskolen.

MOGENS LEBECH

EJERE

ca. 1450 Henrik Esgesen (Lange)

1478 Thomas Lange

1535 Niels Lange

1565 Hans Lange

1662 Erik Krag

1687 Frederik v. Gersdorff

1789 - ca. 98 Forskellige ejere

ca. 1798 Sophie Amalie Teilmann

1819 J. C. H. Sørensen

1827 S. Sørensen

1837 J. Chrf. Bolvig

1886 Omliggende kommuner

1940 Staten

1949 Kærgaard Landbrugsskole

BYGNINGER

Voldsted kaldt Møgelkærhøj

Firfløjet borggårdsanlæg opført

Byggearbejder

ca. 1695 Hovedbygningen ombygget

Ladegården nedrevet og
borggården delvis ødelagt

Indrettet til fattiggård
Indrettet til ungdomslejr ved
P. J. Petersen
Skolebygning opført ved
Reinh. Jepsen

Hovedbygningen set fra vejen (fot. Niels Elswing).

Sønderskov

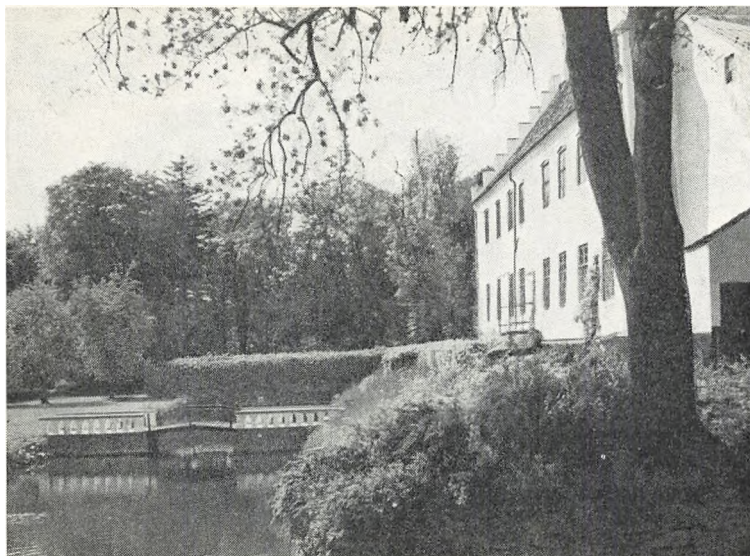
Folding sogn, Malt herred, Ribe amt

Gården selv er langt ældre end de nuværende bygninger fra 1620. Sønderskov Hovedgaard blev så tidligt som 1448 tilligemed Nielsby og andet gods overdraget til *Ribe kapitel* af Jakob Nielsen, hans egen andel såvel som hans afdøde hustru Bothilde Nielsdatters og hendes brøders. Formodentlig havde disses fader *Niels Lavesen* af slægten *Rudbek* ejet godset, som Jakob Nielsen ikke kunne besidde, fordi han var en ufri mand. Men 1483 var svigerfaderens dattersøn væbneren *Henrik Steen* til Plovstrup herre til Sønderskov, så han har nok udkøbt kapitlet. Også hans søn Niels Steen skrev sig til gården, som imidlertid siden kom til søsteren Anne og hendes mand *Thomes Galskyt* og derefter arvedes af dennes sønner Peder Galskyt og Otte Galskyt og siden af Peders søn Albrekt Galskyt, efter hvis død 1593

moderen Bege Clausdatter (Emmiksen) overtog Sønderskov. Hendes svigersøn var den herostratisk berømte Christoffer Rosenkrantz, der på skifte med hende fik Sønderskov »i hånd og besiddelse«, men i året 1600 solgte hun med hans og datteren Johanne Galskys samtykke gård og gods til *Børge Rosenkrantz* til Ørup i Skåne. Derovre sad den ny ejer, da Christoffer Rosenkrantz i 1608 overfaldt hans hustru på Sønderskov med et »skælds brev«, fordi Børge ikke havde betalt efter et skadesløsbrev, som han havde givet Christoffer. På rettertinget blev han siden dømt til at holde sit løfte, skønt han ikke kunne huske, at han havde forpligtet sig, og det fremlagte brev heller ikke syntes at være forseglet med hans signet, »thi der fandtes deri ikke det rette danske Rosenkrantzers våben«. Først da man på herredagen i 1610 havde overbevist Christoffer Rosenkrantz om mange andre falsknerier, og han var dømt fra sin hals, mødte Børge op igen og fik ham dømt skyldig også i forholdet over for ham.

Sønnen Palle Rosenkrantz nævnes til Sønderskov 1611, men efter Børges død 1614 blev der givet ordre til at registrere hans løsøre på gården, og så blev den samme år solgt. Den ny ejer var *Thomas Juel* fra Astrup og til Kollerup. Det er ham, der har opført de bygninger, der stadig, skønt ikke helt i samme skikkelse, står på Sønderskov. Traditionen vil vide, at hans hobby var smedearbejde, og at Christian IV engang skal have overrasket ham, da han stod beskidt og sodet i sit arbejdstøj, så majestæten overhovedet ikke kunne kende ham. Det siges også, at han selv udførte alt smedearbejdet på gården, og det kunstfærdige håndtag på hoveddøren bærer hans navnetræk. Han blev meget gammel, 85 år, og var næppe død så tidligt, hvis han ikke var faldet ned ad vindeltrappen og havde brækket halsen.

Enken, Maren Bølle, overlevede ham ét år, til hun døde 72 år gammel. Efter dem tilfaldt Sønderskov 1649 *Manderup Due* til Halkær, en søstersøn af Thomas Juel, lensmand på Ørum i Thy. En god-sindet husbond, efter det samtidige udsagn: »Ham taler enhver bonde med berømmelse om, som går til hove til Halkjærgaard og hver underdan, som står under Ørum Slot«. Sønnen Jørgen Skeel Due arvede i 1660 såvel Sønderskov som stillingen på Ørum. Det vil sige han blev nu amtmand i Ørum, Vestervig og Dueholms amter. Han var en berejst og velstuderet mand og dertil digterisk begavet. I 1678

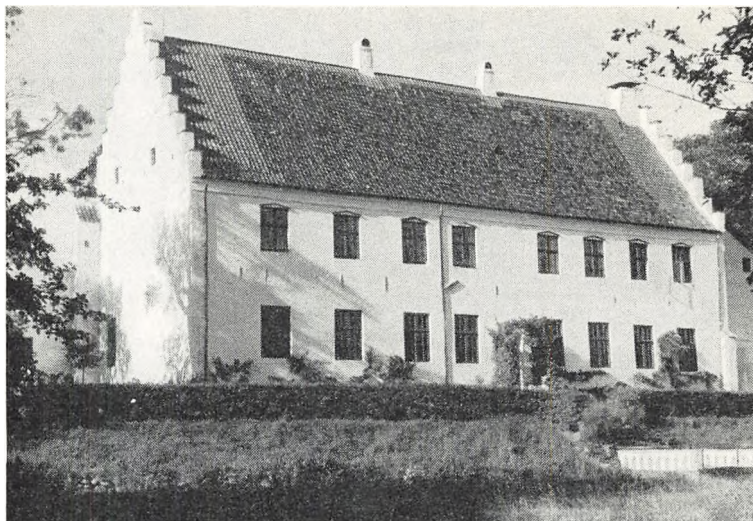

Den søndre voldgrav mellem hovedbygningen og haven (fot. Harry Petersen).

boede han på Sønderkov med et efter datidens forhold aneligt tyendehold, skolemester, foged, tjener, kusk, staldkarl og fire piger. Og han blev begravet i Folding kirke 1701.

Af hans mange børn arvede kaptajn Jørgen Christoffer Due Sønderkov. Som mange officerer en temmelig forgældet herre, efter hvad en senere ejer af Sønderkov ville vide: »Gård og gods var i den tid udi så jammerlig en tilstand, at han måtte gå nøgen ud. Han lod snart hverken pløje eller så. Bønderne kunne gå ind i gårdens eng og høste et stykke til eget brug, som de var færdig til, og den bedste eg i haven var fangelig for en pund tobak«.

Hvis godset helt igennem skulle vurderes efter denne målestok, syntes den næste ejer at have specielle forudsætninger. Det passer dog næppe hvad man sagde, at han hed Bachmann, fordi han havde været en fattig dreng, der gik omkring og solgte tobak! *Hans Bachmann*, kgl. overførster og »Wildmeister«, senere jægermester, der havde giftet sig nabosognet Estrup til, fik først Sønderkov i pant af kaptajnen i året 1720 og købte den derpå af ham, hvorefter han tog bolig på

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Mogens Lebech).

gården, og der døde han 1745. Hans andre børn skødede i 1747 godset til søsteren Christine Margrethe Bachmann, som 1750 ægtede amtsforvalteren i Slesvig *Samuel Nicolaus Claudius*. Allerede i Bachmanns tid havde de Sønderskov bønder klaget over hoveriet til gården, og da Claudius i 1767 havde taget sin afsked og bosatte sig på Sønderskov, blev det galt igen. Han var en virksom mand, der ville forbedre driften og som også ombyggede den forfaldne hovedbygning, hvilket altsammen gav øget arbejde til hans fæstere, ja om det så var »de små spæde og umyndige børn«, så satte han dem til at luge i borggården. Og det kom til en af de vidtløftige hoveritrætter, som næsten hvert gods i den tid kan opvise, med uendelige skriverier fra begge sider, påstand mod påstand. »Hoveri kan ej afskaffes«, skriver Claudius. »Skulle proprietæren selv drive sine gårde ved egne tjenestefolk, heste og vogne og redskaber, da ville hans hidtil fornøjelige og rolige landlevned omskiftes til et fuldstændigt slaveri, og mange — ja de fleste — for at undgå utålelig uro, nødes til at forlade deres gård og formue, for hvad der kunne fås derfor«. Hvis bønderne skulle foreskrive, hvorledes han skulle drive sin ejendom,

måtte han sælge godset med stort tab, da sådanne omstændigheder ville trykke prisen. Naturligvis følte han det som den blodigste forurettelse, da myndighederne ikke fandt bøndernes krav helt ubeføjet, og det blev pålagt ham at indskrænke hoveriet. Og da bønderne, hvem medgangen jo ikke gjorde mere arbejdsvillige, fortsatte aktionen, gav han virkelig op. Først ville han udstykke godset, og den nødvendige tilladelse forelå, men så solgte han det alligevel samlet til *Jens Frederik Wodschou*.

Denne unge mand, kun 26 år gammel, fik også sin hyre med de genstridige hovbønder, indtil forholdene blev reguleret ved hoveri-forordningen, og så solgte han forøvrigt allerede 1775, hvorefter gården havde flere ejere, indtil *Hans Gundorph* til Skodborghus, en bondesøn fra Gunderup i Skast herred, købte den i 1784. Og han gjorde ende på alle hoveritrætter, forsåvidt som han efter bevillinger af 1786 og 1789 frasolgte bøndergodset og udstykkede selve hovedgården, hvilken sidste han 1793 for 22.000 rdl. afhændede til *Jens Hundewadt*. Det varede en årrække, inden den afklædte hovedgård igen kom i fast besiddelse. Regimentskvartermester *Christian Saxesen*, der i 1797 blev ejer for en købesum af 34.000 rdl., stillede 1804 gården til auktion. Den skulle først opråbes delt i parceller, derefter samlet. Om det så var avlsbygningerne, tænkte man på at udstykke dem, 15 fag, henholdsvis af østre og vestre sidelænge, skulle følge med to af parcellerne. Men *Peder Momsen* købte hele gården, som han 1812 atter solgte for 126.000 rdl. kurant til et interessentskab, bestående af købmand C. Thomsen, Ditlev Monrad på Hvilsbjerggaard og A. N. Flensborg i Nørre Stenderup. Og de fik samme år 177.000 rdl. for Sønderskov af ritmester v. Tersling. Endnu inden han havde overtaget gården, købte daværende forpagter på Kærsgaard på Fyn, Henrik J. G. Grandjean, den af ham for 202.000 rdl. kurant eller 33.666 rbd. 4 mark for i 1815 at overdrage den til ritmester, baron Joachim G. Wedel-Wedellsborg, der imidlertid aldrig fik skøde. Og endelig gjorde den tidligere ejer *Peder Momsen* i 1819 udlæg i Sønderskov, satte den til auktion og blev selv højstbydende med 8.000 rbd. rede sølv.

Hermed var Sønderskovs skæbne for den kommende tid bestemt. Slægten Momsen besad den til 1925, da Peter Momsen byttede den

Vægmalerier med fremstilling af Odysseus' søn Telemachos' eventyr, opsat i 1750'erne (fot. Bror Bernild).

bort for Urup Ladegaard til *J. Bundsgaard*. Så skiftede ejerne igen i hurtig rækkefølge, men fra 1939 har den på en måde atter været i slægten Momsens besiddelse, idet Sønderskov dette år blev købt af apoteker *Johannes Lind*, Vejle, en dattersøn af den sidste Peter Momsen. Hans enke solgte den i 1962 til datteren, fru *Didy Karstens*.

Sønderskov har nu et areal på 392 tdr. ld. Ved auktionen 1804 var det samlede tilliggende godt 430 tdr. ld. Før landmålingen i 1863 var Grundbækmark såvel som Frøsig Mark to selvstændige ejendomme, lagt under gårdens takst. Der var dengang 230 tdr. ld. under plov. Endnu 1804 nævnes tre store skove Nordskov, Skovhovedet og Hjorthave, den sidste minder vel om den dyrehave, der i ældre tid lå sønden op til gården. Den havde da et halvt hundrede malkekøer.

Helt tilbage i 1448 fulgte der ejendomme i Nørbølling med Sønderkov (og Nielsbygaard). År 1600 overtog Børge Rosenkrantz Sønderkov med henved 40 gårde og bol, i Foldingbro, Nørbølling, Maltbæk, Eskelund, Tusbøl, Surhave, Tislund, Holsted, Gunderup og omtrent samtidig købte han en 25 andre større og mindre ejendomme af Peder Juel til Alsted, nemlig enkeltgården Ågesbøl, hvorunder det ovennævnte Grundbæk, Lervad, Lykkeskær, Astoft og Brørupgaard foruden gårde og bol i Nørbølling, Åtte, Stenderup, Tislund, Okslund o. fl. Ved matrikuleringen i 1660'erne lå således større dele af navnlig Føvling og Folding sogne under Sønderkov, i det første Føvling, Åtte, Astoft, Lykkeskær, Holleskov og Tobøl, i det sidste foruden hovedgården, hvorunder også Frisebæks mølle, især Nørbølling. Hertil kom adskillige gårde i andre sogne og herreder, ja i endnu fjernere egne som Bjerre og Nim herreder. Det samlede hartkorn var godt 450 tdr. Desuden var der en del gods, købt fra Hundsbæk, blandt andet en del af selve denne hovedgårds tilliggende og den lille ladegård Hyllelund i Lindknud sogn. Men den netop overståede krigstilstand havde i vid udstrækning sat sit stempel på godset, navnlig det i gårdens nærmeste nabolag. Så godt som alle ejendomme i Folding og Føvling sogne hævdedes at være øde!

Når man ser bort fra de langtfra liggende ejendomme, vedblev Sønderkov i hovedsagen at have det samme tilliggende. 1785 var der ikke andre lodsejere end Hans Gundorph i Nørbølling, Foldingbro, Ågesbøl, Åtte, Lervad, Lykkeskær, Stenderup, Astoft, Holleskov og Tislund, idet der i øvrigt også hørte gårde i Bækbølling, Tobøl, Bobøl, Surhave, Klelund, Terpling og Lintrup sønden for Kongeåen under gården. Hartkornet løb op til ca. halvtredie hundrede tønder. Det drejede sig ikke om store brug, idet der boede 103 bønder, foruden 17 husmænd på godset. Efter bøndergodsets bortsalg fulgte der endnu en halv snes huse og bol med Sønderkov.

Jernankre med årstallet 1620 viser, at hovedbygningen på Sønderkov er opført dette år og følgerig af Thomas Juel. Huset er af en ganske særlig anlægstype. Nu fremtræder det med to korte tilbygninger, begge mod nord og den østre helt igennem af nyere dato. Bygningen mod vest, rettere nordvest, er derimod i sin oprindelse et af de tårne, som man i det 16. århundrede yndede at udstyre herre-

RIBE AMT

gårdene med. Og på husets diametralt modsatte hjørne i sydøst lå, som bevarede fundamenter viser, et tilsvarende tårn. Selv om der på det sene tidspunkt næppe var tale om at skabe en forsvarsdygtig herregård, har typen vel nok sin forudsætning i ældre dages fæstningsbyggeri. Begge tårne havde etagespir og stod til ind i det 19. århundrede, da Peder Momsen lod det sydøstre nedbryde og spiret tage af det andet. De har dog allerede dengang næppe haft deres oprindelige skikkelse, idet Claudius, som han selv siger, fandt dem begge faldefærdige, måtte bryde dem ned og opbygge dem igen. Han har sikkert ikke rørt kælderen under det tårn, som stadig findes. Også under hovedhuset er der kældre, hvoraf den ene er hvælvet. Fra Claudius' tid stammer nok også de vægbilleder, der findes i andet stokværk med fremstilling af Telemachos' eventyr. Han skal i det hele taget, efter Danske Atlas, have sat bygning og værelser i skøn stand. Og han byggede en stor ladegård af grundmur, der først er fornyet for få år siden.

MOGENS LEBECH

EJERE

- Niels Lavesen Rudbek
Ribe domkapitel
1483 Henrik Steen
Thomes Galskyt
1600 Børge Rosenkrantz
1614 Thomas Juel

1649 Manderup Due
Hans Bachmann
1750 S. N. Claudius

1769 J. Fr. Wodschou
1775 - 84 Forskellige ejere
1784 H. Gundorph
1793 J. Hundewadt
1797 Chr. Saxesen
1804 P. Momsen
1812 - 19 Forskellige ejere
1819 P. Momsen
1925 J. Bundsgaard
1926 - 39 Forskellige ejere
1939 Johs. Lind

1962 Didy Karstens

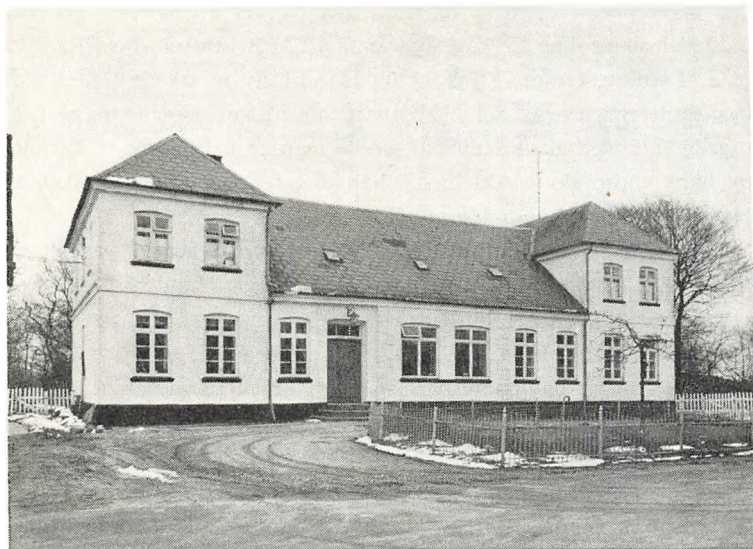
BYGNINGER

- 1620 Hovedfløjen opført med to tårne

Hovedbygningen ombygget og ladegård opført

Sydøsttårnet nedrevet

1958 Ny ladegård opført

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Hundsbæk

Læborg sogn, Malt herred, Ribe amt

Man har en beskrivelse af bygningerne på Hundsbæk fra året 1578. En samling lave og uanselige længer, alle af bindingsværk, men med tavlene udfyldt på forskellig måde, med mursten, lerklining eller bul-fjæl, de svære egeplanker, som var typiske for den sydjyske og søn-derjyske byggemåde i ældre tider. Tækket med tegl og med kælder under var kun det ene af borggårdens to korte, enetages huse. »Kvi-sten« med skorstenen havde også tegltag, men ikke udskudet ved den ene ende. Bageovn og bryggers samt borgestue og folkekamre var efter ældgammel skik under samme tag som kostalden i en lang byg-ning »neden for broen«, der forbandt de to voldsteder, det med lade-gården langt det største.

Hundsbæk havde i 1578 været i kronens besiddelse i mere end halv-andet hundrede år, siden 1407. Og nævnes første gang i 1390, besiddet af *Mattis Christiensen* af *Dyre*-slægten, som to år senere solgte går-

den til *Henneke Limbek*, en mand der på det tidspunkt havde det meste af sit urolige liv bag sig. Sønnen Claus Limbek blev herre til bl. a. Tørning, Gram, Trøjborg og Hundsbæk og arvede for så vidt også faderens levevis, som han snart var på kongelig, snart på hertugelig side, ved given lejlighed sendte man en hel hær mod Tørning og hans andre slotte. Da havde han dog for længe siden afhændet Hundsbæk til *dronning Margrethe*.

Betegnelsen i skødet fra 1407; *curiam et fortalicium*, gården og fæstet, kan næppe fortolkes anderledes, end at Hundsbæk dengang var befæstet. De to firkantede voldsteder var vitterligt at se endnu ved midten af det 19. århundrede. Men ellers ved man intet, og i det hele ikke meget om Hundsbæk igennem det 15. århundrede, før de kongelige besøg blev ret hyppige, og kancelliet kom med kongen til gården. Adskillige af kong Hans' befalinger fra omkring århundredeskiftet er udstedt på Hundsbæk. Det var jagten der trak.

Hundsbæk var jo et kongeligt len, i det 16. århundrede snart bortforlenet særskilt, snart sammen med Skodborghus eller Riberhus, men altid som pantelen. Da Frederik II skabte sin udstrakte vildtbane i Koldinghus len, måtte fru *Bege Clausdatter (Emmiksen)* forlade sin stamgård Damsgaard i Starup sogn og i 1578 flytte ind på Hundsbæk. Hun var enke efter Peder Galskyt til Sønderskov, så det nye gods lå belejligt nok. Efter at sønnen Albrekt Galskyt til Sønderskov og den ene svigersøn Mogens Juel var død, havde hun skiftet med de to døtre og den anden svigersøn, »overdraget sit arvegods til sine børn og svoger mod, at de skulle give hende en årlige genant og underholdning«, en ordning, der medførte adskillige retstrætter. Den anden svigersøn var nemlig *Christoffer Rosenkrantz* til Kogsbøl, så helt uden skrupler, når han skulle forbedre sine elendige pengesager. Han skrev sig til Hundsbæk, indtil han og svigermøderen efter hans kones, fru Johanne Galskyts død 1607, skiftede, således at han skulle have Kogsbøl og Høgsbro, hun derimod Hundsbæk. Sønderskov havde de allerede i året 1600 måttet sælge til Børge Rosenkrantz, en broder til svigersønnen Mogens Juels anden kone. Det så ellers ud til, at Christoffer Rosenkrantz skulle skaffe sig erstatning andetsteds, idet han nogle år senere gjorde udlæg i Donslund, som Christen Juel før sin død havde pantsat ham. Men i 1609 anlagde enken Karen Strangesdatter sag

mod ham, fordi hendes afdøde husbondes gældsbevægelse »ikke skulle befindes nøjagtig«. Dokumentet, som skulle være udstedt på Hundsbæk i året 1603, var et regulært falskneri! En undersøgelse af Christoffer Rosenkrantz' gemmer havde vist, at han i vid udstrækning havde udfærdiget falske dokumenter, deriblandt endogså et kongeligt brev! Han stod ikke til at redde og blev halshugget på slotspladsen i København, mens hans medhjælper, en stakkels skriver i Højer herred allerede var henrettet »hans hustru og børn til allerstørste vanære og skade«. Efter fru Beges død kom Hundsbæk i 1614 til slægtningen *Erik Juel*, søn af Peder Juel til Alsted, som Christoffer Rosenkrantz i sin tid havde ligget i trætte med og »fjendtligvis undsagt« på livet. Erik Juel, der hele sit liv igennem var optaget af offentlige hverv, synes nogle få år at have boet på Hundsbæk, for sønnerne Claus og Peder blev født her først i 1620'erne, mens de mest berømte af børnene, Niels og Jens Juel, kom til verden henholdsvis på Gudum Kloster og Torp i Thy. Rigsråd blev han i 1648.

Trods sine vigtige embedsposter var Erik Juel hårdt forgældet, og hans godser blev splittet ad efter hans død i 1657. Det er betegnende, at Hundsbæk Hovedgaard som »den 121. lod« i konkursboet tilfaldt Maren Madsdatters arvinger, nemlig sønnen *Mads Jensen* i Vejle og *Bertel Jensen Dons*, rådmand i Viborg og senere ejer af Viskum, i udlæg for et gældsbevægelse på henvend 1.800 rdl. Hovedgården var dog et noget tvivlsomt aktiv, eftersom den i den nyligt overståede krigstid »var ganske bleven nedbrudt og forødt og aldrig der var nydt en skillings værdi deraf, og muligt i nogle år herefter ikke kunne bekommes noget deraf«, som Bertel Jensen i 1660 indberettede. Endnu ved landmålingen i 1683 var »samme gårds mark ganske øde og med stor lyng begroet«.

Trods tilstanden blev hovedgårdsmarken målt op og beregnet til 145 tdr. pløjeland, samt 29 tdr. ld., der dyrkedes to år for derefter at kræve hvile i tolv. Gården tilhørte nu atter adelsfolk, nemlig herren til Sønderkov, *Jørgen Skeel Due*, der havde udkøbt andre parthavere som Jørgen Juel til Agersbøl, Niels Steffensen Krag samt selve Niels Juel, og oberst *Herman Frans v. Schwanewede* til Sønder Vosborg, hvilken sidste havde købt sin part af Bertel Dons' enke Anne Tornsdatter i 1680 og siden overdrog den til kronen. Denne del af Hundsbæk

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

bæk skulle nu have været udlagt til ryttergods, hvis ikke Jørgen Due havde tilbudt at købe de lynggroede marker for den sædvanlige pris på øde bøndergods, 10 rdl. pr. td. htk., og man havde set sin fordel i at modtage hans tilbud. Allerede 1687 havde han opgivet sin hovedgårdsrettighed til gengæld for eftergivet skat. Nu lod han opføre nye bygninger og gården blev drevet af en avlskarl.

Hundsbæk gods var det gået på samme måde som hovedgården. Det var splittet ad til alle kanter, så anseligt det fordum havde været. De første oplysninger om det stammer fra salget til Henneke Limbek i 1392, da der fulgte ejendomme i Tusbøl, Eskelund, Tislund, Gjærndrup, Vittrup, Drostrup, Skovbølling og Albæk, samt i den forsvundne bebyggelse Erslev og Nordenskov med Hundsbæk gårds enemærker og Hundsbæk by. Ialt nævnes der en snes gårdsteder foruden henved 40 ottinger jord og et par møllesteder. Det er tildels det samme gods, som siden nævnes under Hundsbæk len og atter nogenlunde det samme, som siden mageskiftedes til fru Bege Clausdatter. Hun fik foruden hovedgården tillige Hundsbæk by med 5

gårde, 2 bol og 2 gadehuse, samt »en sær mark kaldet Vittrup Hovedmark«, og dertil en snes gårde i forskellige byer i nabolaget. Dette gods blev suppleret ved et nyt mageskifte med kronen i 1580, da fru Bege erhvervede endnu en halv snes gårde og huse.

Af bøndergods fulgte nogle få ejendomme med Hundsbæk, da formynderne for Jørgen Skeel Dues arvinger søgte om tilladelse til at afhænde gården, dog kun 32 tdr. htk., for lidt til hoveriet, så de selv måtte drive hovedgården »med stor bekostning«. Efter kgl. bevilling blev Hundsbæk så 1707 for 2.651 rdl. solgt til *Palle Christensen*, hvis økonomiske vilkår få år senere ikke var de bedste. »Han sidder med en liden ufri gård og ganske lidet og forarmet bøndergods«, hed det i 1712, og han solgte få år efter, i 1714, det lille gods til *Peder Christensen Thonboe*, der før havde ejet Skerrildgaard og nu beholdt Hundsbæk til 1747. Den følgende ejer *Hans Adolf Paulsen*, en søn fra Estrup, døde allerede 1752, og blev bisat i Bække kirke i den åbne begravelse, der imidlertid få år efter styrtede sammen, så en snes mennesker faldt ned i gravkælderens og trådte hans kiste i stykker. Hundsbæk kom på auktion for 2.759 rdl. til *Peder Poder* til Skovgaard i Tørrild herred, og han solgte den 1764 til *Jens Lassen* fra Sneumgaard. Det var nu jævne folk, der residerede på den gamle kongsgård. Om Peder Poder vidste man, at han havde været strømpe-kræmmer, »hvilket med stilhed siges«.

Det siges forresten også, at det egentlig var Jens Lassens fader, der købte gården, Las Salomonsen, en mand fra vesteregnet, som kom til auktionen ringe klædt og med stunthoser i træskoene. Han bød 800 daler, og nærmest for sjov gav auktionsholderen hammerslag og spurgte derpå om hans kautionsister. Han skulle straks hente dem, sagde han, og så kom han med sin pengesæk, han havde skjult mellem sivene i de gamle grave. Men sønnen fik i hvert fald skøde direkte af Peder Poder.

Efter Jens Lassen, der med bevilling i 1769 afhændede 6 tdr. htk. til beboerne i Gammelby, fulgte hans broder Salomon Lassen, og han delte selve Hundsbæk mellem sine to sønner Lars og Hans Christian Salomonsen. Den første fik den nordre, den anden søndre del, uden at dog gårdens bygninger blev adskilt. Blot var der to stuehuse, som lå i hinandens forlængelse.

RIBE AMT

Derefter skiftede gårdparterne flere gange ejere, men 1853 blev Hundsbæk samlet igen. *H. H. Chr. Lautrup* på Estrup og *Niels Villumsen* i Hulvad købte den i fællesskab. Sidstnævnte havde før været gift med en datter af *H. Chr. Salomonsen*. De to kompagnoner lod Hundsbæk drive af en forvalter, og gården blev bygget om, til skade for de historiske minder. Gravene blev fyldt og borgbanken jævnet, så ethvert spor af det middelalderlige Hundsbæk forsvandt. De solgte 1863 gården til *Niels Frederik Emil Hansen* fra København, der opførte en ny hovedbygning 1878. Fra 1878 havde gården skiftende ejere, indtil den i 1897 for 60.000 kr. blev købt af *Hans M. Frydendahl*. 1937 overtog svigersønnen *Harald Bøgedal* gården.

Efter at gårdens areal i indeværende århundrede er formindsket ved frasalg, har Hundsbæk et tilliggende på 240 tdr. ld., hvoraf 150 er ager og eng, 60 skov og plantage og 30 mose og hede.

MOGENS LEBECH

EJERE

1390 Mattis Christensen Dyré
1392 Henneke Limbék
1407 Dronning Margrethe
1578 Bege Clausdatter (Ermiksen)
Christoffer Rosenkrantz
1614 Erik Juel
1657 Mads Jensen og
Bertel Jensen Dons
ca. 1683 Jørgen Skeel Due og
Herman Frans v. Schwanewede
1707 Palle Christensen
1714 P. Christensen Thonboe
1747 H. A. Paulsen
1752 P. Poder
1764 J. Lassen
1838 - 53 Forskellige ejere
1853 H. H. Chr. Lautrup og
N. Villumsen
1863 N. Fr. E. Hansen

1878 - 97 Forskellige ejere
1897 H. M. Frydendahl
1937 H. Bøgedal

BYGNINGER

Voldsted
1578 Bindingsværksbygninger

Hovedbygningen opført

Gravene opfyldt og gården
ombygget

1878 Hovedbygningen opført
1878 - 86 Avlsgården brændt

1952 - 60 Avlsgården ombygget

Hovedbygningen set fra nordøst (fot. Niels Elswing).

Estrup

Malt sogn, Malt herred, Ribe amt

»Få veje kan være slettere end den, vi kørte ad fra Varde til Endrup og gennem Estrup. Vognen truede på grund af de mange dybe huller snart med at vælte til den ene, snart til den anden side . . . mens vi langsomt slæbte os gennem det tunge spor, som jyderne kalder en landevej«, skrev en af de engelske journalister, som i 1851 rejste fra Hjerting til hovedstaden. De havde god lejlighed til at se sig om undervejs. Sidder man nu i en bil, får man næppe nok tid til at blive forundret, når den skov, man skal igennem, den første man møder på turen vestfra, pludselig åbner sig. Til venstre ligger store stråttækte stalde og lader, til højre en herskabelig hovedbygning. Man når netop at konstatere, man faktisk kører tværs igennem en herregård, før man atter har lagt den bag sig. Anderledes dengang, da tog det sin tid at

passere gårdspladsen. Og navnlig ved nattetide. For så var porten lukket! Hvor længe varede det ikke, inden den søvndrukne vægter kom stumlende ud og trak slæerne fra. Og så knirkede vognen frem gennem den mørke gård til den modsatte port, hvor den samme scene gentog sig. Hele situationen tør vel nok siges at være et slående billede på forskellen mellem dengang og vore dage. Og selv om de spærende længer med deres porte er borte, så skærer hovedvej nr. 1 med sin faste, blanke asfaltbane også i vore dage gennem Estrup gård. Estrup har hævdet sin plads på dette sted i de godt 400 år, der er gået, siden den første gang nævnes i historien, i 1553, da fru *Lene Rosenkrantz* til Estorpgaard sendte en mand vesterud til den mønstring, som blev holdt midfaste mandag ved Varde. Det var en årlig tilbagevendende hændelse. Men den modsatte vej, østerud af gården, drog i året 1588 den unge jomfru Mette på en mere opsigtsvækkende færd. Som man troede for at gæste Barritskov nord for Vejle Fjord, i virkeligheden på bryllupsrejse! Efter de bedste folkevisemønstre blev hun bortført undervejs af sønnen på naboherregården, Eggert Abildgaard fra Skodborghus. For eftertiden står sligt i romantikkens skær. Samtiden — og familien så anderledes på det, og jomfruens søskende rejste tiltale mod ransmanden.

Mette Juel var barnebarn af fru Lene, der 1553 sad enke efter Thomes Juel fra Astrup. Siden havde deres søn *Christoffer Juel* haft Estrup og øget dens gods ved mageskifter med kronen. Og nu året efter hans død, i 1589, var det hans søn Thomas Juel, der måtte værge slægtens gods og ære. Han og søsteren Lene rejste sag mod Eggert Abildgaard »for at han nogen tid siden forleden, som deres søster Mette skal have været på hendes rette rejse fra Estrup til Barritskov, hende på vejen skal have taget og forført og sig ved hende ladet trolove og udi ægteskab vie tilsammen uden hendes frænders og venners vilje og samtykke«. Det lykkedes dog med kongens bistand at nå til forlig i sagen, efter at Eggert havde gjort knæfald for Mettes slægtninge »og bekendt samme sin forseelse af ungdom, ubetænksomhed og uforstand at være gjort, ikke til trods eller hovmod«.

Siden levede parret såvidt vides lykkeligt til deres dages ende, og da Thomas Juel, som til besegling af venskabet havde ægtet Eggerts halvsøster og forresten boede på Sønderkov, var død i 1647 som en

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

ældgammel mand, arvede deres søn *Manderup Abildgaard* til Skodborghus Estrup, som hans søn igen, Eggert Abildgaard, til sin tid overtog efter faderens død, sidst i 1650'erne.

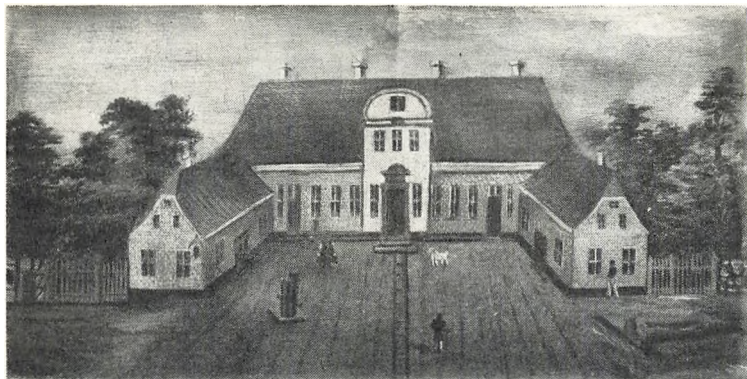
Det var i en ulyksalig stund, Eggert Abildgaard tiltrådte sin arv, umiddelbart før svenskerne kom, og efter dem polakkerne. Et sagn fortæller, at svenskerne mente, de skulle blive her altid, og en af deres officerer, der havde udset sig Estrup til arv og eje, lod sine soldater slæbe sten sammen til det store dige vest for gården. Og så blev det endda først rigtig galt, da Danmarks allierede, polakkerne, havde gjort en ende på de svenske storhedsdrømme og slog sig ned på egnen, ja i selve Malt sogn havde en af deres afdelinger standkvarter. »Dette mit gods have polakkerne så ruineret, som stod hos dennem en ganske sommer igennem, så det aldrig står til at bedre«, klagede Eggert Abildgaard. Og med krigen fulgte som så ofte pesten. Hans efterfølger på Estrup havde vanskeligt ved at få rede på godsets forhold, »eftersom folkene, det tilforn haver besat, er ganske med deres

børn bortdøde, den tid den store sygdom var der i forleden fejetid, polakkerne lå her«.

Eggert Abildgaard havde måttet sælge sin fødegård og var flyttet nordpå, hvor det ikke gik ham bedre. Til sidst måtte han anråbe kongen om hjælp, da han ellers var nødt til at tage sin hustru ved hånden og gå ud og tigge. På Estrup var han i 1662 blevet afløst af fru *Margrethe Reedtz*, enke efter Malte Sehested til Rydhave, som også ejede Skodborghus sammen med sønnerne *Claus* og *Frederik Sehested*. Foreløbig boede ingen af dem på gården, og endnu 1689 var den bortforpagtet til ritmester Husmand. Og da Claus endelig tog ophold på Estrup, var det for allerede i 1695 at afhænde godset til den første borgerlige herremand på gården, Christian Claudi, der dengang var forpagter i Sundeved. Han var også regimentskvartermester, og hans chef oberst Brockdorff havde forstrakt ham med midler til erhvervelsen af Estrup og Skodborghus med tilhørende godser, hvorfor han forbeholdt sig jagtretten i begge gårdes enemærker. Og få år efter overtog obersten selve godserne, mens Claudi købte Vamdrupgaard i 1699. Oberst Ditlev Brockdorff til Hvolgaard, chef for et af de »nationale« regimenter, der var indkvarteret på ryttergodset, beholdt kun Estrup og Skodborghus i to år, indtil han 1701 solgte til sin svoger Theodosius Levetzow, der i forvejen havde Oxholm, Byholm og Aalegaard, og således næppe kom i nærmere tilknytning til Estrup. Han afhændede da også godset allerede i 1704 til landinspektør Adolf Clausen, hvis datter vistnok var Christine Margrethe Clausen, der var gift med den følgende ejer, amtsforvalter i Nordborg, Peter Paulsen. To år efter mandens død ægtede hun i 1714 den kongelige overførster *Hans Bachmann*, hvis råderum var Haderslev og Koldinghus amter, foruden Fyn, Als og Tåsinge. Endnu over 100 år efter hans død vidste man i sognet at fortælle om hans mærkelige skæbne. Han skal have været en fattig dreng fra Skodborg, der gik omkring og solgte tobak og deraf fik sit navn! Det sidste tør være meget tvivlsomt, men den første omstændighed skal senere være kommet en af hans fæstere til gode. Denne var søn af en gårdmand i Skodborg, som ofte havde givet den lille Hans et måltid mad, og da han engang var kommet i restance, gik han op på Estrup for at få henstand. Herremanden havde ikke glemt sin mere ydmyge barndom, så bonden blev sendt

Estrup, set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Hans Bachmanns hovedbygning ca. 1810, muligvis malet af en af familien Laurup. Maleri på Estrup.

bort med den besked, at han ikke skulle bryde sig om landgilden, før den blev krævet af ham. Og det varede længe, inden det skete.

Det var Bachmann, der gav hovedbygningen på Estrup den skikkelse, som siden i hovedsagen er bibeholdt. På det tidspunkt havde han imidlertid allerede pant i Sønderskov, og siden blev han ejer af denne gård, tog bolig på den og solgte 1724 Estrup til generalmajor *Henrik v. Scholten*, chef for kongens drabantgarde og reformert, så han ikke kunne udøve kaldsretten til Malt kirke.

Efter hans død var Estrup — bortset fra et intermezzo på nogle få år — helt til nutiden i familien Laurups eje. *Frederik Laurup*, der købte godset på auktion i 1751, var født 1714 som søn af daværende partikulærbetjent H. Chr. Laurup, familiens stamfader, en formuende mand, der endte som direktør for Øresundstolden og etatsråd. Kongen havde selv stået fadder til sønnen Frederik. Han var ikke nogen stor økonom, og man sagde, det var konen Maren Høstmark, en præstedatter fra Urlev, som holdt sammen på stumperne. Det blev alligevel ikke til noget med at gøre Estrup til et stamhus, som det var på tale i 1768, og i 1771 købte sønnen den unge *Henrik Hans Christian Laurup*, senere kammerassessor, begge godser og stillede dem endnu samme år til auktion. Ritmester Hoff til Silkeborg, der var gift med Maren Høstmarks datter af første ægteskab med

Avlsgården set fra hovedbygningen (fot. Niels Elswing).

Henrik Mule til Serridslevgaard, bød 30.000 rdl. for hele herligheden. Det var for lidt, og det endte med, at kun en del af bøndergodset og så Skodborghus blev afhændet. Siden gennemførte Laurup udskiftningen på godset og nåede i de sidste år inden sin død 1802 at få det meste af bøndergodset afhændet. »Assessor Laurup var en hjertensgod mand og fremfor mange datidens herremænd en fader for sine bønder«. Han var også en dygtig landmand, den første som i det sydlige Jylland indførte mergelbrug, noget han havde lært på Vestervig Kloster, og der måtte af den grund holdes seks heste på gården. Til selve landbruget havde man ingen behov, fordi bønderne drev hele avlingen. Der var dengang hollænderi på gården med 110 malkekøer, hvortil kom halvhundrede stykker ungvæg. Både Laurup og hustruen, som døde 1804, blev først jordet i en gravhøj i Estrup skov, hvorfra de dog siden blev flyttet til Malt kirkegård. Deres søn Laurids Frederik Laurup var nu arving til Estrup. Han havde studeret og kun ugerne holdt op med at læse for efter faderens ønske at blive landmand. Også hans søn blev ejer af Estrup, men kun ved 1835 at

gifte sig med en datter af *Niels Termansen*, til hvem faderen i 1830 havde solgt godset. Det er *Henrik Hans Christian Laurrup*, der har forsynet hovedbygningen på Estrup med de falske renæssancegavle og for øvrigt også på anden måde ombygget gården. Da han var død 1890, overtog de to af hans børn *Christiane* og *Otto Christian Laurrup* gården for 280.000 kr. Fra deres tid fortælles en morsom historie fra dengang Estrup havde fint besøg af to prinser, far og søn, senere Frederik VIII og Christian X. Gårdens kusk, der skulle køre for de kongelige herskaber, var blevet stadset op i høj hat med kokarde, men da husets datter spurgte ham, om han ikke var stolt over at skulle køre for kronprinsen, lød hans svar: »Nøj . . . nøj endda . . . A vild' saamænd ønsk' te mæ og mi Hat, vi laa i Holsted Aa!« Og husjomfruen på Estrup græd sine modige tårer, da det efter bortkørslen viste sig, at chokoladen havde været sveden!

Efter at søsteren var død 1902, beholdt *Otto Christian Laurrup* Estrup indtil 1926, da han solgte den for 490.000 kr. til dyrlæge *N. L. Toft* i Thisted og godsejer *Erik Jensen Dahm* af Sjørring Søgaard. Og endelig afhændede den sidstnævntes enke *Christine Dahm* i 1939 gården for 412.000 kr. til *Christian Johannes Petersen*, daværende godsinspektør på Løndal, som stadig er ejer af Estrup. Efter at der i hans tid er solgt ca. et par hundrede tønder land fra, har Estrup nu et areal på 260 tdr. ld. ager og eng og 240 tdr. ld. skov. Også før er dens areal blevet formindsket, første gang allerede inden bortsalget af bøndergodset, så tidligt som i 1785, da hartkornet blev reduceret fra 38 til $23\frac{1}{2}$ tdr., og i 1799 var der tale om en ny udstykning af hovedparcellen i ikke mindre end 42 parceller, hvorpå endelig en tredie blev approberet i 1830. Tidligere var udviklingen jo gået den modsatte vej. Man ved ikke noget om størrelsen af den Estorpgaard, som fru Lene besad i 1553, men dengang eksisterede der i hvert tilfælde også en Estrup by. 1622 nævnes 5 gårde og 10 bol. Blandt indehaverne af de sidste var *Jørgen Skrædder*, der som husleje ydede syning til gården, *Søren Hansen*, som årlig skulle levere 2.000 velbrændte teglsten, og *Laurids Bødker*, hvis håndværk også kom Estrup til gode. Det også andetsteds fra kendte billede på et selvforsynende gods. Måske er der tid efter anden inddraget bondejord under hovedgården, og ødelæggelserne under svenskekrigen befordrede denne ud-

vikling, således at sognepræsten i 1690 kunne notere: »Estrupby, hvor de ældste af menigheden sige at have været henved 20 ildsteder, er slet øde og afbrudt uden en halvgård. Dens mark er alt i brug og ligger til Estrupgaard« — og den halve gård forsvandt med tiden også. Pløjelandet under selve hovedgården blev i 1683 målt til 164 tdr. ld. »af ordinær brug«, hvortil kom 98 tdr. ld., som krævede 10 til 20 års hvile efter at have været dyrket et par år i træk. Men et lille hundrede år senere var der 320 tdr. ld. ager, som imidlertid kun var den mindste part af hovedgårdens tilliggende. Dertil kom et lige så stort stykke hede, samt eng og skov, halvtredie hundrede tdr. ld. af hver slags, og endelig 130 tdr. ld. mose. Alt i alt et areal på nærved 1.300 tdr. ld. Det var dengang lykkedes at få hovedgårdens marker løst fra det fællesskab, der hidtil havde eksisteret imellem dem og de omliggende byers, og de var på tilbørlig vis blevet indhegnet, for en dels vedkommende med stengærder. Man havde endnu ved den lejlighed kunnet gøre brug af fæsternes arbejdskraft.

Ved et af de omtalte mageskifter havde Christoffer Juel i 1579 erhvervet en del ejendomme i hovedgårdens umiddelbare nabolag, således tre gårde i Askov, kronens rettighed i to bøndergårde i Maltbæk, herligheden af en anneksgård i Eskelund, samt tre gårde i Vejen, og på det sidste nær forekommer de samme navne i den første fuldstændige liste over Estrup gods, Eggert Abildgaards jordebog fra 1660. Da hørte næsten det hele Malt sogn under hovedgården, nemlig Estrup by, Søgaard, Askov og Maltbæk. Endvidere omtrent halvdelen af Brørup sogn med Eskelund, Tusbølle, Brørupgaard, Hulkær, Gravngaard, en del af Gerndrup og to gårde i Surballe, samt en lignende andel af Holsted sogn, i Holsted, Gørklint, Favrskov og Lintrup. Og endelig nogle gårde i Lindknud sogn, i Asserbølle, Kidholm og Klelund. Det var godset inden for herredsgrænsen, ialt et halvhundrede gårde og en 20 - 30 bol og gadehuse. Endnu anføres der nogle få gårde i andre herreder, og hartkornet opsummeres til 262 tdr., mens Skodborghus' jordebog løb op til 85. Før den påbegyndte opløsning i 1785 boede der 100 bønder og 35 husmænd på Estrup gods, heri ikke medregnet »aftægts- og gadehuse på bøndergårdenes grund«. Godset lå da dels i landsbyer med flere lodsejere som Gammelby, Nørre og Sønder Holsted, Maltbæk, Gerndrup og Vejen samt Drostrup, dels i

Forstue (fot. Niels Elswing).

de byer, som herremanden på Estrup ejede helt, nemlig Askov, Eskelund og Tusbøl.

Fællesskabets opløsning og landboreformernes tid var inde. Det var måske Struensees hoverforordning af 1770, som havde givet anledning til, at Lautrup forsøgte at sælge godset. Og da han i hvert fald kom af med Skodborghus uden samtidig at skille sig fra denne gårds bøndergods, så kunne det synes, som om han ville klare hoveriet til Estrup ved at vælte noget af det over på de tidligere fæstere under Skodborghus, især på dem i den store Vejen by. Det gik imidlertid anderledes, og allerede året efter blev der oprettet en overenskomst, efter hvilken samtlige Vejen-bønder blev så godt som fri for hoveri mod en årlig afgift på $4\frac{1}{2}$ rdl., så nogenlunde svarende til handelsværdien af en ko. Der gik altså heller ikke mere end godt en halv snes år efter den tid, før Lautrup søgte bevilling til at udstykke hovedgården og fik den, og få år efter traf han endelig foranstaltninger til at få bøndergodset solgt. Som andre ville han naturligvis søge at bibeholde hovedgårdsfriheden, men han prøvede også på at få lov til

Dagligstue med Christian VIII-møbler (fot. Niels Elswing).

at bevare retten til jagt og fiskeri. Han hævdede, at »bonden, når han vil passe, hvad han bør, ingen tid har til jagt«. Og desuden kunne det befrygtes, at jagtretten ville blive misbrugt, så det ikke blot gik ud over vildtet på bøndernes, også på herregårdenes marker. Eftertiden så disse bange anelser gå i opfyldelse. Her, hvor rådyr og harer tidligere gaves i mængde, forsvandt vildtet som andre steder i løbet af meget kort tid. Der var imidlertid ingen vej udenom, Lautrup kunne kun få den ønskede bevilling, hvis han solgte fæstegårdene med fuld ejendomsret, og så gav han op: »Jeg har nøjere overvejet denne sag og for, såvidt mig muligt er, at bidrage til mine bønders vel og lykke, så giver jeg afkald på jagt- og fiskerirettigheder«.

Det var i 1792, at Lautrup skrev således til rentekammeret, og i de følgende år blev så den største del af Estrup bøndergods bortsolgt. Herremanden kunne sådan set nok stå sig ved det. Gårdene kostede i gennemsnit henved 800 rdl. hver, hvoraf renten beregnet til 4 % p. a.

ville beløbe sig til 32 rdl., og den årlige landgilde løb, selv efter at hoveriet var afløst, i gennemsnit kun op til en 6 - 7 rdl. pr. gård. Og endda hed det sig efter blot få års forløb, at gårdene nu kunne koste det dobbelte af, hvad de var købt for til selveje.

Lene Rosenkrantz' gård har vist aldrig haft grave. Efter en synsprotokol fra Claus Sehesteds tid bestod borggården af fire fløje, hvoraf nordfløjen med porten var af bindingsværk og tækket med lyng, de andre af grundmur. De store mursten var vel leveret fra Egeris ved Kongeåen eller et af gårdens andre teglværker, der årligt skulle stryge 10.000 sten til herskabet. Midtfløjen havde to stokværk over kældre og et tårn tækket med spån. Dele af tårnets murværk og den nederste del af dets vindeltrappe er, ligesom antagelig en del af fløjens murværk, bevaret i den nuværende bygning. Også den vestre sidefløj og dens hvælvede kældre hører til den ældste bygning. Der var i fløjen »høje Værelser med gamle Malerier og hvælvede, men fugtige Kældre med Lænker i Væggene til Fængsel for genstridige Bønder«, siges i en beskrivelse fra 1870. 1762 omtales »skilderikammeret« og tillige andre værelser, deriblandt mademoisellens, tjenerens, hovmesterens, pigernes og skyttens kamre, alle vidnesbyrd om datidens herskabelige husførelse på Estrup.

Udadtil fik alle tre fløje efter Bachmanns byggearbejder et ensartet udseende, og Estrup stod siden som et regelmæssigt trefløjet barokanlæg med midteraksen fremhævet af den brede trefagskvist til gården, indtil en ombygning i 1860 - 61. Ved den lejlighed blev de to sidefløje begge gjort kortere, omtrent halveret, og fra samme tid stammer de eftergjorte renæssancegavle, som de to sidelænger og kvisten til gården stadig er forsynet med. Over indgangsdøren læses endnu den ældre inskription:

Gud med Naade dem fornøye
Som mig Bygge lod med Møye, 1721.

Hans Bachmann

Christine Margrethe Bachmann

Og i haven ses der rester af de gamle arrangementer i den stive franske stil med klippede hække.

Bachmann ombyggede også ladegården i grundmur, i hvert fald

RIBE AMT

øksnehuset og laden, men efter en brand 1778 blev vist det hele fornyet. Nutidens anselige røde avlsbygninger med stråtag er genopført på de gamle mure efter en brand i 1909. En staldbygning stammer fra 1927. Efter længere tids forfald lod godsejer Chr. J. Petersen hovedbygningen gennemrestaurere i årene 1939 - 41 både ude og inde, samt forsyne med nyt tag. De smukke rum danner rammen om en herskabelig beboelse og den store oldsagssamling, godsejeren har skabt ved fund på Løndals og Estrups jorder.

Ved ombygningen i 1860 - 61 mistede det hele anlæg sin lukkede karakter, idet samtidig de to porte tværs over landevejen forsvandt. Også de store kampestensdiger, som før hegnede chausseen, såvel som sognevejen imod syd, er nu borte. En stor sten på fire tons og med årstal 1715 er det dog lykkedes den nuværende ejer at bringe tilbage til gården, hvor den er opstillet nær dens gamle plads, nord for landevejen efter Kolding.

MOGENS LEBECH

EJERE

- 1553 Lene Rosenkrantz
- 1558 Christoffer Juel
- 1647 Manderup Abildgaard
- 1662 Margrethe Reedtz og
Fr. og Claus Sehested
- 1695 - 1714 Forskellige ejere
- 1714 H. Bachmann

- 1724 H. v. Scholten
- 1751 Fr. Lautrup
- 1771 H. H. Chr. Lautrup

- 1830 N. Termansen
- 1835 H. H. Chr. Lautrup

- 1890 O. Chr. Lautrup

- 1926 N. L. Toft og E. J. Dahm
- 1939 Chr. Johs. Petersen

BYGNINGER

- Firefløjet borggårdsanlæg
opført

- 1721 Hovedbygningen opført og
ladegården ombygget

- 1778 Ladegården opført

- 1860 Hovedbygningen ombygget

- 1909 Ladegården istandsat efter
brand

- 1939 - 41 Hovedbygningen grundigt
restaureret

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (fot. Niels Elswing).

Østerbygaard

Vamdrup sogn, Anst herred, Ribe amt

På skellet mellem Nørre- og Sønderjylland ligger Vamdrup sogn. Kongeåen gennemstrømmer det og dannede i gammel tid grænsen mellem kongeriget og hertugdømmet. Oprindelig hørte området syd for Kongeåen ikke med til sognet, men lå under sønderjyske sogne. Østerbygaard er da oprindelig opstået på sønderjysk grund, og den første oplysning, man har om dens historie, viser os den i den sønderjyske hertug *Hans den Ældres* besiddelse. 1569 skøder hertugen gården til amtmand *Peter Rantzau*, der også ejede den nærliggende Vamdrupgaard. Forbindelsen mellem de to gårde blev dog kortvarig i denne omgang. 1570 fik Peter Rantzau Trøjborg i forlening efter sin berømte broders, feltherren Daniel Rantzaus død. For øvrigt ægtede Peter Rantzau senere broderens forlovede, Catharina v. Damme. 1579

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

mageskiftede han sig lenet til af kongen mod at afstå Vamdrupgaard og gods. Østerbygaard regnedes ikke til godset. Men denne gård beholdt Peter Rantzau, og da han nu flyttede til Trøjborg, kom gården således til at høre under Trøjborg. I en præsteindberetning 1690 kaldes den Østerby Ladegaard og havde nogle enkelte bøndergårde under sig. At det ikke var en almindelig bondegård ses deraf, at den hverken svarede tiende, offer eller nogen anden fyldestgørelse til sognepræsten. Danske Atlas kalder den »et jagthus og en lystgård« for Trøjborgs herskab. Det er meget sandsynligt, at der her i den brudte skov har været et udmærket jagtterræn.

Det var stadig medlemmer af Rantzauslægten og den med denne indgiftede Buchwaldslægt, der kunne forlyste sig på Østerbygaard. Peter Rantzau døde 1602, og godset tilfaldt hans brodersøn, Godske Rantzau, efter hvem det nedarvedes i fem generationer. Ida Hedevig Buchwald var først gift med Chr. Fr. Moltke (død 1771), og 1772 bestemte hun sig til at sælge Østerbygaard, omtrent samtidig med at hun giftede sig med C. A. v. Plessen til Gunderslevholm. Østerbygaard

solgte hun til kancelliråd *Frederik Vilhelm Hansen*, der indtil da havde været familiens dygtige inspektør på Trøjborg. Gården kostede 12.000 rdl. og havde 14 tdr. htk. I handelen medfulgte desuden 69 tdr. htk. bøndergods. Der manglede således meget i, at gården havde de 200 tdr., som krævedes for, at den kunne nyde skattefrihed.

1773 købte kancelliråd Hansen tillige Vamdrupgaard af fru Ida Hedevig v. Plessen. Året før havde hun købt den med tilliggende bøndergods af kronen, under hvilken dette gods en tid lang havde været udlagt til rytteriet. Nu blev de to gårde, Østerbygaard og Vamdrupgaard, altså atter forenet. Vamdrupgaard havde 11 tdr. htk. og kostede 17.000 rdl. I handelen medfulgte tillige herligheden af 77 tdr. htk. bøndergods. Fr. Vilh. Hansen var optaget af tidens store landbo-reformer. Vi ser ham således ivrigt tage del i udskiftningen, ja, da Øster Vamdrup udskiftedes 1775 - 77, er det ham, der personlig lægger delingsplanen, og han har en stor part af æren for, at denne bys udskiftning, trods det tidlige tidspunkt, gennemførtes med et så godt resultat, som tilfældet blev. For øvrigt kom han i strid med en del bønder om hoveriet. Han forlangte, at de skulle gøre hoveri på Østerbygaard, men da deres fæstebreve ikke pålagde dem det, og de heller ikke tidligere havde gjort det, nægtede de at udføre arbejdet og klagede til kongen, der gav dem medhold. Dette førte til, at 37 af godsets bønder og »fæstelandsbønder« købte sig i selveje 1785. Alle deres ejendomme lå i Vamdrup sogn. Den dyreste gård lå i Søgård og kostede ca. 1.000 rdl. I hver gård havde kongen halvdelen indestående af den oprindelige købesum. Også af disse gårde forbeholdt kancelliråden sig herligheden, bestående af »sigt, sagefald, skifte, bøder, jagt og fiskerirettigheder«. Bønderne fik forkøbsret til dem.

Kancelliråd Hansen døde 1793, hvorefter hans enke Helene Marie Petersen overtog gården. Fire år senere solgte hun den og nogle tien-der for 32.573 rdl. til generalmajor, kammerherre *Ernst Frederik von Düring*, der under kronprinsens regering efterhånden blev en af landets mest betroede mænd. Vamdrupgaard udparcellerede han, og ved Østerbygaard byggede han 1801 en mølle. Han døde i Kiel 1809. Hans hustru var Henriette Sophie v. Reden, datter af en hannoveransk general.

1833 solgte hans arvinger Østerbygaard for 49.600 rdbl. til *August*

Avlsgården set fra hovedbygningen (fot. Niels Elswing).

Jacob Wittrock fra Flensborg, der 1840 skødede den til *Ferdinand Trummer* for 66.000 rbdl.

Ifølge overleveringen stod der endnu dengang skov med overvejende bøgetræer øst og nord for gården. Wittrock fældede skoven. For dette blev han idømt en bøde, som han dog fik eftergivet på visse betingelser. Senere flyttede han til Tyskland og lod Østerbygaard drive af en forpagter.

1848 købte *C. W. Wolfhagen* Østerbygaard for 104.000 rbdl. Han var søn af etatsråd Johan Wolfhagen og broder til amtmanden i Flensborg, den slesvigske minister F. H. Wolfhagen, der blev kendt for sine bestræbelser for det danske sprogs bevarelse i Mellemslesvig. 1853 solgte han Østerbygaard for 117.000 rbdl. til baron *Carl Frederik Düring-Rosenkrantz*. Allerede efter to års forløb solgte Düring-Rosenkrantz gården med 36, 36 og 113 tdr. htk. for 140.000 rbdl. til kammerherre *J. C. E. Berling*. Berling byggede en stor kornlade nord for gården. Omkring 1860 nedlagde han det i sin tid profitable krohold, som var blevet drevet af mølleforpagteren i det såkaldte møllehus.

Efter Berlings død 1872 lod arvingerne gården stille til auktion. Mange købelystne og nysgerrige strømmede til, fortælles der. De særlig fine og velhavende blev indbudt til en god frokost, før auktionen tog sin begyndelse. En midaldrende, jævn mand, der ikke blev indbudt, satte sig på gårdspladsen og spiste sin medbragte mad. Da auktionen kom i gang, standsedes der ved hans bud som det højeste, 144.000 rbd. Auktionarius spurgte tvivlende manden, om han var i stand til at stille den fornødne kaution for den store udbetaling. Manden, *Vilhelm Madelung*, tog imidlertid pengene frem og betalte straks. Kaution var unødvendig! 1901 overdrog han gården til sønnen Laurids V. Madelung, der virkede med samme dygtighed som faderen og var meget vellidt på egnen. 1918 solgte han gården for 654.000 kr. til ejendomshandler P. Andersen og mejeribestyrer Jens M. Smedegaard, som samme år videresolgte den for 725.000 kr. til de senere folketingsmænd, brødrene Jens Thomsen og Valdemar Thomsen.

1923 solgtes gården til Ribe Amts Udstykningsforening, der var kørt i stå med udstykningen af Hoptrup Hovgaard ved Haderslev, og som nu afhændede denne i betalingen for Østerbygaard. Imidlertid tårnede vanskelighederne ved udstykningen af Østerbygaard sig sådan op, at det gav foreningen dødsstødet. Auktionen over løsøre og besætning forløb dog glat, og der solgtes ca. 64 tdr. ld. skov til skovrider Lorentzen, Skørping, og der udstykkedes seks husmandsbrug og solgtes en del jord til handelsfolk. Derefter overtog Statens Jordlovsudvalg resten af gården, og i 1925 oprettedes der 16 husmandsbrug. Hovedparcellen med 110 tdr. ld. solgtes til E. Schmidt Hansen, hvorefter gården skiftede ejere flere gange og i 1931 blev overtaget af Den vest- og sønderjydske Kreditforening, der i september 1933 solgte til J. Have for ca. 95.000 kr.

I april 1936 købte *Ejnar Knudsen* Østerbygaard uden kvægbesætning for 103.000 kr. 1944 ændredes hovedbygningen, bl. a. ved at indgangen flyttedes ud til siden, og ved at en grim haveveranda nedbrødtes. Nuværende ejer er sønnen *B. Hjort Knudsen*.

Hovedbygningen består af en enkel, men velproportioneret toetages hovedfløj, vistnok opført 1810 - 13 og indvendigt udstyret med enkle, men gode stuklofter, paneler, fyldingsdøre med gamle messingdørgreb m. m. Til gavlene af dette hus, der har halvt afvalmet tegtag,

RIBE AMT

er lidt senere føjet lavere og smallere sidefløje, som efter udstykningen blev afkortet. I hovedtræk er den gamle ladegård, bestående af to parallelt liggende, sammenbyggede lade- og staldlænger, der flankerer anlæggets længdeakse, bevaret, selv om bygningerne nu er ret stærkt ændrede. Efter udstykningen, da gårdens areal reduceredes fra ca. 575 tdr. ld. til 120, blev en hestestald, en kostald, en lade og nogle arbejderhuse nedrevet, og der blev indrettet svine- og hestestald i den gamle mejeribygning. I den store lade og i den gamle mølle var der indmuret nogle kvadersten fra Vamdrup kirkes middelalderlige kor og apsis, der var blevet nedbrudt ca. 1800. Da kirken fik et nyt tårn 1918, gav Valdemar Thomsen stenene tilbage til kirken.

Til gården var der i tidligere tid knyttet brændevinsbrænding og teglværksdrift. Brændevinsbrænderiet anlagdes af general Düring. Det var et stort brænderi, der alene lavede mere brændevin end alle brændevinsbrændere i Ribe tilsammen. Brændingen ophørte omkring 1870. Teglværket lå nord for gården og var ret betydeligt, det nedlagdes ca. 1875. I den store have ses endnu beskedne rester af Rantzau'ernes jagthus.

H. K. KRISTENSEN

EJERE

Hertug Hans d. Ældre
1569 Peter Rantzau
1772 Fr. V. Hansen
1797 E. Fr. v. Düring

1833 A. J. Wittrock
1840 F. Trummer
1848 C. W. Wolfhagen
1853 C. Fr. Düring-Rosenkrantz
1855 J. C. E. Berling
1872 V. Madelung
1918 - 36 Forskellige ejere
1936 E. Knudsen

1964 B. Hjort Knudsen

BYGNINGER

Jagthus

1810 - 13 Hovedbygning og ladegård
opført

Lade opført

1944 Hovedbygningen ombygget

PRESSEN SKREV OM

Danske Slotte og Herregårde

»et stort stykke Danmarkshistorie«

BERLINGSKE TIDENDE

Både i tekst og i den tekniske udførelse er dette værk kvalitetsarbejde.

FYENS STITSTIDENDE

Alfred G. Hassings Forlag har tydeligt set rigtigt, da det besluttede sig til at sende denne ny udgave i handlen . . . mange her i bilismens tidsalder har fået øjnene op for de landskabelige og kulturhistoriske perler som vore slotte og herregårde er.

JYDSKE TIDENDE

Et af de smukkeste bogværker, der i øjeblikket udgives herhjemme er serien »Danske Slotte og Herregårde« . . .

VESTKYSTEN

. . . et emne som vore danske slotte og herregårde har altid haft en betydelig interesse. Det kan ikke undre. Disse slotte og herregårde i de dejlige parker hører med til dansk rigdom, til den kulturarv, der er dansk nationalejendom . . . »Danske Slotte og Herregårde« er egnet til at blive folkeeje.

VOR TID

HASSING